

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Disertační práce

2021

Mgr. Miroslav Lacko

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Obor Politologie

Disertační práce

Miroslav Lacko

**Repatriace a reemigrace do Československa v kontextu poválečného období
let 1918 – 1923 a 1945 – 1948**

**Repatriation and re-emigration into Czechoslovakia in the context of the
post-war period 1918 – 1923 and 1945 – 1948**

Vedúci práce: prof. Vratislav Doubek, Ph. D.

2021

Čestné prehlásenie

Prehlasujem, že som dizertačnú prácu napísal samostatne s využitím uvedených a riadne citovaných prameňov a literatúry a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 24. marca 2021.

PodĎakovanie

Na tomto mieste by som rád poďakoval môjmu dlhoročnému školiteľovi a vedúcemu mojej práce prof. Vratislavovi Doubkovi za jeho rady, podnety, pozornosť a podporu, ktorú venoval môjmu bádateľskému úsiliu. Taktiež by som chcel vyjadriť poďakovanie mojim kolegom z Archívu bezpečnostných zložiek za podporu, ktorú mi poskytovali pri prípravej mojej práce a aj zamestnancom Národného archívu v Prahe, Archívu Kancelárie prezidenta republiky v Prahe, Archívu ministerstva zahraničných vecí Českej republiky a Slovenského národného archívu v Bratislave, ktoré som pri bádání navštívil. V neposlednej miere patrí moje veľké poďakovanie aj najbližšej rodine za podporu počas celej doby môjho štúdia.

Abstrakt

Hlavnou výskumnou témou predkladanej štúdie je problematika reemigračných a repatriačných pohybov, ktoré na území Československa prebiehali v prvých rokoch po ukončení prvej a druhej svetovej vojny. Práca na túto oblasť nazerá z pohľadu československých exekutívnych inštitúcií. Vychádza zároveň z predpokladu, že práve tieto inštitúcie mali na základe svojich právomocí, personálneho obsadenia a finančných možností najlepšie predpoklady a najväčšie kompetencie na uskutočňovanie reemigrácie a repatriácie Čechov a Slovákov, ktorí prejavili snahu o návrat do svojej pôvodnej vlasti.

V úvodnej časti sa práca venuje vysvetleniu základných pojmov nutných pre pochopenie celej problematiky. Taktiež analyzuje význam pojmu migrácia. Migráciu sa snaží začleniť do širšej analýzy v rámci povojnovej situácie, na základe čoho ďalej definuje účastníkov a ciele migračných pohybov. Za hlavného iniciátora migračných pohybov v analyzovaných obdobiach považuje globálne vojnové konflikty. Práve preto nemalú časť venuje aj analýze výsledkov prvej a druhej svetovej vojny v súvislosti s územím Československa.

Stredná a najrozsiahlejšia časť práce sa zaoberá úlohami konkrétnych štátnych exekutívnych inštitúcií v reemigrácii a repatriácii. Detailnej komparatívnej analýze podrobuje tri z nich, konkrétne ministerstvo sociálnej starostlivosti, ministerstvo vnútra a ministerstvo zahraničných vecí, ktoré považuje za kľúčové. Analyzuje jednotlivé kompetencie a ich rozsah a poukazuje aj na konkrétne príklady reemigračných a repatriačných projektov, ktoré mali tieto ministerstvá v gescii. Pre komplexné zobrazenie problematiky sa čiastkovo venuje aj ostatným dôležitým inštitúciám. Na základe vykonanej analýzy sa venuje aj objasneniu pojmov domovské právo a štátne občianstvo, ktoré sa javia ako kľúčové pre celý skúmaný proces a pre všetkých zainteresovaných aktérov.

Na túto problematiku plynule nadväzuje tretia a zároveň posledná časť predkladanej štúdie, ktorá sa zaoberá pojmom štátne občianstvo. Najprv na základe základných legislatívnych noriem v skúmanom období komparuje možnosti jeho udeľovania prípadne odoberania. Zároveň sa zamýšľa nad tým, čo pre navrátilcov vlastne znamenalo získanie československého štátneho občianstva.

Kľúčové slová: migrácia; reemigrácia; repatriácia; Československo; prvá a druhá svetová vojna; exekutívne inštitúcie – ministerstvá; domovské právo; štátne občianstvo

Abstract

The main research topic of our study is the issue of re-emigration and repatriation movements into Czechoslovakia after the First World War and the Second World War, in terms of comparative analysis. The study focuses on Czechoslovak executive institutions as key actors of migration movements. It analyzes their competence, financial possibilities and the objectives they pursued by promoting migration.

The first part of this study defines the concept of migration and incorporates it into the postwar concept. The study also focuses on migrants (in our case re-emigrants and repatriants) and their efforts to return in Czechoslovakia. The central part contains analysis of the three most important executive state institutions – Ministry of Welfare, Ministry of Interior and Ministry of Foreign Affairs. These ministries carried out specific re-emigration and repatriation projects. Our study also draws attention to concepts of „home law“ and „citizenship“. These two concepts are compared in the third part, from the perspective of executive institutions. This part analyzes the whole process of allocation of citizenship in postwar periods. Our study seeks to answer the questions of what event initiated re-emigration and repatriation processes and what were the intentions of the involved participants. The study provides the reader the comprehensive picture of situation in migration processes into Czechoslovakia after the two world wars.

Key words: migration; re-emigration; repatriation; Czechoslovakia; The First World War; The Second World War; executive institutions – ministries; home law; citizenship

Obsah

Úvod.....	9
1. Migrácia – neodmysliteľná súčasť ľudskej existencie.....	34
1. 1 Význam pojmu migrácia	34
1. 2 Kategorizácie migračných pohybov	35
1. 3 Ďalšie definície účastníkov migrácie	40
2. Následky prvej a druhej svetovej vojny a obyvateľstvo stredoeurópskeho regiónu.....	43
2. 1 Prvá svetová vojna a územné zmeny v strednej Európe	43
2. 2 Hospodárske problémy nástupníckych štátov po Veľkej vojne.....	50
2. 3 Hospodárska a sociálna situácia v Československu po Veľkej vojne.....	55
2. 4 Vývoj počtu obyvateľov a národnostné zloženie	59
2. 5 Hlavné príčiny vyst'ahovalectva našich krajanov	64
2. 6 Pozemková reforma a navrátilci.....	70
2. 7 Príklad Kostnickej jednoty	73
2. 8 Vplyv výsledkov druhej svetovej vojny na pohyb obyvateľstva	83
3. Úlohy štátnych inštitúcií pri návratoch.....	90
3. 1 Dôležitosť štátnych inštitúcií v reemigračných a repatriačných projektoch	90
3. 2 Činnosť Prezídia Ministerskej rady	92
3. 3 Kancelária prezidenta republiky a T. G. Masaryk	99
3. 4 Ministerstvo zahraničných vecí.....	105
4. Ministerstvo vnútra v reemigračnej a repatriačnej problematike.....	115
4.1 Pozícia a kompetencie ministerstva vnútra	115
4.2 Domovské právo a československé štátne občianstvo	121
4. 3 Dotazníkové šetrenie ako hlavný zdroj informácií pre vydávanie osvedčení.....	130
4. 4 Prihláška k reemigrácii.....	137
5. Ministerstvo sociálnej starostlivosti v reemigračnej a repatriačnej problematike	145
5. 1 Medzivojnové obdobie – nové kompetencie a bytová otázka	145
5. 2 Ďalšie rozšírenie kompetencií – ubytovanie, zamestnanie, ochrana.....	151
5. 3 Ministerstvo sociálnej starostlivosti po roku 1945.....	163
5. 4 Spôsoby prepravy reemigrantov a repatriantov do Československa po roku 1945	166

5. 5 Spolupráca s vybranými neštátnymi inštitúciami	173
6. Problematika štátneho občianstva.....	179
6. 1 Československé štátne občianstvo v medzivojnovom období	179
6. 2 Československé štátne občianstvo po druhej svetovej vojne do roku 1948.....	190
Záver.....	198
Bibliografia	204
Prílohy	213

Úvod

„Homo migrans“ existuje stejně dlouho jako „Homo sapiens“, neboť pohyb z místa na místo patří k podmínkám lidského bytí podobně jako zrození, nemoci a smrt.¹

Pohyb ľudí z jedného miesta na druhé je už od počiatku dejín ľudstva neoddeliteľnou súčasťou samotnej ľudskej existencie. Ľudia takýmto prirodzeným spôsobom reagujú na nebezpečenstvo, ktoré im hrozí alebo ktoré by im mohlo hroziť. Táto snaha o záchranu pretrvávala počas celých stáročí a v celkom nezmenenej podstate sa zachovala až do dnešných čias, kedy je opäť aktuálna. Migrácia obyvateľstva tak môže byť spôsobená najrôznejšími udalosťami a podnetmi, no väčšinou má vždy jeden spoločný cieľ. Týmto cieľom je záchrana alebo v tom lepšom slova zmysle zaistenie si lepších podmienok pre život na nejakom inom a vhodnejšom mieste.

Na začiatku existencie ľudského druhu pravekí obyvatelia migrovali hlavne kvôli zaisteniu zdrojov potravy a vody. Hlavným cieľom ich migrácie tak bola snaha o prežitie. To sa v podstate ďalšie nasledujúce storočia nezmenilo, len sa príčiny a ciele modifikovali. Čím viac boli spoločenstvá ľudí ekonomicky, politicky, spoločensky a kultúrne rozvinutejšie, tak tým sa samozrejme príčiny a ciele migrácie rozširovali do nových sfér. Postupne sa ľudia zo svojich pôvodných obydľí sťahovali na nové územia, pretože sa tam nachádzala úrodnejšia pôda, bohatšie vodné zdroje, lepšie klimatické podmienky na pestovanie prvých poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat alebo sa objavili bohaté ložiská nerastných surovín. S vytváraním prvých sídel mestského typu začala taktiež migrácia do týchto oblastí kvôli lepším podmienkam na život a lepšiemu ekonomickému zabezpečeniu. Navyše počet obyvateľov sa neustále zvyšoval, čo vyvolávalo ďalšie migračné vlny, ktoré hľadali nové a zároveň aj vhodné územia pre osídlenie. Postupom času sa čoraz viac začali objavovať ozbrojené konflikty, ktoré samozrejme veľmi negatívne doliehali na miestne obyvateľstvo. Súčasťou skoro každého konfliktu tak bola aj migrácia ľudí na bezpečnejšie miesta, čo na istý čas úplne menilo hospodárske, politické, sociálne a kultúrne pomery v danej oblasti. Navyše čím viac rástla hustota zaľudnenia jednotlivých regiónov, tak tým väčší dopad mali aj prírodné katastrofy, ktoré sa v daných oblastiach vyskytovali a ktoré logicky

¹ BADE K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. 2000, s. 7.

spôsobovali a stále spôsobujú masové sťahovanie obyvateľov. V neposlednom rade jednou z najvýznamnejších príčin, ktoré vyvolávajú masový pohyb obyvateľstva je taktiež snaha ľudí o lepší život v sociálne a ekonomicky lepších podmienkach.

S migráciou a všeobecne s pohybom ľudí však súvisia aj ďalšie obmedzenia, ktoré migranti musia počas svojej cesty prekonávať. Jednotlivé obmedzenia by sme mohli v jednoduchosti rozdeliť do dvoch hlavných kategórii. Prvú z nich tvoria geografické a prírodné pomery v oblastiach migrácie. Jedná sa napríklad o vysoké pohoria, ktoré museli migranti pri sťahovaní prekonávať, rozsiahle púšte, moria a oceány alebo veľké rieky a jazerá. S postupom času a hlavne s technologickým rozvojom sa ľudia naučili prekonávať tieto prekážky a mohli sa tak začať sťahovať stále na čoraz väčšie vzdialenosti. Navyše s ďalším technologickým rozvojom sa podstatne znížil aj čas potrebný na presun z jedného miesta na druhé. Tento posun je veľmi dobre viditeľný na námornej preprave, keď prvé objavné a následne aj obchodné plavby od 15. storočia trvali niekoľko mesiacov. Zlom nastal potom počas priemyselnej revolúcie v priebehu 19. storočia, keď sa doba plavby, napr. z Európy na americký kontinent skrátila „len“ na 4 týždne.² Takisto sa zvýšila aj prepravná kapacita osôb a tovarov, čo sa v neodmysliteľnej miere podpísalo na množstvo migrujúcich ľudí.

Druhú kategóriu obmedzení migrácie vytvárajú samotní ľudia a ich spoločenstvá. Jedným z najmarkantnejším obmedzujúcim prvkom migrácie, ktorý sa počas dlhých stáročí vytváral a aj menil sú hranice jednotlivých štátov a území. Hranice tak tvoria umelo vytvorenú bariéru, ktorá na jednej strane určuje územie daného štátu a jasne ho vymedzuje voči ostatným a na druhej strane tvorí bariéru a ochranu pred prienikom cudzích prvkov a obyvateľov. Vytváranie hraníc úzko súvisí aj s vytváraním legislatívy, ktorá sa venuje ochrane štátneho územia a ktorá vytvára celý súbor pravidiel vzťahujúcich sa na možnosti prisťahovania a následného usadenia sa na danom území. Tak isto vytvára aj súbor noriem a pravidiel ktoré zase určujú podmienky, za ktorých môže dotyčná osoba opustiť územie jedného štátu a premiestniť sa na územie iného štátu.

S hranicami jednotlivých štátov je navyše spojený ešte jeden prvok, ktorý ich v minulosti a v obmedzenej miere aj v súčasnosti charakterizoval a ešte stále charakterizuje. Je to snaha o ich zmenu, resp. o ich posun. To sa môže odohrávať buď mierovou cestou na základe vzájomnej dohody o odstúpení alebo s prispením komplikovaných diplomatických rokovaní, ktoré však môžu vyvolávať ďalšie rozpory (napr. rozpad mnohonárodnostných

² BADE K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. 2000, s. 112.

monarchii po skončení prvej svetovej vojny na území vtedajšej Európy). Oveľa častejšie sa však v minulosti hranice jednotlivých krajín menili a posúvali po vojnových konfliktoch. Vojna alebo hocijaký ozbrojený konflikt sa tak stali jednou z hlavných príčin svetovej migrácie, ktorá od minulosti pretrváva stále v rovnako intenzívnej miere až do súčasnosti. Práve následky dvoch globálnych ozbrojených konfliktov v priebehu 20. storočia na oblasť migrácie bude aj témou našej práce.

Každý konflikt, či je už ozbrojený alebo neozbrojený, ktorý sa odohral v dejinách ľudstva, priniesol pre všetkých zainteresovaných aj nezainteresovaných aktérov veľké zmeny, s ktorými sa museli vyrovnat' nielen jednotlivé rodiny, miestne komunity, ale aj celé spoločnosti a štátne útvary. V priebehu 20. storočia boli bezpochyby takýmito udalosťami dve svetové vojny, ktoré nasledovali v krátkom slede za sebou a ktoré priniesli veľké zmeny globálneho charakteru.

Prvý ozbrojený symetrický konflikt, ktorý zasiahol skoro celý svet a ktorý zmenil dovtedy platné medzinárodné usporiadanie bola prvá svetová vojna odohrávajúca sa od leta 1914 do jesene 1918.³ Jednou z najvýznamnejších zmien, ktoré prvá svetová vojna priniesla, bol rozpad mnohonárodnostných monarchií na nové a z geografického hľadiska oveľa menšie štátne útvary. Už pred vypuknutím vojny sa ukazovalo, že tieto monarchie musia čeliť vážnym problémom vnútorného aj vonkajšieho charakteru, ktoré stále viac spôsobujú ich štiepenie, čo by následne mohlo viesť (a aj viedlo) k ich rozpadu. To sa týkalo najmä územne veľkých monarchií ako bolo Rakúsko-Uhorsko, cárske Rusko, Nemecké cisárstvo⁴ alebo Osmanská ríša, ktorá si svoj vplyv aj naďalej udržiavala na Balkánskom polostrove a v časti severnej Afriky a Blízkeho východu. Prvou svetovou vojnou sa tak definitívne narušila

³ Síce sa prvá svetová vojna označuje za prvý veľký globálny konflikt, ktorý bol o necelé dve desaťročia nasledovaný druhou svetovou vojnou, tak ho celkom presne nemôžeme označiť za globálny z geografického hľadiska. Nebojovalo sa totiž na všetkých kontinentoch sveta, keď priame boje sa neodohrávali na území Austrálie a Oceánie, Severnej Ameriky a Latinskej Ameriky. No z hľadiska počtu zapojenia sa a príslušností jednotlivých armád tento konflikt určite a bez pochybností za globálny označiť môžeme, pretože do bojov prvej svetovej vojny sa zapojili napr. aj obyvatelia Austrálie, Nového Zélandu, USA, Kanady alebo niektorých latinskoamerických štátov, ktorí bojovali na európskych bojiskách buď za svoje vlastné, vtedy už nezávislé štáty, alebo najčastejšie za Veľkú Britániu alebo Francúzsko ako obyvatelia vtedy ešte existujúceho britského impéria alebo francúzskej koloniálnej ríše.

⁴ Nemecké cisárstvo sa samozrejme po ukončení bojov prvej svetovej vojny a po podpísaní mierových zmlúv nerozpadlo na množstvo menších štátnych útvarov vo forme nezávislých kniežatstiev, ako tomu bolo pred zjednotením Nemecka v roku 1871, no zmenilo štátne zriadenie, keď sa z monarchie stala republika. Stratou, ktorú Nemecko po vojne najviac pocítilo okrem platenia vysokých vojnových reparácií a viacerých obmedzení v hospodárskej, diplomatickej a vojenskej oblasti, bola strata nemeckých kolónií v Afrike, ktoré krajina získala ešte v priebehu 19. storočia a ktoré slúžili vtedy rozvíjajúcemu sa nemeckému priemyslu ako bohatý zdroj nerastných surovín na jednej strane a odbytko množstva vyprodukovaných priemyselných produktov na druhej strane. K nemeckým kolóniám v Afrike patrili západoafrický Kamerun, Nemecká Juhozápadná Afrika (dnešná Namíbia) a Nemecká Východná Afrika (približne dnešná Tanzánia, Rwanda a Burundi).

politika rovnováhy moci, ktorá bola v Európe budovaná po ukončení napoleonských vojen a ktorá stála práve na stabilite a vzájomnej spolupráci Rakúsko-Uhorska, Ruska a Nemecka (do zjednotenia Nemecka hlavne na Prusku) pri potláčaní akýchkoľvek revolučných nálad alebo vystúpení. Táto politika tak zabezpečila skoro na celé 19. storočie stabilitu v Európe, keď medzi sebou významné európske mocnosti na európskom kontinente spolu nebojovali. Samozrejme, že táto stabilita bola narušená regionálne obmedzenými konfliktami medzi Ruskom a Osmanskou ríšou alebo balkánskymi vojnami v rokoch 1912 a 1913, no žiadny celoeurópsky konflikt sa až do roku 1914 neodohral. K vyššie spomínaným vonkajším vplyvom, ktoré pôsobili na rozpad mnohonárodnostných monarchií patrila aj šíriaca sa industrializácia, neustále stupňujúci sa súboj o kolónie vo svete, politika zbrojenia a vzájomnej agresie a všeobecne radikalizujúca sa situácia v medzinárodnom prostredí.

S rovnakou mierou vážnosti vystupovali do popredia aj vnútorné štiepiace procesy, ktoré boli v prípade Rakúsko-Uhorska, Ruska a Osmanskej ríše založené na tom, že sa jednalo o mnohonárodnostné štáty, v ktorých mal dominantné postavenie jeden alebo dva národy, ktoré následne vo väčšej alebo menšej miere utláčali ostatné národnostné a etnické skupiny. V prípade Osmanskej ríše to boli Turci, ktorí v európskej časti svojej rozsiahlej ríše šírili svoj vplyv a útlak v štátoch na Balkánskom polostrove (najmä v Grécku alebo Bulharsku). V prípade cárskeho Ruska to bol ruský národ, ktorý sa snažil rusifikovať hlavne najrozvinutejšie pobaltské gubernie, územie dnešnej Ukrajiny alebo Fínsko.⁵ No a v prípade Rakúsko-Uhorska to boli dominantní Nemci v rakúskej časti a Maďari v uhorskej časti monarchie. Národnostný útlak, germanizácia alebo maďarizácia však neboli v celej monarchii na rovnakej úrovni a dalo by sa konštatovať, že v rakúskej časti monarchie boli podmienky oveľa priaznivejšie. V monarchii tak bolo najviac utláčané slovanské nemaďarské obyvateľstvo v jej uhorskej časti s výnimkou Chorvátov, ktorí mali vytvorený vlastný a relatívne autonómny štátny útvar na čele s chorvátskym bánom.

⁵ Fínsko je však v dejinách cárskeho Ruska špecifickým prípadom. Územie Fínska pripadlo Rusku v roku 1809 po tom, čo ruský cár Alexander I. zvíťazil vo švédsko-ruskej vojne. Obdobie ruskej nadvlády však pre krajinu znamenalo nebývalý rozvoj, ktorý pod švédskou nadvládou nezažívala. Počas ruskej nadvlády tak bolo napríklad po vzore Petrohradu vystavané nové hlavné mesto Helsinki, kam sa presunuli všetky dôležité štátne inštitúcie z bývalého hlavného mesta, ktorým bolo Turku na juhozápadnom pobreží krajiny. Na úradoch, v školstve a v súdnictve sa mohol používať fínsky jazyk, okrem obmedzenej rusifikácie tak prebiehala aj finlandizácia krajiny, proti ktorej vystupovali najmä švédske elity. Navyše v roku 1906 ruský cár Mikuláš II. povolil zriadiť v krajine jednokomorový 200 členný parlament Eduskunta a udelil mužom všeobecné volebné právo (samozrejme s určitými obmedzeniami týkajúcimi sa platby daní). To sa s vývojom v ostatných ruských guberniách nedalo vôbec porovnať. Pre prehľadné dejiny Fínska viz JUTIKKALA E. – PIRINEN, K.: *Dejiny Fínska*. 2006, s. 175-227.

Taktiež v prípade Rakúsko-Uhorska boli najlepšie viditeľné aj veľké rozdiely medzi oboma časťami monarchie, ktorých jediným jednotiacim prvkom krátko pred začatím prvej svetovej vojny bola osoba panovníka Františka Jozefa, ktorý zabezpečoval určitú mieru spoločnej zahraničnej, finančnej a vojenskej politiky. Naopak veľké rozdiely panovali v hospodárskej oblasti, kde rakúska časť monarchie bola oveľa viac priemyselne rozvinutejšia ako uhorská, ktorá bola zase zameraná na pestovanie poľnohospodárskych produktov.⁶ To vyplývalo z toho, že na území Uhorska sa nachádzalo množstvo úrodných pôd (prevažne v oblasti stredného Uhorska, Banátu a Bačky).

Množstvo ďalších aspektov tejto tzv. veľkej politiky výrazným spôsobom vplývalo na obyvateľov jednotlivých krajín, ktoré bolo z rôznych príčin nútené k tomu, aby opustilo svoje domovy, ktoré so svojim príbuzenstvom obývalo celé desaťročia, niekedy až storočia. Takýto pohyb obyvateľstva bol viditeľný najmä pred, ale aj počas a po vojnovom konflikte regionálneho, ale aj globálneho charakteru. Skoro každý konflikt totiž spôsobil, že situácia v danej krajine sa do značnej miery zradikalizovala, zmenil sa charakter priemyselnej výroby a poľnohospodárstva, ekonomika bola orientovaná na vojnové ciele, ktoré si navyše neustále vyžadovali nový prísun ľudských zdrojov. Častokrát i to bola jedna z príčin k migrácii na iné územie. Na druhej strane však aj samotný ozbrojený konflikt pohyb obyvateľstva značne limitoval (jednotlivé frontové línie boli len ťažko prekonateľné, dôležitú úlohu tu zohrávala aj legislatíva).

V rámci Rakúsko-uhorskej monarchie krátko pred vypuknutím prvej svetovej vojny, ktorá je v tejto fáze v strede pozornosti nášho záujmu, tak môžeme samotný pohyb obyvateľstva rozdeliť z geografického hľadiska do dvoch odlišných kategórií. Prvou z nich je emigrácia z krajiny do nejakej inej v rámci Európy alebo dokonca na iný kontinent. Takáto migrácia v rámci Rakúsko-Uhorska dosiahla svoj vrchol na prelome 19. a 20. storočia, keď množstvo ľudí (prevažne z ekonomických dôvodov) odchádzalo do iných európskych krajín (najčastejšie do Nemecka, Francúzska, Talianska, Veľkej Británie alebo aj do cárskeho Ruska). Oveľa častejší však bol odchod za Atlantický oceán, buď do Spojených štátov amerických, kde sa vytvorila najpočetnejšia a aj najvplyvnejšia komunita Čechov a Slovákov. Ďalšie migračné prúdy smerovali do Kanady alebo do latinskoamerických krajín (napr. početné boli komunity Čechov a Slovákov v Argentíne alebo v Mexiku). Ďalším, no aj

⁶ V prípade Uhorska okrem oblasti Budapešti, kde dominoval hlavne spracovateľský priemysel, bolo priemyselne najrozvinutejšie Horné Uhorsko (územie dnešného Slovenska), kde sídlili viaceré priemyselné podniky s dlhou tradíciou výroby (napr. v Bratislave, Ružomberku, Podbrezovej alebo vo Vrútkach) alebo, kde sa nachádzali významné banské oblasti (najmä oblasť stredného Slovenska a tamojších banských miest Banská Bystrica, Banská Štiavnica a Kremnica).

najvzdialenejším cieľom migrácie našich krajanov sa stávala aj Austrália alebo Nový Zéland. Sťahovanie sa do všetkých týchto vyššie spomenutých oblastí bolo spôsobené rôznymi faktormi. Najčastejšou príčinou bola zlá hospodárska situácia v niektorých častiach Rakúsko-uhorskej monarchie (severné a východné územia Horného Uhorska, Halič), ktorá sa prejavovala nedostatkom práce alebo veľmi nízkymi mzdami. Ľudia preto odchádzali do zahraničia vo viere, že tam nájdu lepšie podmienky na svoj život a život svojich rodín, lepšie materiálne zabezpečenie a aj lepšie pracovné ohodnotenie. Toto ich zmýšľanie súviselo najmä s postupujúcou priemyselnou revolúciou, ktorá sa presúvala zo západu smerom na východ, zo severu smerom na juh a ktorá niesla so sebou aj nebývalý technologický rozvoj. Ďalším dôvodom odchodu z vlasti bolo aj náboženské a politické prenasledovanie, ktoré však už v priebehu polovice 19. storočia nebolo hlavným dôvodom k odchodu. Čo sa týka politického prenasledovania tak situácia sa rapídne zmenila s vypuknutím prvej svetovej vojny. Ešte pred začiatkom prvej svetovej vojny boli v spomínaných krajinách etablované početné české a slovenské komunity, ktoré si často vybudovali veľmi vplyvné, aktívne krajanské spolkové organizácie.

Druhým typom presunu obyvateľstva z geografického hľadiska bola ich migrácia v rámci vlastnej krajiny. V prípade Rakúsko-Uhorska to bolo buď sťahovanie sa z chudobnejších oblastí do bohatších, teda najmä z vidieka do miest a do ich okolia.⁷ Druhou možnosťou bolo osídľovanie rozsiahlych neobývaných a nevyužívaných území v oblastiach južného Uhorska, Banátu, Bačky a Slavónska, ktoré boli bohaté na veľmi úrodné pôdy. Tieto oblasti v predchádzajúcich storočiach tvorili hraničné pásmo medzi Osmanskou ríšou a Habsburskou monarchiou, a preto veľmi často v období nepokojov museli čeliť vojenským a lúpežným nájazdom, čo spôsobilo, že množstvo obyvateľov, ktorí tam pôvodne žili, muselo svoje obydľia opustiť. Po eliminovaní osmanskej hrozby však tieto oblasti ostali neosídlené a tamojšia úrodná pôda nevyužívaná a preto sem začala smerovať vnútorná migrácia z preľudnených severných a západných oblastí monarchie. Preto až do dnešných čias nájdeme v oblasti dnešného južného Maďarska (hlavne v okolí Békešskej Čaby), v chorvátskej Slavónii, v srbskej Vojvodine alebo v rumunskom Banáte početné české alebo slovenské menšiny, ktoré vedú bohatý spolkový život a až do súčasnosti si zachovávajú pôvodné tradície svojich dávnych predkov. Ďalší migračný prúd obyvateľstva v rámci vnútornej

⁷ Najväčšie možnosti ponúkali samozrejme veľké mestá ako Viedeň, Budapešť, Praha, Bratislava (v období monarchie sa na jej označenie používal nemecký názov Preßburg alebo maďarský názov Pozsony), Brno, alebo aj priemyselne rozvinuté oblasti v Čechách, Hornom a Dolnom Rakúsku, v severozápadnom Uhorsku a samozrejme v rakúskej časti Sliezska. Naopak úbytok obyvateľstva zaznamenávali chudobné a prevažne agrárne regióny zamerané na živočíšnu výrobu a pestovanie zemiakov ako napr. slovenské regióny Spiš, Liptov, Orava, Kysuce alebo celá severovýchodná oblasť Uhorska a Halič.

migrácie v Rakúsko-uhorskej monarchii smeroval aj do východných oblastí ríše, teda najmä do oblasti Haliče alebo Sedmohradska, kde sa taktiež vytvorili početné české alebo slovenské komunity.

Všetky tieto pohyby v priebehu desaťročí spôsobili, že národnostné rozmiestnenie obyvateľstva v Rakúsko-uhorskej monarchii bolo veľmi fragmentované. V každej z jej častí sa nachádzala početná národnostná skupina, ktorá mala pôvod v inej časti rozsiahlej mnohonárodnostnej ríše a ktorá si už na danom území v priebehu rokov vybuďovala svoje rodinné, kultúrne, ekonomické, spoločenské a niekde aj politické zázemie. Udalosťou, ktorá všetko toto narušila bola práve prvá svetová vojna a hlavne jej záver a výsledky s ním spojené. Mohli by sme teda tvrdiť, že jedným z najdôležitejších výsledkom prvej svetovej vojny, ktorý najväčším spôsobom takto ovplyvnil presťahovaných obyvateľov, bol práve rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie a vznik nových suverénnych národných štátov. Zrazu sa totiž objavil stav, v ktorom prestali byť Nemci alebo Maďari dominantným národom, ale v každom štáte (samozrejme, že s výnimkou novovzniknutého Maďarska a Nemeckého Rakúska) to bol už iný národ, ktorý obýval toto územie.⁸

Tieto novovzniknuté a nástupnícke štáty po bývalej Rakúsko-uhorskej monarchii, za ktoré by sme mohli označiť Republiku československú; Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov; Nemecké Rakúsko; Maďarsko⁹; Rumunské kráľovstvo (s pripojeným Sedmohradskom) a Poľsko (získalo časť Haliče), však zdedili mnohé problémy starej monarchie. Jedným z nich bolo práve aj mnohonárodnostné usporiadanie, keď skoro každý z nových štátov mal na svojom území početnú národnostnú menšinu, ktorá sa nie vždy stotožnila s novým režimom. Určitú výnimku tvorili jedine Maďarsko a Nemecké Rakúsko, kde sa väčšina obyvateľov hlásila k nemeckej alebo maďarskej národnosti a kde nežila

⁸ V prípade Československa, ktoré nás prioritne zaujíma, to boli Česi a Slováci, ktorí vytvorili československý národ, ktorého početnosťou tak predčili nemeckú a maďarskú menšinu vo svojom štáte. Nemci a Maďari sa nie vždy celkom jasne stotožnili s myšlienkou existencie Československa. V Sedmohradsku, ktoré sa pripojilo k Rumunsku sa dominantným národom stali Rumuni, no stále „bojovali“ s početnou maďarskou menšinou. Pomerne zložitá to bolo aj v prípade existencie Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktoré si aj naďalej zachovalo svoj multinárodný charakter. V prípade území, ktoré pripadli Poľsku sa prirodzene dominantným národom stali Poliaci.

⁹ Štátoprávne usporiadanie v rokoch 1918–1919 v Maďarsku prechádzalo búrlivými zmenami a názov krajiny sa menil „priemerne“ každých 6 mesiacov. Po skončení prvej svetovej vojny v priebehu novembra 1918 sa z Maďarska stala demokratická republika, ktorú viedol liberálnodemokratický politik a dovtedajší predstaviteľ maďarskej demokratickej opozície Mihály Károlyi. Na začiatku roku 1919 Maďarsko zažilo bolševický puč a krajina sa premenovala na Maďarskú republiku rád pod vedením radikálneho Bélu Kuna. Na jeseň 1919 po porážke bolševikov sa názov štátu zmenil na Maďarské kráľovstvo, na ktorého čele stál zastupujúci regent Miklós Horthy. Pre tieto rýchlo prebiehajúce zmeny je preto veľmi ťažké v prvých dvoch rokoch po vojne uvádzať presný oficiálny názov krajiny. Vynikajúci úvod do zložitej problematiky medzivojnového Maďarska poskytuje čitateľom prehľadná práca hungaristky a historičky Evy Irmanovej: IRMANOVÁ E.: *Maďarsko a versailleský mírový systém*. 2002, s. 409 .

významná niekoľko stotisícová alebo až miliónová národnostná menšina. Samozrejme, že Maďari a Nemci netvorili v týchto štátoch 100% obyvateľstva, no národnostné menšiny v nich žijúce boli oveľa menej početné. Napriek tomu často čelili značnému útlaku a prenasledovaniu zo strany miestnych obyvateľov, ale aj štátnych orgánov, čo bol taktiež jeden z motívov migrácie. Na základe toho môžeme konštatovať, že prvá svetová vojna a jej dôsledky priniesli všetkým obyvateľom regiónu v oblasti migrácie veľké zmeny.

Z predchádzajúceho textu vyplýva, že ďalším zlomovým momentom, ktorý výrazným spôsobom vplýval na migračné pohyby v rámci stredoeurópskej oblasti bol vznik Československa 28. októbra 1918. Zámerom našej práce nie je popisovať udalosti vedúce k vzniku novej republiky, pretože tie sú už v dostatočnej miere a kvalite spracované. Nemožno však nespomenúť práve to, že vznik nového a demokraticky orientovaného štátneho útvaru na troskách Rakúsko-uhorskej monarchie spôsobil určitú zmenu v migračnom prúde obyvateľstva. Zatiaľ čo počas bojov prvej svetovej vojny obyvatelia migrovali v snahe zachrániť si holý život a majetok mimo Rakúsko-Uhorska alebo aj v jeho rámci, len na bezpečnejšie miesta, ktorých sa vojnový front priamo nedotýkal. Tak sa po skončení vojny situácia obrátila a cieľom pre mnohých migrantov sa stalo práve novovznikajúce Československo ako spoločný štát Čechov a Slovákov. Motiváciou k presťahovaniu sa, tak už nebola len záchrana života a majetku pred nejakou akútnou hrozbou, ale napríklad aj snaha zapojiť sa do budovania novej republiky, využiť situáciu, ktorá sa týmto aktom ponúkala alebo opäť sa vrátiť do dávnej „pravlasti“ svojich predkov.

Za kľúčový považujeme rok 1918, kedy sa začali samostatné československé orgány venovať migračnej problematike, ktorá prebiehala v podobe repatriácie a reemigrácie Čechov a Slovákov (najčastejšie z okolitých krajín). Taktiež od tohto roka sa začali postupne do Československa vracat' aj vojaci a vojnoví zajatci, legionári alebo ďalší navrátilci z ostatných (často aj veľmi vzdialených krajín). Dominantné postavenie začali zohrávať predovšetkým tri štátne inštitúcie, ku ktorým patrilo hlavne ministerstvo sociálnej starostlivosti nasledované ministerstvom vnútra a ministerstvom zahraničných vecí. Migračnou problematikou a následnou starostlivosťou o navrátilcov na území Československa sa samozrejme zaoberali v úzkej kooperácii s ďalšími štátnymi (napr. ministerstvo národnej obrany, ministerstvo zdravotníctva, ministerstvo školstva, ministerstvo železníc, ale aj rôzne výbory Československého národného zhromaždenia alebo oddelenia Kancelárie prezidenta Republiky), ale aj neštátnymi inštitúciami a organizáciami (napr. Československý Červený kríž, Česká obec sokolská, rôzne náboženské a športové spolky a organizácie, národné výbory

a podobne). Predkladaná dizertačná práca sa tak zameria predovšetkým na analýzu a vzájomnú komparáciu aktivít štátnych, ale aj neštátnych dobročinných organizácii v oblasti migračnej politiky. Budeme skúmať obdobie prvých rokov existencie Československa, konkrétne približne do rokov 1923/1924. V tomto období začalo obdobie tzv. povojnovej hospodárskej, ale aj spoločenskej konjunktúry, v ktorom sa situácia v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi stabilizovala. Začalo sa obdobie označované ako „zlaté dvadsiate roky“. Chaotickú povojnovú situáciu sa tak podarilo stabilizovať a mohol začať hospodársky, kultúrny, spoločenský, jazykový a politický rozvoj spoločnosti. Zároveň sa komparatívne pozrieme aj na krátke obdobie po Mníchove 1938, kedy došlo k presunom českých štátnych zamestnancov z územia Slovenska do českých krajín. Ukážeme si, ako sa posilnili kompetencie a právomoci jednotlivých štátnych inštitúcií, najviac však ministerstva sociálnej starostlivosti. Oveľa podstatnejší pre našu prácu však bude vývoj od roku 1945, teda od skončenia druhej svetovej vojny do roku 1948. Podobne ako tá prvá, tak aj druhá svetová vojna, ktorá v ešte hrozivejšej a deštruktívnejšej miere zasiahla celý svet, uviedla do pohybu masy obyvateľov, ktoré neobišli ani stredoeurópsku oblasť. A taktiež rovnako ako po prvej svetovej vojne v roku 1918, tak aj po tej druhej v roku 1945 bola „prekreslovaná“ mapa Európy (ale aj sveta), čo bol jeden z ďalších dôvodov pre pohyb obyvateľstva. Pri užšom pohľade na znovu obnovené Československo však zásadný rozdiel spočíval v tom, že v riešení migračnej problematiky už malo na čo nadväzovať z predchádzajúceho medzivojnového obdobia. V roku 1945 svoju činnosť obnovili štátne inštitúcie i rôzne spolky a organizácie venujúce sa navrátilcom, ktorí opäť do Československa začali prichádzať. Zmeny, ktoré druhá svetová vojna v spoločnosti spôsobila a následné budovanie ľudovodemokratického štátneho zriadenia v Československu mali dopad aj na oblasť migrácie. V oboch skúmaných obdobiach malo výsadné postavenie ministerstvo sociálnej starostlivosti (od roku 1945 s viacerými zmenami názvu), ktoré postupne svoje postavenie v migračnej politike posilňovalo a rozširovalo svoje kompetencie. Zatiaľ čo v období rokov 1918 až 1923/24 sa kládol dôraz na získanie potvrdenia o pridelení domovského práva, na základe ktorého bolo možné neskôr navrátilcom udeliť československé štátne občianstvo a umožniť im tak legálne usídlenie. V období po roku 1945 sa oveľa dôležitejšie stalo overenie a potvrdenie štátoobčianskej spoľahlivosti a až potom následné pridelenie domovského práva a československého štátneho občianstva. Tu je však potrebné upozorniť na fakt, že tento proces sa týkal len navrátilcov v zmysle reemigrantov, ktorí si museli na území Československa založiť úplne novú existenciu. Naopak navrátilci v zmysle repatriantov sa mohli vracieť do svojich starých a pôvodných domovov bez nutnosti opätovného pridelenia

domovského práva. Keďže sa jednalo o bývalých vojnových zajatcov, bývalých väzňov koncentračných táborov alebo totálne nasadených (v období po druhej svetovej vojne) následná starostlivosť o nich musela byť oveľa intenzívnejšia a prepracovanejšia (v zmysle zabezpečenia adekvátnej zdravotnej starostlivosti, ubytovania, pravidelného stravovania a prideľovania potravinových balíčkov a ďalšej následnej podpory).

Hlavným predmetom záujmu našej práce tak budú predovšetkým českí a slovenskí navrátilci, ktorí prichádzali alebo ešte prejavovali zámer presťahovať sa do Československa a ktorí predtým žili na území Maďarska, Poľska alebo Rakúska¹⁰. Hneď na začiatku je nutné si uvedomiť, že v prípade týchto ľudí sa nejednalo o emigrantov v klasickom slova zmysle. Do oblastí, ktoré obývali sa totiž väčšinou dostali ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny, teda počas dlhej existencie Rakúsko-uhorskej monarchie. Preto by sme v ich prípade ani nemali hovoriť o emigrácii, ale skôr o forme vnútornej migrácie, ktorá bola najčastejšie motivovaná ich zlou hospodárskou alebo pracovnou situáciou. Navyše ani po rozpade monarchie neboli títo obyvatelia klasickými emigrantmi. Vojna aj jej výsledky v podobe vzniku nových štátov ich najviac zasiahli v tom, že doslova z jedného dňa na druhý sa stali cudzincami (a často aj neželanými) na územiach, na ktorých predtým dlhé roky žili. To bolo jednak spôsobené tým, že na danom území vznikol nový nezávislý štát a jednak tým, že aj pôvodná vlasť ich predkov, teda teraz už nezávislé Československo si taktiež vytvorilo svoj vlastný štát, ktorého chceli byť súčasťou, pretože aj naďalej sa cítili byť Čechmi alebo Slovákmi. Zároveň sa pozrieme na českých a slovenských navrátilcov prichádzajúcich od skončenia druhej svetovej vojny v máji 1945. Štát totiž prostredníctvom svojich inštitúcií začal pristupovať k týmto navrátilcom iným spôsobom. Začal ich viac preverovať po politickej stránke, začal oveľa dôkladnejšie a premyslenejšie (často aj direktívne) rozhodovať o ich ďalšom umiestnení na území Československa. Samozrejme, že nemôžeme tvrdiť, že Československo v medzivojnovom období prichádzajúcich navrátilcov nepreverovalo a neurčovalo, kam budú umiestnení, no celý proces bol oveľa viac voľnejší, liberálnejší a mohli by sme povedať, že aj ľudskejší. Rozdiely môžeme pozorovať aj v prístupe k repatriantom, ktorí si vyžadovali po utrpeniach, ktoré počas vojny na bojiskách alebo vo väzniciach a koncentračných táboroch prežili, maximálnu starostlivosť a podporu. Akcie zabezpečujúce ich následné ubytovanie, stravovanie, ošatenie a ďalšiu podporu sa stali aj vďaka zapojeniu množstva dobročinných organizácií oveľa prepracovanejšie a masovejšie.

¹⁰ Hlbšia analýza pojmov repatriácia (repatriant), reemigrácia (reemigrant) a ďalších pojmov a príčin úzko súvisiacich s migráciou sa nachádza v prvej kapitole práce.

V oboch analyzovaných obdobiach zohrávalo kľúčovú úlohu spomínané štátne občianstvo, resp. jeho pridelenie a získanie. Pretože až aktom získania československého štátneho občianstva sa daný navrátiliec stal plnohodnotným členom spoločnosti so všetkými právami, ale aj povinnosťami, ktoré z toho pre neho vyplývali. Samotné získanie občianstva však bol veľmi zložitý a časovo náročný proces, ktorému sa v našej práci budeme taktiež venovať. Pre správne pochopenie celého procesu udeľovania občianstva bude dôležité podrobiť analýze tento proces ešte v období Rakúsko-uhorskej monarchie, keď na území vtedajšieho Predlitavska a Zalitavska v tejto oblasti platili rozdielne právne normy. Následne sa po vzniku Československa museli zjednotiť (k čomu však nedošlo hneď a bezprostredne po vzniku republiky), aby sa dodržiaval rovnaký postup na celom území nového štátu. V tomto období významnú úlohu zohrával pojem domovské právo, na základe ktorého bolo československé štátne občianstvo udeľované. Po skončení druhej svetovej vojny a na základe udalostí, ktorými žila vtedajšia spoločnosť sa do značnej miery zmenil aj postup pri udeľovaní štátneho občianstva, keď postupne princíp domovského práva bol nahradený získaním osvedčenia o štátoobčianskej spoľahlivosti. Na všetky tieto meniace sa podmienky museli reagovať nielen samotní žiadatelia o pridelenie československého štátneho občianstva z radov navrátilcov, ale aj samotné československé inštitúcie venujúce sa tejto problematike, na čo sa v našom výklade taktiež zameriame.

Pre správne pochopenie tohto zložitého procesu však bude potrebné nazrieť aj do oblasti právnej teórie a bližšie sa zoznámiť s chápaním a vytváraním právnych termínov ako je práve štátne občianstvo alebo domovské právo. Zároveň bude dôležité pochopiť ako sa koncept občianstva premieňal v rámci politického myslenia a z čoho vlastne vychádzal.

Z hľadiska priestorového vymedzenia sa bude naša práca zaoberať hlavne regiónom strednej Európy, ktorý po oboch svetových vojnách zažíval búrlivé zmeny hraníc a s tým úzko súvisiace presuny obyvateľstva. Charakteristickým znakom väčšiny nových nástupníckych stredoeurópskych krajín po prvej svetovej vojne bolo to, že podobne ako ich predchodcovia (napr. hlavne Rakúsko-uhorská monarchia, ale v rámci širšieho európskeho regiónu aj Osmanská ríša alebo cárské Rusko), boli aj oni mnohonárodnostné (s výnimkou Maďarska alebo Rakúska). S týmto problémom sa snažili v rámci svojich možností v povojnovom vývoji vyrovnať, pričom nie vždy boli v tejto snahe úspešní. Po skončení druhej svetovej vojny bol zase pre stredoeurópsky región príznačný masový presun celých skupín obyvateľstva medzi jednotlivými štátmi buď na základe termínu „kolektívnej viny“ alebo na základe jednotlivých dohôd uzavretých medzi štátmi.

Na základe vyššie uvedených argumentov tak v centre našej pozornosti bude Československo a presuny Čechov a Slovákov, ktorí žili v stredoeurópskom regióne a ktorí sa po skončení oboch vojen vracali späť do Československa. V prípade návratov po prvej svetovej vojne do krajiny, ktorá vznikla a v prípade návratov a presídlení po druhej svetovej vojne do krajiny, ktorá bola obnovená po oslobodení. To, že početné skupiny Čechov a Slovákov žili v celej oblasti bolo spôsobené najmä mnohonárodnostným usporiadaním Rakúsko-uhorskej monarchie. Po jej zániku na jeseň 1918 sa zrazu ocitli ako cudzinci v nových nástupníckych štátoch, v ktorých často do budúcnosti už nemali žiadnu perspektívu. Tamojšie majoritné spoločnosti ich väčšinou neakceptovali, strácali zamestnanie, majetok, pôdu, museli čeliť prenasledovaniu. Preto jediným východiskom z tejto neutešenej situácie bol návrat do svojej pôvodnej vlasti, teraz už do slobodného alebo po druhej svetovej vojne znovu obnoveného Československa. Bola však ich nová vlasť na nich pripravená? Dokázala im zabezpečiť lepšie životné podmienky, tak aby sa zároveň neznížil životný štandard „domáceho“ obyvateľstva? Podobné otázky vyvstávali aj po skončení druhej svetovej vojny, keď bol opäť celý stredoeurópsky región značne poškodený. Znovu prebiehali presuny obyvateľstva, no tie už mali iný charakter a do istej miery aj iný cieľ ako po roku 1918. V obidvoch skúmaných obdobiach sa však v počiatočných fázach vyznačovali predovšetkým chaotickým riadením, ktoré bolo do značnej miery spôsobené absenciou fungujúcich pravidiel, noriem a metodík. Bezprostredne po skončení oboch vojnových konfliktov totiž ešte zodpovedajúce štátne inštitúcie neplnili svoje povinnosti v plnom rozsahu. A to práve vytváralo viaceré závažné problémy. Práve na tento aspekt sa pokúsi naša práca poukázať.

Z časového hľadiska je práca vymedzená bezprostrednými mesiacmi a rokmi po skončení oboch svetových konfliktov. Pre lepšie uvedenie do zložitej problematiky však bude nutné v obmedzenej miere špecifikovať aj rozmiestnenie jednotlivých národností žijúcich na území Rakúsko-uhorskej monarchie a teda vrátiť sa ešte pred prvú svetovú vojnu, pretože práve od lokácie jednotlivých národnostných skupín sa potom odvíjajú všetky ďalšie procesy. Kľúčovým obdobím tak bude obdobie rokov 1918 až približne prelom rokov 1923 a 1924 po prvej svetovej vojne a ďalej potom obdobie rokov 1945 až 1948 po druhej svetovej vojne. Presuny obyvateľstva však prebiehajú kontinuálne, takže sa nedá o nich uvažovať len v jasne ohraničenom časovom období, preto tak ako bude nutné analyzovať vývoj pred vypuknutím prvej svetovej vojny, tak sa práca bude musieť v určitých oblastiach zaoberať aj situáciou, ktorá vznikla po roku 1948.

Kľúčové udalosti týkajúce sa reemigračných a repatričných projektov na územie Československa však prebiehali práve vo vymedzených časových obdobiach. Tieto dve obdobia vzdialené od seba približne 20 rokov majú spoločné predovšetkým to, že spoločnosť žijúca na území Československa sa musela vyrovnat' s následkami vojnových konfliktov a pomerne urýchlene musela začať riešiť aj závažné vnútropolitické a zahraničnopolitické problémy, ktoré doba so sebou priniesla. Pomaly sa v oboch spomínaných obdobiach začal vytvárať nový systém, postupne sa rozbíhala povojnová hospodárska konjunktúra, pripravovali sa nové voľby a ústava, začala sa obnova vojnou zničenej krajiny, nastalo taktiež obdobie „vyrovnávania sa“ s predstaviteľmi predošlej moci a systému. Do tejto nepokojnej situácie tak vstupovali navrátilci prichádzajúci na územie Československa, ktorých bolo nutné zabezpečiť, resp. vytvoriť im také podmienky, aby sa boli schopní zabezpečiť sami. V tomto prípade je však nutné upozorniť na to, že samotní navrátilci netvorili nejakú imaginárnu jednoliatu skupinu, ale že aj medzi nimi existovali mnohé rozdiely, ktorým sa bude naša práca taktiež venovať.

Základnými pojmami našej práce budú pojmy reemigrácia a repatriácia, ktorých vývoj bude podrobne vysvetlený hneď v nasledujúcej kapitole. Na úvod však môžeme predoslať, že ich presná definícia je pomerne obtiažna, pretože v danom dobovom kontexte znamenali vždy niečo iné. Problematické je najmä to, že v skúmanom období po prvej svetovej vojne dobový diskurz nerozlišoval medzi pojmami reemigrácia a repatriácia. Navyše s týmito dvoma pojmami veľmi úzko súvisí ďalšia terminológia, ktorá sa v diskurze okolo migrácie používa – emigrácia, imigrácia, opcie a mnohé ďalšie pojmy, ktorým bude taktiež venovaný patričný priestor. Vo veľmi zjednodušenom pohľade by sme tak reemigračné a repatričné pohyby obyvateľstva mohli označiť za presuny celých skupín obyvateľov alebo len jednotlivcov, ktoré môžu byť organizované alebo aj neorganizované na základe určitého spoločného znaku (napr. spoločná národnosť, náboženstvo, hospodárske alebo sociálne postavenie, jazyk, politické presvedčenie a pod.) za cieľom ich umiestnenia na inom území (najčastejšie na území iného štátu) kvôli nejakému vyššiemu zámeru, ktorý môže byť opäť organizovaný a riadený štátnou mocou alebo môže byť naopak veľmi živelný a spontánny. Ako už bolo uvedené, aktérom uskutočňovaných reemigračných a repatričných projektov v rámci Československa v dvoch sledovaných obdobiach boli v prevažnej miere štátne inštitúcie. Tie mali prirodzene najlepšie predpoklady na to, aby reemigráciu alebo repatriáciu mohli úspešne zabezpečovať. Jednalo sa najmä o dostatok finančných prostriedkov (aj keď tento predpoklad v bezprostrednom povojnovom období je značne diskutabilný), odborné kapacity v zamestnancoch, kontakty s partnermi v zahraničí, možnosti na ovplyvňovanie legislatívneho

procesu. Pri analyzovaných štátnych inštitúciách však bude zároveň nutné rozlišovať medzi exekutívnymi a legislatívnymi. Práca sa bude snažiť pozrieť na ich vzájomný vzťah v reemigračnej a repatriačnej problematike a potvrdiť alebo vyvrátiť tvrdenie, že hlavne exekutívne inštitúcie (prevažne jednotlivé ministerstvá) zohrávali v celom skúmanom procese najdôležitejšiu úlohu a mali teda aj najväčší vplyv. To sa pokúsime potvrdiť jednak analýzou ich činnosti v repatriačnej a reemigračnej oblasti, ktorú doplníme o konkrétne dobové príklady. Zároveň sa pokúsime určiť a následne definovať spomedzi exekutívnych inštitúcií tie najdôležitejšie s najväčšími kompetenciami v nami skúmanej problematike. Okrem nich však významnú úlohu, aj keď niekedy len doplnkovú, zohrávali už spomínané neštátne inštitúcie rôzneho charakteru. Jednalo sa napríklad o dobre organizovanú a fungujúcu nadnárodnú organizáciu Červeného kríža, ďalej rôzne nábožensky, národnostne alebo hospodársky orientované spolky a združenia (napr. Kostnická jednota, Slovenská liga v Amerike, České krajanské združenie, Charita, Zväz oslobodených politických väzňov a podobne). Naša práca preto bude musieť analyzovať aj ich činnosť pri konkrétnych repatriačných a reemigračných projektoch a taktiež aj to, do akej miery boli schopné ovplyvniť prácu štátnych inštitúcií pri organizovaní migračnej politiky Československa. Výsledky tejto analýzy by nám zároveň mali poskytnúť dobrý obraz o dobovej politickej situácii a taktiež o miere stability nového systému, ktorý vždy po vojne vznikol.

Okrem vyššie uvedených a predstavených analýz bude ďalej dôležité nájsť odpovede na viaceré otázky. Akú udalosť môžeme považovať za spúšťač reemigračných a repatriačných projektov, ktoré Československo po svojom vzniku a obnovení organizovalo? Boli to v prvom rade dva globálne vojnové konflikty a udalosti, ktoré po nich nasledovali v jednotlivých krajinách alebo začali už dávno pred rokom 1914 a boli tak len logickým vyústením nejakého dlhodobejšieho procesu, ktorý v tamojších spoločnostiach prebiehal a ktorý súvisel s ich vývojom?

Ďalej bude dôležité zodpovedať otázku kto reemigračné a repatriačné projekty v rámci Československa inicioval? Akú mal organizátor motiváciu, resp. čo bolo jeho hlavným cieľom? Akú úlohu pri uskutočňovaní jednotlivých akcií zohrávali štátni a akú neštátni iniciátori? Existovala nejaká dominantná inštitúcia v celom procese? Ak áno, ako sa potom zmenilo jej postavenie a ciele v projektoch uskutočňovaných po prvej a potom následne po druhej svetovej vojne?

Zaujímavé bude taktiež na chvíľu upriamiť našu pozornosť na osobnosť prezidenta, ktorý vytváral morálnu a najvyššiu autoritu, ktorá bola stelesnená v osobnostiach Tomáša G.

Masaryka a Edvarda Beneša. Ako sa staval k migrácii všeobecne a aj ku konkrétnym projektom T. G. Masaryk a následne hlavne E. Beneš najprv ako minister zahraničných vecí a potom ako prezident (hlavne v jeho druhom funkčnom období)?

Taktiež bude potrebné upriamiť pozornosť na to, či môžeme reemigrantov a repatriantov označiť za nejakú homogénnu skupinu charakteristickú spoločnými záujmami. Odlišovali sa od seba reemigranti a repatrianti z jednotlivých krajín? Mali navrátilci z okolitých štátov iné príčiny návratu do Československa a s tým spojené potreby ako navrátilci zo západnej Európy alebo zo zámorských krajín? Ako na ich ciele a motiváciu vplýval ich sociálny status? Preferovali navrátilci viac presun na územie českých krajín alebo na Slovensko a Podkarpatskú Rus? Mali vôbec možnosť výberu v celom tomto procese?

Zároveň si budeme musieť zodpovedať na otázku, čo bolo cieľom celého reemigračného a repatričného procesu? Odlišovali sa hlavné charakteristiky reemigrácie a repatriácie po prvej a druhej svetovej vojne (hlavne v zmysle umiestnenia reemigrantov a repatriantov, ich výberu podľa jednotlivých kritérií)? Akým spôsobom vplývala reemigrácia a repatriácia na politický systém Československa v sledovaných obdobiach? Stala sa úspešne organizovaná reemigrácia politickým programom nejakej politickej strany?

Na záver bude dôležité zodpovedať aj na otázku akým spôsobom boli reemigranti a repatrianti vnímaní „pôvodnými“ obyvateľmi Československa? Líšilo sa ich prijímanie podľa toho z akých krajín prichádzali alebo bolo dôležitejšie ich sociálne postavenie, politická príslušnosť, vzdelanie alebo vierovyznanie? Aký bol vzťah početných národnostných menšín (hlavne Nemcov a Maďarov) k reemigrantom a repatriantom, ktorí prichádzali zväčša do oblastí, ktoré obývali? Chápali ich ako hrozbu? Zmenil sa tak ich vzťah k Československu a existovali nejaké rozdiely v ich vnímaní po prvej a po druhej svetovej vojne?

Na všetky tieto vyššie zmienené otázky sa naša práca pokúsi priniesť odpovede. Nebude sa však venovať problematike repatriácii československých legionárov z územia Ruska v období rokov 1918 až 1920, ktoré vytvárajú významnú a veľmi zaujímavú kapitolu našich dejín, no v súčasnej dobe sú už spracované českými, slovenskými, ale aj zahraničnými bádateľmi na veľmi dobrej úrovni.¹¹ Tieto repatričné akcie sa prirodzene uskutočňovali pod

¹¹ K problematike pobytu a následného návratu československých legionárov z Ruska vid' napr. SAK, Robert: *Anabáze: drama československých legionářů v Rusku (1914 – 1920)*. 1996, s. 174; KLEMPA, Jozef: *Moje zkušenosti za světové vojny: denník československého legionára z rokov 1914 – 1920*. 2014, s. 182; VÁCHA, Dalibor: *Ostrov v bouři: každodenní život československých legii v ruské občanské válce (1918–1920)*. 2016, s. 436; EMMERT, František: *Českoslovenští legionáři za první světové války*. 2014, s. 220; EMMERT, František: *Československé legie v Rusku: velký příběh malé armády, která změnila mapu Evropy*. 2018, s. 239;

dikciou ministerstva národnej obrany a ostatné československé inštitúcie sa na nich podieľali čiastkovo. Navyše sa týkali prevažne legionárov, teda vojakov, ktorí predtým na území vtedajšieho cárskeho Ruska dlhodobo nepobývali, takže ani nemôžeme o nich uvažovať ako o emigrantoch.

Rovnako sa v našej práci nebudeme detailne venovať ďalšej významnej udalosti v dejinách Československa po druhej svetovej vojne – odsunu obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti z nášho územia. Nebudeme analyzovať samotnú procedúru odsunu a udalosti s tým spojené, pretože táto problematika je taktiež v odbornej historickej literatúre veľmi dobre spracovaná v rámci regionálnej i celoštátnej historiografie.¹² V rámci tejto témy sa však pokúsime zodpovedať na otázku, do akej miery sa podarilo naplniť plán, podľa ktorého by práve miesta po odsunutých Nemcoch mali zaplniť navráťivší sa reemigranti a repatrianti českej alebo slovenskej národnosti.

Naša práca bude vychádzať predovšetkým z primárnych archívnych materiálov českej a slovenskej proveniencie, ale samozrejme bude pracovať aj s odbornou sekundárnou literatúrou. Za hlavný zdroj primárnych archívnych prameňov týkajúcich sa problematiky reemigrácie a repatriácie do Československa z vymedzených oblastí a vo vymedzenom čase z pohľadu československých inštitúcií považujeme hlavne archívne fondy uložené v Národnom archíve v Prahe. Cenné sú najmä fondy uložené v Oddelení štátnej správy z rokov 1918–1945 (3. oddelenie) a taktiež Oddelenie fondov štátnej správy z rokov 1945–1992 (4. oddelenie). Pri výskume sme pracovali predovšetkým z fondmi jednotlivých ministerstiev, ale aj iných organizácii, ktoré sa migračnej politike venovali. Dokumenty z jednotlivých fondov môžu poskytnúť bádateľovi vhodné informácie o ďalších osudoch navrátilcov po ich príchode do vlasti – konkrétne, kam ich štát chcel umiestniť, kde mali byť zamestnaní, ako sa mali zabezpečiť ich základné životné podmienky, čo všetko museli splniť, aby im bolo pridelené československé štátne občianstvo a podobne. Veľmi prínosný je hlavne

BÍLEK, Jiří: *Československé legie na frontách I. světové války: od Zborova po Terron*. 2018, s. 269; HÁJKOVÁ, Dagmar, HORÁK, Pavel a kol: *Republika československá 1918–1939*, s. 1024, konkrétne kapitola *Češi ve víru světové války (1914–1918)*, s. 48–73. Alebo najnovšia práca k tejto problematike zaoberajúca sa finančnými zdrojmi československých legionárov v Rusku BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legií během jejich anabáze v Rusku a na Sibiři*. 2019, s. 430.

¹² K tejto problematike vid' napr. BENEŠ, Edvard: *Odsun Němců z Československa a dokumenty*, 3. vydání, OLIVOVÁ, Věra (ed.), 2011, s. 87; BRANDES, Detlef: *Cesta k vyhnání 1938–1945: plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*. 2002, s. 499; STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. 1991, s. 536; STANĚK, Tomáš: *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918–1948*. 1992, s. 111; KUKLÍK, Jan a NĚMEČEK, Jan: *Jak se připravoval odsun Němců. Kapitoly z osvobození Československa 1945*. 2017, s. 134–138; ŠUTAJ, Štefan, MOSNÝ, Peter a OLEJNÍK, Milan: *Prezidentské dekrety Edvarda Beneše v povojnovom Slovensku*. 2002, s. 158; BOBÁK, Ján, DEÁK, Ladislav, LETZ Róbert a MARUNIAK, Peter: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*. 1996, s. 199.

fond *Předsednictvo ministerské rady*, ktorý okrem dokumentov týkajúcich sa problematiky reemigrácie obsahuje aj veľmi zaujímavé materiály vzťahujúce sa napríklad k vysťahovalectvu do ZSSR v 20. rokoch 20. storočia alebo správy o neprípustnej agitácii pre vysťahovalectvo počas medzivojnového obdobia. Celkovo tak poskytuje obraz o celospoločenskej situácii v medzivojnovom Československu. Najviac materiálov k problematike migrácie však obsahuje fond *Ministerstvo sociální péče*. Práve toto ministerstvo malo totiž od polovice roku 1920 na základe nariadenia medziministerskej komisie v gescii celú problematiku reemigrácie a repatriácie. Navyše od roku 1922 začalo na ministerstve pôsobiť aj tzv. zvláštne oddelenie H, ktoré sa venovalo práve problematike emigrácie.¹³ Kľúčové postavenie ministerstva práce a sociálnej starostlivosti pozorujeme aj v materiáloch týkajúcich sa reemigrácie a repatriácie v rokoch 1945 až 1948. Archívny fond uvedeného ministerstva nachádzajúci sa v Národnom archíve v Prahe tak poskytuje k skúmanej problematike množstvo materiálov, napríklad interpelácie poslancov, materiály týkajúce sa reemigrácie a repatriácie všeobecne, dokumenty o dohľade československých presídľovacích komisií v zahraničí, materiály o zhromažďovacích strediskách pre reemigrantov a o ich umiestňovaní na rôznych územiach v rámci Československa a mnohé ďalšie.¹⁴ Dôležité dokumenty môžeme taktiež nájsť aj v archívnom fonde *Ministerstvo vnitra – nová registratura*, ktorý okrem iného obsahuje napríklad podklady k návrhom na uzatváranie medzištátnych zmlúv o reemigrácii zahraničných Čechov a Slovákov. Ďalej tento fond obsahuje archíválie týkajúce sa preverovania osôb, ktoré sa mali reemigrovať, proces schvaľovania ich žiadostí a následného udelenia alebo neudelenia československého štátneho občianstva, ktoré nakoniec presídlenie umožnilo. Taktiež v tomto fonde môžeme objaviť správy o činnosti Československého ústavu zahraničného, ktorý už od medzivojnového obdobia zhromažďoval potrebné informácie o našich krajanoch žijúcich v zahraničí.

Druhým významným zdrojom materiálov je Archív ministerstva zahraničných vecí ČR so sídlom v Prahe, ktorý spravuje fondy týkajúce sa činnosti tohto ministerstva od roku 1918 až do súčasnosti. Veľmi cenné sú najmä fondy z jednotlivých československých zastupiteľských úradov v cudzine, ktoré môžu bádateľovi poskytnúť obraz o situácii v danej krajine z pohľadu československých zamestnancov vyslanectva. Relevantné sú hlavne fondy obsahujúce politické správy z jednotlivých československých zastupiteľských úradov, ktoré sa venujú postaveniu našich krajanov v tamojších spoločnostiach a taktiež reflektujú snahy niektorých z nich o presun do Československa.

¹³ VACULÍK J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 9.

¹⁴ VACULÍK J.: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. 1993, s. 6.

Tretím významným zdrojom archívnych materiálov je Archív kancelárie prezidenta republiky, v ktorého rozsiahlych fondoch môžeme nájsť prevažne korešpondenciu, správy, analýzy, referáty alebo zápisy z rôznych schôdzí a medziministerských porád, ktoré sa venovali migračnej problematike v nami vymedzenom období. Väčšinou majú charakter informatívnych zdení, ktoré boli adresované prezidentskej kancelárii od rôznych štátnych, ale aj mnohých neštátnych inštitúcií. Zároveň však niektoré z nich poukazujú aj na záujem prezidenta T. G. Masaryka alebo v neskoršom období E. Beneša (pre našu prácu bude dôležité najmä jeho pôsobenie v úrade prezidenta v rokoch 1945 až 1948) o problematiku migrácie a návratu našich krajanov, keď za niektoré projekty, ako si ukážeme, osobne intervenovali u príslušných inštitúcií svojou autoritou.

Nemenej užitočným zdrojom informácií je aj spoločná digitálna knižnica Parlamentu Českej republiky a Národnej rady Slovenskej republiky, kde sú zdigitalizované záznamy z jednotlivých zasadaní, záznamy z rokovaní jednotlivých výborov a taktiež plné znenia prijatých zákonov a diskusií, ktoré o nich na parlamentnej pôde prebiehali.¹⁵

Pre skúmané obdobie rokov 1945 až 1948 sú okrem už spomínaných fondov v Národnom archíve, Archíve ministerstva zahraničných vecí a Archíve kancelárie prezidenta republiky veľmi dobrým zdrojom informácií aj archívne fondy, ktoré spravuje vo svojich depozitároch Archív bezpečnostných zložiek v Prahe. Zaujímavé dokumenty obsahujúce pohľad československých bezpečnostných zložiek z uvedeného obdobia na migračnú problematiku môžeme nájsť predovšetkým vo fondoch bývalého Študijného ústavu ministerstva vnútra, konkrétne hlavne vo fondoch *Bezpečnostní spisy po roce 1945* (zn. f. 304) a *Různé bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945* (zn. f. 215).¹⁶

Archívne dokumenty slovenskej proveniencie zo skúmaného obdobia môžeme nájsť hlavne vo fondoch Slovenského národného archívu so sídlom v Bratislave. Cenné sú opäť fondy jednotlivých ministerstiev, hlavne však ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska počas jeho existencie a potom po druhej svetovej vojne fondy príslušných povereníctiev.¹⁷

¹⁵ Digitálna knižnica oboch parlamentov je dostupná online: <https://www.psp.cz/eknih/index.htm> [cit. 22.10.2018].

¹⁶ Archívne pomôcky k spracovaným fondom bývalého Študijného ústavu ministerstva vnútra sú dostupné online <https://www.abscr.cz/fondy-a-pomucky/pruvodce-po-fondech-sbirkach/pruvodce-po-fondech-a-sbirkach-a/> [cit. 22.10.2018]. Fondy bývalého Študijného ústavu ministerstva vnútra spravuje Oddelenie federálneho ministerstva vnútra.

¹⁷ Archívne pomôcky Slovenského národného archívu sú dostupné online <https://www.minv.sk/?fondy-sna> [cit. 22.10.2018]. Z obdobia po druhej svetovej vojne sa jedná predovšetkým o fond Povereníctvo vnútra, ktorý

Okrem vyššie spomínaných archívov je vynikajúcim zdrojom heuristiky a bibliografie pre výskum migrácie, prevažne z pohľadu vyst'ahovalectva, knižnica Nárpstkovho múzea v Prahe, ktoré spravuje krajanskú zbierku. Dokumenty uložené v tejto inštitúcii nám môžu poskytnúť obraz o živote našich krajanov v iných krajinách, a tak v niektorých prípadoch vykresliť ich motívy k návratu do svojej pôvodnej vlasti. Krajanský archív spomínanej knižnice obsahuje množstvo tlačených rukopisných a fotografických dokladov o rozličnej činnosti krajanských spolkov (obsahuje prevažne kroniky, stanovy, programy akcií, diplomy, novinové výstrižky, fotografie).¹⁸

V rámci sekundárnej odbornej literatúry sa všeobecne problematike pohybu obyvateľstva (čiže emigrácii, reemigrácii, repatriácií a ostatným formám) v súčasnosti už venuje veľké množstvo domácich a zahraničných autorov. Nebolo však tomu tak vždy. Ak by sme prioritne našu pozornosť zamerali len na územie Československa, tak za prvého autora, ktorý sa systematicky venoval migračnej problematike môžeme bez pochyb označiť právnika a neskoršieho predsedu Štátneho štatistického ústavu a taktiež docenta na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej, Jana Auerhana. Vo svojej odbornej práci sa venoval predovšetkým problematike vyst'ahovalectva (na začiatku svojej akademickej dráhy ešte z územia Rakúsko-Uhorska), ale hlavne potom po vzniku Československa sa zameral na postavenie československých menšín v jednotlivých krajinách.¹⁹

Ďalšie obdobie sústavnejšieho výskumu migračnej problematiky nasledovalo až v 60. rokoch 20. storočia a sústred'ovalo sa predovšetkým na pôde Historického ústavu Československej akadémie vied, kde od začiatku 60. rokov pracovala Komisia pre dejiny krajanov v zahraničí²⁰, obdobný záujem vznikol aj na Slovensku, kde začal pracovať Ústav pre zahraničných Slovákov Matice slovenskej. Uvedené inštitúcie sa však opäť zaoberali prevažne vyst'ahovalectvom a samotným životom Čechov a Slovákov v zahraničí, skúmali tak predovšetkým ich komunity, začlenenie do miestnych spoločností, spolkový a kultúrny život v cudzine. Ich hlavným cieľom bolo pripraviť akýsi súpis dejín všetkých krajanských vetví, zmapovať ich pramennú základňu a objasniť tak príčiny a dôsledky ich vyst'ahovalectva pre Československo. Komisia však pracovala len veľmi krátko, pretože už v 70. rokoch bola jej

obsahuje materiály Československej presídľovacej komisie v Budapešti. Ďalej je podstatný fond Úrad predsedníctva Zboru poverencov, ktorý obsahuje prevažne zápisy z jednotlivých zasadaní. Nemenej dôležitý je taktiež fond Povereníctva poľnohospodárstva a pozemkovej reformy, ktorý obsahuje dokumenty týkajúce sa umiestňovania reemigrantov a repatriantov na uvoľnenú poľnohospodársku pôdu.

¹⁸ VACULÍK J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 8.

¹⁹ AUERHAN J.: *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí*. 1935, s. 116.

²⁰ VACULÍK J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 5.

činnosť zastavená a záujem o krajaniskú problematiku bol znovu utlmený. Vo výskume tak mohli pokračovať predovšetkým odborníci bádajúci v zahraničí. Nové práce sa potom objavili až od polovice 80. rokov a súviseli predovšetkým s bádateľskou činnosťou legendy československej etnológie Ivy Heroldovej, ktorá od roku 1968 zastávala post vedúcej oddelenia etnografie súčasnosti na Ústave pre etnografiu a folkloristiku Československej akadémie vied²¹. Okrem iného sa venovala etnografickému výskumu medzi volyňskými Čechmi, snažila sa zrekonštruovať život reemigrantov v hostiteľskej spoločnosti a nahliadnuť do ich života po reemigrácii. Uskutočňovala systematické výskumy kultúry Čechov žijúcich v zahraničí (predovšetkým Poľsko, Juhoslávia, Rakúsko).²²

Veľká zmena v bádaní prišla až po Novembri 1989, kedy sa začali obnovovať kontakty krajanov so svojou pôvodnou vlasťou, čo vyvolalo nové impulzy. Začal sa klásť dôraz na interdisciplinaritu vedeckého skúmania v oblasti migračných procesov. V ďalších rokoch tak boli vydané viaceré politologické, sociologické a historické odborné práce zaoberajúce sa migráciou. Za všetky môžeme spomenúť napríklad prehľadové práce českého sociológa a antropológa Zdeňka R. Nešpora²³ alebo etnografa a historika Jiřího Kořalku.²⁴

Ďalší okruh tvoria publikácie, ktoré sa zaoberajú dejinami migrácie, no špecializujú sa na konkrétny región. Viaceré z nich vznikli na pôde Masarykovho ústavu a Archívu Akadémie vied Českej republiky. Napríklad historička Dagmar Hájková spracovala problematiku českého vysťahovalectva do Spojených štátov amerických do konca prvej svetovej vojny.²⁵ Historik a politológ Vratislav Doubek sa zase vo svojom výskume venoval emigrácii a reemigrácii z východných oblastí Európy, konkrétne z cárskeho Ruska a neskôr zo Sovietskeho zväzu.²⁶

²¹ MORAVCOVÁ D.: *Legenda české etnologie – Iva Heroldová*, Lidé města, r. 2006, č. 1, dostupné online: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-632.html> [cit. 6. 1. 2021]

²² HEROLDOVÁ I.: *Etnická a etnografická problematika českých národnostních menšin (se zvláštním zaměřením na vystěhovalectví do pruského Slezska v 1. pol. 18. století)*. 1965, s. 209; *Válka v lidovém podání: národněosvobozenecký boj volyňských a jugoslávských Čechů*. 1977, s. 518

²³ NEŠPOR Z. R.: *České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium*. In: Soudobé dějiny 2005, č. 2, s. 245-284 alebo taktiež NEŠPOR Z. R.: *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelom k západní reemigraci 90. let*. 2002, s. 11-25.

²⁴ Zo všetkých uvedme napríklad KOŘALKA J.: *Some remarks on the Future Model of Czech Emigration (1848–1914)*. In: *Overseas Migration from East – Central and South-Eastern Europe 1870-1990*. 1990, p. 9-20, alebo ďalej KOŘALKA J. – KOŘALKOVÁ K.: *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. let 20. století*. In: *Češi v cizině*, 1993, s. 42.

²⁵ HÁJKOVÁ D.: „*Naše česká věc*“. *Češi v Americe za první světové války*. 2011, s. 162.

²⁶ DOUBEK V.: *Česká politika a (východní) vystěhovalectví 1848–1922*. 2012, s. 135.

Komplexnú syntézu migračnej problematiky v stredoeurópskej oblasti v priebehu 20. storočia (samozrejme s nutnými presahmi aj do skorších období) podáva vo svojich prácach historik Jaroslav Vaculík pôsobiaci na Masarykovej univerzite v Brne. Vo svojej práci *České menšiny v Evropě a ve světě*²⁷ najprv analyzuje českú náboženskú, politickú a socioekonomickú emigráciu od 16. do konca 20. storočia, aby potom v ďalších kapitolách podľa geografického rozdelenia poskytol stručné dejiny českých krajanských komunit v jednotlivých štátoch sveta. Logicky najväčšiu pozornosť venuje početným a etablovaným krajanským komunitám žijúcim v Spojených štátoch amerických, Kanade, Rakúsku, Rumunsku, Nemecku, na Ukrajine a v Rusku alebo v krajinách bývalej Juhoslávie. Nevynecháva však ani malé české komunity žijúce napr. v Škandinávii, v rôznych afrických a juhoamerických krajinách alebo na tichomorských ostrovoch Francúzskej Polynézie. Vo svojich ďalších odborných textoch sa venuje problematike reemigrácie a repatriácie do Československa v rámci rôznych časových období. V diele s názvom *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*²⁸ najprv analyzuje hlavné problémy povojnovej reemigrácie a repatriácie po roku 1918. Následne sa venuje návratom z jednotlivých krajín, pričom dôraz kladie hlavne na územie Ruska, Ukrajiny, Spojených štátov amerických, Rakúska, Nemecka a západnej Európy a ďalej ostatných krajín strednej, južnej a juhovýchodnej Európy. Touto prácou nadviazal na staršie dielo s názvom *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*²⁹, v rámci ktorej znovu najprv analyzuje hlavné problémy spojené s reemigráciou do Československa v období po skončení druhej svetovej vojny a následne popisuje priebeh reemigrácie z vybraných európskych krajín (hlavne Maďarsko, Rumunsko, Juhoslávia, Bulharsko, Rakúsko, Nemecko a oblasť Volyňskej gubernie na území ZSSR)³⁰. Pre našu tému je prínosná aj práca s názvom *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*³¹, ktorá podáva dobrý základ pre analýzu a následnú komparáciu problémov týkajúcich sa starostlivosti štátu o reemigrantov a ďalších navrátilcov v Československu po ich príchode do krajiny. Pre obdobie uskutočňovanej repatriácie po konci druhej svetovej vojny je kľúčová jeho práca s názvom *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*³².

²⁷ VACULÍK J.: *České menšiny v Evropě a ve světě*. 2009, s. 319.

²⁸ VACULÍK J.: *Reemigrace Čechů a Slováků po první světové válce*. 2014, s. 112.

²⁹ VACULÍK J.: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. 1993, s. 158.

³⁰ K návratu Volyňských Čechov do Československa vid' VACULÍK J.: *Dějiny volyňských Čechů*. I. díl (1997), s. 211; II. díl (1998), s. 191.

³¹ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 228.

³² VACULÍK J.: *Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*. 2004, s. 91

Jednou z posledných významných odborných publikácií, ktorá sa venuje problematike organizovania repatriácie Čechov a Slovákov do Československa v období po konci druhej svetovej vojny je dielo historičky Jany Kasíkovéj *At' mohou přijeti*³³. Autorka sa vo svojej práci zamerala na analýzu plánov na organizovanie repatriácie do Československa ešte pred skončením druhej svetovej vojny, ďalej na úlohu československých štátnych orgánov pri zasiťovaní repatriácie, ale taktiež sa na túto problematiku pozrela aj pohľadom vtedajšej československej verejnosti a nezabudla ani na dôležitú pozíciu dobrovoľných organizácií (napr. dobročinné a náboženské organizácie, záujmové zväzy a pod.) pri uskutočňovaní repatriačných plánov.

Množstvo odborných prác venujúcich sa problematike migrácie a rôznym aspektom, ktoré sú s ňou úzko prepojené nachádzame aj v zahraničnej literatúre. Pripraviť súpis zahraničných diel o migrácii je pre ich rôznorodosť veľmi obtiažne, no všetky diela by sme mohli rozdeliť do dvoch hlavných skupín. Prvú skupinu prác vytvorili autori, ktorí sa na migráciu pozerali všeobecne. Vhodný úvod do dejín migrácie poskytuje americký historik a antropológ Patrick Manning vo svojej práci s názvom *Migration in World History*.³⁴ V jednotlivých kapitolách predstavuje čitateľovi globálne dejiny migračných pohybov od praveku až do konca 20. storočia. V úvodnej časti predstavuje metodológiu svojho výskumu, na základe ktorej vypracoval štyri rôzne kategórie ľudskej migrácie, ktoré v následných častiach analyzuje. Jadro jeho práce však tvorí analýza príčin a následkov migrácie v dejinách ľudstva. Za každou ucelenou časťou jeho knihy navyše môžeme nájsť bohatý zoznam ďalšej odbornej literatúry vzťahujúcej sa k danej téme.

O podobný všeobecný náhľad ako P. Manning sa pokúsil aj nemecký historik a dlhoročný riaditeľ Inštitútu pre výskum migrácii a interkultúrne štúdiá na univerzite v Osnabrücku, Klaus J. Bade, vo svojej práci s názvom *Evropa v pohybu*.³⁵ Na rozdiel od spomínaného amerického autora sa však zamerail len na analýzu dejín migrácie na európskom kontinente od 18. do 20. storočia. Tento autorov výber je úplne logický, pretože práve v tomto období zažívala (a kontinuálne aj stále zažíva) Európa najväčšie migračné pohyby, či už najprv v podobe emigrácie, ktorá bola nasledovaná od druhej polovice 20. storočia masívnou imigráciou. Autor opäť na úvod podáva vlastnú kategorizáciu dôvodov migrácie, ktorú dopĺňa časovým a geografickým vymedzením. Následne predstavuje analýzu a komparáciu migračných pohybov pred a počas šíriacej sa priemyselnej revolúcie, ktoré boli nasledované

³³ KASÍKOVÁ J.: *At' mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947*. 2017, s. 293.

³⁴ MANNING P.: *Migration in World History*. 2005, p. 193.

³⁵ BADE K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. 2000, s. 497.

masívnym vyst'ahovalectvom z jednotlivých európskych krajín do tzv. Nového sveta na prelome 19. a 20. storočia. Ďalej si všíma obdobie dvoch svetových vojen, ktoré priniesli nové kategórie migračných pohybov súvisiacich s nútenými prácami a holokaustom, na ktoré jednotlivé štáty museli reagovať aj vo svojej legislatíve, ktorá upravovala sociálnu oblasť a oblasť získavania občianstva. V období druhej polovice 20. storočia si ďalej všíma najmä prevažujúcu migráciu z politických dôvodov z východnej časti európskeho kontinentu na západ, ale aj stále dominujúcu pracovnú a ekonomickú migráciu do západnej časti Európy. Jediným limitom tejto rozsiahlej práce je jej zameranie na oblasť Nemecka, ktoré sa prejavuje hlavne v analýze migračných tokov druhej polovice 20. storočia, no to vyplýva predovšetkým z autorovho bádateľského zamerania.³⁶

Poslednou významnou prácou všeobecného charakteru, ktorú by sme radi spomenuli je edícia s názvom *Migration Theory. Talking across disciplines*.³⁷ Jej editorom je americká antropologička Caroline B. Brettell zaoberajúca sa hlavne dejinami portugalskej migrácie na americký kontinent a pozícii žien pri migrácii.³⁸ Druhým editorom je americký politický ekonóm James F. Hollifield, ktorý sa vo svojej bádateľskej činnosti venuje vzťahom medzi svetovým obchodom, migráciou a národnými štátmi.³⁹ V spomínanej edícii ponúkajú bádateľom, ktorí sa zaoberajú migračnou problematikou a jej rôznymi aspektmi spôsoby, pomocou ktorých sa na migráciu môžu pri svojom výskume pozerieť. Vytvárajú tak interdisciplinárne možnosti prepojenia antropológie, demografie, ekonomických teórií, histórie, politických vied a sociológie pri výskume migrácie.⁴⁰

Druhú skupinu zahraničnej literatúry zameranej na migráciu tvoria autori, ktorí sa zameriavajú na výskum konkrétneho regiónu. Pri tomto nazeraní často využívajú interdisciplinárne prepojenia spomínané v predchádzajúcom odstavci. Naším cieľom na tomto mieste však nie je poskytnúť celkový prehľad regionálne zameranej zahraničnej literatúry, čo ani v úplnosti nie je možné. Je ale dôležité upozorniť na to, že určitú prevahu majú regióny, kde migrácia dosiahla masovejších rozmerov. Jedná sa hlavne o presuny medzi Európou a americkým kontinentom.

³⁶ K ďalším významným prácam Klausa J. Badeho môžeme zaradiť napr. diela *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland* (1992) a *Ausländer, Aussiedler, Asyl. Eine Bestandsaufnahme* (1994).

³⁷ BRETTEL C. B. – HOLLIFIELD J. F.: *Migration Theory. Talking across disciplines*. 2000, s. 239.

³⁸ K jej ďalším významným prácam môžeme zaradiť *Men Who Migrate, Women Who Wait: Population and History in a Portuguese Parish* (1986) a *International Migration: The Female Experience* (1986).

³⁹ HOLLIFIELD J. F.: *Immigrants, Markets and States, and Controlling Immigration*. 1992, s. 320.

⁴⁰ BRETTEL C. B. – HOLLIFIELD J. F.: *Migration Theory. Talking across disciplines*. 2000, s.3.

Predkladaná práca bude rozdelená do šiestich kapitol. V prvej kapitole, ktorá nesie názov *Migrácia – neoddeliteľná súčasť ľudskej existencie* sa najprv budeme venovať základnému analytickému vysvetleniu pojmu migrácia. Následne sa bližšie oboznámime s kategorizáciou migračných pohybov s pomocou rozdelenia, ktoré vypracoval Patrick Manning. V záverečnej časti tejto kapitoly sa budeme venovať ešte ďalšej kategorizácii jednotlivých účastníkov migračných pohybov podľa P. Manninga.

Druhá kapitola s názvom *Následky prvej a druhej svetovej vojny a obyvateľstvo stredoeurópskeho regiónu* sa komparatívne a analyticky venuje zmenám, ktoré tieto dva globálne vojnové konflikty priniesli do strednej Európy. Pozrieme sa bližšie na zmeny hraníc a vznik nových štátnych útvarov, ktoré vojna priniesla. Ďalej sa budeme venovať hospodárskym a sociálnym problémom, s ktorými museli jednotlivé štáty zápasiť. Budeme sa zaoberať aj analýzou vývoja počtu obyvateľov a národnostného zloženia regiónu, ktorý je v centre našej pozornosti. V závere tejto kapitoly sa bližšie pozrieme na problematiku pozemkovej reformy v Československu, ktorá výrazným spôsobom v období po prvej svetovej vojne zasiahla do migračných aktivít Československa. Na záver tejto časti predstavíme Kostnickú jednotu, ako jeden z dobových projektov na presídlenie našich krajanov na územie Československa.

Jadro predkladanej práce budú tvoriť tri nasledujúce kapitoly. V tretej kapitole, ktorá nesie názov *Úlohy štátnych inštitúcií v repatriácii a reemigrácii* sa konkrétne pozrieme na vybrané príklady jednotlivých československých štátnych inštitúcií, ktoré významným spôsobom zasahovali do reemigračnej a repatriačnej problematiky v sledovanom období. Po vymedzení základných úloh, ktoré by v tejto oblasti mali inštitúcie plniť sa konkrétnejšie pozrieme na činnosť Prezídia ministerskej rady a kancelárie prezidenta republiky v medzivojnovom období. Oveľa detailnejšie sa budeme následne venovať práci ministerstva zahraničných vecí v migračných záležitostiach, ktoré tvorí jednu stranu z pomyselného trojuholníka štátnych inštitúcií, ktoré sa najviac migračnou problematikou zaoberali.

Štvrtá kapitola, označená názvom *Ministerstvo vnútra v reemigračnej a repatriačnej problematike*, sa celá venuje pozícii a úlohám československého ministerstva vnútra v sledovanom období v oblasti migrácie. V úvode vymedzujeme jeho jednotlivé kompetencie s dôrazom na oblasť migrácie (či už vo forme vysťahovalectva alebo prisťahovalectva). Zároveň sa venujeme podrobnej analýze jeho činnosti v oblasti pridelenia československého štátneho občianstva na základe udelenia domovského práva v období po prvej svetovej vojne. Pre pochopenie celej tejto komplikovanej problematiky v pár

odstavcoch vysvetľujeme pojem domovské právo a jeho zmeny, ktorými prešlo z čias Rakúsko-uhorskej monarchie až do medzivojnového Československa. Analogicky k tomu sa v ďalších častiach tejto kapitoly zaoberáme činnosťou ministerstva vnútra v období po skončení druhej svetovej vojny, keď naďalej domovské právo zohrávalo pre udelenie československého štátneho občianstva podstatnú úlohu, ale oveľa dôležitejšie bolo po roku 1945 potvrdenie národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti, ktoré sa vykonávalo prostredníctvom dotazníkového šetrenia. Aj tomuto procesu sa naša práca venuje s uvedením konkrétnych príkladov.

V piatej kapitole, ktorá nesie názov *Ministerstvo sociálnej starostlivosti v reemigračnej a repatriačnej problematike*, budeme analyzovať úlohy a kompetencie, ktorými ministerstvo sociálnej starostlivosti (neskôr označované ako ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti) disponovalo, a ktoré sa v priebehu sledovaného obdobia neustále rozširovali. V tomto kontexte je dôležité upozorniť na to, že už od polovice roka 1920 bola celá agenda týkajúca sa starostlivosti o migrantov delegovaná práve na ministerstvo sociálnej starostlivosti. V tejto kapitole si spolu s konkrétnymi dobovými príkladmi rozoberieme tie najpodstatnejšie oblasti jeho činnosti – zabezpečenie ubytovania v podobe vhodného umiestnenia, adekvátneho zamestnania a následnej sociálnej starostlivosti. Veľmi zaujímavá je aj preprava navrátilcov, na ktorej toto ministerstvo veľmi úzko kooperovalo s ďalšími rezortmi a organizáciami.

V poslednej, teda šiestej kapitole, sa bližšie pozrieme na samotný pojem a koncept občianstva, ktorý nás v rôznych podobách sprevádza v celej našej práci. Porovnáme si jeho definíciu a rozdelenie do jednotlivých kategórií z právneho hľadiska a zároveň si objasníme ďalšie pojmy, ktoré s procesom migrácie veľmi úzko súvisia.

1. Migrácia – neodmysliteľná súčasť ľudskej existencie

1. 1 Význam pojmu migrácia

V súčasnej dobe je pojem migrácie vo verejnom i odbornom diskurze veľmi často používaný, pričom je chápaný predovšetkým v negatívnom zmysle slova, čo súvisí s globálnymi migračnými problémami, ale aj s obavami z migračného tlaku, ktorý viaceré časti sveta zažívajú. Aby sme všetky tieto problémy mohli správne interpretovať a poukázať na spôsoby ich riešenia v minulosti, je potrebné na úvod stanoviť si určitú terminologickú definíciu základných pojmov, ktoré budeme v našej práci používať

Kľúčovým je pre nás pojem migrácia, ktorý podľa základnej lexikologickej definície môžeme označiť za „*zmenu umiestnenia skupín obyvateľstva premiestňovaním*“.⁴¹ Z tejto stručnej definície sa následne dajú odvodiť ďalšie pojmy vychádzajúce zo spoločného základu, ktorým je práve pohyb obyvateľstva. Ako si ďalej ukážeme tento pohyb býva vyvolaný z rôznych dôvodov, ktoré sa v priebehu stáročí, ale aj v priebehu prvej polovice 20. storočia, čo je časový úsek, ktorý nás bude prioritne zaujímať, menili veľmi dynamicky. Pohybom, teda migráciou, celé skupiny ľudí, ale i jednotlivci, reagovali na najrôznejšie ekonomické, ekologické, sociálne, ideologické, materiálne alebo kultúrne podmienky, s ktorými sa vo svojom živote stretávali. Migráciu tak môžeme chápať aj ako určitý sociálny proces, ktorý neodmysliteľne patrí k samotnej ľudskej existencii a je s ňou aj bytostne spojený. Každý jednotlivec totiž v priebehu svojho života prechádza z jedného miesta na druhé a v dnešnom globálnom svete by bolo už naozaj výnimočné, keby niekto celý svoj život od narodenia až po smrť zotrval na jednom mieste. Veď už i len samotný proces vzdelávania, neskoršie zamestnanie, cestovanie vo voľnom čase patria k určitým kategóriám presunu ľudí. Na základe toho sa neskôr vytvorili najrôznejšie kategorizácie migračných procesov, ktoré sú však vždy založené na určitom stupni abstrakcie, pretože medzi jednotlivými formami a štruktúrami migrácie a samotným migračným chovaním aktérov dochádzalo a dochádza k plynulým prechodom a k vzájomnému ovplyvňovaniu.⁴²

⁴¹ KRAUSE J. a kol.: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. 2009, s. 520.

⁴² BADE K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. 2000, s. 8.

1. 2 Kategorizácie migračných pohybov

Zo základnej definície uvedenej v predchádzajúcej časti mnoho autorov píšucich o pohyboch obyvateľstva vytvorilo svoje vlastné kategorizácie migračných pohybov. Najznámejšie a zároveň aj najčastejšie je prirodzené členenie na emigráciu, čiže vystaňovalectvo, imigráciu, čiže prisťahovalectvo a ďalej na vnútornú migráciu, ktorá spája vystaňovalectvo a prisťahovalectvo v rámci jedného štátneho útvaru.⁴³ Napríklad už spomínaný historik migračných pohybov na európskom kontinente Klaus Bade rozlišuje migráciu na základe výskumu príčin, motívov a cieľov. Vymedzuje tak napríklad ekonomicky, sociálne alebo profesijne motivované migrácie, ktoré ešte ďalej dopĺňa o migrácie za obživou ako existenciálnou nutnosťou (*subsistence migration*) a migrácie ako príležitosť k zlepšeniu životných podmienok (*betterment migration*).⁴⁴ Práve tieto dva čiastkové druhy sociálne motivovanej migrácie sú najčastejším typom migračných pohybov, s ktorými sa budeme stretávať aj v našej práci. Vznik Československa v roku 1918 na „troskách“ starej Habsburskej monarchie totiž pre mnohých Čechov a Slovákov pobývajúcich na iných územiach znamenal akúsi vidinu a zároveň aj vieru v lepšiu budúcnosť na území novej republiky. Taktiež v období po oboch svetových vojnách na mnohých miestach čelili naši krajanovia obrovským existenciálnym problémom (súvisiacim prevažne s povojnovým rozvratom hospodárstiev jednotlivých krajín a s vysokou mierou nezamestnanosti), ktoré chceli riešiť práve svojou emigráciou do Československa.

Klaus Bade následne ešte pracuje s treťou kategóriou klasifikácie migračných pohybov, ktorú definuje ako migráciu s cieľom kvalifikácie, prípadne ďalšej profesijnej prípravy (*career migration*).⁴⁵ Okrem hospodárskych podmienok (v zmysle úplnej straty existenčnej ekonomickej základne) spôsobujúcich migráciu definuje aj mnohé ďalšie podmienky, ktoré sa vyskytli v priebehu 20. storočia (a ktoré sa prirodzene vyskytujú aj v dnešných časoch). Jedným z príkladov je migrácia pre holé prežitie v zmysle úteku pred ekologickými katastrofami. Ďalším typom je potom nútená migrácia vyvolaná náboženskými,

⁴³ Typickým príkladom tzv. vnútornej migrácie vzťahujúcej sa k nášmu územiu ešte z dôb existencie Rakúsko-Uhorska bolo napríklad sťahovanie sa obyvateľov z hornatých území Slovenska (najmä z oblastí Oravy, Kysúc, Liptova, Spiša, Šariša a celého severovýchodu krajiny) na Dolnú zem, teda na územie na juhu Maďarska, na severe Srbska (dnešná Vojvodina) alebo na západe dnešného Rumunska (Banát), kde vytvorili početné jazykové a kultúrne komunity. Ich vnútorná migrácia bola motivovaná prevažne ekonomickými záujmami, pretože v nových miestach nachádzali úrodné pôdy, ktoré celým rodinám mohli zabezpečiť živobytie. Tejto problematike sa vo svojej monografii venuje SIRÁCKY J.: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. 1966, s. 304.

⁴⁴ BADE K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. 2000, s. 8.

⁴⁵ Tamže, s. 8.

svetonázorovými, politickými, etnonacionalistickými alebo rasistickými dôvodmi.⁴⁶ Práve táto motivácia (prípadne aj donútenie) k migrácii sa naplno rozvinula v priebehu 20. storočia a s plnou silou zasiahla aj stredoeurópsku oblasť.⁴⁷

Ďalšiu kategorizáciu migračných pohybov vypracoval americký historik a antropológ Patrick Manning, ktorý v priebehu dejín ľudstva rozoznáva štyri rozdielne kategórie migrácie. Tie sa snaží ďalej klasifikovať na základe určitých spoločných znakov a cieľov. Prvú kategóriu podľa Manningovej klasifikácie vytvára tzv. migrácia v rámci domovskej komunity (*home-community migration*).⁴⁸ V tomto prípade dochádza k presunom jednotlivcov z jedného miesta na druhé, ktorý sa však odohráva len v oblasti rozmiestnenia jednej komunity alebo spoločenstva. Najčastejším cieľom tohto druhu migrácie je zakladanie nových rodín. Ako Manning uvádza na základe svojho výskumu, tak v tomto type migrácií dominovali ženy, pretože práve ony sa v prípade sobáša sťahovali na nové miesta, najčastejšie teda do rodín svojho manžela.

Druhou kategóriou migračného pohybu je kolonizácia (*colonization*), v rámci ktorej dochádza k odchodom jednotlivcov alebo aj celých skupín z jednej komunity s cieľom založiť na novom mieste novú komunitu, ktorá by replikovala zvyky, tradície a spoločenské zloženie pôvodnej domácej komunity.⁴⁹ Tento druh migrácie so sebou prináša pozitíva, ale zároveň aj množstvo negatív. Z pohľadu kolonizátorov, ktorí obsadzujú nové prostredia, kde vytvárajú komunity založené na rovnakom životnom štýle a rovnakých tradíciách ako v ich domovských krajinách prevažuje čisto pozitívny efekt. Takýmto spôsobom totiž môžu riešiť páľčivé problémy ich domovských spoločností, ktoré sa dajú utlmiť alebo preniesť na nové územia (je to napr. narastajúci nedostatok voľnej a vhodnej poľnohospodárskej pôdy, nedostatok nerastných surovín pre postupne sa rozvíjajúci priemysel a dopravu, preľudnenie veľkých miest a s tým spojené sociálne problémy, postupom času i nedostatok pracovnej sily). Z pohľadu kolonizovaných však má kolonizácia čisto negatívny efekt, pretože kolonisti väčšinou zakladajú nové komunity bez toho, aby sa snažili zachovať pôvodnú kultúru, ktorá sa na danom území vyskytovala, nemajú záujem aspoň čiastočne prebrať zvyky pôvodnej kultúry alebo naučiť sa jej jazyk. Toto všetko tak môže viesť až k zániku pôvodných kultúr (čo nám história najmä v prípade amerického kontinentu dokázala). Manning však v rámci svojej kategorizácie migračných pohybov zdôrazňuje, že kolonizácia patrí skôr k historickým

⁴⁶ BADE K. J.: *Evropa v pohybu. Evropská migrace dvou století*. 2000, s. 8.

⁴⁷ Príklady nábožensky motivovaných odchov z nášho územia však môžeme nájsť už v oveľa skorších obdobiach 17. a 18. storočia.

⁴⁸ MANNING P.: *Migration in World History*. 2005, s. 5.

⁴⁹ Tamže, s. 5.

typom migračných pohybov, ktorý zažíval svoj vrchol od 15. storočia (od objavných plavieb portugalských a španielskych moreplavcov smerom na západ, ale aj na východ) do 19. storočia (rozvoj dopravy, potreba nájsť nové odbyiská pre tovar z európskych koloniálnych mocností). Pri porovnaní s predchádzajúcim typom si zároveň všima zaujímavý fakt, že v tomto druhu migrácie dominovali predovšetkým muži ako noví dobyvatelia, osadníci a vojaci.

Tretiu kategóriu vytvára tzv. migrácia celých komunít (*whole-community migration*), ktorá je založená na premiestnení všetkých členov danej komunity.⁵⁰ Tento typ nie je veľmi častý, ako jediný príklad uvádza Manning nomádske spoločenstvá obývajúce Arabský polostrov alebo oblasti severnej Afriky. V priebehu 20. storočia tento typ pohybu takmer zanikol, pretože hranice medzi jednotlivými štátmi, ktoré sa postupne vytvorili tvoria najväčšiu prekážku ich slobodnému pohybu. V súčasnosti tak celé komunity migrujú len na základe ochrany vlastného života pred nejakou prírodnou katastrofou, hladomorom, genocídou alebo inými konfliktami.⁵¹

Štvrtým a posledným typom podľa Manningovej klasifikácie je tzv. migrácia medzi komunitami (*cross-community migration*).⁵² V rámci tohto typu dochádza k výberovému sťahovaniu jednotlivcov alebo celých skupín z jednej komunity do druhej a rozdielnej komunity. Toto sťahovanie môže byť zapríčinené najrôznejšími dôvodmi ako napríklad prospech pre domácu komunitu, vlastný prospech, útek z domácej komunity alebo násilný odsun z domácej komunity. Zároveň na strane „prijímajúcej“ komunity môže dôjsť k akceptácii týchto imigrantov a k ich následnému úplnému začleneniu do danej spoločnosti, ale taktiež k tomu dôjsť nemusí a potom žijú oddelene na okraji danej spoločnosti (v tzv. ghettách), do ktorej sa nie sú schopní plnohodnotne začleniť. Opäť 20. storočie nám poskytuje veľké množstvo príkladov.

Na základe uvedenej základnej kategorizácie sa následne Patrick Manning snažil odpovedať na otázky prečo jednotlivci (prípadne celé skupiny, v jeho pojmosloví skôr

⁵⁰ MANNING P.: *Migration in World History*. 2005, s. 6.

⁵¹ Manning síce uvádza, že tento typ migračného pohybu sa vyskytuje najmenej (prvé vydanie svojho textu publikoval v roku 2005), no v súčasnosti sa ukazuje, že práve sťahovanie celých komunít (niekedy v zmysle celých etnických skupín) v druhom desaťročí 21. storočia vytvára a do budúcnosti pravdepodobne aj bude vytvárať veľké problémy, s ktorými sa jednotlivé krajiny sveta budú musieť vysporiadať. Množstvo náboženských a etnických konfliktov v Afrike a v blízkovýchodnej oblasti vytvára migračné tlaky na Európu, zlá sociálna situácia v latinskoamerických krajinách vytvára tlak na USA a Kanadu. V prípade globálnej zmeny klimatických podmienok (nedostatok pitnej vody a úrodnej pôdy, rozširovanie púští, extrémne prejavy počasia, zvyšovanie hladiny morí a oceánov) sa navyše vytvorí obrovský migračný tlak na celom svete na rozvinuté a najvyspelejšie krajiny.

⁵² Tamže, s. 6.

komunity) migrujú a aké výsledky ich migrácia prináša? Na tieto otázky odpovedal výskumom migrantov, ich rodín, ich komunít a ostatných komunít, do ktorých migrovali so zreteľom na potencionálne benefity a riziká, ktoré si so sebou prinášali.⁵³ Ako prvý a zároveň aj najčastejší dôvod k migrácii udáva vieru v zlepšenie osobnej životnej situácie. Zlá životná situácia v pôvodnej komunite môže byť spôsobená sociálnym útlakom alebo ekonomickou depriváciou, ktoré znemožňujú dosiahnutie vyššieho spoločenského statusu. Často sa tak v tejto situácii javí ako jediné možné riešenie práve emigrácia na iné územie s možnosťou začlenenia sa do inej komunity. Druhým dôvodom migrácie je opäť viera migrujúcich jednotlivcov v zlepšenie sociálnych a ekonomických benefitov pre svoje rodiny prostredníctvom získania nových zdrojov, lepšej kvalifikácie alebo zabezpečenia lepších finančných podmienok. Ako tretí dôvod k migrácii udáva snahu o pomoc potrebným, poukazuje najmä na cesty kresťanských misionárov (v súčasnosti ich činnosť na mnohých miestach sveta prebrali členovia a dobrovoľníci najrôznejších humanitárnych a dobročinných neziskových organizácií). Posledným a štvrtým dôvodom k migrácii je podľa Manninga prostá radosť z objavovania nových miest, z učenia sa novým jazykom, z poznávania nových ľudí a nových myšlienok.

Ak by sme vzťahli predstavenú Manningovu klasifikáciu dôvodov k migrácii na našu tému, tak sťahovanie sa našich krajanov do Československa po skončení dvoch globálnych konfliktov 20. storočia by sme bez pochybností mohli zaradiť práve do prvého typu migračných dôvodov. Primárnou snahou navrátilcov do Československa bolo hlavne zlepšenie vlastnej sociálnej a ekonomickej situácie, ktorá bola v mnohých prípadoch neúnosná (ako si ukážeme na viacerých príkladoch). Samozrejme, že sa nedá vytvoriť jednoznačná deliaca línia medzi prvým a druhým dôvodom, pretože neprebíhal len návrat jednotlivcov, ale aj celých skupín (v zmysle rodín), takže ich motiváciou k presťahovaniu sa bola prirodzene aj snaha o zlepšenie postavenia vlastných rodín.⁵⁴

⁵³ MANNING P.: *Migration in World History*. 2005, s. 7.

⁵⁴ Tak ako tento dôvod klasifikuje P. Manning (teda získanie benefitov pre vlastné rodiny a celkové zlepšenie ich situácie) sa ale viac hodí skôr na tzv. reťazovú migráciu, ktorá bola typická aj pre stredoeurópsku oblasť na prelome 19. a 20. storočia. Týkala sa predovšetkým vysťahovalectva do západnej Európy a potom hlavne do USA. Bola založená na tom, že najčastejšie muž ako otec rodiny a jej hlavný živiteľ sa vysťahoval do zahraničia, kde sa zamestnal a kde postupne pripravoval všetko potrebné na príchod svojej rodiny. Po vytvorení vhodných podmienok (teda keď mal stabilné zamestnanie a zabezpečené bývanie) následne dochádzalo k emigrácii zvyšku rodiny. Viac o tejto problematike v prípade českého vysťahovalectva do USA viď: HÁJKOVÁ D.: „*Naše česká věc*“. *Češi v Americe za první světové války*. 2011, s. 162.

Manning zároveň upozorňuje na to, že rozhodnutie o migrácii nie je veľmi často v rukách jednotlivcov, najmä ak sa týka sťahovania celých rodín alebo komunít.⁵⁵ Taktiež zdôrazňuje, že pri výskume migračných pohybov je nutné vyvážené vnímať pozitíva a aj negatíva, ktoré so sebou prinášajú. K negatívnym javom a nebezpečenstvám, ktoré sú s migráciou úzko spojené prisudzuje hlavne zvýšenú úmrtnosť spôsobenú hladom, smädom, chorobami, nehodami počas prepravy, ale aj sociálne a ekonomické vylúčenie, prenasledovanie a zneužívanie, šikanu a podobne.

Opäť, keby sme všetky spomenuté riziká vzťahli k našej téme, tak najväčšou hrozbou pre navrátilcov na československé územie bolo práve sociálne a ekonomické vylúčenie spôsobené pomalým začleňovaním sa do väčšinovej československej spoločnosti. To bolo navyše podporené pomerne vysokou mierou nezamestnanosti, čo so sebou prinášalo ďalšie nové obmedzenia v podobe nedostatku vhodnej pôdy alebo bytových jednotiek k usídleniu, čo kumulovalo ďalšie problémy. Časté neporozumenie a nepochopenie zo strany domáceho väčšinového obyvateľstva bolo spôsobené aj iným životným štýlom a rozdielnym myslením, ktoré si so sebou navrátilci prinášali (najmä ak sa jednalo o jednotlivcov alebo celé skupiny, ktoré žili v iných krajinách už celé desaťročia).

⁵⁵ MANNING P.: *Migration in World History*. 2005, s. 8.

Najčastejšie v prípade rodín detí prijímajú a akceptujú rozhodnutie svojich rodičov k migrácii.

1. 3 Ďalšie definície účastníkov migrácie

Na základe kategorizácie migračných pohybov, ktorú Manning vytvoril a ktorú sme analyzovali v predchádzajúcej časti, ďalej klasifikoval 5 rôznych typov migrantov. Tieto kategórie vytvoril na základe ich individuálnych skúseností, ktoré boli podnetom k ich migračným pohybom. Prvú skupinu podľa Manningovej klasifikácie tvoria tzv. osadníci (*settlers*), ktorí sa sťahujú už do existujúcich komunít, ktoré sú odlišné od ich vlastných s úmyslom ostať naďalej v danom mieste určenia (podľa predchádzajúcej typologizácie druhov migrácie práve týchto ľudí zaraďuje k tzv. migrácii medzi komunitami).⁵⁶ Opačnú kategóriu tvoria kolonizátori (*colonists*), ktorí sa taktiež sťahujú zo svojich pôvodných komunít na nové teritória s cieľom založiť repliku svojej domácej komunity (často práve násilnou cestou s fatálnymi dôsledkami). Tretiu kategóriu tvoria tzv. prichádzajúci (*sojourners*), ktorí sa sťahujú do novej komunity, zvyčajne so špecifickým účelom, ale zároveň so zámerom opätovného návratu do svojej pôvodnej komunity⁵⁷. Podkategóriu tejto skupiny tvoria tzv. cestujúci (*itinerants*), ktorí sa sťahujú z jednej komunity do druhej, ale zároveň nemajú žiadne pôvodné miesto (resp. komunitu), do ktorej by sa mohli raz vrátiť. Poslednú skupinu podľa Manninga tvoria tzv. útočníci (*invaders*), ktorí prichádzajú ako skupina do nejakej komunity s cieľom jej následného ovládnutia (nie pripojenia sa).⁵⁸

Ak by sme opäť túto klasifikáciu veľmi všeobecne a zjednodušene prebrali a aplikovali na našu tému, tak krajanov v zmysle reemigrantov vracajúcich sa na územie Československa po prvej a druhej svetovej vojne by sme čiastočne mohli zaradiť do prvej kategórie, teda medzi tzv. osadníkov (*settlers*). Aj to však len čiastočne, pretože po ich umiestnení na československom území nežili v odlišných komunitách. Ich dôvodom k presťahovaniu bol práve odchod z odlišných komunít do pôvodnej, ktorú vytvorila vznikajúca československá spoločnosť. A ich hlavným cieľom bolo plne sa do tejto spoločnosti začleniť.

Vyššie uvedené Manningove klasifikácie sme sa pokúsili vzťahovať k téme našej práce. Oveľa častejšie však pre lepšie vysvetlenie a prehľadnosť samotného textu budeme pracovať s dvoma kľúčovými pojmami, ktorými by sme mohli definovať účastníkov migrácie – *reemigrant* (resp. *reemigrácia*) a *repatriant* (resp. *repatriácia*). Všeobecne za repatriantov budeme považovať osoby, ktoré boli zvrátené do cudziny (v našom prípade z územia bývalého Československa) predovšetkým počas oboch svetových vojen. Jednalo sa hlavne

⁵⁶ MANNING P.: *Migration in World History*. 2005, s. 8.

⁵⁷ Tamže, s. 9.

⁵⁸ Tamže, s. 9.

o ľudí, ktorí boli nútení odísť z politických a rasových dôvodov, o väzňov z koncentračných táborov, o totálne nasadených alebo o vojnových zajatcov. Vojnové udalosti na európskom kontinente totiž viedli k priemiestňovaniu veľkého počtu osôb. Na to vplývali vojenské operácie, ale aj plány na celé presídlenie národov (takýmito plánmi disponoval Hitler aj Stalin) alebo dôsledky nacistickej hospodárskej politiky, ktorá vyžadovala neustály prísun totálne nasadených do ríšskeho vojenského hospodárstva. Takto premiestnené osoby sa v dobovej terminológii amerických inštitúcií začali označovať ako tzv. *Displaced Persons*, teda premiestnené alebo zavlčené osoby v priebehu vojny⁵⁹. V československej terminológii sa však tieto osoby častejšie označovali práve pojmom repatrianti. Po skončení vojnových udalostí sa potom repatrianti začali vracat' do svojich predvojnových domovov, ktoré museli predtým často krát nedobrovoľne opustiť. Vracali sa tak do už vybudovaných štruktúr, do zázemia, ktoré poznali. Jednalo sa tak o opätovný návrat späť do vlasti, napr. z totálneho nasadenia, z koncentračného tábora alebo z vojnového zajatia.

Na druhej strane za reemigrantov budeme pokladať osoby, ktoré sa pred niekoľkými rokmi alebo aj celými desaťročiami presťahovali na územie iného štátu, mimo svoju vlasť a po nejakej zlomovej udalosti (v našom prípade to boli predovšetkým dva globálne vojenské konflikty a ďalší vývoj, ktorý po nich nasledoval) sa rozhodli pre dobrovoľný návrat do svojej pôvodnej vlasti. Reemigranti na územie Československa prichádzali z krajanských komúní z rôznych častí sveta. Ako sme už v úvodnej časti tejto kapitoly spomínali, tak ľudia opúšťali svoju pôvodnú vlasť z najrôznejších príčin⁶⁰. No v najväčšej miere dominujú práve odchody z hospodárskych, spoločenských alebo osobných dôvodov. To bol aj príklad českých a slovenských krajanov, ktorí si v zahraničí vytvárali početné spolky a komunity, v rámci ktorých sa vzájomne podporovali a udržiavali si tak svoju kultúru, zvyky a jazyk. Ak sa rozhodli pre návrat do svojej pôvodnej vlasti alebo do vlasti svojich predkov, tak tento ich návrat bol dobrovoľný. Na rozdiel od repatriantov sa však už nevracali do svojich pôvodných domovov, pretože tie po mnohých desaťročiach pobytu v zahraničí už stratili. Museli si tak vytvoriť úplne novú existenciu, nové zázemie, nové zvyky. Preto aj im museli byť štátne, ale aj neštátne dobročinné inštitúcie veľmi nápomocné. Po ich príchode bolo nutné zabezpečiť ich usídlenie (to sa napríklad veľmi často uplatňovalo na pôde získanej pozemkovými reformami). Zároveň sa musel zabezpečiť prevoz ich majetku do Československa (ak

⁵⁹ Odhady celkového počtu Displaced Persons (DPs) sa v odbornej literatúre značne odlišujú, pretože jednotliví autori pracovali s rozdielnymi kritériami klasifikácie DPs. Najpočetnejšiu skupinu medzi nimi tvorili občania Sovietskeho zväzu, ďalej Židia, Poliaci, Francúzi a samozrejme aj Čechoslováci. KULISCHER E. M.: *Europe on the Move. War and Population changes 1917–1947*. 1948, s. 304

⁶⁰ Podrobne sa príčinám vysťahovalectva našich krajanov venujeme v časti 2.5.

nejakým disponovali) a zabezpečiť im základné životné potreby. Ich návrat mohol byť skupinový, ale aj individuálny (v zmysle návratu jednotlivých rodín).

Keby sme tieto dva pojmy následne vzťahli k vojnovým udalostiam, tak za reemigrantov budeme považovať osoby, ktoré žili v cudzine dávno pred ich vypuknutím. Naopak za repatriantov budeme považovať osoby, ktoré boli do cudziny nedobrovoľne „zavlečené“ v priebehu vojenského konfliktu. Problematické bolo to, že medzivojnový diskurz nerozlišoval medzi repatriáciou a reemigráciou. K rozlíšeniu týchto dvoch pojmov došlo až v období ku koncu druhej svetovej vojny, keď sa od repatriácie oddelil pojem reemigrácie, ako pojem určujúci opätovný návrat z emigrácie. V skúmanom období po prvej svetovej vojne tak našou hlavnou témou bude reemigrácia, čo si dokážeme na viacerých reemigračných projektoch zameraných na potomkov náboženských a ekonomických emigrantov (napr. akcie Kostnickej jednoty alebo snahy československých štátnych inštitúcií usilujúcich sa o umiestnenie a zamestnanie skupiny slovenských robotníkov z maďarského Diosgyöru). V období po druhej svetovej vojne už dochádzalo k súbehu reemigrácie a repatriácie, pričom s postupným ukončovaním repatriačných akcií v priebehu roku 1947 tak logicky začala dominovať v rámci návratov do Československa opätovne reemigrácia.

Po základnej charakteristike si uvedieme, čo v priebehu 20. storočia najviac vplývalo na migračné pohyby obyvateľstva v rámci nášho regiónu.

2. Následky prvej a druhej svetovej vojny a obyvateľstvo stredoeurópskeho regiónu

2. 1 Prvá svetová vojna a územné zmeny v strednej Európe

O vzniku a priebehu prvej svetovej vojny bolo napísaných už množstvo odborných publikácií, preto nie je naším cieľom venovať sa priamo jej priebehu. Tento prvý globálny vojenský konflikt, ktorý vypukol v lete 1914 a ktorého zámienkou bol atentát na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku Žofiu Chotkovú počas ich návštevy v Sarajeve si vyžiadal veľké množstvo ľudských životov a masívne presuny obyvateľstva. Vojna trvala až do roku 1918, teda konkrétne do 11. novembra 1918, kedy symbolicky a presne o 11. hodine a 11. minúte podpísali zástupcovia dohodových mocností s porazeným Nemeckom prímerie v železničnom vagóne vo francúzskom Compiègne.

Koniec prvej svetovej vojny tak predovšetkým znamenal veľké územné zmeny v Európe, ktoré sa v nasledujúcich dňoch a mesiacoch mali odohrať a na ktoré jednotlivé národy, ktoré sa bojov zúčastnili, museli zareagovať. Tie nastali už niekoľko mesiacov predtým, keď sa v októbri 1918 rozpadla mnohonárodnostná stredoeurópska mocnosť a jedna z krajín Štvorspolku – Rakúsko-Uhorsko⁶¹. Ďalšou významnou zmenou bol rozpad cárskej Ruskej ríše po Februárovej revolúcii, kedy sa vytvorila po abdikácii cára Mikuláša II. dočasná vláda, ktorú však už v novembri 1917 vystriedali po puči boľševici. Tí následne uzavreli 3. marca 1918 v Brest-Litovsku mierovú zmluvu s Ústrednými mocnosťami a ukončili tak boje na východnom fronte. Rozpadom Ruska tak získali nezávislosť Fínsko, pobaltské štáty Litva, Lotyšsko a Estónsko.⁶² Po podpísaní tejto zmluvy Rusko uznalo nezávislosť Poľska.

⁶¹ Štvorspolok alebo tiež Ústredné mocnosti tvorili počas prvej svetovej vojny Nemecko, Rakúsko-Uhorsko, Bulharsko a Turecko. Základom tejto aliancie bolo spojenie stredoeurópskych mocností, teda Nemecka a Rakúsko-Uhorska do tzv. Dvojspolku v roku 1879. V roku 1882 sa k nim pridalo ešte Talianske kráľovstvo a vznikol tak Trojspolok. Taliansko sa však v roku 1915 pridalo na stranu Dohody po boku Francúzska, Veľkej Británie a Ruska.

⁶² Z vymenovaných krajín si však ako jediné zachovalo svoju samostatnosť Fínsko. Litva, Lotyšsko a Estónsko najprv zviedli boje s ruskými jednotkami (najmä estónska vojna za nezávislosť, tzv. Vabadussõda, v rokoch 1918-1920), aby potvrdili svoju nezávislosť na celé medzivojnové obdobie. No následne už počas druhej svetovej vojny a po podpísaní paktu Molotov-Ribentrop medzi sovietskym a nemeckým ministrom zahraničných vecí sa stali súčasťou Sovietskeho zväzu, hoci po nemeckom útoku na Sovietsky zväz na krátky čas pripadli Nemecku, no následne s postupom Červenej armády ďalej na západ ich Sovietsky zväz získal späť a boli začlenené ako zväzové republiky do ZSSR, čo trvalo až do jeho rozpadu v roku 1991. Obdobie po opätovnom pričlenení k ZSSR počas druhej svetovej vojny a hlavne v prvých rokoch po jej konci je charakteristické masovými deportáciami desaťtisícov Litovcov, Lotyšov a Estónov na Sibír. Aj to je jeden z príkladov nútenej migrácie vo forme deportácii alebo vysťahovania sa. Viac k tejto problematike

V Brest-Litovsku bol taktiež podpísaný aj mier s Ukrajinou, ktorá v januári 1918 vyhlásila nezávislosť. To všetko výrazne vplývalo aj na situáciu v strednej Európe, kde na troskách starej monarchie vznikli nové národné štáty a celá mapa stredoeurópskeho regiónu sa premenila.

Po vyhlásení nóty rakúsko-uhorského ministra zahraničných vecí, grófa Gyulu Andrásyho o tom, že rakúsko-uhorský panovník Karol I. súhlasí s dohodovými mierovými požiadavkami sa udalosti dali nekontrolovateľne do pohybu. V mene myšlienok wilsonizmu, ktoré hlásali právo národov na sebaurčenie, začali viacerí predstavitelia jednotlivých národností žijúcich v monarchii robiť všetko pre to, aby umožnili vznik svojich vlastných národných štátov. A tak v priebehu októbra a novembra 1918 vzniklo Československo, Poľsko získalo nové územia, spojili a osamostatnili sa krajiny v západnej a centrálnej časti Balkánskeho polostrova do Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (SHS). Tieto tri novovzniknuté štáty boli taktiež označené za víťazov vojny a preto sa po boku dohodových mocností postavili na stranu víťazov počas versailleskej mierovej konferencie, ktorá prebiehala od začiatku roka 1919. Okrem nich však na území strednej Európy vzniklo ešte Maďarsko a Nemecké Rakúsko, ktoré ako nástupnícke štáty po Habsburskej monarchii boli označené za porazených a spolu s Nemeckom aj za vinníkov vojny a v takej pozícii sa zúčastnili aj mierových rokovaní vo Versailles, na ktorých im boli kladené rôzne požiadavky zo strany víťazných štátov.

Na územné zmeny v stredoeurópskej oblasti výrazným spôsobom vplývalo aj 14 bodov prezidenta Spojených štátov amerických Woodrowa Wilsona, ktoré boli uverejnené 8. januára 1918 a ktorých vznik viedol predstaviteľov odboja jednotlivých národností ešte k dôslednejšiemu presadzovaniu myšlienok o existencii vlastných nezávislých a suverénnych štátov. Celý jeho program bol založený na myšlienke „(...) aby na svete bolo lze vhodně a bezpečně žít, zejména, aby v něm bylo bezpečno každému mírumilovnému národu, který jako my sami, chce žít svým vlastním životem, rozhodovat o svých vlastních institucích, být si jist spravedlností a slušným jednáním ze strany ostatních národů světa proti násilí a sobeckému útoku.“⁶³ Z uvedenej citácie tak vyplýva, že pre budúce mierové usporiadanie vo svete by

DAVOLIŮTĚ V. – BALKELIS T.: *Maps of memory: trauma, identity and exile in deportation memoirs from the Baltic states*. 2013, s. 246. Dejiny medzivojnového obdobia v pobaltskej oblasti sú prehľadne spracované v RAUCH G. von.: *The Baltic states: the years of independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917–1940*. 1995, s. 265.

⁶³ WILSON W.: *Prohlášení prezidenta Woodrowa Wilsona před Kongresem dne 8. ledna 1918*. [online] Dostupné z https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/verejna_diplomacie/vyroci_2018/rok_1918/vznik_ceskoslovenska_2018.html [cit. 12. prosince 2018].

bolo najlepšie, keby sa veľké mnohonárodnostné štátne celky rozpadli a každý národ by si rozhodoval sám o svojich záležitostiach vo svojom vlastnom štáte.

Niekoľko bodov z mierového programu prezidenta W. Wilsona sa týkalo priamo aj územia strednej Európy, keď konkrétne bod číslo 10 hovoril o tom, aby „*Národům Rakousko-Uherska, jemuž si přejeme zachovati a zaručiti místo mezi státy, budiž poskytnuta nejvolnější možnost autonomního vývoje.*“⁶⁴ K tomuto bodu na spresnenie treba doplniť, že na začiatku roku 1918, kedy prezident Wilson publikoval svojich 14 mierových bodov sa ešte celkom neuvažovalo o zániku Rakúsko-Uhorska, ale predpokladalo sa, že jeho jednotlivým národom bude poskytnutá čo najširšia miera autonómie. Proti tomu však veľmi úspešne vystupoval československý zahraničný odboj reprezentovaný najmä Československou národnou radou v Paríži, ktorá si získavala medzi politikmi a verejnosťou dohodových mocností stále väčšiu pozornosť. No napriek tomu Československú národnú radu za československú vládu a československé vojsko za vojsko spojenecké uznala francúzska vláda až 29. júna 1918. 9. augusta tak urobila britská vláda, 3. septembra vláda USA a 3. októbra vláda Talianska.⁶⁵ Nasledujúce mierové body sa týkali ešte nového usporiadania na Balkánskom polostrove, vzniku nezávislého poľského štátu a taktiež sa venovali otázkam súvisiacim s rozpadom Osmanskej ríše a cárskeho Ruska. Všetko riešené v zmysle, aby boli uspokojené „*(...) dobre definované národné aspirácie, bez nových či starých prvkov nezhôd a antagonizmov, ktoré by najskôr po nejakom čase rozbili mier v Európe a potom aj na celom svete.*“⁶⁶ I na základe týchto myšlienok potom prezident Wilson v poslednom štrnástom bode predstavil myšlienku vzniku Spoločnosti národov, ktorá bude viesť k „*(...) poskytnutí vzájemných záruk politické nezávislosti a územní celistvosti velkých právě tak jako malých států.*“⁶⁷

Podobné myšlienky na vytvorenie medzinárodnej organizácie, ktorá by zabezpečovala svetový mier vznikali v tomto období aj vo Francúzsku alebo Veľkej Británii. W. Wilson neustále presadzoval zásadu, že starý systém rovnováhy síl budovaný od konca napoleonských vojen zlyhal a je potrebné ho nahradiť novým systémom kolektívnej bezpečnosti demokratických štátov, zrušením tajnej diplomacie a zasadiť sa hlavne za dobre spravované občianske spoločnosti, právne štáty rešpektujúce zákony s fungujúcou políciou

⁶⁴ WILSON W.: *Prohlášení prezidenta Woodrowa Wilsona před Kongresem dne 8. ledna 1918.*

⁶⁵ KOVÁČ D. a kol.: *Dejiny Slovenska.* 2011, s. 222.

⁶⁶ FERENČUHOVÁ B.: *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém.* In: DEJMEK, J. a kol.: *Zrod nové Evropy.* 2011, s. 24.

⁶⁷ WILSON W.: *Prohlášení prezidenta Woodrowa Wilsona před Kongresem dne 8. ledna 1918.*

a justíciou.⁶⁸ Práve toto mala podľa jeho predstáv garantovať Spoločnosť národov, ktorá by prípadného vinníka postavila mimo zákon. Naproti tomu francúzske projekty (prezentované predovšetkým francúzskym právnikom, neskorším premiérom a predsedom Rady Spoločnosti národov Léonom Burgeoisom) chápali Spoločnosť národov len ako inštitúciu, ktorá by pokračovala v potvrdzovaní starých spojenectiev a zaistila by tým vykonávanie mierových zmlúv. K tomu mala napomáhať aj existencia medzinárodnej vojenskej sily, ktorou by inštitúcia disponovala a taktiež povinná medzinárodná arbitráž.⁶⁹ To však narážalo na ostrý odpor USA, ale aj Veľkej Británie.

Po vzájomných rokovaníach medzi jednotlivými zúčastnenými štátmi sa podarilo dohodnúť, že Spoločnosť národov bude pozostávať z valného zhromaždenia, rady a sekretariátu. Ďalej všetci zakladajúci členovia uznali, že budú vzájomne rešpektovať svoju nezávislosť a svoje hranice. Spoločnosť národov⁷⁰ tak bola založená k 20. januáru 1920 so sídlom v švajčiarskej Ženeve a jedným z jej zakladajúcich členov bolo aj Československo. Do polovice 20. rokov 20. storočia postupne do nej vstúpili všetky nástupnícke štáty po Rakúsko-uhorskej monarchii.

Vzniku Spoločnosti národov predchádzali Versailleské mierové rokovania prebiehajúce od začiatku roku 1919, ktoré okrem iného určili podpisom jednotlivých mierových zmlúv základné vytýčenie hraníc v rámci stredoeurópskeho regiónu. Pre Československo boli významné najmä tri zmluvy. Prvou bola versailleská mierová zmluva podpísaná medzi dohodovými mocnosťami a Nemeckom 28. júna 1919 v paláci vo Versailles. Prvú úlohu, ktorú Versailleská mierová zmluva riešila bola otázka nových hraníc Nemecka. Táto otázka sa okrem samotného Nemecka týkala aj Poľska, Československa, Rakúska, Francúzska, Luxemburska, Holandska, Belgicka, Dánska a Litvy (v tomto prípade predovšetkým postavenia prístavu Memel, dnešná Klaipėda), kde každá z týchto krajín mala

⁶⁸ FERENČUHOVÁ B.: *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém*. In: DEJMEK, J. a kol.: *Zrod nového Evropy*. 2011, s. 24.

⁶⁹ Tamže, s. 25.

⁷⁰ Už počas konania Versailleskej mierovej konferencie, ktorá predchádzala založeniu Spoločnosti národov sa k nej prihlásilo 45 krajín. Najväčším paradoxom však bolo to, že Kongres USA nakoniec odmietol ratifikovať Pakt Spoločnosti národov a USA sa tak nestali jej členom a opäť sa vrátili k svojej politike izolacionizmu aj proti vôli prezidenta W. Wilsona. Ďalším vážnym oslabením Spoločnosti národov bolo to, že porazené Nemecko sa stalo jej členom až v roku 1926 (vystúpilo už v roku 1933), postupne rastúca veľmoc Sovietsky zväz až v roku 1934 (bol vylúčený v roku 1939). Navyše počas celej existencie Spoločnosti národov kľúčové slovo mali veľmoci prvej svetovej vojny, teda Francúzsko a Veľká Británia. Aj preto nedokázala účinne reagovať na množiace sa nemecké, talianske (Taliansko vystúpilo v roku 1937) a japonské (Japonsko vystúpilo v roku 1933) agresie od polovice 30. rokov 20. storočia. Viac k tejto problematike v FERENČUHOVÁ B.: *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém*. In: DEJMEK J. a kol.: *Zrod nového Evropy*. 2011, s. 21-55.

svoje vlastné záujmy.⁷¹ Okrem toho mala zmluva vyriešiť aj otázky reparácii, odzbrojenia a prevencie vzniku ďalšieho ozbrojeného konfliktu. Pre Československo bolo dôležité najmä to, že „*Nemecko uznalo úplnú nezávislosť Česko-slovenského štátu tak ako sa utvoril, vrátane územia Rusínov na juh od Karpát a súhlasilo, že uzná hranice tohto štátu tak, ako ich určili spojenecké a združené mocnosti s ďalšími zainteresovanými štátmi.*“⁷²

Druhou významnou mierovou zmluvou určujúcou hranice Československa bola Saint-Germainská mierová zmluva podpísaná 10. septembra 1919 v Saint-Germaine-en-Laye. Táto zmluva definitívne potvrdila rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie a vznik Rakúskej republiky ako subjektu medzinárodného práva. Dohodové mocnosti tak s Rakúskom mohli nadviazať oficiálne diplomatické a hospodárske styky. Podobne ako Versailleskou mierovou zmluvou, tak aj touto zmluvou Rakúsko a všetci ostatní signatári uznali existenciu a hranice Československa. Prípravy, ktoré viedli k uzavretiu Saint Germainskej mierovej zmluvy organizovala Komisia pre československé záležitosti, ktorá už vo februári 1919 načrtla Rade desiatich svoj postup. Navrhovala, že „*(...) vzhľadom na etnickú pestrosť obyvateľstva na celom území medzi Baltom a Jadranom sa vylúčila možnosť viesť hranice po jazykovej či etnickej línii.*“⁷³ Hranice Československa tak boli určené administratívnymi hranicami Čiech a Moravy, zároveň sa potvrdilo aj odsúhlasenie zjednotenia Slovenska a českých krajín a pripojenie Podkarpatskej Rusi. Rozdelenie územia bývalej monarchie medzi nové štáty zároveň spôsobilo aj to, že početné nemecké a maďarské menšiny ostávali na území nových štátov. To sa však na druhej strane týkalo aj Čechov, Slovákov, Rumunov alebo Srbov, ktorí taktiež vytvárali početné komunity na území iných štátov. Francúzsky diplomat zúčastňujúci sa na rokovaní Jules Laroche preto v týchto prípadoch navrhoval počas presne stanoveného obdobia poskytnúť týmto obyvateľom právo na opciu, pretože predpokladal, že „*(...) ak sa niekto slobodne rozhodne zostať na území nového štátu, bude mať záujem na jeho prosperite a nebude pre tento nový štát nebezpečenstvom.*“⁷⁴ Tu vzhľadom k téme našej práce musíme podotknúť, že početné príklady následne prebiehajúcej reemigrácie v rôznych štátoch stredoeurópskej oblasti dokazujú, že tento zámer by sa nedal celkom dobre aplikovať do tamojších spoločností a štátov.

⁷¹ FERENČUHOVÁ B.: *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém*. In: DEJMEK J. a kol.: *Zrod nové Evropy*. 2011, s. 26.

⁷² Tamže, s. 29.

⁷³ Tamže, s. 32.

⁷⁴ Tamže, s. 33.

Tretiu mierovú zmluvu, ktorá určovala hranice Československa tvorila Trianonská mierová zmluva podpísaná 4. júna 1920 na zámku Grand Trianon vo Versailles.⁷⁵ Podpisu tejto zmluvy predchádzali najzložitejšie a najdlhšie rokovania poznamenané ostrými spormi medzi jednotlivými stranami. V podstate až do súčasnosti vyvolávajú výsledky Trianonskej mierovej zmluvy v maďarskom prostredí veľmi negatívne reminiscencie.⁷⁶ Problematické bolo predovšetkým určenie hraníc medzi Maďarskom a jeho susedmi – Československom na severe, Rumunskom na východe, Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov na juhu a s Rakúskom na západe. Každý z aktérov mal v tejto oblasti svoje vlastné záujmy vedené predovšetkým zachovaním dopravnej infraštruktúry, priemyslu, úrodných poľnohospodárskych pôd, ale aj jazykových menšín na území dotknutých štátov a podobne. Ústrednou témou našej práce však nie je analýza územných sporov a zmeny hraníc, v tomto prípade však môžeme zdôrazniť to, že práve aj územné zmeny výrazným spôsobom vplývali na presuny obyvateľstva. Oveľa dôležitejšie sú články zmluvy týkajúce sa štátneho občianstva, ktoré mali vplyv aj na udeľovanie československého štátneho občianstva. Udeľovanie štátneho občianstva upravovala Trianonská mierová zmluva na základe udelenia alebo získania domovského práva na území daného štátu.⁷⁷ Na základe toho sa jednotlivец stal príslušníkom daného štátu. Tento akt bol však samozrejme podmienený povolením zo strany štátu, ktorého občianstvo chcel získať. Túto časť zmluvy rozporoval československý diplomat Štefan Osuský, ktorý sa zúčastňoval na rokovaníach spolu s delegátmi z Rumunska (Alexander Vaida-Voevod) a Kráľovstva SHS (Ante Trumbić).⁷⁸ Štefan Osuský konkrétne žiadal vložiť spojku „a“ do článku 62, aby poukázal na rozdiel v získavaní štátneho občianstva, „(...) pretože získanie nového štátneho občianstva so súhlasom kompetentných miest a získanie nového štátneho občianstva na základe predchádzajúceho indigenátu [domovského práva] sú podľa článku 62 rôzne a v určitom zmysle sú aj v rozpore.“⁷⁹ Ako ukázala neskoršia prax zainteresovaných československých inštitúcií, tak práve naviazanosť občianstva na domovské právo sa v medzivojnovom období ukázala ako kľúčová. Podobne ako predošlé zmluvy, teda Versailleská mierová zmluva a Saint Germainská mierová zmluva,

⁷⁵ FERENČUHOVÁ B.: *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém*. In: DEJMEK J. a kol.: *Zrod nové Evropy*. 2011, s. 53.

⁷⁶ Veľmi prehľadnú a objektívnu monografiu k tejto téme publikoval maďarský historik Ignác Romsics. Vid' ROMSICS I.: *Trianonská mierová zmluva*. 2009, s. 235.

⁷⁷ Celému procesu udeľovania československého štátneho občianstva na základe domovského práva sa budeme podrobne venovať v kapitole analyzujúcej činnosť ministerstva vnútra.

⁷⁸ FERENČUHOVÁ B.: *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém*. In: DEJMEK J. a kol.: *Zrod nové Evropy*. 2011, s. 47.

⁷⁹ Tamže, s. 48.

tak aj Trianonská mierová zmluva potvrdila zánik Rakúsko-uhorskej monarchie a vznik nových nástupníckych štátov v stredoeurópskej oblasti.

Rozpad monarchie, územné zmeny a následný podpis mierových zmlúv boli len jedným z faktorov, ktorý vplýval na rozmiestnenie obyvateľstva v regióne a na ich snahy vrátiť sa do krajiny svojho pôvodu.

2. 2 Hospodárske problémy nástupníckych štátov po Veľkej vojne

Druhým významným faktorom vplývajúcim na pohyb obyvateľstva boli zmeny, ktoré nastali v hospodárskej oblasti, najmä v štruktúre priemyslu a obchodu. Rakúsko-uhorská monarchia totiž vytvárala jednotný colný priestor a trh bez nejakých významných bariér, čo obchodovanie v rámci monarchie bez pochyby podporovalo. Zatiaľ čo Predlitavsko bolo oveľa viac priemyslovo rozvinuté a sídlila tam väčšina významných priemyselných podnikov, tak Zalitavsko bolo zamerané prevažne na pestovanie poľnohospodárskych plodín. Prvá svetová vojna však toto všetko výrazným spôsobom narušila. V prvom rade bolo celé hospodárstvo značne poznamenané vojnovými udalosťami, pretože všetky zdroje sa počas vojny sústredili len na výrobu zbraní, vojenskej techniky a na zabezpečenie potrieb armády. Taktiež vplyvom vojnových udalostí nastal úbytok obyvateľstva, ktorý sa prejavil v priemysle aj poľnohospodárstve.

Po skončení vojny však nastali ešte oveľa väčšie zmeny. Tým, že sa rozpadla Rakúsko-uhorská monarchia a na jej území vzniklo množstvo nástupníckych štátov, tak tým prirodzene zanikol aj jednotný trh a colný systém, na ktorom bola bývalá monarchia založená. Každý z nástupníckych štátov si musel vybudovať svoje vlastné hospodárstvo od základov, čo pre viaceré vojnou zničené krajiny nebolo jednoduché. Navyše krajiny označené za „vinníkov vojny“ kľúčové pre stredoeurópsky región, teda Nemecko, Maďarsko a Rakúsko, museli čeliť aj hrozbe platenia vojnových reparácií, ktoré boli od nich požadované. Nastal tak stav, v ktorom niektorým krajinám chýbali zdroje nerastných surovín dôležité pre ich priemysel (napr. Maďarsko, Rakúsko), iným zase dostatok úrodnej pôdy potrebnej pre pestovanie poľnohospodárskych plodín (napr. Rakúsko, Československo).⁸⁰ Všetky nástupnícke štáty sa museli vysporiadať aj s prerušením dôležitých dopravných tepien, ktoré bolo nutné prebudovať, pretože väčšina železničnej a cestnej siete v Rakúsko-Uhorsku bola orientovaná severo-južným smerom, čo bolo pre viaceré krajiny nevýhodné.⁸¹

Túto zložitú situáciu, ktorá výrazným spôsobom vplývala najmä na obyvateľstvo, pretože kvalita jeho života po skončení vojny bola samozrejme na oveľa nižšej úrovni ako

⁸⁰ Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa Rakúsko snažilo v roku 1920 získať západnú časť Uhorska (dnešná oblasť Burgenlandu) okolo mesta Šoproň, ktoré však po referende z roku 1921 bolo ponechané Maďarsku alebo prečo československý minister zahraničných vecí Edvard Beneš požadoval na versailleskej mierovej konferencii, keď sa rokovalo o definitívnej podobe československých hraníc, aby bola južná hranica Československa posunutá výrazne na juh a dosiahla tak líniu miest Győr – Vác – Miskolc.

⁸¹ Najviac bolo týmto stavom zasiahnuté Československo, ktorému z hľadiska jeho geografického umiestnenia severo-južná orientácia dopravnej infraštruktúry orientovanej na Viedeň a Budapešť nevyhovovala a preto urýchlene začalo s jej prebudovaním na západovýchodnú orientáciu, aby tak bola spojená Praha s Bratislavou, Košicami a ďalej s Podkarpatskou Rusou. O tom svedčí predovšetkým budovanie tzv. košicko-bohumínskej železnice, ktorá sa stala dôležitá pre rozvoj hospodárstva v celej krajine.

pred jej začiatkom (to sa týkalo predovšetkým Maďarska a Rakúska), dokresľuje napríklad veľmi komplikované jednanie o dodávkach cukru a uhlia, ktoré prebiehali medzi Československom a Rakúskom. Ako bolo už spomenuté, rozpadom a následným zánikom monarchie stratili jednotlivé jej nástupnícke štáty dôležité zdroje nerastných surovín a poľnohospodárskych produktov, ktoré boli pre ne bytostne dôležité. A to sa stalo aj v prípade Rakúska, ktoré bolo závislé na dodávkach z Československa. Navyše „(...) výhodnejší strategická pozice Československa, které jak v případě uhlí, tak především v případě cukru bylo v prvních poválečných měsících spíše producentem než konzumentem (...).“⁸² Tento stav spôsobil, že z týchto v tej dobe strategických surovín, sa stal vhodný nástroj na politické a diplomatické rokovania medzi oboma krajinami. V Československu tak na začiatku novembra 1918 vznikla tzv. cukerná centrála, ktorá obhospodarovala všetky zásoby cukru na území českých zemí. To však bolo v ostrom rozpore s názorom, ktorý prevládal v prvých povojnových dňoch v Rakúsku, podľa ktorého sa všetky suroviny považovali za „(...) společné dědictví po monarchii, v níž se její jednotlivá území organicky doplňovala i z hlediska zásobovacího.“⁸³

V priebehu novembra 1918 však bol problém dovozu cukru prekrytý problémom dovozu uhlia z ostravsko-karvinskej ťažobnej oblasti, ktorý sa stal ešte viac závažnejším. Ako bolo už uvedené, tak Československo sa po skončení prvej svetovej vojny nachádzalo v oveľa priaznivejšej situácii z hľadiska hospodárskej vyváženosti ako ostatné okolité krajiny. Toto tvrdenie však nemôžeme brať úplne doslovne, pretože samozrejme aj Československo muselo riešiť množstvo problémov hospodárskeho a sociálneho charakteru. V porovnaní so stavom pred vypuknutím vojny klesla ťažba všetkých dôležitých nerastných surovín prebiehajúca na československom území, čo sa dotklo aj ťažby strategickkej suroviny, ktorou bolo uhlie. Navyše sa v priebehu vojnových rokov zanedbávali nové investície do tejto oblasti (pretože sa logicky všetko orientovalo na zbrojný priemysel a potreby armády), neuskutočňovali sa prieskumy nových ložísk a taktiež vlastníci baní sa obávali zmien, ktoré by priniesla zmena politickej situácie v krajine.⁸⁴

V prvých mesiacoch po skončení vojny do konca roka 1918 panovala medzi československými politickými reprezentantmi len veľmi malá ochota k tomu, aby nejakým spôsobom hospodársky pomohli susednému „nemeckému Rakúsku“. Stále sa im totiž uchovával v pamäti obraz z vojnových čias, kedy sa museli skoro všetci obyvatelia monarchie

⁸² KONRÁD O.: *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918 – 1933*. 2012, s. 66.

⁸³ Tamže, s. 67.

⁸⁴ Tamže, s. 69.

až príliš uskromňovať, zatiaľ čo pre Viedeň to nie vždy až tak platilo. Asi najvýstižnejšie to zhrnul vo svojich pamätiach československý vyslanec vo Viedni v tomto období Robert Flieder: „*Přišel jsem do Vídně v létě 1918, kdy v Praze jsme nedostávali téměř chléb, mouku, brambory, kde stěží bylo možno sehnati denně čtvrt litru mléka pro dítě. Za to ve Vídni tzv. zákonité přídely nikdy nepřestaly. Dokonce bez vší protekce i mléko jsem dostal pro svou osobu a když se mi podařilo dostat se do jednoho z četných vídeňských konsumů, mohl jsem tam kupovati potraviny, o kterých se nám v Praze již dlouho ani nezdálo.*“⁸⁵ Preto sa viacerí z nich (medzi nimi aj vyslanec v Rakúsku Flieder) veľmi odmietavo stavali k návrhom o pomoci susedným krajinám, ku ktorej tlačili Československo dohodové mocnosti (najmä Veľká Británia a Spojené štáty americké), pretože neriešením týchto problémov sa obávali zhoršenia situácie v strednej Európe, kde potrebovali mať kvôli ďalším mierovým rokovaniam s Nemeckom pokoj a stabilitu. Československá strana však proti tomu argumentovala potrebou najprv si hospodársky a sociálne stabilizovať celé svoje územie.⁸⁶ Až potom sa mohla začať zaoberať pomocou okolitým krajinám. Na nutnosť medzinárodnej spolupráce a pomoci však už v tomto období upozorňoval minister zahraničných vecí Edvard Beneš, ktorý si správne uvedomoval, aké dôležité bude pre Československo zapojiť sa v ďalších rokoch do povojnovej obnovy strednej Európy, pretože možno aj vďaka tomu bude môcť dosiahnuť pozície najvplyvnejšej krajiny v celej stredoeurópskej oblasti.

V priebehu niekoľkých dní ostávajúcich do konca roku 1918 sa ukázalo, že dohoda Československa s Nemeckým Rakúskom o dodávkach dôležitých nerastných surovín a poľnohospodárskych produktov bude nutná. Nielen preto, že si to želajú a že to požadujú víťazné dohodové mocnosti, ale hlavne preto, že aj samotné Československo má v Rakúsku svoje vlastné záujmy. Tie sa týkajú najmä potreby zaistenia železničnej dopravy pre Československo cez rakúske územie. To bolo spojené hlavne s jadranským prístavom Terst, cez ktorý prúdili do Československa dôležité nerastné suroviny, ale aj priemyselné výrobky, poľnohospodárske produkty a zbrane. Všetky tieto veci bolo možné prepraviť len po železnici, najlepšie a najrýchlejšie práve cez územie Nemeckého Rakúska, pretože situácia v susednom Maďarsku sa v tomto období stále zhoršovala, čo viedlo nakoniec k vytvoreniu

⁸⁵ KONRÁD O.: *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918 – 1933*. 2012., s. 69.

⁸⁶ Rozvoj mal smerovať predovšetkým na územie Slovenska, ktoré značne hospodársky zaostávalo za českými krajinami a bolo skôr orientované agrárne. Pomerne málo bolo rozvinuté aj územie Podkarpatskej Rusi, ktoré po vojne a po referende medzi Rusínmi žijúcimi v USA Československo získalo a ktoré bolo taktiež orientované prevažne agrárne. No hospodárska pomoc musela smerovať aj do horských príhraničných oblastí obývaných prevažne nemeckým obyvateľstvom. To potvrdil svojou argumentáciou aj československý vyslanec vo Viedni Flieder, ktorý povedal, že „(...) nyní se musí především naše obyvatelstvo zotaviti z utrpení a hladu a pak teprve bude možno pomýšleti na vývoz, zbydou-li nějaké přebytky.“ Viď. KONRÁD O.: *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918 – 1933*. 2012, s. 69.

bolševickej Maďarskej republiky rád. Navyše ako už bolo uvedené, železničná infraštruktúra bývalej rakúsko-uhorskej monarchie bola orientovaná severo-južným smerom, takže ju pre tieto účely bolo vhodné využiť.

Oveľa dôležitejší pre Československo bol prístav Terst z iného hľadiska. Po skončení prvej svetovej vojny totiž množstvo československých legionárov ostalo na ruskom území, kde sa ešte počas vojny sformovali pod vplyvom aktivity T. G. Masaryka a M. R. Štefánika československé légie bojujúce na východe. Po skončení vojny sa kontinuálne zapojili do práve prebiehajúcej občianskej vojny medzi Červenoarmejcami a Bielogvardejcami, ktorých v boji proti šíriacemu sa bolševizmu podporovalo vyše 100 000 vojakov cudzích armád.⁸⁷ V tomto konflikte boli pomerne úspešné aj československé jednotky, ktorým sa podarilo obsadiť skoro celú sibírsku časť strategickej Transsibírskej magistrály. To, že medzinárodné jednotky neboli koordinované a že aj jednotky bielogvardejcov sa politicky čoraz viac štepili samozrejme spôsobilo, že začali získavať prevahu a postupne víťaziť bolševici, ktorí mali pomerne veľkú podporu medzi ľuďmi, ktorý bol už niekoľko rokov trvajúcim ozbrojeným konfliktom vyčerpaný. Víťazstvo sa priklonilo na stranu bolševikov v priebehu roku 1920 a krajiny, ktoré mali na ruskom území svojich vojakov tak museli pomerne urýchlene riešiť ich evakuáciu z oblasti a následnú repatriáciu do ich krajín.

Medzi nimi bolo aj Československo, ktoré chcelo čo najrýchlejšie prepraviť svojich legionárov späť do vlasti. Legionári nachádzajúci sa v európskej časti Ruska, ale aj na Ďalekom východe na Sibíri postupovali transsibírskou magistrálou až do Vladivostoku. Následne sa na základe zložitých jednaní nakoniec za pomoci Veľkej Británie a USA podarilo dohodnúť transport československých legionárov loďami z Vladivostoku až do spomínaného prístavu Terst a odtiaľ železnicou cez územie Rakúska späť do Československa. Práve preto bolo veľmi žiadúce uzavrieť s Rakúskom potrebné dohody, aby potom neblokovalo presun československých legionárov cez svoje územie, čo by spôsobovalo značné komplikácie. Na tejto problematike je dobre viditeľné to, ako dokážu byť veľmi úzko prepojené a navzájom podmienené hospodárske a diplomatické vzťahy medzi jednotlivými krajinami od tej najnižšej po najvyššiu úroveň. Ako sme si ukázali postupné vytváranie hraníc na základe vzájomných medzinárodných dohôd, ale aj rovnomerne rozložený hospodársky rozvoj

⁸⁷ Do tohto konfliktu sa tak na strane Bielogvardejcov zapojili napr. armády Francúzska a Veľkej Británie, ktoré sa ešte počas prvej svetovej vojny vylodili v severných prístavoch Murmansk a Archangel'sk, ďalej vojaci Japonska a USA, ktoré sa vylodili na východnom pobreží vo Vladivostoku a taktiež sa na akcii zúčastnili aj spojené britsko-francúzsko-grécke jednotky, ktoré obsadili čiernomorský prístav Odesa. Viac o priebehu občianskej vojny vid' ZUBOV A. B.: *Dějiny Ruska 20. století, I. díl 1894–1939*. 2015, s. 558-577.

jednotlivých krajín v oblasti by mali vytvárať vhodné podmienky na uskutočňovanie jednotlivých reemigračných akcií.

2. 3 Hospodárska a sociálna situácia v Československu po Veľkej vojne

Z vyššie uvedených odstavcov by mohol čitateľ nadobudnúť dojem, že Československo bolo po vojne hospodársky najrozvinutejšou krajinou v regióne a že nemalo skoro žiadne problémy, takže si mohlo dovoliť diktovať podmienky svojim susedom. Na jednej strane je jasné, že aj Československu vojna značne uškodila, no vďaka tomu, že sa postavilo na stranu víťazných štátov, nemuselo znášať útrapy porazených a obmedzovať svoj rozvíjajúci sa zbrojný a ťažký priemysel.

Na druhej strane však ani v Československu v prvých rokoch po vojne nebola situácia ideálna. Už samotný rok 1918 bol charakteristický povojnovou biedou a sociálnymi nepokojmi, ktoré vyplývali zo situácie. Hneď po vojne sa začala presadzovať myšlienka, podľa ktorej prebiehali aj v predchádzajúcej podkapitole spomenuté vzájomné jednanie Československa a Rakúska o dodávkach dôležitých surovín: „*Ve válce poražení měli být podrobeni nejen většímu strádání, ale i psychické depresi, která vše barvila do tmy beznaděje.*“⁸⁸ To sa malo týkať predovšetkým Rakúska a Maďarska a ich obyvateľstva. Tento myšlienkový prúd, ktorý vychádzal najmä z príkorí, ktoré slovanské národy zažívali v Rakúsko-Uhorsku sa však v spomenutých krajinách nevedomky bytostne dotýkal aj obyvateľov českej a slovenskej národnosti, ktorí na ich území už dlhé roky žili. Práve oni by najrýchlejšie a najčastejšie pocítili obmedzenia z toho vyplývajúce, pretože ako maďarská, tak aj rakúska vláda by sa snažila samozrejme úplne logicky prioritne pomôcť v krízových situáciách vlastnému obyvateľstvu hlásiacemu sa k maďarskej alebo nemeckej národnosti.

Navyše situáciu v regióne v druhej polovici roku 1918 výrazne zhoršil jeden pomerne málo reflektovaný fakt, ktorým bola šíriaca sa epidémia (až pandémia) španielskej chrípky, ktorá sa rozšírila z Číny cez Ameriku do Španielska a odtiaľ na celý európsky kontinent. Predpokladá sa, že na ňu zahynulo okolo 20 až 25 miliónov ľudí na celom svete, čo je viac ako obetí prvej svetovej vojny. Táto pandémia mala veľký vplyv na chod novovzniknutých štátov, pretože väčšinou do konca roku 1918 len s veľkými ťažkosťami fungovali školy, úrady, policajné stanice, čo napomáhalo ďalšiemu šíreniu paniky a chaosu. Situáciu samozrejme nezlepšoval ani zavedený prídelový systém, ktorý bol nedostatočný (to sa týkalo najmä Maďarska) a ktorý spôsobil, že už aj tak dosť podvyživené obyvateľstvo oveľa ľahšie chorobe podľahlo.⁸⁹

⁸⁸ KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003, s. 49

⁸⁹ Tamže, s. 50.

Ďalším problémom, s ktorým i Československo muselo zápasiť hneď po skončení vojny bol ohromný nárast nezamestnanosti a od toho sa odvíjajúce ďalšie ťažkosti. Po demobilizovaní veľkého množstva vojakov sa na vojnu zničený pracovný trh dostalo v celej stredoeurópskej oblasti niekoľko miliónov mužov v produktívnom veku (berú sa do úvahy hlavne tí, čo vojnu prežili bez nejakého trvalého telesného alebo duševného postihnutia a ktorí sa tak mohli okamžite zapojiť do pracovného procesu). Títo ľudia museli vyriešiť predovšetkým dva hlavné problémy. Najprv sa museli dostať z miesta, kde ich zastihol koniec vojny naspäť do svojej pôvodnej vlasti a potom sa zaradiť, najlepšie na svoju ešte predvojnovú, pracovnú pozíciu. To však bolo značne problematické, pretože počas vojny boli na miesta v továrňach zaškolené ženy a mládež, aby najmä zbrojárska a strojárska výroba mohla bez väčších výpadkov pokračovať. A tak sa stalo, že „(...) v ledu 1919 propouštěli i takoví podnikatelé jako Tomáš Baťa ve Zlíně.“⁹⁰ Navyše boli ukončené aj objednávky pre armádu (ktorá v podstate zánikom Rakúsko-uhorskej monarchie prestala existovať), ktorá od roku 1914 držala pri živote množstvo podnikov. Najcitelnejšie tak koniec vojny na území vtedajšieho Československa pocítili práve zbrojárske a textilné podniky.

Dobové zdroje týkajúce sa nezamestnanosti v Československu na začiatku roku 1919 uvádzajú, že k 15. januáru toho roku bolo evidovaných 228 000 nezamestnaných, k 15. februáru to bolo už 267 000 nezamestnaných a k 15. marcu približne 256 000 nezamestnaných.⁹¹ Posledné uvedené číslo má nižšiu hodnotu, pretože sa očakával úbytok počtu nezamestnaných v súvislosti so zahájením jarných poľnohospodárskych prác a povojnových stavebných obnovovacích prác, no očakávaný efekt sa nedostavil. Navyše je potrebné pre upresnenie dodať, že tieto čísla nezahŕňajú nezamestnanosť na Slovensku, kde bola oveľa vyššia ako v českých krajinách. To najmä z toho dôvodu, že na území Slovenska sa ešte nerobila v tomto období štatistika.

S pomerne vysokou mierou nezamestnanosti sa samozrejme objavovali aj sociálne nepokoje, ktoré však v prvých týždňoch po 28. októbri 1918 boli spočiatku prekryté prevratovým a poprevratovým nadšením. Toto nadšenie však neovládlo celú republiku a všetkých jej obyvateľov. Určite nebolo také veľké v niektorých častiach Slovenska, kde sa ešte stále zvädzali boje počas obsadzovania územia československými jednotkami a už vôbec ho nezdierať nemecká alebo maďarská menšina, ktoré sa s novým štátom zatiaľ nestotožňovali. Obyvatelia dúfali, že po vzniku republiky sa uskutočnia aj hlbkové sociálne

⁹⁰ KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003, s. 50.

⁹¹ Tamže, s. 50.

zmeny, ktoré sa mali udiat ešte pred vypuknutím vojny. Na potrebu razantných zmien sa spoliehali aj Česi a Slováci žijúci v okolitých krajinách, pretože ich situácia sa po vojne väčšinou výrazným spôsobom zhoršila zo sociálneho, ale aj národnostne-menšinového hľadiska. Ako uvádza Zdeněk Kárník, tak toto uvažovanie o lepšej sociálnej perspektíve do budúcnosti v demokratickom a nezávislom Československu zasiahlo ľud v širokom zmysle slova: „*Dělníci v průmyslových oblastech a jejich předáci mluvili se samozřejmostí o socializaci průmyslu jako jedině možném prostředku nápravy. Malí i bohatší rolníci a bezzemci i zemědělstí dělníci na velkostatkách, jež byly většinou v rukou aristokratů či mrtvé ruky katolické církve, byli přesvědčeni, že dostanou v této zemi latifundii (...) konečně velkostatkářskou půdu.*“⁹² Týchto snáh sa samozrejme chopili viaceré politické strany, ktoré sa ich niekedy úspešnejšie a niekedy menej úspešne snažili presadzovať. Nutnosť zmien si uvedomovali aj ďalšie spoločenské vrstvy pozostávajúce z podnikateľov, bankárov, živnostníkov, neľavicovo zameranej inteligencie, ktorých návrhy však boli oveľa menej radikálne a reformné.

Navyše do politiky (v období, keď opadlo porevolučné nadšenie) začali výrazným spôsobom zasahovať aj skupiny hladujúcich ľudí, ktorí zažívali ťažkú ekonomickú a sociálnu situáciu a ktorí pocítili, že po zmene štátneho zriadenia môžu konečne otvorene protestovať. Z uvedeného tak vyplýva, že aj v povojnovom Československu bola situácia rovnako veľmi problematická ako v okolitých krajinách. Mohla sa však v tomto období začať rozvíjať a následne uskutočňovať myšlienka reemigrácie, ak celá krajina ešte nebola stabilizovaná? Mohla si nová republika v tomto období dovoliť prijať na svojom území a zároveň tým aj zabezpečiť slušný a hodnotný život svojim novým obyvateľom, ktorí sa do nej chceli vrátiť v nádeji v lepšiu budúcnosť? Bola na to všetko pripravená z inštitucionálneho hľadiska? V prvých týždňoch po skončení vojny na konci roku 1918 sa zdalo, že nie. Prvým krokom na uskutočnenie týchto zámerov bola v prvom rade stabilizácia situácie a odstránenie chaosu. Nesmierne dôležité tak bolo získať pod úplnú kontrolu celé územie, ktoré Československu po vojne pripadlo (to bolo dôležité preto, aby sa vôbec navrátilci po ich príchode mali kam umiestniť). V druhom rade bolo nutné stabilizovať politický systém v krajine (to bolo dôležité preto, aby mohli byť prijaté účinné kroky a opatrenia týkajúce sa reemigrácie na tej najvyššej úrovni). No a v treťom rade sa musela predovšetkým stabilizovať aj hospodárska a sociálna situácia, čo bola určite najťažšie a aj časovo najdlhšie splniteľná požiadavka (dôležitá preto, aby navrátiť sa ľudia nebolí plne závislí od štátnej podpory, ktorá aj tak nebola dostatočná,

⁹² KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003,, s. 55.

ale aby sa dokázali zamestnať a užiť tak seba a svojich príbuzných, čiže aby si mohli udržať primeranú kvalitu života).

2. 4 Vývoj počtu obyvateľov a národnostné zloženie

Výrazným faktorom, ktorý taktiež do značnej miery ovplyvňoval prebiehajúce reemigračné aktivity bol aj počet obyvateľov Československa a jeho národnostné zloženie. Údaje o týchto položkách nám poskytujú jednotlivé sčítania obyvateľstva, ktoré sa pravidelne konali každých 10 rokov v celej Rakúsko-uhorskej monarchii. Tento systém následne prevzalo aj Československo, ktoré tak prvé súhrnné sčítanie obyvateľstva uskutočnilo k 15. februáru 1921.⁹³ Na základe toho bolo možné uskutočniť komparáciu, do akej miery vplývali udalosti prvej svetovej vojny na obyvateľstvo regiónu a aké posuny tu nastali.

Podľa posledného celorakúskeho sčítania tak počet obyvateľov českých krajín dosahoval v roku 1910 zhruba 10 150 000 ľudí. To bol vrchol nárastu počtu obyvateľov, ktorý začal spoločne s hospodárskym rozvojom približne od 80. rokov 19. storočia. Ďalšie sčítanie, ktoré sa uskutočnilo o 10 rokov neskôr, teda v roku 1921 ukázalo, že počet obyvateľov klesol približne na rovných desať miliónov. Tento pokles bol spôsobený hlavne predchádzajúcim vojnovým konfliktom a s ním úzko spojeným nedostatkom potravín a podvýživou, zlými životnými podmienkami a rôznymi epidémiami (napr. už spomenutá šíriaca sa epidémia španielskej chrípky).⁹⁴ Po pripočítaní obyvateľov z územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi tak malo Československo približne 13,6 milióna obyvateľov, čo ho podľa kritéria počtu obyvateľov radilo medzi stredne veľké štáty. Z jeho susedov mu bolo najbližšie Maďarsko, ktoré malo podľa sčítania v roku 1920 vyše osem miliónov obyvateľov.⁹⁵

Oveľa prínosnejšie pre našu tému sú však údaje týkajúce sa národnostného zloženia obyvateľstva medzivojnového Československa. S určitosťou môžeme tvrdiť, že Československo podobne ako jeho predchodca, Rakúsko-uhorská monarchia, bolo mnohonárodnostným štátom. Zatiaľ čo v Rakúsko-Uhorsku boli dominantným národom (z hľadiska ekonomického, sociálneho aj politického) Nemci a Maďari, ktorí vládli nad početnejším slovanským obyvateľstvom monarchie pozostávajúcim z Čechov, Slovákov, Slovincov, Chorvátov, Rusínov, Poliakov, Srbov a taktiež neslovanských Rumunov v Sedmohradsku a Banáte. Túto „dominanciu“ dokazujú napríklad údaje z Maďarska ešte pred začatím prvej svetovej vojny, ktoré jasne dokazujú, že kontinuálne počet obyvateľov,

⁹³ KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003, s. 226.

⁹⁴ Na tomto mieste je však nutné podotknúť, že údaje o sčítaní počtu obyvateľov poukazujú na to, že výrazný úbytok zaznamenali hlavne české kraje novej republiky. Naopak na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi nebol až taký výrazný a to aj napriek tomu, že tieto oblasti hlavne pred, ale aj po prvej svetovej vojne čelili rozsiahlej migrácii svojho obyvateľstva, ktorá bola motivovaná v tomto období prevažne ekonomickými a sociálnymi dôvodmi.

⁹⁵ Štatistické údaje týkajúce sa Československa prevzaté z KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003, s. 266.

ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti v priebehu rokov neustále stúpali. Ich počet však vzrastal najmä preto, že za Maďara sa považoval každý, kto hovoril maďarským jazykom, hoci etnicky nemal s maďarským národom nič spoločné.⁹⁶

Podľa štatistických údajov o sčítaní obyvateľstva tak napríklad v roku 1880 malo Uhorsko približne 13 749 603 obyvateľov a Maďari (teda obyvatelia používajúci a ovládajúci maďarský jazyk) tvorili 45% z nich (teda približne 6 161 455 obyvateľov). Podľa sčítania, ktoré sa uskutočnilo o 20 rokov neskôr, teda v roku 1900, už malo Uhorsko približne 16 838 255 obyvateľov, pričom Maďari tvorili už 51,4% z nich (okolo 8 651 520 obyvateľov). K ostatným národnostiam patrili Nemci (11,9%), Slováci (11,9%), Rumuni (16,6%), Rusíni (2,5%), Chorváti (1,1%)⁹⁷, Srbi (2,6%) a ostatní (2%).⁹⁸

Československá národnostná štruktúra bola podobne zložitá, čo prvýkrát oficiálne potvrdilo už spomínané sčítanie obyvateľstva z roku 1921. Štát bol založený na zväzku českého a slovenského národa, ktoré vytvárali spoločne jeden československý národ. V roku 1921 sa teda k českej národnosti prihlásilo približne 6,76 milióna obyvateľov a k slovenskej národnosti približne viac ako 2 milióny obyvateľov. Spolu tak Česi a Slováci tvorili v novej republike skoro 9 miliónov obyvateľov. Ich spojenie v tomto prípade bolo racionálne a nutné, pretože okrem iného pre Československo boli charakteristické početné národnostné menšiny situované ako v českej, tak aj v slovenskej časti monarchie väčšinou nestotožnené s povojnovým vývojom. K najpočetnejšej národnostnej menšine patrili prirodzene Nemci, ktorých bolo približne 3,1 milióna a ktorí boli situovaní prevažne v lokalitách českého pohraničia a na Slovensku v geograficky obmedzených lokalitách Spiša, stredoslovenských banských miest (najmä okolie Kremnice) a v Bratislave. Druhú najpočetnejšiu národnostnú skupinu tvorili Maďari, ku ktorým sa hlásilo približne 750 000 obyvateľov a ktorí obývali prevažne južné časti Slovenska na dlhej a stále nepokojnej hranici s Maďarskom. Treťou najpočetnejšou skupinou boli Rusíni, ktorých bolo vyše 460 000 a ktorí obývali prevažne územie Podkarpatskej Rusi a časti východného a severovýchodného Slovenska a okolie Prešova. K ostatným národnostiam ďalej patrili Židia, Poliaci, Chorváti, Srbi a Rumuni.⁹⁹

⁹⁶ Zaujímavé je však to, že do sčítania obyvateľov, ktoré sa uskutočňovalo na území Uhorska sa nezapočítavali údaje z Chorvátska, ktoré malo vlastnú správu na čele s chorvátskym bénom, ktorý tak mal určité autonómne postavenie.

⁹⁷ V rámci tohto údaju sa jedná len o Chorvátov, ktorí žili mimo územia Chorvátskeho banátu.

⁹⁸ Štatistické údaje o Uhorsku prevzaté z IRMANOVÁ, E.: *Maďarsko a versailleský mírový systém*. 2002, s. 19.

⁹⁹ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD: *Struktura jiných národností* [online]. 2010, dostupné z: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/struktura_jinych_narodnosti, [cit. 24. 3. 2013].

Z predstaveného národnostného rozvrstvenia spoločnosti tak vyplýva, že postupný návrat krajanov späť do Československa by mohol byť československou verejnosťou, ale aj jej politickými predstaviteľmi vnímaný pozitívne, pretože by sa tým znovu viac posilnila československá identita podporujúca zachovanie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Samozrejme na druhej strane je nutné doplniť, že reemigrácia z jednotlivých krajín (ak nepočítame do toho masové repatriačné presuny československých legionárov) sa týkala nanajvýš niekoľkých tisícok obyvateľov, ktorí tak výrazným spôsobom do štatistík zasiahnuť nemohli. Napriek tomu svojou prejavenu snahou vrátiť sa späť na územie svojej pôvodnej vlasti, kde videli lepšie podmienky pre svoj ďalší život, vytvárali pozitívny obraz o Československu nielen doma medzi československou verejnosťou, ale práve aj v krajinách, kde predtým žili, čo mohlo výrazným spôsobom vplývať aj na verejnú mienku tamojších obyvateľov.

Ako bolo už v predchádzajúcich častiach spomenuté, tak v rámci stredoeurópskeho regiónu bolo Československo počtom obyvateľov a aj veľkosťou najviac príbuzné Maďarsku. Preto by bolo vhodné pozrieť sa aj na štatistické údaje vyplývajúce zo sčítania obyvateľov, ktoré prebehlo v tejto krajine v roku 1920. Toto sčítanie bolo už v poradí šiestym sčítaním obyvateľstva, ktoré sa uskutočnilo na území Maďarska. Bolo však prvé po ukončení prvej svetovej vojny a rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie. Zároveň bolo poznačené predovšetkým nedostatkom finančným prostriedkov potrebných na jeho úplné a bezproblémové realizovanie. Z toho ďalej vyplývalo aj nedostatočné technologické vybavenie. Ak si totiž uvedomíme historický kontext daného obdobia, v ktorom sa sčítanie odohrávalo, tak od konca vojny v novembri 1918 do apríla 1920, kedy sa sčítanie uskutočnilo, zažilo Maďarsko jedno z najbúrlivejších období svojej modernej histórie. Po skončení vojny a po dezilúzii z rozpadu tzv. Veľkého Uhorska zažila krajina krátku liberálno-demokratickú vládu M. Károlyiho, ktorú po sociálnych nepokojoch a katastrofálnej životnej úrovni v krajine spôsobenej výsledkami vojny vystriedala boľševická vláda Bélu Kuna, ktorý sa postavil do vedenia Maďarskej republiky rád, ktorá úspešne zaútočila aj na územie Československa. Tento režim však opäť pretrval len niekoľko mesiacov a ku koncu roku 1919 bol v krajine nastolený nový poriadok pomocou Národnej armády pod vedením posledného vrchného veliteľa Rakúsko-uhorského vojnového námorníctva, Miklósa Horthyho, ktorý počas celého medzivojnového obdobia zastával funkciu regenta Maďarského kráľovstva, ako znel vtedajší

oficiálny názov krajiny.¹⁰⁰ Výrazný vplyv na sčítanie obyvateľstva mala okrem týchto zlomových historických udalostí aj Trianonská mierová zmluva prijatá v júni 1920, prostredníctvom ktorej dohodové mocnosti definitívne potvrdili územné zmeny týkajúce sa hraníc Maďarska a zabránili tak opätovnému vytvoreniu tzv. Veľkého Uhorska.

Ak by sme sa teda konkrétne pozreli na výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1920, tak by sme zistili, že na území Maďarska podľa tohto sčítania žilo 7 986 875 obyvateľov. Z nich približne 89,6% (konkrétne 7 155 973 obyvateľov) sa hlásilo k maďarskej národnosti; 6,9% (550 062) k nemeckej národnosti; 1,8% (141 877) k slovenskej národnosti; 0,7% (58 931) k chorvátskej národnosti a zhruba 1% k ostatným národnostiam.¹⁰¹ Z uvedených údajov tak vyplývajú dve podstatné veci pre situáciu v Československu. Keďže Maďari tvorili v Maďarsku jednoznačné väčšinové obyvateľstvo (podľa dobových údajov to bolo 89,6%), tak nemuseli čeliť výrazným protimaďarsky naladeným minoritám na území svojho štátu, ktoré by s ním neboli stotožnené. Podľa toho bola následne zameraná aj maďarská politika voči iným národnostiam na území vlastného štátu, ktorá sa začala uplatňovať prevažne po stabilizácii maďarskej politickej scény po roku 1920 a po nástupe regenta M. Horthyho a ministerského predsedu Istvána Bethlena. Táto politika sa okrem iného zamerala aj na podporu a udržiavanie kontaktov s početnými maďarskými menšinami v okolitých štátoch. Druhou vecou bolo to, že slovenská menšina pobývajúcna v Maďarsku tvorila približne len necelé 2% obyvateľstva, čiže v rámci miestnych pomerov nepatrila medzi najpočetnejšie s veľkým vplyvom, ktorý by nejakým spôsobom mohol byť využitý (navyše väčšinou bola situovaná na juhu krajiny v Békešskej župe a taktiež v okolí Budapešti).¹⁰²

Pre krátke porovnanie uvádzame štatistiky o obyvateľoch ostatných krajín, ktoré sú predmetom nášho záujmu. Prípad Rakúska však nie je celkom vypovedajúci, pretože prvé povojnové sčítanie obyvateľstva sa uskutočnilo až v roku 1923, pretože krajina v predchádzajúcich rokoch prešla veľkými zmenami, podobne ako Maďarsko. Podľa tohto

¹⁰⁰ Viac k udalostiam bezprostredného povojnového vývoja na území Maďarska vid'. IRMANOVÁ E.: *Maďarsko a versailleský mierový systém*. 2002, s. 105-140.

¹⁰¹ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL. *A magyarországi népszámlálások története* [online]. 2011, dostupné z: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/magyarorszagi_nepszamlalasok_tortenete, [cit. 24.3.2013].

¹⁰² V tomto prípade si je však nutné uvedomiť, že maďarské sčítanie obyvateľstva sa konalo až v roku 1920, kedy už repatriácie a reemigrácie prebiehali v „plnom prúde“, preto počet obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti mohol byť v predchádzajúcich rokoch pomerne vyšší. Navyše v chaos, ktorý spôsobili výboje Maďarskej republiky rád a predtým ešte liberálno-demokratická revolúcia M. Károlyiho, bolo len veľmi ťažké z maďarskej strany sledovať pohyb obyvateľstva. A taktiež nie všetci Slováci sa mohli prihlásiť k slovenskej národnosti (to mohlo byť spôsobené viacerými dôvodmi, jednak ich strachom alebo aj tým, že po dlhých desaťročiach pobytu na území Maďarska sa vlastne už cítili byť Maďarmi). Preto ak aj títo obyvatelia žiadali o reemigráciu, musel sa v prvom rade v Československu potvrdiť ich český alebo slovenský pôvod.

sčítania žilo v Rakúsku 6 760 000 obyvateľov.¹⁰³ Po rozpade monarchie tak k najpočetnejším menšinám prirodzene patrili Slovinci žijúci v Korutánsku, Maďari obývajúci územie Burgenlandu, ďalej Chorváti, Česi (početná bola ich komunita hlavne vo Viedni a blízkom okolí), Židia a ostatní. V tomto období tak v Rakúsku dominovali slovanské menšiny, čo dokladá aj novinový článok vydaný dňa 15. 2. 1922 v česky písanom periodiku *Vídeňský deník*, v ktorom sa tvrdí, že: „*Ve čísle tedy množném jsou totiž menšiny v Rakousku nejprve slovanské: zejména československá, slovinská, srbochorvátska, po tom i jiné, zvláště židovská.*“¹⁰⁴

V Poľsku sa sčítanie obyvateľstva uskutočnilo podobne ako v Československu v roku 1921. Podľa výsledkov sčítania žilo v tomto roku v krajine približne 27 177 000 obyvateľov, pričom Poliaci tvorili 68,9%. K najpočetnejším menšinám patrili Ukrajinci, Bielorusi, Rusíni a Židia. Česi alebo Slováci žili prevažne na juhu krajiny v Sliezskeho alebo Malopoľskom vojvodstve.¹⁰⁵

Z predstavených štatistických údajov zo susedných krajín tak vyplýva, že ani Česi a ani Slováci v nich nepatrili k najpočetnejším národnostným menšinám. Druhý fakt, ktorý je z nich možné vyvodit' je ten, že naši krajanovia väčšinou žili v hlavných mestách týchto krajín, v blízkosti hraníc s Československom alebo v určitých lokalitách, v ktorých sa usadili ešte v predchádzajúcich desaťročiach (to je najmä prípad Maďarska). Napriek tomu všetkému však boli pre Československo nesmierne dôležité, pretože viacerí z nich sa chceli práve prostredníctvom uskutočňovaných reemigračných akcií vrátiť. To, akým spôsobom ich návrat prebiehal, čo všetko mu predchádzalo, resp. čo všetko stálo za ich odchodom a ako sa vôbec do oblastí, z ktorých sa chceli vrátiť dostali, bude predmetom záujmu nasledujúcej časti.

¹⁰³ STATISTIK AUSTRIA. *Bevölkerung nach demographischen Merkmalen* [online]. 2011, dostupné z: http://www.statistik.at/web_de/statistiken/bevoelkerung/volkszaehlungen_registerzaehlungen/bevoelkerung_nach_demographischen_merkmalen/index.html?ssSourceSiteId=null, [cit. 24.3.2013].

¹⁰⁴ Archiv ministerstva zahraničních věcí (ďalej AMZV) Praha, fond Vyslanectví Vídeň 1918–1939, politické zprávy, k. 2, *Menšiny v Rakousku, novinový článek ve Vídeňských listech ze dne 15. 2. 1922.*

¹⁰⁵ GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY. [online]. 2013, dostupné z: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechno/narodowe-spisy-powszechno/ludnosc-wedlug-spisow-dane-historyczne/>, [cit. 5.4.2013].

2. 5 Hlavné príčiny vyst'ahovalectva našich krajanov

Ako sme už v úvode predostreli, tak strednú Európu by sme mohli zaradiť k regiónom sveta, ktorý v priebehu 19. storočia, ale hlavne na prelome 19. a 20. storočia, zažíval jednu z najväčších vyst'ahovaleckých vln na európskom kontinente. Cieľom tejto časti nebude zmapovať a analyzovať celý priebeh vyst'ahovalectva, ktoré smerovalo do najrôznejších krajín. Pre lepšie celkové pochopenie problematiky reemigrácie v tomto období je však nutné aspoň stručne vysvetliť, prečo vlastne Česi a Slováci do iných krajín odchádzali.

Historik Jaroslav Vaculík, ktorý sa zaoberá problematikou vyst'ahovalectva a aj návratov do vlasti, rozdeľuje príčiny emigrácie do 2 hlavných skupín. Jednu tvorí tzv. náboženská emigrácia, ktorej začiatok datuje už do roku 1547 a stotožňuje ju s odbojom českých stavov proti Ferdinandovi I. Habsburskému.¹⁰⁶ Pre tému našej práce je však oveľa dôležitejšia druhá kategória emigrácie, ktorú označuje ako hospodársko-sociálnu¹⁰⁷. Tento typ je nesmierne ťažké jasne časovo ohraničiť, pretože na ňu vplývalo množstvo faktorov. Na základe výskumu však Jaroslav Vaculík dospel k všeobecnému tvrdeniu, podľa ktorého: „*Emigrace z českých zemí z ekonomických důvodů je záležitostí 19. a 1. poloviny 20. století. Stěhovali se lidé v produktivním věku, zvláště mezi 20-40 lety, Češi více než sudetští Němci, lidé z měst i venkova.*“¹⁰⁸ S týmto tvrdením je možné súhlasiť a ďalej ho doplniť, že podobne vyzerala štruktúra vyst'ahovalcov aj z oblastí Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Určitý rozdiel spočíval v tom, že z týchto území sa sťahovali prevažne celé rodiny a viac obyvatelia vidieckych oblastí (to bolo spôsobené tým, že väčšina obyvateľov žila práve vo vidieckom osídlení.)¹⁰⁹

Čo sa týka vyst'ahovalectva z českých krajín, tak smerovalo prevažne z oblastí južných Čiech a južnej Moravy do Viedne a Dolného Rakúska, z oblastí Krušných hôr a severných Čiech cez industriálne rozvinutú oblasť Sliezska ďalej do Poľska alebo Nemecka, no vyst'ahovalecké vlny smerovali aj do Uhorska, Halíča, Banátu, Ruska, na Balkán do

¹⁰⁶ Viac o priebehu náboženskej migrácie viď VACULÍK J.: *Češi v cizině - emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 6-9.

¹⁰⁷ Okrem spomenutej náboženskej a hospodársko-sociálnej emigrácie, ktorá bola dominantná, prebiehala v rôznych obdobiach aj emigrácia z politických dôvodov. V rámci Československa bola najviditeľnejšia od roku 1939, keď odišlo množstvo obyvateľov pred nacistickou okupáciou a represiami (významná bola predovšetkým emigrácia obyvateľov židovského pôvodu). Ďalšie vlny politicky motivovaného vyst'ahovalectva môžeme datovať do rokov 1948 (v tomto prípade súviseli s februárovými udalosťami a komunistickým prevratom) a 1968 (po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy z augusta 1968). Vyst'ahovalectvo z politických dôvodov kontinuálne pokračovalo aj v priebehu 70. a 80. rokov až do Novembra 1989. Navyše v období normalizácie bolo veľmi často spojené aj so sociálno-ekonomickými príčinami. Známa bola napr. tzv. Akcie Asanace, v rámci ktorej sa Štátna bezpečnosť snažila zastrašovaním, sociálnou a spoločenskou degradáciou a ekonomickým útlakom prinútiť odporcov a kritikov režimu k emigrácii.

¹⁰⁸ VACULÍK J.: *Češi v cizině - emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 10.

¹⁰⁹ HÁJKOVÁ D. – HORÁK P. (eds.): *Republika československá 1918-1939*. 2018, s. 227.

Chorvátska, Slavónska alebo Srbska alebo potom ešte ďalej mimo región strednej Európy. Navyše dôležitým bodom sa stal prelom 19. a 20. storočia, keď ešte v prvej polovici 19. storočia „(...) *stěhování probíhalo v rámci habsburské monarchie, především do Vídně a do dolních Uher, zvláště pak do prostoru tehdejší Vojenské hranice, kterou úřady osídlovaly zemědělci, kteří měli zároveň plnit strážnou funkci.*“¹¹⁰ To sa však v druhej polovici 19. storočia a hlavne na prelome storočí zmenilo a vysťahovalectvo sa zameralo na iné regióny a dokonca aj iné kontinenty. Ako sme upozornili už v úvode našej práce, túto zmenu môžeme nepochybné prisúdiť predovšetkým technologickému rozvoju, ktorý sa na začiatku 20. storočia uskutočnil v doprave. Tá sa tak stala oveľa efektívnejšia, rýchlejšia a menej náročná, čím sa vlastne skrátili vzdialenosti medzi jednotlivými krajinami a kontinentmi. No napriek tomu aj naďalej ostalo cestovanie do zámoria pomerne drahou záležitosťou a teda pre mnohých záujemcov vôbec nerealizovateľnou.

Jaroslav Vaculík uvádza, ďalej že do začiatku prvej svetovej vojny sa „(...) *z českých zemí vystěhovalo asi 1,2 mil. osob, z toho byl milion Čechů. Asi 400 tis. osob odešlo do Dolních Rakous, skoro stejný počet do USA, asi 200 tis. osob do Německa, menší počty do Uher, Ruska a na Balkán.*“¹¹¹ Tieto štatistické údaje ale nezahŕňajú aj vysťahovalectvo z územia Slovenska, ktoré smerovalo skôr do južných oblastí Uhorska a hlavne do USA, takže celkové čísla by boli potom oveľa vyššie.

Pre tento typ vysťahovalectva bolo typické, že dochádzalo skôr k odchodu väčších skupín obyvateľstva s rovnakým alebo podobným sociálnym postavením, s rovnakou hospodárskou situáciou, väčšinou s rovnakým vierovyznaním a taktiež títo obyvatelia boli v nejakom vzájomnom príbuzenskom vzťahu. Práve to im potom umožnilo v novej krajine a v úplne novom a cudzom prostredí lepšie prekonávať počiatočné problémy z vylúčenia z miestneho spoločenstva. Zaujímavé je, že väčšinou táto ich vzájomnosť pretrvala aj v nasledujúcich generáciách až do obdobia návratu niektorých z nich prostredníctvom reemigrácii do Československa. Na československom území sa stala pomerne zložitým problémom na riešenie pre československé inštitúcie. Keďže sa jednalo už o ďalšie generácie, musel sa preukázať ich český alebo slovenský pôvod, na základe čoho sa im potom muselo

¹¹⁰ VACULÍK J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 10.

¹¹¹ Tamže, s. 10.

priznať domovské právo v obci, z ktorej pochádzali ich predkovia a ďalej na základe toho im mohlo byť udelené československé štátne občianstvo.¹¹²

Dôležité je taktiež upriamiť pozornosť na sociálne postavenie jednotlivých skupín vysťahovalcov: „(...) stěhovaly se většinou chudší, ale nikoliv pauperizované sociální skupiny obyvatelstva, ti, kteří měli alespoň na dopravu a počátek života v cizině. Do vystěhovaleckého proudu se včleňují i značně zámožní jedinci, kteří si do ciziny přinesli nějaký kapitál. Nejchudší obyvatelé odejít nemohli, protože neměli dostatek prostředků na cestu.“¹¹³ Z uvedenej citácie by sme tak mohli vyvodit tvrdenie, že v rámci vtedajšej Rakúsko-uhorskej monarchie sa sťahovali predovšetkým tí menej majetní, ktorí však vlastnili určité prostriedky na to, aby na novom mieste mohli začať svoj nový život. Väčšinou sa však stávalo, že tieto finančné prostriedky nutné pre nový začiatok získali práve predajom všetkého svojho majetku na území, z ktorého sa vysťahovali. To sa následne ukázalo ako veľký problém pri uskutočňovaných reemigráciách po roku 1918. Muselo sa totiž určiť, kam týchto obyvateľov umiestniť, kde ich ubytovať a zamestnať, keď často svoje majetky, ktoré predtým vlastnili po celé generácie predali buď oni sami alebo ešte ich predkovia. Riešenie tohto problému bolo v gescii ministerstva sociálnej starostlivosti, no aktívne sa do jeho riešenia zapájali aj ostatné štátne aj neštátne dobročinné organizácie.

Ďalší fakt, ktorý by sme z vyššie uvedenej citácie mohli vyvodit je ten, že práve zámožnejší vysťahovalci väčšinou odchádzali do zámoria, pretože vlastnili určitý finančný kapitál, ktorý bol dostatočne veľký na to, aby im dokázal zabezpečiť bezproblémovú cestu a aj začiatok ich „nového“ života. Nie je preto náhodou, že sa v priebehu prvých rokov 20. storočia práve v USA začal nebyvalou mierou rozvíjať český a slovenský spolkový život, že práve na území USA vzniklo množstvo českých a slovenských spolkov, pretože väčšina ich členov mala dostatočné finančné prostriedky (taktiež zároveň aj potrebné vzdelanie a spoločenské postavenie) na to, aby mohli spolkovú činnosť budovať a podporovať. Samozrejme, že toto tvrdenie nemôžeme celkom úplne zovšeobecniť, pretože aj medzi týmito vysťahovalcami boli výnimky, no „(...) české vystěhovalectví do Ameriky si uchovávalo svou

¹¹² Ako veľmi problematický sa javil aj návrat reemigrantov do Československa, ktorí sa vysťahovali v priebehu prvých rokov 20. storočia. Tu bolo dokazovanie ich štátnej príslušnosti k Československu pomerne jednoduchá záležitosť, no problém nastal v prípade ich potomkov, pretože československá legislatíva tvoriaca sa od konca roku 1918 ešte v prvých mesiacoch existencie československej nezávislosti nevedela jasne určiť, či aj na nich automaticky prechádza udelené československé štátne občianstvo rodičov (ak ho vôbec mali), alebo či získavajú občianstvo tej krajiny, v ktorej sa narodili alebo v ktorej už dlhodobo žili. Všeobecne bol však problém občianstva v prvých povojnových mesiacoch vo všetkých krajinách stredoeurópskej oblasti rovnaký a veľmi ťažko riešiteľný.

¹¹³ VACULÍK J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 11.

rodinnou podobu; Češi hledali v Americe svůj domov a bylo mezi nimi málo sezónních dělníků. Procento nekvalifikovaných pracovníků bylo malé. (...) Češi nehledali obživu ani v těžkém průmyslu, v sezónní či podomní práci. Provozovali nejružnější řemesla – byli mezi nimi krejčí, hospodští, drobní obchodníci, truhláři, výrobci pian i muzikanti. (...) Čeští přistěhovalci se povětšinou ucházeli o udělení amerického občanství a dávali se zapisovat do voličských seznamů; v tomto se lišili od příchozích jiných etnik.“¹¹⁴ V uvedenej citácii si tak môžeme veľmi dobre všimnúť ich sociálnu situáciu a spoločenský status, ktorý si upevnili v novom prostredí a ktorý im umožnil sa neskôr aj politicky angažovať (na komunálnej úrovni alebo vo vzťahu k svojej pôvodnej domovine). Slováci v tomto ohľade za Čechmi zaostávali, pretože väčšinou prichádzali z oveľa skromnejších hospodárskych, sociálnych aj vzdelanostných pomerov a preto väčšinou v USA pracovali práve v ťažkom priemysle, v baniach, v hutníctve alebo v poľnohospodárstve. No aj napriek tomu sa im podarilo rozvinúť svoj vlastný spolkový život a potom spoločne s Čechmi aktívne zasahovať a vplývať na vývoj v Rakúsko-Uhorsku pred prvou svetovou vojnou a hlavne počas jej trvania. Touto krátkou odbočkou do prostredia českých a slovenských vysťahovalcov na území USA sme chceli poukázať na to, ako rôzne postavenie vysťahovalcov môže ovplyvňovať charakter ich činnosti v ďalších rokoch a prípadne vplývať aj na ich túžbu po návrate do vlasti, v ktorej sa medzitým značne zmenila situácia.

Zlomovým rokom pre vysťahovalectvo sa stal rok 1914, teda rok, v ktorom vypukla prvá svetová vojna, ktorá logicky vysťahovalecký prúd smerujúci z Rakúsko-Uhorska obmedzila. Vojnové udalosti na jednej strane znemožnili cestovanie všeobecne a na druhej strane ešte viac sprísnil podmienky pre pohyb osôb a najmä pre ich vysťahovanie, pretože vojnové hospodárstvo potrebovalo každú pracovnú silu. V tomto období však môžeme sledovať jeden zaujímavý trend, ktorý sa prejavil najmä u našich krajanov žijúcich v USA a taktiež u krajanov žijúcich v cárskom Rusku a ktorý do istej miery súvisí aj s problematikou reemigrácie. Ešte pred vypuknutím vojny bola veľká väčšina českých alebo slovenských spolkov (napr. Česko-americká národná rada, Československý pomocný spolok) zameraných protirakúsky a protivojnovy.¹¹⁵ Navyše ako je všeobecne známe, tak USA vstúpili oficiálne do prvej svetovej vojny až v roku 1917, a preto pred týmto rokom „(...) mnoho českých

¹¹⁴ HÁJKOVÁ D.: „Naše česká věc“. Češi v Americe za první světové války. 2011, s. 9-10.

¹¹⁵ Takéto jednoznačné odmietavé stanovisko sa však netýkalo úplne všetkých spolkov. Ako uvádza J. Vaculík, tak pred začiatkom prvej svetovej vojny boli Česi žijúci v USA rozdelení do množstva spolkov aj podľa toho, či boli katolíci alebo protestanti, socialisti alebo pokrokoví. Navyše spočiatku ani katolíci a ani socialisti nemali vo svojom programe požiadavku na rozbitie Rakúsko-uhorskej monarchie. Viď. VACULÍK, J.: Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti. 2002, s. 1-19.

*dobrovolníku odcházelo do Kanady a zde vstupovali do britské nebo francouzské armády.*¹¹⁶ Práve takýmto spôsobom sa mohli dostať na bojiská v západnej Európe a tým sa priblížiť k svojej vlasti a prispieť tak k porážke monarchie a vzniku nových nezávislých štátov.

Na tomto mieste je navyše vhodné doplniť, že samozrejme s koncom prvej svetovej vojny a vznikom Československa vyst'ahovalectvo neskončilo a muselo mu ďalej čeliť aj medzivojnové Československo podobne ako všetky ostatné krajiny. No jeho samotná existencia vytvorila určitú nádej, ktorá všetkým českým a slovenským krajanom žijúcim za hranicami Československa dávala možnosť vrátiť sa naspäť do svojej vlasti, ktorá sa už zmenila. Dokonca v niektorých prípadoch sa stalo, že vznik Československa znamenal lepšie postavenie Čechov a Slovákov žijúcich v iných krajinách. To sa týkalo predovšetkým krajín, ktoré boli spojencami Československa, presnejšie by sa dalo povedať krajín tzv. Malej dohody, teda Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov a Rumunska. Toho dokladom je napríklad aj to, že po vzniku Československa a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov *„(...) došlo k zakládání českých škol, spolků, novin, část krajanů měla československé státní občanství. Kulturní a osvětový život Čechů a Slováků v Jugoslávii dostal svou plnou organizační formu (...).*¹¹⁷

Určitá zmena nastala aj v Rakúsku, ktorému sme sa podrobnejšie venovali v úvode tejto kapitoly. To sa však udialo až v priebehu júna 1920, kedy bola medzi Československom a Rakúskom podpísaná Brnenská zmluva, ktorej články okrem iného *„(...) upravovaly právní možnosti zřizování soukromých škol a závazky veřejných škol s menšinovým jazykem.*¹¹⁸ Naopak v iných krajinách museli Česi a Slováci čeliť ťažkej životnej a hospodárskej situácii a útlaku zo strany štátnych inštitúcií, domácich obyvateľov, zamestnávateľov alebo iných skupín.

Z vyššie uvedených príčin sa teda hneď po skončení prvej svetovej vojny a po následnom rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku nástupníckych štátov, začalo hovoriť o potrebe reemigrácie vyst'ahovalcov (teda aspoň jej časti) na územie Československa. Táto myšlienka pritom nebola ničím novým a prevratným, pretože aj tak väčšinou vyst'ahovalci odchádzali do cudziny s predstavou určitej dočasnosti ich pobytu v inoetnickom prostredí. Táto dočasnosť bola najčastejšie naviazaná na zlepšenie hospodárskych a sociálnych

¹¹⁶ VACULÍK, J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 19.

¹¹⁷ Tamže, s. 26.

¹¹⁸ Tamže, s. 22.

pomerov, ktoré by im neskôr umožnili návrat do ich pôvodnej vlasti. V menšej miere sa týkali zmeny náboženských, politických alebo národnostných pomerov.

Spočiatku pritom prevládali celkom idealistické predstavy o reemigrácii, ktoré súviseli s eufóriou, ktorá vypukla v spoločnosti krátko po vzniku Československa. Tieto predstavy pritom ešte celkom nepočítali s problémami, ktoré by príchod reemigrantov mohol priniesť. Preto sa napríklad Dr. Antonín Hajn, neskorší poslanec Revolučného Národného zhromaždenia za národnú demokraciu, bývalý člen Ríšskej rady za štátoprávne pokrokovú stranu, pýtal *„Zda osvobození českých zemí nebude i samovolným kouzelným heslem reemigrace, zpětného stěhování do vlasti? (...) Zda nová správa českého národa nedovede si zavolati z ciziny všechny zdatné a věrné syny k práci na domácí půdě a do služeb svému vlastnímu státnímu ústrojí?“*¹¹⁹ Samozrejme, že po vojne bolo potrebné obsadiť množstvo voľných pozícií v štátnej správe, v podnikoch, v dopravnej infraštruktúre, poľnohospodárstve a v neposlednej rade v priemysle, no zároveň je nutné brať do úvahy aj ten fakt, že v priebehu roku 1918 a potom ešte aj v nasledujúcich rokoch až do konca roku 1920, sa do Československa nevrátili ešte všetci legionári a vojaci bývalej rakúsko-uhorskej armády v zajatí. S ich postupným príchodom sa totiž počet voľných pracovných miest neustále zmenšoval a paralelne s tým tak rástla miera nezamestnanosti.

Môžeme tak konštatovať, že v prvých mesiacoch po ukončení prvej svetovej vojny sa zdalo, že reemigrácia krajanov je krokom tým správnym smerom, no zároveň musíme upozorniť na to, že sa ešte celkom do úvahy nebrali faktory, ktoré reemigrácia mohla so sebou priniesť, čo mohla v spoločnosti vytvoriť a aké problémy ešte viac prehĺbiť. Jedným z veľkých problémov sa javili možnosti následného umiestnenia reemigrantov na československom území. Určité možnosti na jeho riešenie ponúkla začínajúca pozemková reforma, ktorej cieľom bolo získať do štátneho vlastníctva od súkromných vlastníkov pôdu, ktorú by štát mohol následne ďalej prerozdeľovať najrôznejším kategóriám obyvateľstva, medzi nimi napríklad aj reemigrantom. Pozemková reforma sa tak stala ďalším výrazným faktorom v prebiehajúcich diskusiách o návrate našich krajanov späť do Československa.

¹¹⁹ VACULÍK, J.: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. 2002, s. 35.

2. 6 Pozemková reforma a navrátilci

Pozemková reforma ako jeden zo zlomových bodov vo vývoji medzivojnového Československa výrazným spôsobom zasiahla aj do oblasti návratovej politiky nového štátu. Niektorí historici, medzi nimi napríklad i Zdeněk Kárník, vychádzajúci z diela Ferdinanda Peroutky *Budování státu*, považujú československú pozemkovú reformu skôr za revolúciu, keď tvrdia: „Nikoliv jen změna vládního systému 28. října 1918, také celá pozemková reforma byla částí národní revoluce. (...) Československá revoluce tak stojí na třech pilířích, jimiž byly státní převrat, pozemková reforma a přijetí ústavy.“¹²⁰ Je faktom, že československá pozemková reforma v porovnaní s ďalšími pozemkovými reformami prebiehajúcimi v stredoeurópskom regióne, bola jedna z najradikálnejších. Jedna z najumiernenejších prebehla v susednom Poľsku, kde bola väzba väčšiny obyvateľov na vlastníctvo pôdy oveľa väčšia, čo vytváralo veľmi silné tradicionalistické a nedotknuteľné spojenie, na základe ktorého sa pozemková reforma týkala asi len 10% pôdy. Dokonca v Maďarsku prvá povojnová vláda M. Károlyiho pozemkovú reformu ani neuskutočnila a odhodlal sa k nej až Béla Kun, ktorý ju však uskutočňoval veľmi nepremyslene a masovo, čo vyvolávalo hlavne u veľkých majetkových vlastníkov obavy.

Naopak v Československu, presnejšie v jeho českej časti, sa ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny dostali do určitej rovnováhy časti spoločnosti, ktoré boli naviazané na poľnohospodárstvo s časťami spoločnosti naviazanými na priemysel.¹²¹ Túto rovnováhu však narušila práve pozemková reforma, ktorá vhodnejším prerozdelením pôdy chcela posilniť obyvateľstvo naviazané na poľnohospodárstvo. Reforma sa uskutočňovala prostredníctvom Štátneho pozemkového úradu a spadala pod ňu až jedna tretina všetkej obhospodarovanej pôdy.

Čo sa týka konkrétnych čísel pre lepšie predstavenie dobovej situácie, tak boli zabierané veľkostatky a ich pôda od výmery 250 až 500 hektárov (tých bolo najviac, až 786). Hornú hranicu výmery tvorilo číslo 100 000 hektárov (takýto statok však bol len jeden, no tvoril až 6,5% z celkovej zabranej pôdy). Celkovo sa tak zabralo vyše 4 066 221 hektárov

¹²⁰ PEROUTKA F.: *Budování státu I., 1918-1919*. 1991, s. 157-158.

¹²¹ Toto tvrdenie sa nedalo vzťahovať na Slovensko ani na Podkarpatskú Rus, pretože na ich územiach až do polovice 20. storočia dominovalo prevažne poľnohospodárstvo a vrstva spoločnosti naviazaná na priemyselnú výrobu bola veľmi málo početná.

pôdy (z toho približne 1 310 000 hektárov tvorila poľnohospodárska pôda), pričom 53,9% pochádzalo od aristokracie; 12,5% od katolíckej cirkvi a 7,5% od občianskeho veľkostatku.¹²²

Štát tak získal legitímnym spôsobom obrovský majetok, s ktorým mohol hospodáriť a ktorý mohol ďalej prerozdeľovať. Prerozdelených bolo teda okolo 44,3% pôdy, hlavne mestám a rôznym organizáciám (športové a telovýchovné jednoty, družstvá, sokolovne a podobne). Zvyšok sa vrátil pôvodným vlastníkom, aby sa zachovala činnosť veľkostatkov, pretože ak by zanikli, tak by rozvíjajúce sa československé hospodárstvo utrpelo značné škody.

Takto prerozdeľovaná pôda bola veľmi cenná predovšetkým pre jednotlivé mestá a obce, ktoré na začiatku 20. rokov trápil akútny nedostatok bytového fondu a tak pôdu primárne nechceli využívať na poľnohospodárstvo, ale skôr ako stavebné parcely pre vybudovanie nových bytov. To sa týkalo hlavne väčších sídel. Práve do takto novovybudovaných obytných štvrtí, sa okrem iných skupín obyvateľstva mohli prisťahovať aj návratilci zo zahraničia. Zdanlivo sa tak aj prostredníctvom pozemkovej reformy vytvárali predpoklady pre návrat českých a slovenských krajanov späť do vlasti.

No už vtedajšia Kramářova vláda si napriek počiatočnému optimizmu a eufórii uvedomovala, že tento prebiehajúci proces nebude taký jednoduchý a začala preto rozlišovať medzi reemigrantmi z jednotlivých krajín. Pomyselnú najlepšiu pozíciu mali Česi a Slováci žijúci v nástupníckych štátoch po Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorí, ako už bolo spomínané v úvode, sa s koncom vojny doslova zo dňa na deň stali cudzincami a často aj neželanými osobami v krajinách, kde predtým dlhé roky alebo desaťročia žili. Podstatné však bolo to, že stále si uchovali aj nejakú väzbu k svojej pôvodnej vlasti. Taktiež ich hospodárska a sociálna situácia bola oveľa lepšia v porovnaní s krajanmi, ktorí žili na územiach na východ od Československa, teda na území bývalého cárského Ruska a ktorí prejavili ochotu vrátiť sa naspäť do Československa. Preto už napríklad 2. 5. 1919 na zasadnutí Kramářovej vlády padlo uznesenie o tom, aby „(...) *pokud možno týče se Čechů usedlých ve východní Haliči, Volyňsku atd., nesluší se podporovati jejich snahu směřující snad k návratu na území Československé republiky, nýbrž naopak (...) dlužno působiti, aby tyto rodiny, kteréž mají na území bývalého Ruska nemovitý majetek a obživu a jsou tamějšími příslušníky, ukvapeně se nezbavovaly svého majetku a nevydávaly se všanc nebezpečí, že stržené peníze za prodaný nemovitý a jiný*

¹²² KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003, s. 465-471. Uvedené číselné údaje sú platné len pre české krajiny, do roku 1930 bolo potom postupne aj na Slovensku zabratých približne 29% pôdy a v Podkarpatskej Rusi to bolo približne 16%.

*majetek budou vzhledem ke světovému posuzování ceny ruských a ukrajinských peněz majetkem velmi pochybným, následkem čehož by tyto rodiny vysazeny byly v Československé republice svízelnému životu, který by i přes nejlepší vůli nemohl býti vzhledem k dosavadním stísněným poměrům hospodářským, finančním, zásobovacím, ubytovacím, atd. zlepšen.*¹²³

Z uvedeného uznesenia vlády vyplýva naraz niekoľko podstatných záležitostí. Poukazuje sa v ňom na to, že v priebehu roku 1919 situácia v Československu ešte nebola stabilizovaná a že krajina naďalej „zápasila“ s množstvom problémov (nedostatok bytov, nezamestnanosť,...), ktoré museli štátne orgány riešiť. Druhou vecou je to, že v rámci medzinárodných udalostí, ktoré sa po vojne odohrali a taktiež hlavne vďaka občianskej vojne, ktorá na území bývalého cárskeho Ruska prebiehala, bola tamojšia mena značne znehodnotená, čo vytváralo veľmi nevýhodnú situáciu pre ľudí, ktorí sa chceli z týchto území vysťahovať. Samozrejme, že aj v Rakúsku, Nemecku alebo Maďarsku ako v porazených štátoch nebola situácia po vojne oveľa lepšia, no voči Čechom a Slovákom, ktorí žili v týchto krajinách, neboli adresované žiadne podobné výzvy. No a treťou vecou je to, že v danom období ešte Československo nedokázalo garantovať svojim navrátiť sa občanom životné podmienky na dostatočnej úrovni, pretože reemigračný proces nebol ešte naplno rozbehnutý a nezapájali sa ešte do neho v dostatočnej miere všetky významné inštitúcie, ktoré v týchto procesoch zohrávali nejakú významnejšiu úlohu.

Je však potrebné upriamiť našu pozornosť na to, že uvedené prehlásenie sa týkalo individuálnej reemigrácie, ktorá okrem Ruska prebiehala aj z ostatných krajín, a ktorá je veľmi ťažko identifikovateľná a kvantifikovateľná. Súbežne s ňou prebiehala aj kolektívne organizovaná reemigrácia. Tá často ešte oveľa užšie súvisela s uskutočňovanou pozemkovou reformou ako predchádzajúci individuálny typ.

¹²³ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 10.

2. 7 Príklad Kostnickej jednoty

Vhodným príkladom je činnosť Kostnickej jednoty ako jednej z neštátnych inštitúcií zaoberajúcich sa reemigračnými otázkami a projektami. Zaoberala sa predovšetkým organizovaním kolektívnej reemigrácie do Československa od začiatku 20. rokov 20. storočia, pretože sa javilo, že práve kolektívna reemigrácia by bola aj pre samotných aktérov oveľa ľahšie organizovateľná, kontrolovateľná a prakticky lepšie uskutočniteľná ako reemigrácia jednotlivcov. O väčšiu skupinu ľudí sa totiž dalo ľahšie postarať a bolo možné ju oveľa ľahšie umiestniť na nejaké územie, ktoré bolo k tomu určené. Navyše v prípade kolektívnej reemigrácie boli medzi členmi danej skupiny väčšinou vytvorené určité väzby (príbuzenské, ekonomické), ktoré výrazným spôsobom uľahčovali príchod do krajiny.

Za projektom kolektívnej reemigrácie zameranej prevažne na českých krajanov evanjelického náboženského vierovyznania stála spomínaná Kostnická jednota, ktorá vznikla ako súkromná náboženská evanjelická organizácia. Jej cieľom bolo sprostredkovať návrat českých evanjelikov späť do vlasti, pričom odkazovala na odčinenie dôsledkov Bielej hory a celú akciu zároveň interpretovala ako určité vyrovnanie spáchanej historickej krivdy. V skutočnosti sa však neobracala už na potomkov pobiellohorských exulantov, ale na potomkov emigrantov, ktorí odišli z českých krajín v priebehu druhej polovice 18. storočia.

K dôležitým aspektom, ktoré pomohli rozvoju činnosti Kostnickej jednoty patrí predovšetkým to, že sa jej predstaviteľom podarilo celkom úspešne nadviazať dôležité kontakty s viacerými významnými československými inštitúciami, čo by následne mohlo celý plánovaný reemigračný proces značne urýchliť a zároveň aj uľahčiť. Napríklad už v priebehu roku 1919 sa Kostnickej jednote podarilo získať pre svoju činnosť podporu na pôde Revolučného národného zhromaždenia, ktoré deklarovalo prostredníctvom podpredsedu zahraničného výboru, že „(...) je naša povinnosť umožniť potomkom českých emigrantov návrat do voľnej oslobodené vlasti.“¹²⁴ Zároveň sa ďalej požadovalo, aby bol Kostnickej jednote štátom pridelený jeden zo skonfiškovaných veľkostatkov v priebehu prebiehajúcej pozemkovej reformy. Túto argumentáciu okamžite prijali za vlastnú samotní predstavitelia Kostnickej jednoty, na ktorej čele ako predseda stál pražský lekár Josef Lukl a ktorý v jej mene požadoval od Revolučného národného zhromaždenia, ministerstva zahraničných vecí, ministerstva financií a Štátneho pozemkového úradu súčinnosť pri tejto akcii a taktiež aj potrebnú finančnú a morálnu podporu z ich strany.

¹²⁴ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 10.

Od roku 1921, kedy bola už nová republika postupne stabilizovaná (hlavne po inštitucionálnej stránke), plne etablovaná a zabezpečená, jej hranice na základe výsledkov Versailleskej mierovej konferencie boli už viac-menej ujasnené a povojnová neistá doba končila vstupom do obdobia hospodárskeho rozvoja, sa začali pripravovať plány, aby sa do formujúceho štátneho rozpočtu na ďalší kalendárny rok zaradila aj väčšia nešpecifikovaná finančná položka, ktorá by mohla pomôcť Kostnickej jednote zorganizovať kolektívny návrat reemigrantov. Pri tejto príležitosti v roku 1921 poslal Dr. Josef Lukl list vtedajšiemu predsedovi vlády Dr. E. Benešovi, v ktorom ho žiadal, aby pri rokovaní o pripravovanom štátnom rozpočte presadil aj potrebnú finančnú čiastku určenú pre Kostnickú jednotu, ktorá by následne prostredníctvom nej mohla pre reemigrantov zriadiť novú osadu s názvom Újezd Komenského pri príležitosti blížiaceho sa 250. výročia úmrtia Jana Amosa Komenského.¹²⁵ Lukl argumentoval Benešovi predovšetkým tým, že už Národné zhromaždenie sa počas svojho zasadania dňa 17. novembra 1920 uznieslo *„uskutočniť reemigraci potomků českých emigrantů a založit z jejich rodin obec Újezd Komenského na počest a památku Učitele národů.“*¹²⁶

K zdôvodneniu nutnosti poskytnúť finančný príspevok na návrat sa Kostnická jednota pred širokou verejnosťou vracala ešte do pobielohorského obdobia: *„(...) v dobách pobělohorských s pláčem a bolestí odešlo z Čech mnoho tisíc nejlepších a nejzdatnějších synů národa, mezi ním též poslední biskup církve Českobratrské, Jan Amos Komenský. V cizině založili českí exulanti české obce a sbory (...) a zachovali se všemi starými tradicemi svých otců a praotců také živé národní vědomí a rodný jazyk český.“*¹²⁷ V skutočnosti sa však zameriavala predovšetkým na potomkov emigrantov z polovice 18. storočia, kedy panovníčka Mária Terézia stratila Sliezsko. Potomkovia pôvodných pobielohorských emigrantov už boli väčšinou asimilovaní. Ďalej sa v zdôvodnení uvádza, že aj napriek značnej vzdialenosti udržiavali so svojou vlasťou kontakt, ktorý sa na začiatku 20. storočia ešte viac zintenzívnili, pričom čelil nemalým problémom, ktoré vyplývali z pomerov v štátoch, v ktorých títo českí exulanti žili. Po prepuknutí bojov prvej svetovej vojny sa viacerí z nich okamžite hlásili do spojeneckých armád alebo do postupne vytváraných československých légii (ak im to samozrejme situácia umožňovala), aby si voči svojej pôvodnej vlasti splnili svoju povinnosť.

¹²⁵ Jan Amos Komenský zomrel 15. novembra 1670 v holandskom Amsterdame.

¹²⁶ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 10.

¹²⁷ AMZV Praha, f. Kabineta ministra, věcné – příslušnost, k. 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při reemigraci vystěhovalců pobělohorských, 12. února 1924.

Preto bolo celkom prirodzené, že po skončení prvej svetovej vojny a následne po roku 1918, teda po vzniku Československa, sa začali medzi týmito krajanmi ozývať hlasy volajúce po umožnení ich opätovného návratu na územie Československa. Tento svoj zámer deklarovali predstavitelia českých exulantov na viacerých oficiálnych československých oslavách (zúčastnili sa napríklad osláv pri výročí popravy vodcov protihabsburgského povstania na Staromestskom námestí v Prahe), na ktoré mohli prísť práve vďaka podpore Kostnickej jednoty. Tá im umožňovala aj priamy kontakt s jednotlivými členmi československej vlády, aby im mohli predstaviť svoju situáciu a svoje žiadosti o návrat. Ich činnosť a pôsobenie sa javili ako celkom úspešné, pretože vláda im prostredníctvom E. Beneša prisľúbila morálnu aj hmotnú pomoc. Samotný E. Beneš napríklad ich činnosť na jednej z osláv ocenil: *„Byl v tom jistě kus spravedlivosti dějin, že čeští emigranti, vedeni svým presidentem Masarykem, mohli tímto způsobem splatiti utrpení a zoufalství velikých našich exulantů pobělohorských, vedených našim velikým Komenským.“*¹²⁸

Po získaní podpory od československej vlády, od Národného zhromaždenia aj od ministra Beneša, sa dôležitým prínosom pre akcie Kostnickej jednoty stala už analyzovaná prebiehajúca pozemková reforma. Jednou z jej úloh bolo aj zaistenie vhodnej pôdy pre navrátilcov. Prostredníctvom Štátneho pozemkového úradu sa tak ponúkalo množstvo pôdy, ktorá mohla byť reemigrantom poskytnutá na to, aby si na nej založili nové osady. Po spoločných jednaniach s predstaviteľmi ministerstva zahraničných vecí, Národného zhromaždenia a Štátneho pozemkového úradu bola Kostnická jednota poverená, aby *„(...) provedla potřebné práce přípravné za účelem reemigrace, jakož definitivní soupis rodin českých emigrantů, jejich majetku, poradí návratu, volbu vhodných objektů, ovšem za dohody se Státním pozemkovým úřadem a aby učinila pak Státnímu pozemkovému úřadu korektní návrhy.“*¹²⁹

V tomto období aktívnej práce doma aj v zahraničí bolo veľkým prínosom pre činnosť a akcie Kostnickej jednoty aj to, že sa jej podarilo získať priazeň a podporu prezidenta T. G. Masaryka. To jej na jednej strane značným spôsobom uľahčilo rokovania s ostatnými štátnymi inštitúciami, pretože pri nich mohla Kostnická jednota a jej predstavitelia argumentovať prezidentovou morálnou podporou. Na druhej strane to bolo pozitívne vnímané aj zo strany širokej verejnosti, medzi ktorou Kostnická jednota uskutočňovala finančné zbierky na podporu svojej činnosti. Na zviditeľnenie a propagáciu tejto zbierky boli po

¹²⁸ AMZV, f. Kabinet ministra, věcné – příslušnost, k. 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při reemigraci vystěhovalců pobělohorských, 12. února 1924.

¹²⁹ AMZV, Tamže.

československých obciach vylepované plagáty Kostnickej jednoty, ktoré vyzývali širokú verejnosť k podpore ich akcie.¹³⁰ Na svoje plagáty umiestnili aj priamy citát prezidenta Masaryka, v ktorom sa zamýšľal nad myšlienkou reemigrácie a repatriácie späť do Československa: „*Myšlenka repatriace potomků českých exulantů z Polska, Ukrajiny, Pruského Slezska a vůbec odvsad je mi velice sympatická. Znamená to pro republiku získat přírůstek četných rodin, ve kterých žije tradice věrnosti ku vlasti. Jistě by se také dostala zemědělská půda, svěřená těmto rodinám do rukou povolanych. Aby se akce zdařila, je třeba, by vedena byla hodně prakticky. Doufám, že se tak stane. Budu ji sledovati pozorně a rád chci podle sil a možností napomáhati.*“¹³¹ Prezident Masaryk sa mal taktiež vysloviť v tom zmysle, aby celá reemigračná akcia uskutočňovaná prostredníctvom Kostnickej jednoty bola vedená „*pietně, bez byrokratizmu a prakticky v zájmu rychlého uskutečnění.*“¹³²

Napriek všetkým uisteniam uvedeným v predchádzajúcich úryvkoch a deklarovanej podpore však finančná čiastka pridelená Kostnickej jednote v roku 1921 nebola dostačujúca. Preto sa z jej strany začína objavovať kritika adresovaná vláde, ktorá podľa predstaviteľov Kostnickej jednoty pre ňu nič neurobila a ani ju finančne nepodporila tak, ako prisľúbila. Predstavitelia Kostnickej jednoty požadovali, aby Štátny pozemkový úrad čo najskôr prehodnotil ich žiadosť na získanie pôdy pre exulantov a aby čo najskôr našiel vhodné miesto na zriadenie osady Újezd Komenského na základe uznesenia Národného zhromaždenia z novembra 1920. Taktiež by mal byť čo najskôr vyplatený finančný príspevok zo štátnych prostriedkov, ktorý by umožnil uhradiť náklady, ktoré by s danou akciou Kostnická jednota

¹³⁰ Na plagátoch Kostnickej jednoty sa objavila napríklad aj takáto výzva:

„*Občané! Bratři a sestry!*

Potomci našich pobělohorských emigrantů, jichž praotce jezovitský Habsburk Ferdinand II. nejdříve zbavil jmění a potom z rodné země na věčné časy vypověděl, žádají si zpětného návratu do staré, nyní svobodné vlasti. Jejich zástupcové v počtu 116 osob, dlicí zde loňského roku při slavnostech na Růžovém paloučku a při oslavách památky mučednické smrti vůdců českého povstání v roce 1620, podali vládě naší Republiky žádost, aby 20 000 potomků emigrantů rozptýlených v Prusku, Polsku a Rusku mohlo se vrátit do dávné vlasti jejich otců. Vláda žádost přijala příznivě a bude jí řešiti v rámci pozemkové reformy tak, že první emigrantská osada zřízena bude na zabraných pozemcích lichtensteinských a ponese jméno Újezd Komenského.

Tak má býti odčiněna krivda na jejich otcích spáchána.

Bohužel valná část těchto potomků emigrantů je nezámožná.

Naši celonárodní povinností jest, hmotnou pomocí jim toužený návrat do vlasti usnadnit.

To může se státi darem nebo bezúročnou půjčkou.

Proto budete-li v těchto dnech navštíveni ochotnými sběrateli hlavně z řad sokolských, dokažte příznivým jich přijetím vlasteneckou bratrskou lásku k naším emigrantům, kteří ve vyhnanství 300 let trvajícím zachovali si svůj rodný jazyk a vědomí své národní příslušnosti.

Všechny Vaše dary a půjčky budou veřejně kvitovány a jich upotřebení bude Národní radou českoslov. kontrolováno.“

Originál je uložený v: Archiv Kanceláře prezidenta republiky (ďalej AKPR), f. T, k. 60, Evangelíci (Kostnická jednota).

¹³¹ AMZV, f. Kabinet ministra, věcné – příslušnost, k. 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při reemigraci vystěhovalců pobělohorských, 12. února 1924.

¹³² AMZV, Tamže.

mala. Jednota argumentovala tým, že má nárok na finančnú úhradu zo strany štátu, pretože „(...) dosávacími pracami prokázala, že postupuje podle direktiv Státního pozemkového úřadu a zasluhuje finanční podpory státní, neboť se jí nejedná o akci soukromou, nebo konfesijní, nýbrž o spoluřešení státního úkolu reemigračního, repatriačního a kolonizačního.“¹³³

Tak sa vlastne ukázalo, že jej pôvodne nábožensky deklarovaný charakter, ktorý mal napraviť „staré historické krivdy“ a uctiť si pamiatku Jana Amosa Komenského, sa v dobovom kontexte prvých povojnových rokov Československa vhodne upravil tak, aby sa zároveň odkazovalo aj na plnenie štátnej úlohy v zmysle reemigrácie a kolonizácie území, na ktorých bolo potrebné posilniť „československý živel“. Najčastejšie to bolo práve v pohraničných oblastiach alebo vo výrazne národnostne zmiešaných oblastiach, kde Česi alebo Slováci mali menšie zastúpenie. Kostnická jednota tak napĺňala tento štátny záujem tým, že organizovala kolektívny návrat väčšinou spoľahlivých a uvedomelých krajanov, ktorí sa túžili vrátiť do vlasti, aby jej pomohli a zároveň, aby v nej našli svoj nový domov.

Kostnická jednota plánovala vybudovať už spomínanú osadu Újezd Komenského na Lovosicku na pozemkoch, ktoré by získala pomocou prebiehajúcej pozemkovej reformy.¹³⁴ Odhadovalo sa, že celkové náklady na jej vybudovanie dosiahnu výšku okolo 50 miliónov korún československých. Táto suma mala byť uhradená samotnými navrátilcami (približne do výšky 10 miliónov korún, čo sa samozrejme týkalo len tých majetných), z ďalších zdrojov pochádzajúcich z úveru od československých bánk a z daru ministerstva zahraničných vecí, ktoré malo uvoľniť finančné prostriedky zo zdrojov jednotlivých československých zastupiteľských úradov v zahraničí.

¹³³ AMZV, f. Kabinet ministra, věcné – příslušnost, k. 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při reemigraci vystěhovalců pobělohorských, 12. února 1924.

¹³⁴ Okrem týchto pozemkov sa v žiadosti Kostnickej jednoty, ktorá bola zaslaná prezídiu Štátneho pozemkového úradu v roku 1921 uvádza aj nasledovný zoznam jej ďalších územných požiadaviek:

„Zmocnění exulantů prohlédli, vykonávající výše zmíněné usnesení Národní rady čsl., a kladouce velikou váhu na to, aby návratem exulantů posílena byla naše národní a tím přirozené i státní posice, tato panství:

1. Adolfa Josefa Schwarzenberga: v Lovosicích, v Postoloprtech a panství Mšenské (v obvodu okres. polit. správy v Litoměřicích), v Mostu, v Žatci, ve Slaném, v Lounech a v Rakovníku;
2. Adolfa Waldsteina: v Hor. Litvínově, 3 dvory u Duchcova a panství Mnich. Hradiště (s 20 dvory);
3. Klary Aldringena: v Teplicích s 9 dvory;
4. Ferd. Zd. Lobkowicze: v Bilíně s 22 dvory;
5. Dvůr Encovany, okres Litoměřice;
6. B. Lobkowicze dvory v Hoštce, okr. Štětí;
7. Ředitelství panství Jana M. P. Liechtensteina v Praze, ředitel p. Dr. Kaplan (nabízí nám pro české exulanty dvory na Opavsku, na Valčicku, dále Lukov a Žichlínek u Zábřehu, Královou u Uničova, Rovensko a Zábřeh). V Čechách nabízí panství Kostnické (...).“

Originál uložený v: Archiv Kanceláře prezidenta republiky (ďalej AKPR), f. T, k. 60, sign. Evangelíci (Kostnická jednota).

Získanie finančných prostriedkov na reemigračné akcie pre Kostnickú jednotu bolo dôležité, pretože reemigrantov mohla dostať do Československa len po získaní pôdy, na ktorú by mohli byť ďalej umiestnení: „*Exulanty můžeme přivést do vlasti, zajistíme-li jim zde živobytí a to jim zajistíme, dáme-li jim půdu, poněvadž z větší části jsou rolníky. A půdu můžeme pro ně získati dnes dvojím způsobem:*

a, buď čekati až budou jednotlivé velkostatky dle zákona o pozemkové reformě rozděleny – a to se protáhne na desetiletí, – a při tom žádati o přiděl půdy, nebo

b, za součinnosti Pozemkového úřadu získati koupí větší objekty a ty mezi exulanty rozdělit. Na způsob první čekati nelze, neboť jest zdlouhavý a od různých osobních a politických vlivů odvislý. Neprovedeme-li návrat exulantů nyní, pak jej neprovedeme vůbec a chtěli bychom tuto okolnost hodně zdůrazniti.“¹³⁵

Napriek všetkým týmto akciám sa však Kostnickej jednote nedarilo získavať dostatočné množstvo finančných prostriedkov pre svoje reemigračné projekty. To bolo do istej miery limitujúce aj pre samotných reemigrantov, keďže značnú časť nákladov si museli hradieť zo svojich vlastných zdrojov. Táto požiadavka tak už dopredu vylučovala tých menej majetných z organizovaných reemigračných projektov. Od každého reemigranta sa totiž vyžadovalo, aby vlastnil majetok minimálne v hodnote 30 000 korún československých.

V plánoch na zriadenie osady Újezd Komenského sa počítalo s tým, že vybudovaná osada bude približne pre 500 rodín, no veľmi skoro sa ukázalo, že tento odhad bol pomerne minimalistický. V rámci organizovanej reemigračnej akcie sa len z územia Poľska a Nemecka prihlásilo k návratu do Československa vyše 840 rodín, ale nakoniec v skutočnosti reemigrovalo len 92 roľníckych rodín a 25 robotníckych rodín.¹³⁶ Tieto rodiny boli spočiatku usadené v tzv. zmiešanom pohraničnom území na Lovosicku, Litoměřicku, Zábřežsku, Šumpersku a Fulnecku a taktiež na území južného Slovenska.¹³⁷ Každá z navrátiť sa rodín mala mať k dispozícii 10 hektárov pôdy, ktorej výkupná cena bola približne 5000 korún československých za jeden hektár. A taktiež pre každú rodinu by mal byť postavený obytný dom aj s príslušnými hospodárskymi budovami do maximálnej hodnoty 50 000 korún československých.¹³⁸

¹³⁵ AKPR, f. T, k. 60, sign. Evangelici (Kostnická jednota).

¹³⁶ VACULÍK J.: *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*. 2014, s. 88.

¹³⁷ Tamže, s. 88.

¹³⁸ AMZV, f. Kabinet ministra, věcné – příslušnost, k. 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při reemigraci vystěhovalců pobělohorských, 12. února 1924.

K uskutočneniu tejto akcie do roku 1924 vláda schválila finančnú čiastku v hodnote milión korún československých, pričom časť z tejto sumy mala byť použitá aj na refundáciu nákladov spojených s transportom chudobných a nemajetných exulantov.¹³⁹ O náklady na dopravu sa delili hlavne ministerstvo sociálnej starostlivosti, ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo železníc, pretože prevažná väčšina transportov navrátilcov prebiehala práve prostredníctvom železničnej dopravy.

Reemigrácia organizovaná Kostnickou jednotou sa navyše zo začiatku ukazovala aj ako možné riešenie problému zlého postavenia českých krajanov evanjelického vierovyznania v okolitých krajinách, najmä v Poľsku. V roku 1921 napríklad predstavitelia Kostnickej jednoty zaslali na československé ministerstvo zahraničných vecí správu o neustále sa zhoršujúcom postavení krajanov v Poľsku: „*V Horním Slezsku bylo polskými povstalci našich 11 bratří, otců to rodin, zastřeleno, prostě proto, že hlásili se k nám, Čechům (...). Školy bratřím našim zavírají, které sami si postavili, k zrušení českých chrámů dojde co nevidět, takže bratří naši jsou úplně bez práva a bez ochrany.*“¹⁴⁰

Okrem toho sa národnostne zmiešaný československý štát snažil reemigráciou posilniť „československý živel a povedomie“ v problematických, tzv. zmiešaných oblastiach, ako bolo už na viacerých miestach spomínané. Kostnická jednota na podporu tohto programu vydala prehlásenie, v ktorom apelovala na spoluprácu a aktivitu najvyšších štátnych inštitúcií: „*(...) nesmí být v této akci pouhým divákem (...) neboť se jedná i o usazení spolehlivých a pracovitých českých lidí v krajích pro náš stát důležitých. Vyžaduje to prestiž státu!*“¹⁴¹ Objavil sa tak odkaz na „kolonizáciu“ krajov dôležitých pre štát. V prípade medzivojnového Československa to boli hlavne národnostne zmiešané kraje s početnou nemeckou alebo maďarskou komunitou. Zároveň sa ukazovalo, že prílev Čechov a Slovákov do týchto oblastí v rámci vnútornej migrácie nebol ešte dostatočný, a preto bolo nutné doplniť ho aj vhodnými reemigračnými akciami. Ich veľká výhoda navyše spočívala v tom, že v oveľa väčšej miere boli kontrolovateľné a lepšie organizovateľné štátnymi inštitúciami, ktoré tak mohli rozhodnúť, kam navrátilcov umiestnia podľa svojej potreby.

Zároveň sa neustále pred širokou verejnosťou a aj pred samotnými československými štátnymi inštitúciami zdôrazňovala lojalita a vernosť navrátilcov k republike prostredníctvom Kostnickej jednoty. Ich návrat by podľa plánov tejto organizácie určite pozitívnym spôsobom

¹³⁹ VACULÍK J.: *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*. 2014, s. 88.

¹⁴⁰ AKPR, f. T, k. 60, sign. Evangelici (Kostnická jednota).

¹⁴¹ AMZV, f. Kabinet ministra, věcné – příslušnost, k. 50, Otázka finanční náročnosti na státní rozpočet při reemigraci vystěhovalců pobělohorských, 12. února 1924.

vplýval na spoločenskú atmosféru v celej krajine. Kvôli nutnosti poskytovania adekvátnych finančných prostriedkov tak bola československá vláda neustále zo strany predstaviteľov Kostnickej jednoty upozorňovaná na fakt, že „(...) *za hranicemi republiky nalézají se mnohé roztroušené exulantské obce čítající kol[em] 20 000 duší, z nichž většina ráda by se vrátila do osvobozené vlasti. Poněvadž jde o lidi věrné, poctivé a pracovitě, kteří od dob pobělohorských v mnohých těžkostech a s mnohým strádáním zachovali si nejen česko-bratrské vyznání náboženské, ale i živé vědomí národní, vyvolala žádost jejich, aby mohli se vrátiti, jak u zástupců vlády, tak i veřejnosti sympatie.*“¹⁴²

Pred verejnosťou aj vládou sa argumentovalo na ich podporu aj tým, že viacerí veľkostatkári sa nestavali proti predaju svojich pozemkov práve na kolonizačné účely pre Kostnickú jednotu značne negatívne. To však samozrejme neplatilo pre všetkých. Za svoje pozemky požadovali od Kostnickej jednoty adekvátnu finančnú náhradu, ktorá ju však nebola schopná zo svojich značne obmedzených finančných zdrojov plne pokryť. Práve preto potrebovala aj finančnú podporu zo strany vlády (opakovane sa obracala so žiadosťami o príspevok predovšetkým na ministrov Beneša a Hodžu), ktorá však nikdy nebola dostačujúca. Snažila sa ju preto získavať aj zo strany širokej verejnosti, no ani to celkom nepostačovalo.

Aj pre uvedený neustály nedostatok finančných zdrojov sa projekt osady Újezd Komenského nakoniec nepodarilo uskutočniť. Do konca roku 1926 sa však prostredníctvom Kostnickej jednoty podarilo usídlieť približne 650 osôb „(...) *z toho 59 v Sulejovicích, 38 v Sirejovicích, 107 v Encovanech, 107 ve Vikýřovicích, 103 v Zábřehu - Žerotínově a 109 v Holůbkově na Žitném ostrovu.*“¹⁴³

Akcie Kostnickej jednoty, ktoré sa týkali návratu potomkov českých exulantov späť do Československa sa však nestretli len s pozitívnym ohlasom. Veľmi „živá“ diskusia sa viedla o celkovom zmysle a potrebnosti Kostnickej jednoty na stránkach periodík, ktoré v Československu vychádzali. Československé denníky sa pri pohľade na jej aktivity rozdelili do dvoch protichodných skupín.

Nacionalisticky orientované české denníky ako napríklad Národní listy, Národní politika, Národní demokracie alebo České slovo ich samozrejme s nadšením privítali práve

¹⁴² AKPR, f. T, k. 60, sign. Evangelici (Kostnická jednota).

¹⁴³ VACULÍK J.: *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*. 2014, s. 88.

Reemigračné akcie Kostnickej jednoty na územie českých krajín smerovali na základe uvedených obcí prevažne do oblasti Šumperska (Vikýřovice a Zábřeh-Žerotínov) a Litoměřicka (Sulejovice, Sirejovice a Encovany).

v zmysle posilňovania československej prítomnosti v národnostne zmiešaných oblastiach.¹⁴⁴ Na Slovensku sa o akciách Kostnickej jednoty v spoločnosti príliš nediskutovalo, pretože prílev reemigrantov do národnostne zmiešaného územia južného Slovenska, kde žila početná maďarská menšina bol minimálny (s výnimkou spomínaných 109 osôb usadených v osade Holúbkov, dnes súčasť obce Miloslavov)¹⁴⁵. Ďalší dôvod spočíval v tom, že sa jednalo prevažne o akciu evanjelickú – hoci sa od tohto tvrdenia predstaviteľa Kostnickej jednoty dištancovali – čo prevažne na katolíckom Slovensku nebolo prijímané s veľkým nadšením.

Naopak s ostrou kritikou návratu českých evanjelických emigrantov vystúpila katolícka cirkev prostredníctvom konzervatívneho katolíckeho listu Čech, ktorý varoval predtým, aby „(...) majetek katolíků bude se brát a emigrantům, kteří ani od roku 1848 nebo 1861 se do vlasti nehrnuli, bude se dávat.“¹⁴⁶ Zároveň sa upozorňovalo na to, že títo prisťahovalci, ktorí by sa takto vrátili späť do vlasti, by mali svojimi finančnými prostriedkami pomôcť evanjelikom v ich boji a agitácii proti katolíkom. Táto kritika vychádzala predovšetkým z faktu, že návrat sa týkal prevažne majetnejších krajanov, ktorí si ho mohli dovoliť a ktorí zároveň mohli svoje finančné prostriedky preniesť do Československa, ktoré ich potrebovalo. Obdobne sa kritike reemigrácie prostredníctvom Kostnickej jednoty venoval na svojich stránkach aj Pražský večerník, ktorému prekážalo hlavne to, že ju organizuje súkromná organizácia, „jež z ní chce těžit pro své zájmy (...). Chce pokřikem tím demonstrovat opět jen proti českým katolíkům, dáti zmírajícímu protiklerikálnímu boji novou injekci a ještě si to nechati zaplatiti z peněz veškerého poplatnictva. Evangelíci nemají také zvláštní zájem o návrat (...). Souvěrci v cizině mají svým návratem dopomoci zdejším evangelíkům k nekalým penězům na agitaci k boji proti katolíkům.“¹⁴⁷

Z hľadiska spravodlivého prerozdelenia pôdy v rámci pozemkovej reformy sa proti návratovým akciám Kostnickej jednoty postavili aj sociálni demokrati, ktorým vadilo, že československá pôda je rozdávaná „(...) pro cizí sedláky, jež mnozí mluví špatně česky, děti neznají vůbec.“¹⁴⁸ Takéto vnímanie navrátilcov tak bolo v ostrom kontraste s vnímaním zo strany Kostnickej jednoty a jednotlivých štátnych inštitúcií.

¹⁴⁴ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 11.

¹⁴⁵ VRABCOVÁ E.: *Kolonizácia Žitného ostrova v I. pozemkovej reforme* [online], dostupné z https://www.obeczalesie.sk/e_download.php?file=data/editor/64sk_2.pdf&original=Koloniz%C3%A1cia+%C5%BDit%C3%A9ho+ostrova+v+I.+pozemkovej+reformy.pdf, [cit. 12. 2. 2019].

¹⁴⁶ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 11.

¹⁴⁷ VACULÍK J.: *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*. 2014, s. 89.

¹⁴⁸ Tamže, s. 89.

Ďalšia vlna kritiky upozorňovala aj na to, že sa na kolektívnej reemigrácii, ktorú sa Kostnická jednota snažila organizovať, zúčastňovali prevažne len tí majetnejší jednotlivci, ktorí si z väčšej časti mohli dovoliť zaplatiť za pozemok a obytné a hospodárske priestory, ktoré im boli ponúknuté. Respektíve mali dostatočný majetok na to, aby si v československých bankách mohli zaobstaráť finančné prostriedky na získanie pôdy a budov. Vláda a ostatné štátne inštitúcie preto podľa kritikov nemali žiadny dôvod, aby ešte viac finančne alebo materiálne tieto osoby podporovali.

Ukazuje sa tak, že aj v tomto prípade sa záujem štátu na získanie uvedomelých a pročeskoslovensky zmýšľajúcich nových občanov v podobe reemigrantov nakoniec obmedzil hlavne na tých, ktorí boli finančne zabezpečení a ktorí sa tak dokázali o seba viac menej postarať sami. Ich presun by si tak nevyžadoval žiadne dodatočné finančné náklady zo strany vlády, ktorá by im zároveň nemusela poskytnúť bývanie, sociálnu starostlivosť a ďalšie základné potreby pre živobytie v plnom rozsahu. Uvedený príklad reemigrácie organizovanej Kostnickou jednotou je špecifický tým, že sa nejednalo o štátnu inštitúciu. V ďalších častiach našej práce si ukážeme, ako k ďalším reemigračným a repatriačným projektom pristupovali práve štátne inštitúcie v skúmaných obdobiach. Predtým si však ešte krátko prostredníctvom komparácie predstavíme, čo najviac ovplyvnilo pohyb obyvateľstva na našom území po druhej svetovej vojne a aké boli približne ciele reemigrácie a repatriácie.

2. 8 Vplyv výsledkov druhej svetovej vojny na pohyb obyvateľstva

Druhá svetová vojna, podobne ako tá prvá, znamenala pre všetky zúčastnené strany veľký dejinný zlom. Po porážke nacizmu a fašizmu v Európe sa v nových alebo pôvodných hraniciach obnovilo množstvo štátov, ktoré boli počas vojenského konfliktu okupované. To sa týkalo taktiež znovu obnoveného Československa, ktoré stratilo územie Podkarpatskej Rusi. To k nemu už nebolo opätovne pripojené a stalo sa integrálnou súčasťou Sovietskeho zväzu. A podobne ako prvá svetová vojna, tak aj tá druhá týmito územnými zmenami dala do pohybu masu obyvateľstva. Do svojich pôvodných krajín sa začali vracat' preživší rôznych národností oslobodení z nemeckých koncentračných táborov, postupne sa vracali taktiež vojnoví zajatci a totálne nasadení v nemeckom vojenskom priemysle. Na druhej strane v niektorých štátoch nastal živelný odsun obyvateľov, najčastejšie nemeckej národnosti, respektíve niekde i obyvateľov iných národností, ktoré boli obvinené z kolaborácie s nacistickým alebo fašistickým režimom. Na základe téz o kolektívnej vine sa i v Československu tento proces bytostne dotýkal predovšetkým obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti.

Ešte masovejších rozmerov dosiahol odsun obyvateľstva v Sovietskom zväze, kde na Stalinov príkaz boli premiestňované celé etnické skupiny, ktoré smerovali najčastejšie do nehostinných oblastí strednej Ázie, na Sibír alebo na územia za severným polárnym kruhom. Najčastejším dôvodom k ich masovému premiestneniu bolo práve obvinenie z kolaborácie s nacizmom. To sa dotklo napríklad krymských Tatárov, obyvateľov Kaukazu alebo aj pobaltských štátov, keď desiatky tisíc Estóncov, Lotyšov alebo Litovcov končilo v táboroch na Ďalekom východe (viď tab. číslo 1). Okrem toho však nútené deportácie a nútené vysťahovanie ľudí do vzdialených oblastí prebiehalo aj v rámci boja s politickými protivníkmi, čo sa dotklo aj stredoeurópskych krajín.¹⁴⁹ Okrem toho bolo v rokoch 1944 až 1947 približne 340 000 obyvateľov nemeckej národnosti nútené deportovaných z územia Rumunska, Maďarska, Juhoslávie, východného Pruska a Sliezska, Poľska a Fínska do Sovietskeho zväzu.¹⁵⁰

Keby sme sa vrátili späť k Československu, tak prirodzene takéto veľké čísla v našich dejinách nenájdeme, hoci odsun nemeckého obyvateľstva prebiehal aj tu, väčšinou však na územie už vtedy okupovaného Nemecka alebo Rakúska.

¹⁴⁹ Prehľadný súpis násilne presídlených národov bolševikmi v rokoch 1920 až 1952 prináša vo svojej práci *Dějiny Ruska 20. století, II. díl* ruský historik Andrej Zubov. Ak by sme sa zamerali len na obdobie druhej svetovej vojny, tak by sme došli k záveru, že celkovo bolo násilne presídlených približne 2 250 000 ľudí.

ZUBOV A. B. (eds.): *Dějiny Ruska 20. století, II. díl*. 2015, s. 123-130.

¹⁵⁰ ZUBOV A. B. (eds.): *Dějiny Ruska 20. století, II. díl*. 2015, s. 125.

Tab. č. 1: Násilné presídlenie národov v rokoch 1940-1944 vo východnej Európe¹⁵¹

Národnosť	Počet presídlených	Cieľová oblasť
Poliaci (znovu pripojené oblasti východného Poľska a Litvy)	280 000	Archangel'ská oblasť, Sverdlovská oblasť, Kazachstan, Vologodská oblasť, Irkutská oblasť, Krasnojarský kraj, Molotovská oblasť, Komi
Židia (východné Poľsko)	90 000	Archangel'ská oblasť, Komi, Sverdlovská oblasť, Vologodská oblasť, Molotovská oblasť
Rumuni (Besarábia, severná Bukovina)	30 000	južný Kazachstan, Karagandská oblasť, Omská oblasť, Novosibírska oblasť, Krasnojarský kraj, Komi
Litovci (Litva)	17 500	Novosibírska oblasť, Kazachstan, Komi
Lotyši (Lotyšsko)	17 000	Krasnojarský kraj, Novosibírska oblasť, Karagandská oblasť
Estónci (Estónsko)	6 000	Kirovská oblasť, Novosibírska oblasť
Ukrajinci (západná Ukrajina)	11 000	južný Kazachstan, Omská oblasť, Novosibírska oblasť, Krasnojarský kraj
Bielorusi (západné Bielorusko)	21 000	Krasnojarský kraj, Altajský kraj, Novosibírska oblasť
Nemci z Povolžia	440 000	Kazachstan, Altajský kraj, Novosibírska oblasť, Omská oblasť, Krasnojarský kraj
Nemci z Krymu	60 000	Kirgizstan, Kazachstan
ingermanlandskí Fíni (Karélia, Leningradská oblasť)	140 000	Kazachstan, Krasnojarský kraj, Novosibírska oblasť, Omská oblasť, Altajský kraj, Jakutsko, Vologodská oblasť, Kirovská oblasť
Nemci z východnej Ukrajiny a Donbasu	110 000	Kazachstan, Altajský kraj
Gréci a Taliani z Krymu a severného Kaukazu	5 300	Uzbekistan
Karačevci	75 000	južný Kazachstan, Kirgizstan
Kalmyci	135 000	Omská oblasť, Krasnojarský kraj, Altajský kraj, Novosibírska oblasť, Ťumenská oblasť
Čečenci, Ingušovia	460 000	Kazachstan, Kirgizstan
Balkarci	37 500	Kazachstan, Kirgizstan
Tatári	191 000	Uzbekistan
Gréci	15 000	Uzbekistan
Bulhari	12 500	Uzbekistan
Arméni z Krymu	10 000	Uzbekistan
Turci – Meschetinci	76 000	Uzbekistan, južný Kazachstan, Kirgizstan
Kurdi	8 700	Uzbekistan, južný Kazachstan, Kirgizstan
Amšeni z južného Gruzínska	1 400	Uzbekistan, južný Kazachstan, Kirgizstan

¹⁵¹ ZUBOV A. B. (eds.): *Dějiny Ruska 20. století, II. díl* 2015, s. 124-125.

Podľa odhadov z roku 1945 žilo za hranicami Československa okolo dvoch miliónov osôb českej alebo slovenskej národnosti. Približne jeden milión sa nachádzal na území Spojených štátov amerických a asi 900 000 v Európe (prevažne v Rakúsku, Maďarsku, Juhoslávii a Rumunsku). Povojnová republika tak v tomto období vychádzala z dobových nálad, ktoré už na samotnom začiatku okupácie v roku 1939 vyjadril na svojich stránkach ilegálny časopis Český kurýr: „*Chceme zase společný stát Čechů a Slováků, ve kterém by místo menšin německé a maďarské byli soustředěni i naši krajané rozptýlení v cizině.*“¹⁵² Takéto myslenie pretrvávalo počas celej vojny, pretože v apríli 1945 po vytvorení vlády na základe Košického vládneho programu deklaroval jej vtedajší predseda Zdeněk Fierlinger, že „*(...) vláda se bude snažit otevřít dveře do vlasti všem Čechům a Slovákům, kteří jsou roztroušeni v zahraničí. Je v programu vlády, aby se všichni Češi a Slováci mohli slušně uživit doma, aby tu pomáhali budovat nový stát.*“¹⁵³

Na základe Košického vládneho programu mali práve Česi a Slováci, ktorí by sa vrátili späť do Československa, zaujať uprázdnené miesta po odsunutých obyvateľoch nemeckej a maďarskej národnosti.¹⁵⁴ Práve po odsune Nemcov z českých Sudet a ďalších oblastí, ktoré obývali, a po plánovanom odsune Maďarov z územia južného Slovenska, mali ich miesta zaujať okrem iných aj navrátilci zo zahraničia. Tento zámer sa však nenaplnoval už od samého začiatku, pretože do týchto oblastí smerovali taktiež Česi a Slováci z vnútrozemia,

¹⁵² VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 13.

¹⁵³ Tamže, s. 14.

¹⁵⁴ Košický vládny program prijatý v apríli 1945 sa otázke zachovania československého štátneho občianstva a otázky viny obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti venoval v bode VIII.:

„*Štrašné zkušenosti, jichž se Češi a Slováci dožili s německou a maďarskou menšinou, které se z velké části staly povolným nástrojem dobytčské politiky proti republice zvenčí a z nichž se zejména českoslovenští Němci propůjčili přímo k vyhlazovacímu tažení proti českému a slovenskému národu, nutí obnovené Československo k hlubokému a trvalému zásahu. Republika nechce a nebude postihovati své loajální německé a maďarské občany a zejména ne ty, kteří i v dobách nejtěžších zachovali k ní věrnost, s viníky však bude postupovat přísně a neúprosně, jak to vyžaduje svědomí našich národů, svatá památka nesčetných našich mučedníků, klid a bezpečnost budoucích pokolení. Vláda se proto bude přidržovat těchto pravidel:*

Z občanů Československé republiky německé a maďarské národnosti, kteří měli československé státní občanství před Mnichovem 1938, bude státní občanství potvrzeno a event. návrat do republiky zajištěn u antinacistů a antifašistů, u těch, kteří vedli už před Mnichovem aktivní boj proti Henleinovi a proti maďarským iredentistickým stranám a za Československou republiku a po 15. březnu byli německou a maďarskou státní mocí pro svůj odpor a boj proti tamnímu režimu a za věrnost k Československé republice pronásledováni a uvrženi do žalářů a koncentračních táborů anebo kteří museli před německým a maďarským terorem uprchnout za hranice a tam se účastnili aktivního boje za obnovení Československa.

U ostatních československých občanů německé a maďarské národnosti bude československé státní občanství zrušeno. Tito občané mohou znovu optovat pro Československo, přičemž si úřady republiky ponechávají právo individuálního rozhodnutí o každé žádosti. Ti Němci a Maďaři, kteří budou souzeni a odsouzeni pro zločin proti republice a proti českému a slovenskému lidu, budou zbaveni československého občanství a vypovězeni z republiky navždy, pokud je nestihne trest hrdelní.

Němci a Maďaři, kteří se přistěhovali na území Československé republiky po Mnichovu 1938, budou z republiky vykázáni ihned, pokud nepodléhají trestnímu stíhání. Výjimku činí osoby, které pracovaly ve prospěch Československa.

Celé znenie dokumentu dostupné online: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf [cit. 20. 2. 2019].

ktorí v nich videli nové územia vhodné ku „kolonizácii“, dobrodružstvu, ale taktiež tam videli aj možnosť, ako sa veľmi ľahko dostať k majetku a pôde.

Napriek tomu vláda 31. júla 1945 vyzvala krajanov žijúcich v zahraničí na návrat do vlasti. Organizáciou tohto procesu poverila svojich členov, ktorí mali v jednotlivých rezortoch vytvoriť vhodné podmienky pre úspešnú reemigráciu. No taktiež už od roku 1942 pracovala exilová československá vláda aj na vytváraní repatriačných programov, ktoré by umožnili návrat vojenských zajatcov, bývalých väzňov z koncentračných táborov alebo totálne nasadených. Na základe toho tak znovu začali na príslušných ministerstvách vznikať repatriačné a reemigračné oddelenia, ktorých hlavnou agendou bola starostlivosť a administratíva zameraná na navrátilcov. Realizáciou samotného transferu obyvateľstva bolo po vzore z medzivojnového obdobia poverené ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti. Umiestňovanie navrátilcov na dostupnú poľnohospodársku pôdu riadilo zase ministerstvo poľnohospodárstva prostredníctvom zriadenia tzv. osídlovacích komisií.¹⁵⁵ Vláda zároveň prisľúbila navrátiť sa, že po svojom príchode budú zaradení do výrobného procesu podľa ich pôvodných povolaní. Ako bolo už na začiatku tejto kapitoly spomenuté, podobným smerom sa uberal vývoj aj po skončení prvej svetovej vojny, keď vtedajšia československá vláda sľubovala vtedy prevažne reemigrantom, že im zaistí pôdu a pracovné umiestnenie podľa ich želaní a pôvodných povolaní. To sa však v dôsledku vysokej nezamestnanosti, nedostatku kapacít a finančných prostriedkov nepodarilo v plnej miere a k spokojnosti všetkých zúčastnených naplno realizovať. V období po druhej svetovej vojne tak bolo naplnenie vládnych cieľov opäť nereálne, pretože pokiaľ navrátilci prišli na miesta, ktoré skôr obývali obyvatelia nemeckej alebo maďarskej národnosti, tak tam väčšinou už boli usídlení Česi alebo Slováci z „československého vnútrozemia“, ktorí najlepšie a najvýnosnejšie miesta už dávno predtým obsadili. Alebo taktiež mohli nájsť už len zničené ruiny poľnohospodárskych a obytných budov. Navyše mnohí z nich sa ani nechceli natrvalo usadiť v týchto lokalitách (české pohraničné oblasti, južné a východné Slovensko), pretože staré príbuzenské väzby mali v iných regiónoch.

V spomínanej výzve československej vlády k návratu krajanov sa však neodrážali len potreby domáceho hospodárstva (tie sa totiž postupom času darilo naplňovať aj vlastnými výrobnými prostriedkami), ale taktiež tlak, ktorí vyvíjali sami zahraniční krajanovia. Napríklad už v priebehu leta 1945 navštívila Prahu i Bratislavu delegácia asi 50 predstaviteľov

¹⁵⁵ Pre osídľovanie nepoľnohospodárskeho charakteru bol dekrétom č. 27/1945 Sb. zo dňa 17. júla 1945 zriadený Osídlovací úrad, ktorý mal dve hlavné pobočky, jednu v Prahe a jednu v Bratislave.

slovenskej menšiny žijúcej na území Maďarska, Rumunska a Juhoslávie. Žiadali od predstaviteľov vtedajšej Slovenskej národnej rady, Jozefa Lettricha a Karola Šmidkeho, aby okamžite informovali predsedu vlády Zdeňka Fierlingera o potrebe začať s ich okamžitou reemigráciou. Tým by sa podľa nich predišlo viacerým problémom, ktoré by mohli vzniknúť pri masovom odsune Nemcov a Maďarov z Československa: „*Nemůžeme dále čekat, chceme hned přikročit k dílu. Hned jedny stěhovat a druhé volat k nám!*“¹⁵⁶ Tieto snahy však vyznievali ako celkom unáhlené, pretože zahraniční krajanovia ešte často nemali udelené československé štátne občianstvo a krajiny, v ktorých žili (najčastejšie Maďarsko a Rakúsko), sa veľmi odmietavo stavali k možnosti výmeny obyvateľstva v takom masovom charakte-re bez uzatvorenia príslušných dohôd. Proti bolo taktiež ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti pod vedením Jozefa Šoltésza, pretože ešte neboli vytvorené vhodné podmienky na to, aby sa reemigranti neusadzovali hromadne v určitých územných celkoch.¹⁵⁷ To by totiž mohlo viesť k vytváraniu určitej lokálne ohraničenej menšinovej mentality a k ich izolovaniu od ostatných obyvateľov väčšinovej českej alebo slovenskej národnosti. V tomto prípade sa predstavitelia ministerstva inšpirovali v negatívnej skúsenosti z medzivojnového obdobia, kde naopak navrátilci (hlavne pokiaľ išlo o skupinovú a štátom organizovanú akciu) boli na území Československa usadení tak, aby naďalej vytvárali jednu komunitu.¹⁵⁸ A ako bolo už uvedené, často potom museli čeliť určitej forme nevraživosti zo strany pôvodného obyvateľstva.

Do konca roku 1945 bola uskutočňovaná repatriácia spoločne s reemigráciou. Hlavný rozdiel však spočíval v tom, že pri repatriácii išlo o návrat krajanov do už existujúcich existenčných pomerov, pretože sa jednalo predovšetkým o obeť vojny zavlečené alebo donútené odísť do cudziny (najčastejšie do Nemecka alebo do Sovietskeho zväzu). V prípade reemigrácie, ktorá čiastočne vychádzala i z tlaku zahraničných krajanov, sa však pre nich jednalo o založenie úplne novej existencie, pretože už predtým dlhodobo žili v zahraničí. Spočiatku sa tak presadzoval čo najrýchlejší návrat všetkých krajanov žijúcich v cudzine bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť, čo sa o niekoľko mesiacov začalo javiť ako veľký problém.

Ďalší významný rozdiel spočíval v tom, že v prípade reemigrácie sa do Československa okrem osôb prepravoval aj ich hnutel'ný majetok. Nehnutel'ný majetok sa taktiež musel zmluvne zaistiť, čo bolo v niektorých prípadoch v povojnovej situácii veľmi obtiažne. Z tohto pohľadu tak vyznieva reemigrácia ako omnoho zložitejšia akcia.

¹⁵⁶ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 15.

¹⁵⁷ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 15.

¹⁵⁸ Vhodným príkladom takýchto akcií z medzivojnového obdobia je činnosť a reemigračné projekty Kostnickej jednoty analyzované v tejto kapitole na s. 69.

V prvotnom období tak bolo hlavnou úlohou zainteresovaných inštitúcií do reemigračného procesu „(...) vést evidenci a statistiku reemigrantů, dopravovat reemigranty do ČSR, ubytovat je a stravovat až do jejich usazení, provádět sociální a zdravotní péči o ně a podílet se na jejich začleňování do hospodářského života.“¹⁵⁹ Hneď v priebehu mája 1946 však okolnosti povojnového obdobia prinútili vládu zmeniť svoje ciele, ktoré si stanovila a ktoré boli uvedené v predchádzajúcej citácii. Reemigrantom sa na základe uznesenia vlády zo dňa 28. mája 1946 už „(...) neslibuje obdobné sociální a ekonomické postavení jaké měli v cizině, nýbrž jen zařazení do výrobního procesu podle odborných znalostí a v rámci daných možností.“¹⁶⁰ Práve koniec uznesenia so slovami „v rámci daných možností“ bol nesmierne dôležitý, pretože sa čoraz častejšie stávalo, že tie možnosti naozaj neboli, a teda podobne ako v medzivojnovom období, tak aj v druhej polovici 40. rokov 20. storočia nakoniec ani umiestňovanie alebo zamestnávanie podľa odborných znalostí neprebiehalo.

Na základe toho môžeme vyvodiť tézu, že hlavným motívom prebiehajúcich reemigrácií po druhej svetovej vojne bol prevažne hospodársky rozvoj, čím sa odlišovala od obdobných procesov prebiehajúcich po prvej svetovej vojne.¹⁶¹ Ako bolo už uvedené, štát sa týmto spôsobom snažil obsadiť okrem iného najmä uprázdnené pozície po odsunutom nemeckom obyvateľstve v pohraničí. Navrátilci sa súčasne snažili uchovať určitú mieru sociálneho a ekonomického postavenia v spoločnosti, ktorá sa v inom etnickom prostredí značne zhoršovala. Cieľom tak bolo predovšetkým „(...) vrátiť z ciziny všechny Čechy a Slováky národně uvědomělé a politicky spolehlivé.“¹⁶² Zároveň by sa tým taktiež čiastočne prekonal aj nedostatok pracovných síl v daných územiach a dokončilo by sa tak kolonizačné dielo. To všetko však malo svoje limity v ekonomických možnostiach republiky, ktorá sa musela „oživovať“ svoje hospodárstvo zasiahnuté vojnou.

Na záver tejto kapitoly a po analýze procesov spojených s reemigračnými procesmi po oboch svetových vojnách môžeme konštatovať, že najvýznamnejšiu úlohu v prípade reemigrácie našich krajanov zo zahraničia späť do ich pôvodnej vlasti (alebo aspoň do

¹⁵⁹ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 15.

¹⁶⁰ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 15.

¹⁶¹ Po prvej svetovej vojne mali totiž prichádzajúci reemigranti a pomôcť budovať nové Československo s demokratickými inštitúciami. Preto sa kládol pri ich prijímaní do zväzku československého štátneho občianstva veľký dôraz na lojalitu k novej republike. Po skončení druhej svetovej vojny už československí predstavitelia nemuseli presviedčať víťazné mocnosti na mierových jednaniach v Paríži o nutnosti zachovania Československa. Bolo už plne etablované v medzinárodnopolitických vzťahoch, čo dokázalo svojou činnosťou v domácom i zahraničnom protinacistickom odboji. Naďalej sa však kládol veľký dôraz na lojalitu, tentoraz však k vznikajúcemu ľudovodemokratickému zriadeniu. Na základe toho by sme teda mohli konštatovať, že preverovanie žiadateľov o reemigráciu tak v konečnom dôsledku dosiahlo ešte vyššej a prepracovanejšej úrovne ako pred 30 rokmi.

¹⁶² VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 16.

pôvodnej vlasti ich predkov), zohrávali československé štátne inštitúcie, podporované inštitúciami nevládnymi a dobročinnými. Taktiež v prípade repatriácie zohrávali štátne, ale aj dobročinné organizácie nezastúpiteľnú úlohu v celom procese. Repatrianta väčšinou sprevádzali od momentu jeho návratu zo zajatia (či už v podobe koncentračného tábora alebo núteného nasadenia), cez príchod do Československa (evidencia, zdravotná prehliadka, dočasné ubytovanie) až po konečné umiestnenie. V nasledujúcich kapitolách sa podrobnejšie pozrieme na túto činnosť tých najviac zainteresovaných aktérov, teda konkrétne na úlohy ministerstva vnútra a potom ministerstva práce a sociálnej starostlivosti (neskôr ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti) v oblasti reemigrácie a repatriácie. Najprv však nezabudneme ani na ďalších aktérov, ktorí sa na celom procese spolupodieľali.

3. Úlohy štátnych inštitúcií pri návratoch

3.1 Dôležitosť štátnych inštitúcií v reemigračných a repatriačných projektoch

V predchádzajúcich častiach našej práce sme ukázali, že reemigrácia a repatriácia po oboch svetových vojnách bola motivovaná predovšetkým dvoma hlavnými dôvodmi. Tým prvým bola prirodzene snaha o zlepšenie vlastnej sociálnej a ekonomickej situácie zo strany navrátilcov (v zmysle reemigrantov). Vojnové konflikty priniesli jednotlivým štátom a spoločnostiam veľké zmeny a straty, s ktorými sa len veľmi ťažko a pomaly vyrovnávali. To zároveň spôsobilo zhoršenie ich situácie v krajinách, v ktorých žili. A preto celkom oprávnené videli riešenie svojej ťažkej situácii v presťahovaní sa na územie Československa. Druhým motívom podporovaným aj samotnými inštitúciami bola po prvej svetovej vojne snaha o posilnenie „československého živlu“ prostredníctvom návratu „spoľahlivých, uvedomelých a pracovitých“ Čechov a Slovákov do vlasti. Po druhej svetovej vojne táto téza v podstate zostala rovnaká, jedine sa oveľa viac začal klásť dôraz aj na vzťah k budovaniu vtedy nového ľudovodemokratického zriadenia. V prípade repatriantov bola túžba po návrate do vlasti samozrejماً, pretože sa v cudzine (často vo veľmi biednych podmienkach) neocitli zo svojej vlastnej vôle a návrat do vlasti bola pre nich prirodzená voľba.

Zároveň sa ukázalo, že samotný presun navrátilcov bol ten najjednoduchší krok z celého procesu reemigrácie a repatriácie. Následne museli čeliť viacerým problémom spojeným s ich umiestnením na území Československa. To veľmi úzko súviselo aj s nedostatkom vhodnej pôdy alebo bytov. Obzvlášť problematická bola najmä bytová otázka vo väčších mestách, kde bol po vojnách akútny nedostatok bytov. Ďalším významným problémom bola zamestnateľnosť navrátilcov, keď sa často stávalo, že jednoducho pre nedostatok voľných a vhodných pracovných pozícií nemohli byť zamestnaní podľa svojej pôvodnej profesie.

Tieto spomenuté problémy a taktiež aj mnohé ďalšie, ktoré vyvstali, mohli efektívne riešiť práve štátne inštitúcie v rámci vzájomnej kooperácie. Hlavnú úlohu však zohrávali predovšetkým tri z nich – ministerstvo zahraničných vecí (prvý kontakt so záujemcami o návrat, komunikácia s krajaňskými spolkami prostredníctvom vyslanectiev, komunikácia so štátnymi inštitúciami iných štátov), ministerstvo vnútra (preverovanie žiadateľov o návrat,

proces udeľovania domovského práva, štátneho občianstva a po druhej svetovej vojne aj nutného osvedčenia o štátoobčianskej spoľahlivosti) a ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti (riešenie nezamestnanosti, bytová otázka, sociálna a zdravotná starostlivosť). Práve tieto spomenuté tri ministerstvá tak vytvorili akýsi pomyselný trojuholník, ktorý bol po prvej i druhej svetovej vojne hlavným hýbateľom a organizátorom reemigračných a repatriačných aktivít. Na činnosť ministerstva vnútra a ministerstva práce a sociálnej starostlivosti sa pozrieme podrobne v nasledujúcich kapitolách, ale ešte predtým sa zameriame aj na pôsobenie ostatných štátnych inštitúcií, ktoré taktiež do skúmaných procesov zasahovali.

3. 2 Činnosť Prezídia Ministerskej rady¹⁶³

Jedným z príkladov inštitúcie, ktorá výrazným spôsobom zasahovala do prebiehajúcich reemigračných a repatričných projektov, bolo Prezídium Ministerskej rady, ktoré vo viacerých prípadoch činnosť jednotlivých zainteresovaných inštitúcií koordinovalo. To si potvrdíme na pokuse o repatriáciu 12 slovenských robotníkov a baníkov z Maďarska na územie Československa, ktorý vytvoril vhodný príklad konkrétnej a efektívnej spolupráce jednotlivých zložiek exekutívy. Na začiatku si však opäť musíme pripomenúť, že dobový text síce, ktorý analyzujeme síce používa pojem repatriácia (resp. repatriant), no v tomto prípade sa jedná o reemigráciu. Spočiatku sa totiž reemigrácia a repatriácia nerozlišovali a označovali sa jedným spoločným názvom. K ich oddeleniu došlo až po roku 1945. Skupina slovenských robotníkov z maďarského Diosgyöru je tak síce v dokumentoch označovaná za repatriantov, no v skutočnosti sa jedná o reemigrantov. Na územie Maďarska (v ich prípade ešte vtedajšieho Uhorska) totiž odišli dobrovoľne a z vlastnej vôle ešte pred niekoľkými desaťročiami. Ako si ukážeme na vzájomnej komunikácii medzi jednotlivými československými inštitúciami, tak po návrate neprichádzali už do nejakých vytvorených podmienok, ale museli si so štátnou pomocou založiť úplne novú existenciu, čo je jedným zo znakov reemigrácie. Ak by sa jednalo o repatriantov, tak ich pôsobenie v podnikoch v Diosgyöru by muselo byť nútené a nedobrovoľné, čo určite nebolo.

Ako sme už v úvode spomínali, tak Maďarsko bolo po skončení prvej svetovej vojny a následných versailleských mierových rokovaní vo veľmi zlej hospodárskej, sociálnej a politickej situácii. Aj preto v priebehu roku 1922 požiadalo 12 slovenských robotníkov a baníkov pracujúcich v maďarských baniach a závodoch v mestečku Diosgyör¹⁶⁴ o možnosť presunu do Československa, pretože prišli o zamestnanie a ich životná úroveň sa zhoršila. Následkom toho dokázali len veľmi ťažko užiť svoje rodiny. Svoje žiadosti adresovali

¹⁶³ Prezídium (alebo tiež aj predsedníctvo) ministerskej rady slúžilo predovšetkým na administratívne zabezpečenie činnosti vlády. Sídliť na treťom nádvorí Pražského hradu. Na čele tohoto úradu stál ako štátny zamestnanec prezidiálny prednosta a osobný tajomník ministerského predsedu. Súčasťou boli spočiatku aj štyri odbory, a to zákonodárny, administratívny, tlačový a účtovný. Činnosť Predsedníctva ministerskej rady na rozdiel od vlády a jednotlivých rezortných ministerstiev neupravovali žiadne zákonné normy alebo vyhlášky. Jeho hlavnou úlohou bolo zaisťovať jednotnosť legislatívnej a správnej činnosti vlády ako zboru, zároveň sa jednalo aj o pomocný orgán predsedu vlády, ktorý zabezpečoval vzájomnú komunikáciu medzi vládou (respektívne jednotlivými ministerstvami), prezidentom republiky, Národným zhromaždením a zemskými, prípadne župnými inštitúciami. Zároveň predsedníctvo vypracovávalo podklady pre rokovania vlády na základe znalosti aktuálnej situácie a získaných podnetov od zainteresovaných aktérov (odtiaľ napríklad návrh na presun kompetencii súvisiacich s problematikou reemigrácie na ministerstvo sociálnej starostlivosti už v polovici roku 1920). Pre informácie o činnosti prezídia v ďalších obdobiach viď. Kol. autorov: *Období první republiky 1918 – 1938*. Úřad vlády České republiky 2018 [online]. Dostupné z <https://www.vlada.cz/assets/Období-první-republiky-1918.pdf> [cit. 22. ledna 2020].

¹⁶⁴ V súčasnosti je Diosgyör severné predmestie Miskolca.

priamo československému zastúpeniu v Budapešti ako prvej inštancii, ktoré ju následne posunulo Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska. Po prvotnej analýze ich požiadaviek došlo k postúpeniu ostatným relevantným štátnym inštitúciám. Z analýzy vyplýva, že: *„Dľa zdelenia úradu delegáta čs. republiky v Budapešti, Slováci títo zachovali si celkom jazyk a obyčaje, činí dojem veľmi prízniví. (...) Jedná sa tu celkom o 100 slovenských obyvateľ.“*¹⁶⁵ Tento postup svedčí o dôležitosti prepojenia jednotlivých štátnych inštitúcií, pričom z toho vychádza, že z pohľadu žiadateľov o návrat najdôležitejšiu úlohu v celom procese zohrávalo ministerstvo zahraničných vecí prostredníctvom svojho zastupiteľského úradu v Budapešti. V skutočnosti to bol však len prvý kontaktný bod, ktorý im bol najviac dostupný a na ktorom mohli požiadať o možnosť remigrácie do Československa. Navyše popisovaný prípad slovenských zamestnancov je zaujímavý aj z toho hľadiska, že dokonale poukazuje na všetky problémy, ktorým museli navrátilci po svojom príchode do Československa čeliť.

Ako najzávažnejší v ich prípade sa ukázal problém s ich zamestnaním, ako to potvrdzuje i úvodná analýza Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, podľa ktorej *„(...) že vzhľadom na nadbytok robotníkov vo všetkých štátnych baniach a hutích na Slovensku, a pre neutešený hospodársky stav týchto podnikov, ďalej pro naprostý nedostatok bytov nemôže ministerstvo verejných prác robotníky slovenské, ktorí sú dosud vo službách maďarských u štátnych závodov na Slovensku toho času umiestniť, (...), a že teda vzhľadom k stávajúcim okolnostiam nemôže súhlasiť s prevzatím repatriovaných slovenských príslušníkov k štátnym báňskym a hutníckym závodom na Slovensku.“*¹⁶⁶ Za hlavnú príčinu nemožnosti ich umiestnenia v niektorých z početných banských alebo hutníckych závodov, ktoré na Slovensku v tomto období pôsobili, sa ďalej v tejto analýze uvádza to, že vo viacerých týchto podnikoch už pracovali iní zamestnanci z cudziny, ktorých nebolo možné prepustiť.¹⁶⁷ Aby sa tento problém mohol vyriešiť, tak Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska navrhovalo, aby boli títo cudzí štátni príslušníci pobývajúci a pracujúci na území Československa prepustení zo zamestnania a vypovedaní z Československa a na pracovné miesta uvoľnené po nich by následne mohli nastúpiť práve navrátilí sa občania. Na túto

¹⁶⁵ Národní archiv Praha (ďalej NA Praha), f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru, 10. 7. 1922.

¹⁶⁶ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru, 10. 7. 1922.

¹⁶⁷ Konkrétne napríklad v železniariach v Podbrezovej to bolo 14 maďarských, 2 poľské, 4 rumunské, 1 talianska a 1 ruská rodina. Podobná situácia bola aj v závodoch v Tisovci (6 maďarských, 2 ruské a 1 juhoslovanská rodina), Rožňave (7 maďarských a 3 rumunské rodiny), Gbeloch (2 maďarské, 4 ruské, 2 rakúske, 2 anglické a 1 poľská rodina), Železníku (1 maďarská, 1 ruská a 1 poľská rodina). Viac údajov v : NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru, 10. 7. 1922

požiadavku však prišla zamietavá odpoveď, podľa ktorej *„Dla správy župana župy gemermalohontskej a zvolenskej nie vo väčšine prípadov tu konkrétnych dôvodov k vypovedaniu, – mnohí títo cudzozemci bývajú tu ďalší čas aj 21 rokov.“*¹⁶⁸ Táto odpoveď pritom v dobovom kontexte vyznieva veľmi paradoxne, pretože podobne by mohli argumentovať aj slovenskí baníci a hutníci pracujúci v Maďarsku, ktorí v tamojších podnikoch pracovali aj viac ako spomenutých 20 rokov. Na to však nebol braný ohľad tak ako v Československu, čo taktiež dokazuje rozdielnú situáciu a spoločenskú atmosféru, ktorá panovala v oboch krajinách. Ako sa totiž ďalej uvádza v správe československého zastupiteľského úradu v Budapešti, ktorá sa venuje postaveniu slovenských baníkov v Maďarsku: *„(...) kdo nepřijme do 1. ledna 1923 maďarské státní občanství, bude propuštěn ze služby, že mu bude vzat naturální byt a že pozbude nároků na pensi z bratrské pokladny. Slovenští dělníci jsou tedy postaveni před alternativu, buď se prohlásit za Maďary anebo se ocitnouti na dlažbě a pozbyti všech vysloužených práv.“*¹⁶⁹ Z uvedenej citácie tak vyplýva, že maďarské úrady v tomto období stavali cudzích štátnych príslušníkov pred problematickú voľbu. Ak by totiž spomínaní slovenskí robotníci prijali maďarskú štátnu príslušnosť a tým by si naďalej zachovali zamestnanie, tak by tým na druhej strane prišli o možnosť vrátiť sa ako lojálni občania do Československa. Ako ďalej uvádza náš príklad, tak sa samozrejme rozhodli radšej pre návrat do pôvodnej vlasti.

Spomínaná analýza končí žiadosťou a zároveň upozornením, aby Prezídium Ministerskej rady učinilo v čo najskoršej možnej dobe príslušné opatrenia k tomu, aby boli repatrianti čo najrýchlejšie repatriovaní a umiestnení v Československu, pretože hrozila určitá verejná kampaň proti vláde, ktorá bola obviňovaná z liknavosti pri riešení repatriačných projektov. O tom svedčí aj v predchádzajúcej kapitole analyzovaný príklad Kostnickej jednoty, kde vláda taktiež neplnila svoje deklarované sľuby (predovšetkým vo forme dostatočnej finančnej podpory a zabezpečenia vhodného územia pre zriadenie jednotlivých osád reemigrantov). Repatriačné a reemigračné projekty však bolo nutné podporovať, pretože boli v záujme samotného Československa.

Keďže sa problém slovenských baníkov a hutníkov z Maďarska preniesol na Prezídium Ministerskej rady, pretože Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska ho už dlhší čas nevedelo vyriešiť, tak Prezídium začalo oslovovať ostatné relevantné ministerstvá,

¹⁶⁸ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriácia slovenských robotníkov štátnych dolov a hutí v Diosgyöru, 10. 7. 1922.

¹⁶⁹ Archiv Kanceláre prezidenta republiky Praha (ďalej AKPR), f. KPR – Repatriace, inv. č. 467, sign. D 6967/22, k. 26.

ktoré by boli schopné repatriantov zabezpečiť a niekam ich umiestniť. No ukazovalo sa, že v časoch zlej hospodárskej situácie to bolo značne problematické. Dokazuje to napríklad odpoveď ministerstva verejných prác, ktoré upozorňuje na to, že umiestnenie akýchkoľvek repatriantov a reemigrantov bude veľmi ťažké, pretože štát nevlastní množstvo vhodných podnikov a ak aj niektoré vlastní, tak ich situácia je veľmi kritická a skôr ako naberať nových zamestnancov, sa dá očakávať ich prepúšťanie: „(...) *sděluje ministerstvo veřejných prací, že stát jakožto báňský podnikatel nemá na Slovensku žádných uhelných dolů v provozu. Jediné státní doly na hnědé uhlí jsou v Mostě v Čechách, které však jsou dělnictvem úplně saturovány. Na Slovensku má stát pouze doly v Kremnici, B. Štiavnici, Rožňavě, Železníku (...), je situace uvedených závodů hospodářsky naprosto neutěšená, (...) takže byl již provoz zastaven a ostatní závody již od roku 1922 stále redukují počet dělnictva i zaměstnanců pragmatikálních.*“¹⁷⁰ Toto tvrdenie zároveň upriamuje našu pozornosť aj na fakt, že viaceré odvetvia československého hospodárstva zažívali v prvých povojnových rokoch veľmi zlú situáciu. V tomto období bolo prevažne na Slovensku celkom bežné, že najmä v jeho strednej a východnej časti vznikali tzv. hladové doliny, kde bola situácia tamojšieho obyvateľstva naozaj katastrofálna. Väčšinou to bolo práve v regiónoch, kde bol len jeden väčší podnik (ako napríklad už spomínané bane alebo hutnícke závody v Rožňave, Železníku, Jelšave, Gelnici alebo v Krompachoch).

Ďalším a oveľa častejšie využívaným spôsobom ako zabezpečiť navrátilcom zamestnanie a tým aj pre nich samotných a pre ich rodiny obživu, bola snaha nájsť im vhodnú prácu v inom odvetví hospodárstva. Ako nám však ukázal aj analyzovaný prípad slovenských baníkov a hutníkov z Diosgyöru, tak nie vždy bola táto snaha úspešná, pretože aj ostatné odvetvia hospodárstva trpeli rovnakými alebo podobnými problémami. Napríklad z ministerstva poľnohospodárstva prišla na podobnú žiadosť, aká bola adresovaná ministerstvu verejných prác odpoveď, podľa ktorej: „*Ministerstvo zemědělství (správa státních lesů) nemůže při nejlepší vůli zaručiti možnost výživy repatriantů ze železáren v Diosgyöru ve státních lesích z těchto důvodů: Z dřevařských závodů nelze propustiti domácí dělníky, trpící beztak zvláště v Podkarpatské Rusi nezaměstnaností následkem zastavení provozu v různých jiných soukromých podnicích, ani i v podnicích státních jiných oborů. Při*

¹⁷⁰ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriování baníci – zpráva ministerstva veřejných prací, 10. 12. 1924.

*rubáčských pracích v lese nelze osobám této práce neznalým zajistiti na úkor zájmu státní lesní správy takový výdělek, aby z něho celé rodiny mohly býti živý (...).*¹⁷¹

Podobná odpoveď s určitou zmenou prišla aj z ministerstva financií, podľa ktorej: *„(...) podotýkame, že podle konaného šetření o možném umístění repatriantů z Diosgyöru v továrnách na tabák na Slovensku, jest následkem trvalé nadvýroby značné množství zaměstnaných dělnic nadpočetných a mužských dělnických míst jest málo uvolněno, toliko v továrně na tabák v Bratislavě bylo by možno přijmouti asi 5 dělníků – repatriantů. Ukládáme tudíž současně ústřednímu ředitelství tabákové režie, aby při případném přijímání dělníků na zmíněná volná místa dala přednost čsl. příslušníkům – repatriantům z Diosgyöru.*¹⁷² Takto načrtnutá prax, ako nám ukazuje odpoveď z ministerstva financií, však mohla byť veľmi nebezpečná v aktuálnej ťažkej hospodárskej situácii, aká v niektorých častiach Československa bola. Na jednej strane bolo pozitívne, že sa uvedeným repatriantom do Československa podarilo nájsť aspoň zopár voľných pracovných miest, aby sa ich životný štandard udržal na prijateľnej sociálnej úrovni. No zároveň bolo potrebné si dobré zvážiť, za akú cenu by to bolo. Ako vyplýva z vyššie citovanej správy, tak ministerstvo financií dalo pokyn svojmu podriadenému úradu (v tomto zmysle Ústrednému riaditeľstvu tabakovej réžie), aby pri prípadnom prijímaní nových zamestnancov dalo prednosť práve slovenským repatriantom z Diosgyöru. Ak sa im dala prednosť pred inými cudzími štátnymi príslušníkmi, ktorí žili na území Československa, tak to bolo podľa vtedajšej praxe lepšie, ako keby sa uprednostnili pred československými občanmi.¹⁷³ To by totiž v období sociálnych protestov a nepokojov v určitých lokálne izolovaných oblastiach s pomerne vysokou mierou nezamestnanosti mohlo do budúcnosti vytvárať veľmi „výbušné“ prostredie.

Nakoniec tak Prezídium Ministerskej rady prišlo s návrhom, podľa ktorého: *„(...) aby asi 50 slovenských rodin ze železáren v Diosgyöru bylo repatriováno na Slovensko a aby jim byla opatřena možnost výživy zaměstnáním ve slovenských státních podnicích – kde pracovali již před svým přidělením na území nynějšího Maďarska – tím, že by stejný počet cizích*

¹⁷¹ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Repatriace československých příslušníků z Diosgyöru – ministerstvo zemědělství, 20. 5. 1924.

¹⁷² NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Umístění repatriantů z Diosgyöru v oboru ministerstva financí, 7. 7. 1924.

¹⁷³ O tom bližšie svedčí už citovaná analýza Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré sa ako prvá štátna inštitúcia na území Československa zaoberala prípadom repatriácie skupiny slovenských baníkov a hutníkov spolu s ich rodinami z maďarského Diosgyöru. Ministerstvo napríklad taktiež spočiatku požadovalo, aby zo slovenských baní a hutí boli prepustení štátni príslušníci iných krajín a aby na ich miesta nastúpili práve títo repatrianti, čo však nebolo uskutočnené s odkazom na to, že dotknutí cudzí štátni príslušníci pracovali na týchto pozíciách v niektorých prípadoch aj viac ako 20 rokov.

*státních příslušníků byl z práce propuštěn.*¹⁷⁴ Tento plán však v danom období vôbec nebolo možné uskutočniť, pretože počiatkom 20. rokov 20. storočia prechádzal československý banský a hutnícky priemysel, v ktorom by mohli byť navrátilci z maďarského Diosgyöru plnohodnotne zamestnaní, krízou. Preto aj štátne banské a hutnícke závody Prezídia Ministerskej rady odpovedali, že viacerých cudzích štátnych príslušníkov z pracovných miest prepustili, no na ich uvoľnené miesta nie sú schopné prijať nikoho nového práve pre nedostatok finančných prostriedkov. Tak sa vlastne tento problém odsúval ďalej a vo svojej podstate mal aj medzinárodný dosah, pretože cudzí štátni príslušníci, ktorí v týchto závodoch pracovali, nemohli viac ostať na území Československa a museli do svojej pôvodnej krajiny, kde taktiež nemali do budúcnosti takmer žiadnu perspektívu. Zároveň sa však s ohľadom na možný vývoj v najbližších rokoch vyjadřila v dokumente určitá miera optimizmu: *„Jestliže by snad během roku 1924 poměry u některých z nejnadějnějších státních dolů a hutí na Slovensku alespoň do jisté míry skonsolidovaly, bylo by dle mínění státní báňské a hutnické správy možno uvažovati o tom, (...) by propuštěním některých domácích dělníků bylo umožněno přijetí stejného počtu repatriantů mladších 40 let a pokud možno stejně kvalifikovaných.*¹⁷⁵ I takto navrhnuté riešenie by však mohlo spôsobiť veľké problémy, pretože v niektorých oblastiach (predovšetkým na východnom Slovensku v tzv. „hladových dolinách“) mohlo prepustenie tamojších pracovníkov a ich nahradenie repatriantmi z Maďarska, vyvolať vážne sociálne nepokoje. Prezídium Ministerskej rady tak muselo veľmi opatrne zvažovať všetky ponúkané možnosti a ich riziká, aby situáciu čo najrýchlejšie vyriešilo k spokojnosti všetkých strán. Ako akceptovateľná cesta sa ukazovalo zapojenie miestnych samosprávnych orgánov po tom, čo jednania s jednotlivými ministerstvami neprebiehali úspešne a potom čo sa repatriantov dlhší čas nepodarilo umiestniť v rámci nejakého zamestnania. Podľa názoru Prezídia Ministerskej rady mali mať práve župné úrady (uvažovalo sa totiž len o Slovensku) najlepšie informácie o situácii vo svojom regióne a mohli byť preto v riešení tohto problému výrazným spôsobom nápomocné. Tento postup nám tak znovu dokladá nutnosť kooperácie medzi jednotlivými zložkami štátnej moci.

¹⁷⁴ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Stanovisko Presidia Ministerské rady k slovenským repatriantům z Diosgyöru, 26. 10. 1923.

Ak by sa požadovaný plán nepodarilo uskutočniť, tak Prezídium Ministerskej rady navrhovalo, aby sa repatrianti so svojimi rodinami umiestnili napríklad v už spomínaných oblastiach ministerstva poľnohospodárstva (lesné dráhy a cesty, drevársky priemysel štátnych lesov), ministerstva železníc (výstavba a činnosť dráh a dielní), ministerstva financií (tabakové továrne), ministerstva národnej obrany (stavby strategických ciest, vlastné podniky a dielne).

¹⁷⁵ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 110, Stanovisko Presidia Ministerské rady k slovenským repatriantům z Diosgyöru, 26. 10. 1923.

V tomto a podobných prípadoch tak Prezídium Ministerskej rady plnilo prevažne komunikačnú a poradnú funkciu, keď na základe údajov, ktoré získavalo z iných zdrojov (v našom prípade československé diplomatické zastúpenie v Budapešti, jednotlivé župné úrady na Slovensku, Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, ale aj riaditeľstvá dotknutých podnikov) oslovovalo jednotlivé inštitúcie a zabezpečovalo vzájomnú komunikáciu medzi nimi. Zároveň sa Prezídium Ministerskej rady venovalo aj spracovávaniu rôznych žiadostí, ktoré boli adresované vláde. Žiadosti o reemigráciu jednotlivých skupín krajanov k nim nepochybne taktiež patrili. Prezídium navyše zabezpečovalo veľmi úzky kontakt na kooperáciu medzi vládou, Kanceláriou prezidenta republiky a Národným zhromaždením. Spájalo tak najdôležitejšie mocenské centrá v štáte. Práve na činnosť Kancelárie prezidenta republiky z pohľadu reemigračných akcií sa pozrieme v nasledujúcej časti.

3. 3 Kancelária prezidenta republiky a T. G. Masaryk

Súčinnosť ostatných legislatívnych a exekutívnych inštitúcií v oblasti návratovej problematiky využívala na začiatku 20. rokov aj Kancelária prezidenta republiky. Nie však v tom zmysle, že by sama organizovala nejaké individuálne alebo dokonca kolektívne premiestňovanie obyvateľstva, ale skôr v tom zmysle, že ostatní štátni aj neštátni aktéri, ktorí sa reemigráciou a repatriáciou zaoberali ju informovali o svojich aktivitách. Kancelária prezidenta republiky tak akoby stála nad všetkými týmito aktérmi a zhromažďovala potrebné informácie. V niektorých prípadoch však i ona sama mohla iniciovať celý proces, mohla pomáhať pri umiestňovaní navrátilcov alebo mohla ťažiť z morálnej autority a vplyvu, ktorým sa tešil prezident T. G. Masaryk. To sa napríklad ukázalo už v spomínanej analýze činnosti Kostnickej jednoty.

Na základe analýzy archívnych materiálov uložených v pražskom Archíve Kancelárie prezidenta republiky by sme mohli činnosť kancelárie v období po prvej svetovej vojne a vzniku republiky v oblasti repatriácie a reemigrácie rozdeliť zhruba do dvoch veľkých oblastí. Prvú tvorilo už spomínané zbieranie podkladov a informácií, ktoré boli veľmi úzko späté s reemigráciou a repatriáciou. Bud' si kancelária sama vyžiadala od zúčastnených aktérov informácie (to však moc časté nebolo) alebo samotní aktéri ju o svojich zámeroch a aktivitách informovali. Často sa stávalo aj to, že priamo prezidentovi T. G. Masarykovi alebo jeho kancelárovi Přemyslovi Šámalovi boli zo zahraničia adresované žiadosti jednotlivých žiadateľov a záujemcov o reemigráciu, ktorí sa chceli vrátiť do Československa. Keďže však kancelária prezidenta a ani samotný prezident nemali exekutívne právomoci na uskutočnenie akejkoľvek reemigračnej akcie, tak doručené žiadosti priamo posúvali na ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo vnútra na ďalšie prešetrenia a potom prípadne ešte ďalším inštitúciám zapojeným do tohto procesu.

Veľmi aktívna bola napríklad komunikácia medzi kanceláriou prezidenta a českou komunitou na území Rakúska, z ktorej značná časť krajanov sa chcela vrátiť do Československa. Tí najčastejšie poukazovali na veľmi pomalú činnosť Pozemkového úradu, ktorý im mal prerozdeľovať a prideľovať pôdu potrebnú pre ich ďalšie umiestnenie na území Československa. Prezidenta Masaryka tak videli ako morálnu autoritu v štáte, ktorý by im svojim vplyvom a postavením mohol pomôcť. Ich správy zasielané kancelárii boli veľmi podrobné o čom svedčí napríklad list adresovaný prezidentovi od J. Klukáčka, ktorý viedol statok Groishof v Hornom Rakúsku: *„Vystěhovalci tito jsou dobří Čechové a znamenití hospodáři, vládnoucí též dostatečným kapitálem. Na připojeném soupisu uvedených 29*

účastníků, vládne 37 000 000 K.r jmění a požadují 830 ha půdy. Případlo by tedy na 1 ha asi 43 000 K.r či 11 000 Kč kapitálu (...). Co se týče místa, stěhovali by se nejraději všichni do Čech neb na Moravu do českých krajín kdekoliv, při vhodnosti dotyčného objektu. Někteří jsou však ochotni se pro republiku exponovat.¹⁷⁶ Z citovaného úryvku z korespondencie vyplývajú dve zásadné veci, ktoré sa už v našej práci viackrát potvrdili.¹⁷⁷ Prvou je to, že samotní reemigranti chceli byť umiestňovaní skôr v tej časti krajiny, z ktorej pochádzali ich predkovia alebo ku ktorej ich viazalo nejaké puto. Preto málo Čechov, ktorí žili v Rakúsku sa chcelo po návrate do Československa presťahovať a usadiť na území Slovenska alebo nebodaj Podkarpatskej Rusi. Jednak tieto časti republiky neboli ešte do takej miery rozvinuté a jednak tam nemali žiadne väzby, na ktoré by po svojom návrate mohli nadviazať alebo ktoré by mohli obnoviť. Druhou záležitosťou bolo to, že sa pomerne podrobne skúmal majetok záujemcov o reemigráciu. Reemigranti, ktorí disponovali určitým majetkom, boli prirodzene pre československé inštitúcie prijateľnejší, ako tí bez akéhokoľvek majetku, pretože ako bolo už spomínané, tieto inštitúcie (či už štátne alebo neštátne) sa o nich museli následne postarať.

Celkovo sa tak v roku 1920 podľa informácii, ktoré boli zaslané kancelárii prezidenta chcelo z Dolného a Horného Rakúska vystáhnovať 79 rodín s kapitálom 73 855 570 rakúskych korún.¹⁷⁸ Československá agrárna strana v Rakúsku, ktorá je autorom prebraných údajov z korespondencie adresovanej prezidentovi Masarykovi mu dokonca navrhovala viaceré riešenia, ktoré by bolo možné uskutočniť v Československu a ktoré by reemigrantom z Rakúska výrazne pomohli. V prvom rade žiadala prezidenta T. G. Masaryka ako morálnu autoritu, aby intervenoval v ich prospech u československej vlády. Ďalej žiadala, aby sa zmenila prax, podľa ktorej sa prevody, ktoré organizujú okresné pozemkové komisie, uskutočňovali len medzi kupcami, ktorí sú poľnohospodármi. Ako sa uvádza v ich liste: „*Tento postup jest spojen s jistou újmou pro naše zemědělce, ježto reflektanti městští víc nabídnouti mohou, než uchazeči zemědělstí za prodávané statky.*“¹⁷⁹

Druhou veľkou oblasťou v problematike návratov našich krajanov do Československa, ktorej sa venovala kancelária prezidenta republiky, bola poradná, dnes by sme to mohli

¹⁷⁶ AKPR, f. KPR – repatriace, korespondence Statek Groishof – KPR, 15. 8. 1920, inv. č. 467.

¹⁷⁷ Podľa priložených údajov k citovanej korespondencii malo záujem sa v roku 1920 z Horného Rakúska do Československa presťahovať približne 49 rodín (celkovo sa jednalo o 364 ľudí, z ktorých sa 356 hlásilo k československej štátnej príslušnosti a 8 k rakúskej). Tieto rodiny disponovali majetkom o veľkosti 606,7 ha, čo v prepočte na rakúske koruny tvorilo 36 665 570 K.r.

Údaje prevzaté z: AKPR, f. KPR – repatriace, korespondence Statek Groisof – KPR, 15. 8. 1920, inv. č. 467.

¹⁷⁸ AKPR, f. KPR – repatriace, korespondence Československá agrární strana v Rakousku T. G. Masaryk, 15. 9. 1920, inv. č. 467, sign. D 7069/20.

¹⁷⁹ AKPR, Tamže.

nazvať aj „mediátorská“ činnosť. Zástupcovia kancelárie (najčastejšie sa jednalo predovšetkým o kancelára doktora Přemysla Šámala) boli pravidelne pozývaní na najrôznejšie poradné rokovania alebo medziministerské zasadania, ktoré sa týkali reemigračnej problematiky. Aby nedochádzalo k zjednodušeniam, tak samozrejme je nutné doplniť, že zástupcovia prezidentskej kancelárie boli pozývaní na podobné zasadania aj v iných oblastiach ako bola problematika reemigrácie. Toto vzájomné spojenie umožňovala práve činnosť už spomínaného Prezídia Ministerskej rady. Ako sme už poukázali, tak najmä viedenský Česi veľmi intenzívne komunikovali s prezidentom Masarykom o svojom možnom návrate do Československa.

Veľkú aktivitu našich krajanov vo Viedni dokazuje napríklad aj správa uložená v Archíve Kancelárie prezidenta republiky zo dňa 7. mája 1920, kedy sa jej zástupca zúčastnil na medziministerskej porade vo veci repatriácie (v zmysle reemigrácie) viedenských Čechov, ktorá sa konala na ministerstve verejných prác.¹⁸⁰ Opäť sa aj tu pri rokovaniach ukázalo, že reemigranti z Rakúska boli pre Československo vhodní, keď sa neustále zdôrazňoval „(...) *hospodářský význam repatriace pracujících neb jinak hospodářsky mohoucích vrstev do R. Č. S.*“¹⁸¹ Ako sme uviedli v poznámke, tak sa tohto rokovania ako neoficiálny člen zúčastnil aj poslanec rakúskeho Národného zhromaždenia Dvořák, ktorý prítomných oboznámil so zlým postavením viedenských Čechov v rakúskej spoločnosti a vystupoval ďalej ako ich zástupca pri rokovaniach s československými inštitúciami. Dvořák pri tejto príležitosti uviedol: „(...) *postavení Čechů ve Vídni jest politicky i hospodářsky velmi neutěšené, neli neudržitelné. Většina trpí nedostatkem práce, který stále stoupá a nucena jest stravovati ponenáhlu těžce vydělané úspory. Majetky Čechů vídeňských páchí 5 miliard a prohlašuje, že by majitelé rádi využili valné části tohto obnosu ku podnikání v R. Č. S., kam touží se navrátiti.*“¹⁸² Jeho tvrdenia tak skutočne svedčali o zlom postavení početnej českej menšiny v rámci rakúskej (skôr by sme mohli povedať aj viedenskej) spoločnosti, no v podobnom postavení boli napríklad aj Slováci žijúci na území Maďarska, ktorí sa chceli taktiež vrátiť do Československa alebo českí evanjelici žijúci na území Poľska.

¹⁸⁰ AKPR, f. KPR – repatriace, inv. č. 467, sign. D 4527/20, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů, 7. 5. 1920.

Okrem zástupcu Kancelárie prezidenta republiky, ktorý však v tejto správe nie je menovaný, sa jej zúčastnili ešte minister Hampl a minister Hodža, poslanec Dvořák ako člen rakúskeho Národného zhromaždenia (neoficiálny člen medziministerskej porady), ministerský rada Šedivý a zástupcovia ministerstva zahraničných vecí, vnútra, sociálnej starostlivosti a financií.

¹⁸¹ AKPR, Tamže.

¹⁸² AKPR, Tamže.

Podobne ako ostatní reemigranti túžiaci po návrate do Československa, tak aj viedenský Česi deklarovali určité územia, kam by chceli byť umiestnení, pričom na základe ich požiadaviek mohli vzniknúť pomerne vážne problémy. Ako ich predstavitelia potvrdili vo svojom vyhlásení: „*Repatriace Čechů vídeňských mohla by se díti na západní Slovensko /hlavně do Bratislavy/, mor[avskú] Slovač a případně i do jižních Čech, tedy do oblastí vídeňským Čechům nejbližších.*“¹⁸³ Okrem južných Čiech to boli všetko oblasti, kde predtým nežili. Je však pochopiteľné, že by sa chceli usadiť práve v okolí Bratislavy alebo na Záhorí, pretože významnú úlohu aj naďalej zohrávala pomerná geografická blízkosť Viedne. Navyše všetky tieto spomenuté oblasti patrili v rámci Československa k tým viac rozvinutým, dokonca Bratislava a jej okolie v rámci Slovenska k tým najrozvinutejším regiónom. Tento stav by im tak umožnil bez problémov začať svoju podnikateľskú činnosť a založiť tak úplne novú existenciu. Na jednej strane to mohlo byť výhodné aj pre jednotlivé štátne inštitúcie, pretože ak by začali úspešne s podnikaním, tak by sa o daných reemigrantov nemuseli až do takej miery starať. Na druhej strane však značný záujem o presídlenie do týchto oblastí (prevažne na územie západného Slovenska) prejavovali aj slovenskí reemigranti, ktorí prichádzali z územia Maďarska. Tento problém tak prioritne muselo riešiť ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska v čo možno najužšej kooperácii s ministerstvom zahraničných vecí prostredníctvom jeho repatriačných oddelení vo Viedni a v Budapešti.

Ako veľmi problematické sa javili aj predstavy o ďalšej činnosti týchto návratilcov v Československu, keď sa ďalej v citovanej správe uvádza: „*Dle výrobních oborů bylo by při repatriaci zastoupeno hlavně: dřevodílo /nábytkářství/, kovodílo /výroba kování stavebních i nábytkových/, galanterní zlatnictví, jemné rukodílné obuvnictví, konfekce šatstva a prádla, čepičářství a j.*“¹⁸⁴ Z uvedeného zoznamu tak vyplýva, že sa jednalo skôr o ľahší výrobný priemysel, ktorý bol samozrejme na Slovensku v povojnovom období veľmi potrebný, no na začiatku 20. rokov 20. storočia ešte nemal vybudované potrebné technologické a materiálne zázemie. Preto štátne inštitúcie skôr počítali s tým, že by „*(...) zřídili vídeňští Čechové v Bratislavě Československou průmyslovou a obchodní společnost co akciový podnik. Společnost ta obstarala by výrobu a nákup stavebního materiálu pro ubikace repatriantů, zakládala by stavební a výrobní družstva, kulturní a i humanní zřízení a započala by ihned s přípravnou činností.*“¹⁸⁵ Československé štátne inštitúcie si tak skôr predstavovali, že by sa reemigranti predovšetkým venovali hlavne stavebníctvu a postupne by si sami vybudovali

¹⁸³ AKPR, f. KPR – repatriace, inv. č. 467, sign. D 4527/20, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů, 7. 5. 1920.

¹⁸⁴ AKPR, Tamže.

¹⁸⁵ AKPR, Tamže.

zázemie potrebné jednak pre svoj život a jednak pre svoju prácu, resp. podnikanie. Tí však prostredníctvom svojich zástupcov od Československa požadovali „(...) *subvence neb bezúročné pôžičky 2 000 000 Kč a dle potřeby i dalšího levného úvěru, upsání většího množství akcií a záruky za zúčtení akcií v prvních letech.*“¹⁸⁶ Podobne ako už spomínaní zástupcovia Kostnickej jednoty, tak aj predstavitelia viedenských Čechov požadovali od štátu finančnú podporu, ktorá im však v prvých povojnových rokoch nemohla byť udelená v požadovanej výške. Odmietavé stanovisko zástupcov československých orgánov s vysvetlením zhrnul zástupca ministerstva financií, ktorý poukázal na prax, podľa ktorej „(...) *podpora akciovej společnosti ze státních prostředků není u nás obvyklou a narazila by na značné potíže.*“¹⁸⁷ Navyše v porovnaní s Kostnickou jednotou, ktorej bola taktiež určená finančná podpora zo strany štátu poskytnutá, aj keď obmedzená, predstavitelia viedenských Čechov si nedokázali vytvoriť medzi vrcholovými predstaviteľmi československých štátnych inštitúcií takú vyjednávaciu pozíciu akú mal napr. doktor Lukl, ktorý zastupoval projekty Kostnickej jednoty.

Napriek týmto spomenutým problémom sa predstavitelia československých inštitúcií zastúpených na analyzovanej porade stavali k celému tomuto projektu celkom priaznivo, čo zhrnul vtedajší člen vlády, Milan Hodža, ktorý v správe uvádza: „(...) *pohlží na věc sympaticky a hodlá min. radě navrhnouti zřízení repatriční komise při některém ministerstvu v Praze a zcela samostatné od komise pražské neodvislé, ale s ní společně pracující, komise repatriční v Bratislavě. (...) vláda učiní pro repatriaci vídeňských Čechů ráda co bude možno (...).*“¹⁸⁸ K tomuto Hodžovmu návrhu sa pripojila aj Kancelária prezidenta republiky a tak repatričné oddelenie, ktoré pôvodne pôsobilo len na ministerstve zahraničných vecí, sa postupne rozšírilo aj na ministerstvo vnútra a ministerstvo sociálnej starostlivosti. Navyše repatričné oddelenie pôsobiace na ministerstve sociálnej starostlivosti získalo na význame a dôležitosti najmä v druhej polovici roku 1920, keď celá vnútroštátna agenda repatriácie a reemigrácie prešla práve pod toto ministerstvo. Naďalej však pri československých zastupiteľských úradoch vo Viedni a v Budapešti pracovali repatričné oddelenia.

Predstavená analýza citovanej správy nám tak poskytuje vhodný príklad činnosti Kancelárie prezidenta republiky, ktorá nielen zhromažďovala informácie, ale v určitých oblastiach sa aj aktívne zapájala do pripravovaných zámerov, ktoré sa však nie vždy dali

¹⁸⁶ AKPR, f. KPR – repatriace, inv. č. 467, sign. D 4527/20, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů, 7. 5. 1920.

¹⁸⁷ AKPR, Tamže.

¹⁸⁸ AKPR, Tamže.

uskutočniť takým spôsobom, ako sa dopredu naplánovali. Jedným z výsledkov medziministerskej porady bolo totiž napríklad aj to, že jednotlivé rezortné ministerstvá sa zaviazali podporovať čo najaktívnejšie vytváranie výrobných družstiev presídlencov. Ako nám však ukázal už spomínaný príklad problematického umiestnenia slovenských baníkov a hutníkov z maďarského Diosgyöru na území Slovenska v rôznych výrobných odvetviach, tak nie vždy sa to úspešne podarilo zrealizovať.¹⁸⁹ Ukazuje sa tak, že Kancelária prezidenta republiky podobne ako Prezídium Ministerskej rady kooperovalo s ostatnými exekutívnymi orgánmi Československa. Bol tu však jeden patrný rozdiel, ktorý spočíval v tom, že na rozdiel od Prezídia Ministerskej rady, nemala Kancelária žiadne výkonné právomoci, a tak mala len poradný hlas. No vďaka autorite, ktorej sa v medzivojnovom období tešil úrad prezidenta mohla čerpať relevantné informácie z viacerých zdrojov a veľmi vecne sa tak mohla vyjadrovať k danej problematike.

Inštitúciou, ktorá už aj prakticky zasahovala do problematiky oblasti reemigrácie a repatriácie bolo ministerstvo zahraničných vecí, na ktorého činnosť a význam v celom tomto procese, sa pozrieme v nasledujúcej podkapitole.

¹⁸⁹ AKPR, f. KPR – repatriace, inv. č. 467, sign. D 4527/20, Meziministerská porada ve věci repatriace vídeňských Čechů, 7. 5. 1920.

Pre lepší celkový prehľad správa z medziministerskej porady končí prijatím uznesenia, podľa ktorého:

„1. *Ve Vídni dlužno zříditi přípravný výbor pro repatriaci vídeňských Čechů. Zřízení téhož mohou ovšem provésti jedině interesenti sami.*

2. *Při ministerstvu, jemuž min. rada záležitosti repatriace přidělí, nutno zříditi za účasti všech zúčastněných ministerstev komisi pro repatriaci zahraničních Čechů. V Bratislavě budiž zřízena odbočka této komise.*

3. *Vídeňští zřídí sami, z vlastních prostředků, akciovou společnost pro výrobu stavebních hmot v Bratislavě, které zajisté se dostane od vlády morální podpory i jiné pomoci.*

4. *Tvoření družstev repatriantů budiž resortními ministerstvy pokud lze podporováno.*

5. *Ku krytí přípravných nákladů sub. 1., 2., 3. a rovněž i zcela výjimečně i sub. 4. vzniknuvších, bude míti komise pro repatriaci zahraničních Čechů zapotřebí počátečního úvěru 2 000 000 Kč.“*

3. 4 Ministerstvo zahraničných vecí

Ministerstvo zahraničných vecí je prvým z kľúčových exekutívnych aktérov, ktorí aktívnym spôsobom zasahovali do reemigračnej a repatriačnej politiky. Jeho dôležitosť a jeho kompetencie sa však naplno uplatňovali predovšetkým za hranicami Československa, k čomu bolo aj predurčené. Prostredníctvom siete zastupiteľských úradov a konzulátov, ktoré Československo vytvorilo po roku 1918 v rôznych krajinách, sa úradníci ministerstva postupne dostávali do kontaktu so žiadateľmi o návrat alebo presťahovanie na územie Československa. Tvorili tak akýsi prvý pomyselný kontaktný bod pre našich krajanov usilujúcich sa o návrat. Práve na týchto miestach získavali všetky potrebné informácie. Zároveň boli zastupiteľské úrady a konzuláty veľmi často využívané aj ostatnými inštitúciami pre získavanie potrebných informácií o repatriantoch a reemigrantoch. Väčšinou sa jednalo o majetkové a rodinné pomery, o ich vzťah k Československu, o ich momentálne hospodárske a spoločenské postavenie v krajine, v ktorej žili, o príčinách ich návratu. V období po druhej svetovej vojne sa navyše k týmto informáciám pridali ešte údaje o ich politickom presvedčení a štátoobčianskej spoľahlivosti.

Najviac vyťažené československé konzuláty získavajúce potrebné informácie boli veľmi prirodzene zastupiteľské úrady Československa v okolitých krajinách, v ktorých naďalej pobývali početné skupiny našich krajanov. V niektorých krajinách (napríklad v Poľsku alebo Rakúsku) dokonca nepracoval len jeden československý konzulát v hlavnom meste, ale svoje „pobočky“ mal aj na iných miestach, kde žila početná česká alebo slovenská komunita. Na viacerých z nich pôsobili ako ich integrálne súčasti tzv. repatriačné oddelenia, ktoré mali pod svojou kontrolou celú reemigračnú a repatriačnú agendu spadajúcu pod ministerstvo zahraničných vecí. Toto riešenie sa ukázalo ako veľmi pragmatické, pretože najmä v Rakúsku, Poľsku a Maďarsku sa veľmi ľahko mohlo stať, že ak by repatriačné oddelenie neexistovalo, tak všetky ostatné oddelenia by nerobili nič iné, len by sa venovali reemigračnej a repatriačnej agende a následne len s veľkými ťažkosťami by sa dokázali plnohodnotne venovať aj ostatným stanoveným činnostiam.

Veľmi podrobná správa o činnosti repatriačného oddelenia a o celkovom priebehu repatriácie sa zachovala v archívnych materiáloch z československého vyslanectva vo Viedni. Práve viedenské a budapeštianske československé zastupiteľské úrady mali najviac vyťažené repatriačné oddelenia, čo bolo spôsobené tým, že práve z Maďarska a Rakúska sa chcelo vrátiť do Československa množstvo našich krajanov. Na územie Rakúska sa totiž už od počiatku 19. storočia sťahovalo množstvo Čechov, ktorí pracovali napríklad na prestavbe

a výstavbe Viedne (veľmi podobná situácia bola aj so Slovákmí v Budapešti).¹⁹⁰ Počet prisťahovalcov do rakúskych častí monarchie potom kontinuálne narastal od 60. rokov 19. storočia a svoj vrchol dosiahol okolo roku 1900, kedy sa napríklad vo Viedni k českej menšine hlásilo až 7,2% obyvateľstva (čo bolo približne 103 000 obyvateľov).¹⁹¹ Ich príslušnosť sa v tomto období zisťovala podľa ich obcovieho jazyka, ktorý používali.

Vďaka Saint-germainskej mierovej zmluve, ale aj vďaka brnenskej a karlovarskej zmluve uzatvorenej medzi československými a rakúskymi predstaviteľmi v priebehu leta 1920, sa česká a slovenská menšina na území Rakúska tešila pomerne dobrej ochrane svojich národnostných práv, keď *„Na základě 8. článku brněnské smlouvy mnozí rakouští Češi optovali pro rakouské občanství. V článkách 17. a 20. byla obsažena úprava vzájemné ochrany ve školských věcech.“*¹⁹² Veľmi aktívny v tejto oblasti bol hlavne český školský a vzdelávací spolok Komenský, ktorý na území Rakúska pôsobil. Napriek tomu všetkému, však už po stabilizácii situácie po vojne začala v roku 1919 prebiehať hromadná reemigrácia našich krajanov z územia Rakúska späť do Československa. A práve v tomto procese sa naplno uplatňovala spomínané repatriačné oddelenie na československom vyslanectve vo Viedni.

Analyzovaná správa o jeho činnosti nám navyše dokáže poskytnúť obraz o tom, čo všetko pod problematiku repatriácie a reemigrácie spadalo a aký to bol organizačne, ale aj materiálne a personálne, náročný proces. Repatriačné oddelenie na československom vyslanectve v Rakúsku vzniklo ako súčasť sociálne-politického odboru, pod ktorý problematika repatriácie a reemigrácie, ktorá sa od roku 1919 (keď sa vzťahy s Rakúskom po uzavretí mierových dohôd a vzájomných zmlúv podarilo do určitej miery stabilizovať) stávala stále viac aktuálnejšia, pretože ako sa uvádza v správe *„(...) po převratu dělala si česká menšina vídeňská přehnané naděje a vyslanectví bylo překonati veliké obtíže, než se mu podařilo horečku repatriační uvést do příslušných mezí.“*¹⁹³ Určitý zlom v tomto probléme nastal v priebehu roku 1920, kedy bola celá repatriačná a reemigračná agenda presunutá na ministerstvo sociálnej starostlivosti, čo však na druhej strane zároveň neznamenal, že ostatné ministerstvá už do tohto procesu viac nezasahovali.

¹⁹⁰ VACULÍK J.: *České menšiny v Evropě a ve světě*. 2009, s. 128-129.

Niektoré zdroje dokonca uvádzajú, že už v roku 1820 až jedna štvrtina obyvateľov Viedne pochádzala z českých krajín.

¹⁹¹ Tamže, s. 129.

¹⁹² Tamže, s. 137.

¹⁹³ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

V rámci vzájomnej spolupráce sa tak riešila napríklad otázka vyplatenia záloh rakúskej strane za to, že poskytla československému ministerstvu sociálnej starostlivosti možnosť zorganizovať tzv. repatriačné vlaky na územie Československa. Všeobecne tam, kde to bolo možné, sa takto repatrianti dopravovali do Československa najčastejšie, pretože tento spôsob ich prepravy umožňoval veľmi dobrú a prehľadnú, zároveň aj dobre kontrolovateľnú evidenciu.¹⁹⁴ Proces prepravy financovalo ministerstvo zahraničných vecí, ktoré zasielalo zálohy zo svojho repatriačného fondu jednotlivým československým vyslanectvám, ktoré ich následne miestnym vládam preplácali. Do Viedne tak napríklad v priebehu roku 1921 bolo poslaných až 500 000 korún československých.¹⁹⁵ Ďalším dôležitým bodom bolo „(...) *umístnění repatriantů z Vídně v menšinových městech*“, čo sa malo odohrávať „*za součinnosti obranných jednot, s nimiž se dohodne repatriční oddělení ministerstva sociální péče a dá jim pokyny, o nichž bylo se zástupci sociálně-politického odboru vídeňského vyslanectví podrobně pojednáno.*“¹⁹⁶ Na základe súčinnosti jednotlivých ministerstiev tak boli väčšie skupiny repatriantov, ktorí prichádzali do Československa tzv. špeciálnymi repatriačnými vlakmi, umiestňovaní v menšinových mestách z pohľadu českej alebo slovenskej národnosti, ktoré boli na daných územiach v menšine oproti iným národnostiam (najčastejšie samozrejme nemeckej alebo maďarskej). Často sa však stávalo, že bola pre nich vytvorená špeciálna kolónia, najčastejšie vo forme nejakej obce alebo osady, kde žili. Tento postup bol zvolený predovšetkým v prípadoch, keď sa jednalo o komunitu reemigrantov vytvárajúcich jeden celok, ktorí už predtým žili na inom území v rámci jednej obce. V prípade reemigrantov z Viedne (a taktiež aj z iných miest) sa takýto postup umiestňovania nezvolil, pretože netvorili jeden kompaktný celok poprepájaný nejakými príbuzenskými väzbami v rámci širšej komunity.

Správa ďalej vo svojom texte uvádza, že od konca októbra 1918, kedy Československo vzniklo, približne do roku 1920 prebiehala reemigrácia krajanov z Rakúska veľmi živelné a neorganizované, keď bolo presídlených približne 30 000 osôb v zhruba 130 vlakoch: „*Organisace repatriace nebyla naprosto žádná. Lidé, kteří byli repatriováni, neměli téměř žádných průkazů a vlaků repatričních používal, kdo chtěl (tak např. ředitel Špitálský, milionář, svezl se také na státní útraty).* Tehdy se vlaky vypravovaly šmahem beze všech

¹⁹⁴ Preprava pomocou zvláštnych repatriačných vlakov sa uplatňovala prevažne v nástupníckych štátoch bývalej monarchie, na čo sa využívala zachovaná železničná infraštruktúra orientovaná severo-južným smerom. Ďalej sa takto prepravovali aj československí občania z územia Ruska.

¹⁹⁵ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatričním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

¹⁹⁶ NA, Tamže.

dokladů a také ve spisech není mimo stručné listky dokladů.“¹⁹⁷ Zmena nastala až v roku 1920, kedy celá repatriačná agenda z vnútroštátneho hľadiska prešla pod už spomínané ministerstvo sociálnej starostlivosti. Z hľadiska vzťahov s inými štátmi však naďalej najvýznamnejšiu úlohu zohrávalo ministerstvo zahraničných vecí prostredníctvom svojich zastupiteľských úradov v jednotlivých krajinách. Uvedené repatriačné vlaky premávali konkrétne z Viedne do rôznych miest v Československu približne dva až osemkrát do mesiaca. Časť nákladov na ich prevádzku pritom hradili aj samotní presídlenci, no samozrejme, že táto povinnosť sa netýkala všetkých (boli z nej vyňatí tí, ktorí preukázali svoju nemajetnosť). Ako však správa uvádza ďalej, tak veľký problém bol aj v preplatení nákladov Československým štátnym dráham, ktoré zabezpečovali prepravu na území Československa na miesto pôvodného určenia. Preto sa snažili viaceré zainteresované ministerstvá vyrokovať železnicami zľavu na cestovnom, čo od polovice roku 1920 plne prebralo ministerstvo sociálnej starostlivosti (po presune všetkých potrebných kompetencií súvisiacich s repatriáciou a reemigráciou).

Nakoniec sa podarilo dohodnúť pravidlá pre určenie čiastky, ktorú zaplatia navrátilci za svoju prepravu do Československa nasledovne: *„Ve výkazech, které o provedených repatriacích ministerstvu sociální péče budou předkládány, vypočte vyslanectví samo hned obnos, který ten který repatriant státu má nahraditi a uvede, zda možno žádati náhradu. Nebude-li to možno a budou-li všichni účastníci převáženi v jednom a též vagoně chudí, nebude se dopravné, které se účtuje vždy až konečnou stanicí, dělit na jednotlivé účastníky. Jen tehdy, kdyby někdo z těchto účastníků byl majetný nebo aspoň nemajetný, bude přepravné rozděleno. Bude-li některý z účastníků železničního vozu repatriován na účet ministerstva národní obrany, bude jeho podíl vypočten a oznámen ministerstvu národní obrany. Pokud budou převáženy osoby jedoucí na vlastní útraty, zaplatí přepravné vídeňské vyslanectví ze složených záloh (...).“*¹⁹⁸ Z poslednej uvedenej citácie tak vyplýva, že navrátilci pri svojom prevoze boli rozdeľovaní do niekoľkých kategórií, pričom hlavným kritériom rozdelenia bola veľkosť ich majetku. Od tých, ktorí sa považovali za majetných a ktorí disponovali aspoň nejakými obmedzenými finančnými zdrojmi na návrat, sa potom po ich usadení na území Československa, vymáhala určitá čiastka, ktorá by následne pomohla splatiť dlh za ich prevoz na územie Československa. Túto činnosť malo na starosti ministerstvo vnútra, pričom sa jednalo nanajvýš o 200 korún československých na osobu. V skutočnosti však boli vymáhané

¹⁹⁷ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

¹⁹⁸ NA, Tamže.

sumy oveľa nižšie, najčastejšie sa pohybovali v rozmedzí 50 až 160 korún československých.¹⁹⁹ Na tomto mieste však treba zdôrazniť, že čiastka určená na návrat do Československa, bola vyplatená ešte v krajine pôvodného pobytu žiadateľov o presídlenie v mene danej krajiny československým vyslanectvom. A až po ich úspešnom usadení v Československu sa začala žiadať späť, tentokrát však už v československých korunách. To mohlo viacerým spôsobiť vážne problémy, pretože napríklad hodnota korún československých a maďarskej koruny (od roku 1927 pengő) alebo rakúskej koruny (od roku 1927 šiling) bola značne rozdielna.

V polovici roku 1920 sa do praxe zaviedol stav, keď hromadné aj individuálne transporty (tie individuálne prebiehali predovšetkým vtedy, keď si to neodkladnosť situácie vyžadovala a nebolo možné dlhšie čakať kým sa podarí zorganizovať kolektívny transport reemigrantov na územie Československa) sa odohrávali výhradne až po odobrení ministerstvom sociálnej starostlivosti. Mohlo by sa tak javiť, že doteraz pomerne dominantné postavenie ministerstva zahraničných vecí pomaly ustupovalo do úzadia, no to si aj naďalej zachovávalo svoje výsadné postavenie, pretože len ono jediné mohlo prostredníctvom svojho vyslanca a ostatných zamestnancov vyslanectva v danej krajine niečo organizovať a vyjednávať v mene Československa.

Pri otázke presídľovania jednotlivcov sa navyše jasne určilo, ktoré osoby môžu byť presídlené na účet ministerstva, keď sa dohodlo, že: *„repatriace ministerstvu svěřená jest pouze nouzovou výpomocí a není přípustno, aby se na účet repatričního fondu ministerstva udílely zastupitelskými úřady chudinské podpory, aby se na účet ten hradily hnanecké a pod. záležitosti. Vídeňské vyslanectví používá k tomuto účelu položky na různé nepředvídané výlohy, vykazující na měsíc červen potřebu 150 000 Kr.“*²⁰⁰ Táto čiastka sa samozrejme každý mesiac podľa aktuálnej potreby menila.

Spolu s hromadnými, ale aj s individuálnymi presunmi sa často objavovali problémy, z ktorých dva by sme mohli označiť za najvýznamnejšie. Prvý tvoril masový presun rôznych utečencov (v dobových textoch boli označovaní pojmom „hnanci“) do Československa. Tieto osoby, o ktorých sa nevedela žiadna evidencia spôsobovali československým inštitúciám veľké starosti. Ich postavenie bolo veľmi problematické, pretože žiadna krajina ich nechcela prijať na svojom území. Citovaná správa sa o nich zmieňuje: *„Doprava hnanců působí*

¹⁹⁹ NA Praha, f. Ministerstvo vnitra, k. 1233, Vymáhání podpor od československých příslušníků, 15. 5. 1922.

²⁰⁰ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatričním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

vyslanectví značné obtíže, protože není dosud upravena. Rakouské úřady dávají hnance vyslanectví prostě k dispozici.“²⁰¹ Takáto činnosť rakúskych úradov je však v tomto smere pochopiteľná, pretože aj Rakúsko sa v tomto období snažilo zbaviť utečeneckého problému takým spôsobom, že ho presunulo „na plecía“ ďalšej krajiny. Československo a taktiež ostatné krajiny v regióne sa chovali podobne.

Druhým a oveľa vážnejším problémom bolo to (dôkazom je aj konkrétny príklad z československého vyslanectva vo Viedni), že sa niekedy stávalo, že bývalí zamestnanci vyslanectva si zriadili vlastnú súkromnú repatriačnú kanceláriu, prostredníctvom ktorej následne organizovali presuny do Československa. To však prebiehalo bez registrácii a hlavne bez súhlasu československých štátnych inštitúcií, takže môžeme tvrdiť, že sa jednalo o nelegálnu činnosť, ktorá spôsobovala Československu vážne problémy. Výber repatriantov sa totiž v tomto prípade neriadil žiadnymi pravidlami a všetko v podstate prebiehalo veľmi chaoticky. Ich hlavným cieľom bol prirodzene čo najväčší zisk. Citovaná správa popisuje problém nasledovne: „(...) počítaje se svými zkušenostmi nabytými v repatriačním referátě, soukromou repatriační kancelář v XVII. okresu u povozníka Janouta a stěhují majetné lidi bez vědomí a schválení vyslanectví do Československé republiky. Stěhují všelijaké lidi, k jejichž převozu by vyslanectví dávali svolení ani nemohlo, stěhují i příslušníky rakouské, Němce, kteří nemají třeba v republice ani bytu ani dovoleného zaměstnání a pod. Při tom ovšem lidi ty všemožně odírají. Tomuto obchodování je třeba učiniti přítrž v zájmu převážených i republiky samé. Zakročením u úřadů rakouských ničeho se nepořídí a požádalo proto vyslanectví již v únoru t.r. ministerstvo financí, aby uložilo pohraničním úřadům celním nepovolovati převoz svršků bez osvědčení vyslanectví, že převážený vyhověl předpisům.“²⁰² Z uvedenej citácie tak vyplýva, že tento druh presunov uskutočňovaný nelegálnymi súkromnými kanceláriami sa predovšetkým zameriaval na majetnejšie vrstvy obyvateľstva, pričom v tomto prípade nebol podstatný ich pôvod alebo vôbec nejaký druh príslušnosti k Československu. Podstatný rozdiel totiž spočíval v poplatkoch, ktoré si spomínaná súkromná viedenská repatriačná spoločnosť účtovala za prepravu do Československa. Podľa archívnej správy cesta z Viedne do Břeclavy v jej réžii stála 6 000 korún československých. V prípade, že transport bol organizovaný československým vyslanectvom vo Viedni, tak sa suma pohybovala okolo 3 500 korún československých. Keďže teda takto organizovaná repatriácia prebiehala bez akejkolvek kontroly a bez akýchkoľvek platných predpisov určených československými

²⁰¹ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

²⁰² NA, Tamže.

institúciami, tak to spôsobilo to, že „(...) *dopravuje se tímto způsobem do republiky ve značné míře živél nespolehlivý, třebas i nebezpečný a kromě toho znesnadňuje se v republice ještě situace nouze bytové a zaměstnanecké.*“²⁰³

Uskutočňované transporty bolo potrebné financovať z viacerých zdrojov. Preto bol konkrétne na československom vyslanectve vo Viedni (rovnaké to však bolo aj pri ostatných československých zastupiteľských úradoch v stredoeurópskom regióne) zriadený repatriačný fond. Tento fond dostával pravidelné príspevky od československého ministerstva zahraničných vecí, ale značná časť jeho výdavkov bola hradená z poplatkov, ktoré sa vyberali od samotných navrátilcov. Tieto vyberané manipulačné poplatky boli „(...) *určené k úhradě platů průvodců vlaků repatriačních, poplatků za celní revise, poplatků vojenským průvodcům, nutného zpropitného nádražním a železničním zaměstnancům a pod.*“²⁰⁴ Taktiež sa následne len z tohto fondu hradili aj hromadne organizované transporty repatriantov. Zmena nastala v polovici roku 1920 a bola skôr inštitucionálneho charakteru, keď ministerstvo zahraničných vecí zastavilo dotovanie repatriačných fondov na svojich vyslanectvách, pretože problematika reemigrácie a repatriácie sa v tomto období na pokyn Prezídia ministerskej rady dostala pod úplnú kompetenciu ministerstva sociálnej starostlivosti. V praxi to však nemalo takmer žiadny dopad, pretože finančné prostriedky sa aj naďalej darilo obstarávať z iných zdrojov.

Z repatriačného fondu sa okrem spomínaných vecí platilo napríklad aj prevádzkovanie útulne pre repatriantov (ročne to vychádzalo približne na 150 000 korún československých).²⁰⁵ Všetky náklady na prevádzku útulne a všetkých jej zamestnancov v tomto konkrétnom viedenskom príklade platilo československé vyslanectvo zo svojho rozpočtu dotovaného československým ministerstvom zahraničných vecí. V praxi tak útulňa slúžila ako dočasné ubytovanie pre tých krajanov, ktorí prišli do Viedne pred odchodom do Československa z iných častí Rakúska. Na krátku dobu dokázala ubytovať približne 50 ľudí.

²⁰³ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

²⁰⁴ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

Například v roku 1920 bolo na účte repatriačného fondu československého vyslanectva vo Viedni približne 1 290 000 korún československých a jeho príjem bol tak vyšší ako výdaje. To by mohlo dokazovať veľký záujem o presťahovanie sa do Československa, pretože ako sa už uviedlo, tak veľká časť z príjmov pochádzala práve z vyberaných manipulačných poplatkov od navrátilcov.

²⁰⁵ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Zpráva o repatriačním oddělení československého vyslanectví ve Vídni a jeho agendě, 20. 6. 1921.

Okrem toho sa z repatriačného fondu platili ešte „(...) *náklady za dopravu nábytku úplně chudých repatriantů z bytu na nádraží a nezbytně nutné podpory.*“

Okrem analyzovanej činnosti repatriačných oddelení na československom viedenskom vyslanectve sa samozrejme ministerstvo zahraničných vecí do polovice roku 1920 veľmi intenzívne venovalo aj iným činnostiam súvisiacim s reemigráciou a repatriáciou. Viaceré z nich by bolo možné ukázať na príklade Maďarska, pretože jeho vzťahy s Československom v bezprostrednom povojnovom období v rokoch 1918 až 1920 boli oveľa komplikovanejšie ako vzťahy s Rakúskom. Na rozdiel od Rakúska sa totiž československým predstaviteľom nepodarilo s predstaviteľmi Maďarska uzavrieť žiadnu významnú medzinárodnú zmluvu. Výnimku tvorí rok 1921 kedy bola uzavretá tzv. Brnenská zmluva upravujúca vzájomné vzťahy aspoň na niekoľko rokov dopredu. Absencia vzájomnej komunikácie a úpravy vzťahov však mala objektívnu príčinu hlavne v tom, že sa vo veľmi krátkom období v Maďarsku vystriedali pri moci viaceré režimy a situácia sa stabilizovala až potom, čo do čela štátu nastúpil Miklós Horthy v pozícii regenta Maďarského kráľovstva.

Najčastejšie muselo ministerstvo zahraničných vecí riešiť s maďarskými úradmi vypovedanie osôb z oboch krajín. Predovšetkým v prvých povojnových mesiacoch, keď sa v Československu situácia pomaly stabilizovala a keď sa ešte v Maďarsku nedostal k moci Béla Kun, to bolo skoro na dennom poriadku. Jednalo sa väčšinou o ľudí, ktorí sa nestotožnili s novým štátom a jeho ideológiou a preto radšej ušli do susednej krajiny.

Druhou činnosťou bolo organizovanie výmeny väzňov medzi Československom a Maďarskom. Pre túto aktivitu československé ministerstvo zahraničných vecí vypracovalo určité zásady, ktoré prostredníctvom svojho vyslanectva v Budapešti interpretovalo priamo maďarskej strane. Na základe vzájomnej dohody, podľa správy z roku 1921 mali byť z Maďarska prepustené „(...) osoby z politických dôvodů v Maďarsku uvězněné, resp. internované, které právoplatně pro československou státní příslušnost optovaly.“²⁰⁶ Na druhej strane osoby, ktoré sa mali dostať z Československa do Maďarska rozdelilo ministerstvo zahraničných vecí do niekoľkých kategórii:

„1. Maďarští státní příslušníci zde internovaní. Do této kategorie patří asi 10 až 15 vojínů, pohraničních strážníků a civilních osob, které při neoprávněném přechodu hranic byly našimi úřady internovány.

2. Maďarští státní příslušníci věznění v republice Československé pro trestní čin rázu politického, celkem nanejvýše 3 osoby.

²⁰⁶ AMZV Praha, f. ZÚ Budapešť 1919-1940 (příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění), k. 40, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1. 7. 1922.

3. *Českoslovenští příslušníci, věznění v republice Československé pro trestní čin rázu politického, kteří dle ustanovení trianonské mírové smlouvy právoplatně optovali pro státní příslušnost maďarskou, resp. tak až do dne vypovězení opční lhůty /26. VII. 1922/ učiní.*²⁰⁷

Počet osôb zaradených do vyššie uvedenej tretej kategórie však nebolo možné presne určiť. Navyše množstvo osôb, ktoré optovali pre maďarskú štátnu príslušnosť v Československu ani väznených nebolo a mohli tak slobodne opustiť jeho územie. Z tých, ktorí boli skutočne väznení z nejakých politických dôvodov, tak len malá časť z nich požiadala o svoj odchod do Maďarska. Všeobecne sa však po rokovaníach v Brne, ktoré sa konali v septembri 1921 medzi E. Benešom a maďarským ministrom zahraničných vecí Miklósom Bánffym, sa dohodlo, že za jedného československého občana prepusteného z maďarského väzenia, budú v Československu prepustení dvaja občania hlásiaci sa k maďarskej národnosti.

V týchto dvoch spomínaných prípadoch (vzájomná výmena väzňov a vypovedanie nežiaducich osôb) tak muselo ministerstvo zahraničných vecí veľmi úzko spolupracovať s ostatnými inštitúciami, predovšetkým s ministerstvom vnútra, od ktorého získavalo všetky potrebné podklady. Pričom podľa citovanej správy: „*Trestním činem rázu politického rozumí se trestní čin politický nebo vojenský ve smyslu doktríny mezinárodního práva.*“²⁰⁸

Pri repatriačnej a reemigračnej činnosti ministerstva zahraničných vecí svoj význam zohrávala aj jeho informačno-analytická činnosť, z ktorej neskôr získavali potrebné podklady a informácie aj ostatné zapojené inštitúcie. Prostredníctvom zamestnancov svojich vyslanectiev získavalo ministerstvo potrebné informácie o postavení českej a slovenskej menšiny v danom štáte. Ako samo ministerstvo uvádza: „*K důležitým státním úkonům potřebuje ministerstvo zahraničních věcí přesných a podobných informací o tom, jakým způsobem jsou upraveny poměry národnostních menšin v jednotlivých evropských státech.*“²⁰⁹ Preto muselo každé vyslanectvo v Európe, kde žila početná česká a slovenská menšina, vypracovať správu, v ktorej by sa zhodnotilo jej postavenie v danej krajine z najrôznejších hľadísk. Na základe týchto správ potom mohlo ministerstvo predpokladať, z ktorého smeru by bol eventuálny najväčší záujem o presídlenie do Československa.²¹⁰

²⁰⁷ AMZV Praha, f. ZÚ Budapešť 1919-1940 (příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění), k. 40, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1. 7. 1922.

²⁰⁸ AMZV Praha, f. ZÚ Budapešť 1919-1940 (příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění), k. 40, Vzájemné propuštění vězňů mezi RČS a Maďarskem, 1. 7. 1922.

²⁰⁹ AMZV Praha, f. ZÚ Budapešť 1919-1940 (politické věci), k. 19, Menšiny v cizích státech, 11. 7. 1922.

²¹⁰ AMZV Praha, f. ZÚ Budapešť 1919-1940 (politické věci), k. 19, Menšiny v cizích státech, 11. 7. 1922.

Ministerstvo zahraničných vecí tak v repatriačnej a reemigračnej problematike v prvých rokoch existencie Československa zohrávalo pomerne významnú úlohu, pretože prostredníctvom svojich zamestnancov rozhodovalo o všetkých prípadoch individuálnych, ale aj kolektívnych návratov našich krajanov, ktorí smerovali do Československa. Na základe toho, že sa medzi kľúčovými exekutívnymi inštitúciami (čo sme si dokázali na príkladoch z Rakúska a Maďarska) podarilo vybudovať pomerne dobre fungujúce vzťahy a vzájomné prepojenia a toky potrebných informácií, tak sa celý tento proces, s ktorým sa trápili aj ostatné krajiny, dokázal v rámci možností celkom dobre zvládnuť. Pri riešení problémov, ktoré boli s reemigráciou a repatriáciou späté priamo na území Československa, sa však do popredia dostávali dve iné inštitúcie – ministerstvo vnútra a ministerstvo sociálnej starostlivosti (neskôr v období od 4.4.1945 do 10.6.1946 s názvom ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti, v období od 10.6.1946 do 11.5.1949 s názvom ministerstvo sociálnej starostlivosti a v období od 11.5.1949 do 7.9.1951 s názvom ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti), na ktorých činnosť sa pozrieme v nasledujúcich častiach.

Konkrétne museli československé zastupiteľské úrady v zahraničí spracovať pre lepší prehľad o situácii nasledujúce otázky:

- „1. Kterými zákony /pokud možno uvéstí úplné jejich znění/ jest upraven poměr národnostních menšin.*
- 2. Statistické údaje o síle minorit s udáním pramene, z něhož čerpáno; vylíčení kulturního i hospodářského stavu minorit a jejich smýšlení i chování k většině, tj. ke státu, k němuž náležejí.*
- 3. Právní postavení a zabezpečení národnostních menšin, jak se jeví:*
 - a, v zákoně volebním do parlamentu a do obcí;*
 - b, v úpravě otázky jazykové, ať cestou zákona nebo administrativy u soudů, správních úřadů, v parlamentě /jednací řád/ a v životě veřejném vůbec; jest jeden jazyk prohlášen za oficiální /státní/ a jsou vedle něho připuštěny i jazyky minorit jako oficiální a v jakém rozsahu?*
 - c, v oboru školském: statistika menšinového školství všech kategorií; eventuální účast a zastoupení menšin ve správě škol;*
 - d, v zastoupení minorit ve vládě a správě státní /v úřadech správních, u soudů/, ve vojsku, ve veřejných korporacích i samosprávě;*
 - e, v oboru církevním /počet duchovních, bohoslužebný jazyk apod./*
- 4. Jsou-li národnostní menšiny v tamním státě považovány za samostatné právní subjekty a mají-li na základě toho určitá práva korporační, zejména určitou míru autonomie a samosprávy /zvláště v oboru školském a kulturním vůbec/, takže mohou samy o svých potřebách a skrze své lidi rozhodovati /tzv. národnostní autonomie/.“*

4. Ministerstvo vnútra v reemigračnej a repatriačnej problematike

4.1 Pozícia a kompetencie ministerstva vnútra

Ako sme si v predchádzajúcich častiach ukázali, tak na návrate našich krajanov do Československa v obdobiach po skončení prvej a druhej svetovej vojny participovali štátne inštitúcie spolu s tými neštátnymi. Vzájomne sa vo svojich činnostiach dopĺňali. Každá zo zapojených inštitúcií alebo organizácií plnila špecifickú úlohu, pretože návratovú politiku po oboch globálnych vojnových konfliktoch nemôžeme jednoducho chápať ako nejaký proces, ktorý sa odohrával izolovane v pomyselnom vákuu. Bol to skôr súbor procesov a udalostí, ktoré sa navzájom ovplyvňovali a ktoré výrazným spôsobom vplývali na svoje bližšie i vzdialenejšie okolie.

Na základe získaných kompetencií mali samozrejme v celom skúmanom procese dominantné postavenie štátne inštitúcie pred tými neštátnymi. To vyplývalo predovšetkým z toho, že disponovali dostatočnými finančnými prostriedkami a kvalifikovaným personálnym aparátom, ktorý sa mohol návratovou politikou zaoberať. Z pomedzi množstva štátnych inštitúcií, ktoré sa v bezprostrednom období po prvej a druhej svetovej vojne priamo alebo aj nepriamo, sprostredkovane, podieľali na reemigračných a repatriačných akciách, ktoré Československo organizovalo, dominovali predovšetkým tri ministerstvá. Už analyzované ministerstvo zahraničných vecí, ďalej ministerstvo vnútra, ktorému sa budeme venovať v tejto kapitole a nakoniec ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré rozoberieme v nasledujúcej časti našej práce.²¹¹ Už od polovice roka 1920 tak spadala repatriačná a reemigračná agenda pod ministerstvo sociálnej starostlivosti a to sa tak postavilo na vrchol pomyslenej pyramídy štátnych (a taktiež neštátnych) inštitúcií zaoberajúcich sa reemigračnou a repatriačnou problematikou. To všetko sa odohralo na základe rozhodnutia Prezídia Ministerskej rady v priebehu polovice roka 1920, ktoré rozhodlo, aby „(...) *péče o Čechy a Slováky vracející se*

²¹¹ Ministerstvo zahraničných vecí dominovalo v zhromažďovaní informácií o krajanoch, ktorí prejavili záujem a snahu o presťahovanie sa do Československa alebo, ktorí mali byť do Československa presunutí na základe vyjednaných medzištátnych dohôd. Od polovice roka 1920, kedy celá agenda reemigrácie a repatriácie prešla po rozhodnutí Prezídia Ministerskej rady pod gesciu ministerstva sociálnej starostlivosti, sa začali postupne zriaďovať Československé presídlovacie komisie, ktoré pôsobili v jednotlivých krajinách a zabezpečovali tak pomyselný kontakt krajanov s Československom až do ich presídlenia (to obnášalo získavanie prvotných informácií a ich následný presun k spracovaniu ostatným relevantným inštitúciám, inštrukcie k samotnému presťahovaniu a pod.).

*z ciziny do vlasti, vyjma agendy prikázanou Ministerstvu národní obrany, a zároveň rozhodla, že se ministerstvu sociální péče k provádění agend repatriačních přidělí dostatečný a zkušený personál, poskytnou potřebné místnosti, tábory a ubikace a povolí dostatečné peněžní prostředky.*²¹² S príchodom Čechov a Slovákov žijúcich dlhé roky v zahraničí totiž súviselo veľké množstvo ďalších problémov, ktoré museli byť vzhľadom na povojnovú situáciu veľmi rýchlo a efektívne vyriešené. Prevládal tak predpoklad, že najlepšie zdroje a podmienky na rýchle riešenie týchto problémov by malo mať práve ministerstvo sociálnej starostlivosti. To sa malo po príchode navrátilcov do Československa postarať o ich ubytovanie, zdravotnú a sociálnu starostlivosť, o ich postupnú integráciu do väčšinovej československej spoločnosti, ktorá mala prebiehať hlavne prostredníctvom ich začlenenia do československého pracovného trhu a československého školského systému (ako nám však ukazuje príklad slovenských repatriantov z maďarského Diosgyöru, tak tento proces nebol vždy úspešný a jednoduchý). Logicky sa tak toho všetkého malo ujať práve ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré disponovalo najlepšími a najaktuálnejšími informáciami o potrebách československého pracovného trhu a o ponúkaných voľných pracovných pozíciách, ktoré by eventuálne mohli byť obsadené práve repatriantami alebo reemigrantami.

Nepostrádateľnú úlohu však od okamžiku ich presídlenia na československé územie zohrávalo aj ministerstvo vnútra. Podobne ako ostatné ministerstvá, tak aj ministerstvo vnútra bolo vytvorené pri zrode novej republiky, ako jedna z kľúčových štátnych inštitúcií, na základe zákona č. 2/1918 Zb., ktorý vydal Národný výbor československý, aby sa „(...) *zřizovaly nejvyšší správní úřady ve státě československém.*“²¹³ Ministerstvo vnútra ako aj ostatné ministerstvá spočiatku prebrali organizačnú štruktúru podľa svojho rakúskeho predchodcu až do doby, kým situácia nebola dostatočne stabilizovaná, aby sa na základe prijatia nových právnych noriem mohli stanoviť ich nové kompetencie. V prípade ministerstva vnútra, ktoré je v centre našej pozornosti to boli napríklad *„Záležitosti státní a ústavní, počítaje v to i zákonodárné úpravy. Spolupůsobení při všech osnovách zákonů a nařízení, které se týkají obecného státního zájmu. Záležitosti státních hranic, záležitosti státní vlajky, státního znaku a státní pečeti; ústavní a osobní záležitosti Národního*

²¹² NA Praha, f. Ministerstvo vnitra, inv. č. 1233, Repatriace československých příslušníků, 9. 6. 1920.

²¹³ NA Praha, *Průvodce k fondům ministerstva vnitra*, Státní ústřední archiv, 1958, s. 1.

K ostatným najvyšším správnym úradom okrem ministerstva vnútra ďalej podľa tohto zákona patrili ešte ministerstvo zahraničia; ministerstvo financií; ministerstvo školstva a národnej osvety; ministerstvo spravodlivosti, ministerstvo priemyslu, obchodu a živností; ministerstvo železníc; ministerstvo poľnohospodárstva; ministerstvo národnej obrany.

*shromáždění; záležitosti voleb; osobní a pensijní záležitosti zaměstnanců Národního shromáždění.*²¹⁴

Ďalšou významnou kompetenciou ministerstva vnútra bola organizácia štátnych úradov, politickej a štátnej správy a taktiež aj organizácia bezpečnostných zložiek a ich riadenie. Zároveň bolo ministerstvo vnútra poslednou inštanciou pre odvolanie sa vo všetkých záležitostiach pôsobnosti politických a bezpečnostných orgánov, pokiaľ toto rozhodovanie nebolo výslovne pridelné inej inštitúcii podľa zamerania. Zaoberalo sa taktiež záležitosťami štátnych zamestnancov a správnymi záležitosťami ako napríklad stanovením zásad správneho a trestného práva, stanovením základnej úradníckej terminológie (v tomto prípade dochádzalo k úzkej vzájomnej kooperácii s ministerstvom spravodlivosti, ministerstvom školstva a národnej osvety) alebo aj stanovením organizácie archívnictva a záležitosťami archívov.

Zároveň sa ministerstvo vnútra venovalo aj záležitostiam zemskej, okresnej a obecnej samosprávy, čo bolo hlavne v prvých rokoch existencie Československa nesmierne komplikované, ale zároveň aj dôležité, pretože medzi jednotlivými časťami republiky neboli rovnaké podmienky. Zatiaľ čo v českých krajinách fungoval zemský systém podľa rakúskeho vzoru, tak na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi stále pretrvávalo pôvodné uhorské župné zriadenie. V spolupráci s už spomínaným ministerstvom školstva a národnej osvety sa ministerstvo vnútra významným spôsobom podieľalo aj na ochrane významných kultúrno-historických pamiatok a taktiež na zakladaní nových československých škôl. Zabezpečovalo aj výkon štátneho dozoru nad súkromnými poisťovňami, venovalo sa záležitostiam fondov a sporiteľní a regulovalo prístup cudzozemských akciových spoločností k československému kapitálu.

K významnej oblasti pôsobnosti ministerstva vnútra patrili taktiež otázky všeobecnej bezpečnosti, pod ktorú by sme mohli zaradiť *„Záležitosti spolkové, právo shromažďovací, spolupůsobení při udělování koncesii na radiotelegrafní a radiotelefonní stanice, udělování oprávnění nosit stejnokroje a odznaky, policie silniční, záležitosti divadel a kinematografie, policejních licencí na veřejné produkce a zábavy, evidence obyvatelstva, cestovní pasy a občanské průkazy.*²¹⁵ Pod túto kategóriu ochrany by sme mohli zaradiť aj záležitosti týkajúce sa bezpečnosti osôb a ich majetku, kam patria napríklad *„(...) záležitosti hnanecké [utečenecké – pozn. vložil M.L.], policejní dozor a vypovězení, spolupůsobení v záležitostech donucovacích pracoven a polepšoven, policie požární a hasičstvo, povolení k nošení zbraní,*

²¹⁴ NA Praha, *Průvodce k fondům ministerstva vnitra*, Státní ústřední archiv, 1958, s. 3-5.

²¹⁵ Tamže, s. 3-5.

*záležitosti třaskavin, výbušnin a střeliva.*²¹⁶ Pre našu tému sú však nesmierne dôležité hlavne body týkajúce sa problematiky evidencie obyvateľstva, ale aj kompetencie vo vydávaní cestovných pasov a občianskych preukazov. Vydávanie cestovných dokladov bolo upravené vládnym nariadením č. 215/1921 Zb. zo dňa 9. júna 1921.²¹⁷ Platnosť tohto nariadenia bola pôvodne stanovená na dva roky, no nakoniec musela byť niekoľkokrát predĺžovaná, pretože zákon o cestovných dokladoch (zákon č. 55/1928 Zb.) začal platiť až od 29. marca 1928.²¹⁸

Podľa uvedeného vládneho nariadenia vydávanie cestovných dokladov bolo v plnej kompetencii orgánov ministerstva vnútra, konkrétne okresných alebo policajných úradov. Osobám bez československej štátnej príslušnosti (čo sa týkalo prirodzene aj reemigrantov nachádzajúcich sa už na území Československa, ktorým ešte nebolo pridelené domovské právo a teda ani štátne občianstvo) vydávali cestovné doklady zemské úrady (v prípade Slovenska to bol krajinský úrad). Ministerstvo zahraničných vecí malo taktiež právomoc vydávať diplomatické pasy.

Pre príslušníkov ostatných štátov, ktorí prichádzali na územie Československa začala platiť vízová povinnosť. Jej náležitosti upravovalo ministerstvo vnútra, ktoré na základe zákona mohlo zavádzať alebo rušiť vízovú povinnosť s jednotlivými krajinami. Počas existencie medzivojnovkej Československej republiky bola vízová povinnosť postupne zrušená s viacerými krajinami (vid' tabuľku č. 2²¹⁹). Rušenie vízovej povinnosti bolo väčšinou uskutočňované pomocou bilaterálnych dohôd s jednotlivými krajinami na základe reciprocity. K zrušeniu vízovej povinnosti alebo k uzavretiu bilaterálnych dohôd zo strany medzivojnového Československa sa však netýkalo Sovietskeho zväzu, Poľska, Maďarska a Bulharska.²²⁰ Práve z týchto krajín (okrem Bulharska) však na územie Československa prichádzalo najväčšie množstvo žiadateľov o návrat alebo o presídlenie do Československa. Vízová povinnosť s týmito krajinami tak spôsobovala žiadateľom o návrat značné komplikácie administratívneho charakteru, ktoré museli prekonávať, ak chceli byť v celom procese úspešní.

Predposledný bod hlavných kompetencií ministerstva vnútra sa týkal jeho spolupôsobenia a kooperácie s inými ministerstvami v záležitostiach sociálnych

²¹⁶ NA Praha, *Průvodce k fondům ministerstva vnitra*, Státní ústřední archiv, 1958, s. 3-5.

²¹⁷ RYCHLÍK J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, 2007, s. 12.

²¹⁸ Tamže, s. 158.

²¹⁹ Tamže, s. 14.

²²⁰ Tamže, s. 14.

a humanitárnych (napr. najrôznejšie nadačné záležitosti alebo záležitosti núdzovej podpory obyvateľstva pri živelných katastrofách). Ďalej to v spolupráci s ministertvom národnej obrany boli záležitosti vojenského charakteru (napr. vyživovacie príspevky na mobilizáciu, ďalšia vojensko-administratívna agenda) alebo v spolupráci s ministertvom spravodlivosti súdne záležitosti.

Tab. č. 2: Zrušenie vízovej povinnosti s jednotlivými krajinami (1918-1938)

Názov štátu	Zrušenie na základe vyhlášky
Spojené štáty americké	vyhl. 10/1932 Sb.
Belgicko	vyhl. 116/1928 Sb.
Veľká Británia	vyhl. 50/1930 Sb.
Dánsko	vyhl. 91/1929 Sb.
Estónsko	vyhl. 69/1928 Sb.
Fínsko	vyhl. 165/1929 Sb.
Francúzsko	vyhl. 141/1932 Sb.
Holandsko	vyhl. 111/1929 Sb.
Island	vyhl. 116/1931 Sb.
Taliansko	vyhl. 78/1929 Sb.
Juhoslávia	vyhl. 6/1929 Sb.
Litva	vyhl. 61/1931 Sb.
Lotyšsko	vyhl. 8/1930 Sb.
Monako	vyhl. 272/1936 Sb.
Nórsko	vyhl. 160/1929 Sb.
Rumunsko	vyhl. 300/1936 Sb.
Sárske územie	vyhl. 153/1928 Sb.
Švédsko	vyhl. 49/1930 Sb.
Uruguaj	vyhl. 191/1929 Sb.
Španielsko	vyhl. 20/1929 Sb.

Pre návratovú problematiku z rôznorodých kompetencií ministerstva vnútra, na ktoré sme poukázali, však bola najdôležitejšia tá, ktorá sa týkala „(...) *záležitostí státního občanství a jeho udělování, záležitosti domovského práva, dozor nad zachovávaním zákonů o zrušení*

šlechtictví, řádů a titulů, změna jmen osob a udělování jmen, matriční záležitosti sčítání obyvatelstva, spolupůsobení ve věcech vystěhovalectví a přistěhovalectví.“²²¹

²²¹ NA Praha, *Průvodce k fondům ministerstva vnitra*, Státní ústřední archiv, 1958, s. 3-5.

4.2 Domovské právo a československé štátne občianstvo

Z predchádzajúcej časti môžeme teda bez pochybností vyvodiť, že jednou z najdôležitejších úloh pre ministerstvo vnútra v oblasti prisťahovaleckej politiky (kam spadajú aj skúmané procesy reemigrácie a repatriácie), bolo udeľovanie rozhodnutí o získaní československého štátneho občianstva. Pridelovanie rozhodnutí o získaní štátneho občianstva sa vzťahovalo na reemigrantov, pretože to boli krajanovia, ktorí už mali väčšinou občianstvo iného štátu. Okrem pôvodu, prípadne vzdialených rodinných väzieb a používaného jazyka ich zatiaľ s Československom nič nespájalo (majetok alebo sociálne kontakty boli v krajinách, kde dovtedy žili). Repatrianti, na rozdiel od nich, mali s Československom oveľa pevnejšie väzby. Jeho územie totiž neopustili dobrovoľne zo svojej vlastnej vôle, ich návrat bol vo väčšine prípadov samozrejмый a teda vo väčšine prípadov už boli držiteľmi československého štátneho občianstva a domovského práva v niektorých z obcí. Akt pridelenia domovského práva a následne aj štátneho občianstva, resp. toto úradné rozhodnutie potom umožňovalo legálne pobývať na území Československa bez hrozby akýchkoľvek sankcií.²²² Právnu normu vytvárali predovšetkým československý pasový zákon č. 55/1928 Sb. a československý zákon o vystáhovalectvu č. 71/1922 Sb.²²³.

Keď sa však vrátime do obdobia krátko po skončení prvej svetovej vojny, tak nové ministerstvo vnútra sa muselo vyrovnávať s jedným závažným problémom, ktorým bolo udeľovanie oprávnenia na získanie československého štátneho občianstva. Na základe výsledkov vojny a nového geografického usporiadania stredoeurópskeho regiónu totiž nemohlo byť celkom jasné, kto z niekdajších rakúskych a uhorských občanov je teraz občanom Československa a kto má teda nescudziteľné právo sa do Československa presťahovať.²²⁴

²²² Zákony, ktoré stanovovali tresty za nedovolenú emigráciu alebo prekročenie hraníc sa na území Československa zavádzali až v období druhej svetovej vojny, kedy bolo právo na slobodné cestovanie a prekračovanie hraníc opäť obmedzené, podobne ako to bolo aj v období prvej svetovej vojny. V medzivojnovom období boli československé právne predpisy zameriavajúce sa na túto oblasť v plnom súlade s vtedajšou európskou praxou (samozrejme s výnimkou ZSSR a od roku 1935 aj Nemecka). Jednotlivé krajiny mali právo obmedziť vystáhovanie sa svojim obyvateľom z dôvodu ohrozenia štátnej bezpečnosti, ale nelegálne prekročenie hraníc sa trestalo len ako priestupok. Podrobne sa tejto problematike venuje RYCHLÍK J.: *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě*. In. *Securitas Imperii*, r. 2016, č. 2, s. 10-72.

²²³ RYCHLÍK J.: *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě*. In. *Securitas Imperii*, r. 2016, č. 2, s. 15.

²²⁴ RYCHLÍK J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystáhovalecká politika 1848–1989*, 2007, s. 5-11.

Občania Rakúska a Uhorska boli voči sebe vzájomne v postavení cudzincov, pretože obidve časti dualistickej monarchie mali vlastné štátne občianstvo.

Občianstvo už v tomto období bolo nesmierne dôležité, pretože množstvo Čechov a Slovákov sa rozhodlo dobrovoľne pre presídlenie do Československa práve vďaka možnosti získania československého štátneho občianstva. Ich motívom k migrácii z územia, na ktorých predtým dlhodobo žili, tak neboli len ich ekonomické a sociálne záujmy, ale aj snaha získať novú občiansku príslušnosť. Občianstvo sa tak prevažne chápalo ako vzťah medzi štátom a jednotlivcom, kde každý z tejto dvojice je plnoprávne zodpovedný voči tomu druhému. Pojem občianstva tak pozostáva zo sústavy obojstranných práv a povinností, ktoré sú podporené zákonmi, ktoré stoja nad oboma stranami. Občan tak prostredníctvom občianstva a teda aj príslušnosti k nejakému štátnemu zväzku má určité práva, ktoré musí štát chrániť, ale taktiež má aj povinnosti, ktoré má štát právo vynucovať.²²⁵ Keby sme tieto argumenty vzťahli na prípad československých navrátilcov, tak štát sa postaral o ich prepravu (a samozrejme aj prepravu ich majetku), podľa svojich možností sa im snažil zabezpečiť ubytovanie, sociálnu a zdravotnú starostlivosť, bezpečnosť a v neposlednej rade zamestnanie. Na druhej strane mal od nich aj očakávania, ktoré sa v priebehu času prirodzene menili. Od posilnenia myšlienky jednotného československého národa a jeho budovania, cez pomoc pri rozvoji hospodársky a sociálne zaostalejších častí republiky, až po vyjadrovanie lojality k obnovenému Československu po konci druhej svetovej vojny a k súhlasu s novým politicko-spoločenským usporiadaním. Preto, aby štát a jeho inštitúcie dostali potvrdenia týchto svojich požiadaviek, museli reemigranti prechádzať celým zdĺhavým procesom pridelenia štátneho občianstva, aby potom mohli slobodne využívať všetky práva a plniť povinnosti, ktoré im z ich statusu vyplývali.

Otázku občianstva v medzivojnovom Československu ako prvý upravoval zákon č. 236/1920 Sb., podľa ktorého bolo pre určenie štátneho občianstva rozhodujúce pridelené domovské právo v niektorej z obcí nachádzajúcich sa na území Československa. Ako sa uvádza v paragrafe č. 21 zmieňovaného zákona, tak práve ministerstvo vnútra bolo poverené tým, aby uskutočňovalo prevádzanie tohto zákona do praxe. Nový československý zákon však v podstate vychádzal z pôvodných rakúskych a uhorských právnych noriem, ktoré viazali občianstvo k domovskému právu v niektorej obci na území Habsburskej monarchie. V tomto momente musíme zdôrazniť, že domovské právo vo vtedajšom dobovom kontexte nemalo nič spoločné s pojmom trvalý pobyt v takom zmysle, v akom ho chápeme v súčasnosti. Domovské právo tvoril jednoducho zväzok fyzickej osoby a obce (v širšom slova zmysle by sme ho mohli nahradiť aj pojmom „obecné občianstvo“). Tento zväzok s obcou sa dedil po

²²⁵ SCRUTON R.: *O potřebnosti národů*. 2011, s. 19.

rodičoch alebo sa získaval uzavretím manželstva. Pokiaľ teda Česi alebo Slováci pobývali po vzniku republiky mimo územia Československa, avšak zároveň na území, ktoré pôvodne patrilo k Rakúsko-uhorskej monarchii, bolo pre priznanie ich československého štátneho občianstva rozhodujúce, či ešte stále mali v niektorej obci (v tomto prípade v zmysle obce ich pôvodu) nachádzajúcej sa na území Československa domovské právo alebo či ho už získali v mieste svojho nového bydliska, čo bolo oveľa častejšie. V tomto momente sa prax preberala z predošlých rakúskych noriem, keď udelenie rakúskeho štátneho občianstva bolo taktiež naviazané na pridelenie domovského práva. Ako sa uvádza v paragrafe 2 zákona č. 222/1896 ř. z.: „*Rakouské státní občanství jest všeobecnou podmínkou nabývání příslušnosti a nedostatek jeho činí nabytí příslušnosti nemožným.*“²²⁶ Podobne teda aj československé štátne občianstvo a domovské právo na území Československa akoby boli pomyselnými spojenými nádobami, kde jedna časť nemohla existovať bez tej druhej.

Podľa zavedenej praxe si navrátilci museli najprv vyjednať alebo nejakým iným spôsobom zabezpečiť domovské právo v niektorej z obcí na československom území, aby mohli následne požiadať o udelenie československého štátneho občianstva. Celá táto agenda bola upravená už spomínaným zákonom č. 236/1920 Sb. z. a n. „*o nabývání a pozbývání státního občanství a práva domovského v republice Československé*“²²⁷, ktorý vstúpil v platnosť 9. apríla 1920 a ktorý nadväzoval na predchádzajúce právne úpravy z oblasti udeľovania štátneho občianstva vychádzajúce aj z medzinárodných zmlúv (hlavne zo Saint Germainskej a Versailleskej dohody) a z bývalých rakúskych a uhorských zákonníkov. Analyzovaný československý zákon zvýhodňoval osoby s českou a slovenskou národnosťou, ktoré mali možnosť získať československé štátne občianstvo prostredníctvom opcie – čiže prehlásením. V tomto prípade navyše zákon nerozlišoval medzi českou a slovenskou národnosťou, ale spomínal len „Čechoslovákov podľa rasy a jazyka“, kde „rasu“ chápal v zmysle etnického pôvodu. Úzke prepojenie pojmov štátne občianstvo a domovské právo zmieňovaný zákon zdôrazňoval napr. v paragrafe 14, v ktorom sa uvádzalo: „*Pokud osoba, která podla ustanovení tohto zákona stala nebo stane se státním občanem československým, nemá na území Československé republiky obce domovské, nabývá domovského práva v té obci, která byla naposledy její obcí domovskou, nebo domovskou obcí jejího manželského otce, nebo nemanželské matky; není-li takové obce, tedy v oné obci, kde měla ona, nebo její právě uvedení předkové, naposledy své řádné bydliště; není-li ani takové obce, tedy v oné*

²²⁶ TRÁVNÍČEK J.: *Domovské právo dle zákona ze dne 3. prosince 1863, ř.z. č. 105 a ze dne 5. prosince 1896, ř.z. č. 222, 1901, s. 7.*

²²⁷ RYCHLÍK J.: *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě.* In. *Securitas Imperii*, r. 2016, č. 2, s. 12-13.

*obci řečeného území, kde se ona sama nebo její právě uvedení předkové narodili. Nelze-li ani tak určit její obec domovskou, přísluší jí právo domovské v obci, kde se po prvé po svém návratu z ciziny, jako v řádném bydlíšti usadí.*²²⁸ Udelenie domovského práva však neprebiehало automaticky každému, kto si o to požiadal. Naopak predchádzalo mu dôkladné preverovanie a získavanie relevantných informácií, čomu sa budeme ešte venovať v nasledujúcich častiach tejto kapitoly. Podľa znenia paragrafu 14 analyzovaného zákona by sa nastolila prax, podľa ktorej, ak by sa navrátilcom nedarilo získať domovské právo v obciach svojho pôvodu alebo predošlého pobytu najbližšieho príbuzenstva, tak mohli získať domovské právo v obciach, kde sa po prvýkrát usadili na území Československa. To však vytváralo veľký sociálny a ekonomický tlak najmä na veľké sídla (napr. Praha, Brno, Plzeň, Bratislava), kam väčšinou reemigranti prichádzali zo zahraničia a kde boli veľké zhromažďovacie strediská pred ďalším rozdelením po území Československa. Navyše tieto mestá trápil aj nedostatočný bytový fond.

Ak by sme to sumarizovali, tak platilo, že navrátilci mohli legálne žiť a pracovať na území Československa, ak získali československé štátne občianstvo, ktoré im bolo pridelené orgánmi ministerstva vnútra po ich dôkladnom preverení na základe udelenia domovského práva v niektorej z československých obcí. Z tohto dôvodu sa napríklad veľmi často stávalo, že krajanovia museli meniť svoje pôvodné mená a priezviská (najčastejšie táto zmena súvisela s potrebou správneho prepisu do českého alebo slovenského jazyka), čo v praxi pri postupnom preverovaní jednotlivých žiadostí spôsobovalo pracovníkom ministerstva vnútra značné problémy. Ako súčasť organizačnej štruktúry ministerstva vnútra preto začalo pracovať repatriačné oddelenie, ktoré sa primárne venovalo úlohám spojeným s presídľovaním obyvateľstva v zmysle reemigrácie.²²⁹

Pre žiadateľov o udelenie československého štátneho občianstva a o pridelenie domovského práva bolo nesmierne dôležité, ale zároveň aj veľmi problematické, uvedené potvrdenia bez problémov získať. K unifikácii jednotlivých právnych predpisov týkajúcich sa štátneho občianstva a domovského práva došlo pomerne neskoro, až v roku 1924, kedy bolo ministerstvo pre unifikáciu prostredníctvom Prezídia ministerskej rady vyzvané, aby okamžite

²²⁸ *Ústavní zákon ze dne 9. 4. 1920, kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabývání a pozbývání státního občanství a práva domovského v Republice československé.* Dostupné online: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1817&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> [cit. 12. 3. 2018].

²²⁹ Ďalšie repatriačné oddelenia v medzivojnovom období okrem už spomínaného ministerstva vnútra pracovali aj na ministerstve zahraničných vecí, na ministerstve sociálnej starostlivosti (od leta 1920 mal práve tento rezort v celom procese dominantné postavenie), na ministerstve národnej obrany (tu sa však repatriačné oddelenie zaoberalo predovšetkým návratom československých legionárov a bývalých vojnových zajatcov do Československa) a konečne aj na ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska.

začalo s procesom zjednocovania rôznorodých predpisov platných na území Československa. V roku 1924 však bol už záujem o reemigráciu zo strany našich krajanov minimálny, pretože tí, ktorí chceli presídlieť na československé územie, tak už väčšinou urobili. Všetky reemigračné akcie boli totiž ukončené k 31. decembru 1923.

Ministerstvo vnútra pritom malo požiadavku na unifikáciu právnych predpisov už dlhšiu dobu vo svojom programe, no stále o nej nebolo definitívne rozhodnuté. Repatriačné oddelenie pôsobiace na tomto ministerstve preto vypracovalo štyri dôvody, prečo by sa k unifikácii príslušných predpisov malo čo najskôr pristúpiť:

„I. Domovské právo majíc eminentně celostátní důležitost a jsouc podkladem mnohých forem celostátních, má býti co nejdříve pro celé státní území jednotně řešeno.

II. Neznalost právních předpisů na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.

III. Nesprávné představy o právu platném na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, (...) zda jde o nabytí ipso facto, či zda třeba konstitutivního aktu přijetím do domovského svazku ze strany obce.

*IV. Zásadní a znační rozdíly platné mezi domovským právem na Slovensku a v Podkarpatské Rusi a domovským právem platným na ostatním území Republiky.*²³⁰

Získanie občianstva „*ipso facto*“ znamená, že fyzická osoba získava nové štátne občianstvo určitým činom spojeným s prejavom vôle, ale zároveň odlišným od výslovnej žiadosti o občianstvo, napríklad prijatím štátneho úradu, verejnej funkcie alebo ustanovením si bydliska. To je však dnešný výklad pojmu. Samotný pojem „*ipso facto*“ prechádzal v priebehu udalostí 20. storočia určitým vývojom a jeho význam tak bol oveľa širší ako je tomu dnes. Napríklad v medzivojnovom období na základe Saint Germainskej zmluvy z 10. septembra 1919 bolo Československo zaviazané na základe zákona č. 508/1921 Sb. z. a n., aby „*uznalo ipso facto a bez dalších formalit za československé státní příslušníky všechny rakousko-uherské a německé státní občany s tzv. domovským právem nebo bydlištěm na území nového státu.*“²³¹

Spomínané rozdiely medzi jednotlivými časťami republiky boli spôsobené hlavne tým, že vo svojich počiatkoch sa udeľovanie domovského práva riadilo na Slovensku

²³⁰ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209. Předpisy o státním občanství a domovském právu; návrh na jejich unifikaci, 20. května 1924.

²³¹ EMMERT F.: *Česká republika a dvojí občanství*. 2011, s. 9.

a v Podkarpatskej Rusi pôvodne uhorskými právnymi predpismi, ktoré boli odlišné od rakúskych, ktoré stále platili na území českých krajín. Rakúsky zákon o obecnom zriadení a domovskom práve (zákon č. 105/1863 ř.z.) stanovoval, že pokiaľ niekto v obci nezískal domovské právo z titulu existencie domovského práva po rodičoch (alebo žena vydajom), môže ho následne získať len udelením zo strany obce. Podľa neskoršej novely tohto zákona (č. 222/1896 ř.z.) mal občan nárok, pokiaľ bol zachovalý a nebol obecnej dobročinnosti na príťaž, po dosiahnutí plnoletosti a po minimálne desaťročnom pobyte v danej obci nárok na udelenie domovského práva tejto obce, pričom ale o jeho udelenie musel požiadať sám.²³² Jediné rakúski štátni úradníci získavali domovské právo automaticky, vždy podľa miesta výkonu ich služby. Veľké množstvo pôvodom českých štátnych úradníkov sa takýmto spôsobom dostalo na územie vtedajšieho Haliča alebo Bosny a Hercegoviny, odkiaľ sa potom po vzniku Československa v okóberi 1918 ich potomkovia chceli presídlieť do vlasti svojich predkov. Na druhej strane uhorský zákon o obecnom zriadení (zákon č. XXII/1886) priznával uhorskému občanovi domovské právo automaticky v tej obci, v ktorej žil trvalo aspoň po dve volebné obdobia a v ktorej zároveň platil dane (a znovu teda nebol obecnej dobročinnosti na príťaž). O udelenie domovského práva teda výslovne sám žiadať nemusel.²³³

Zjednotenie legislatívy týkajúcej sa domovského práva v medzivojnovom období tak spočívalo hlavne v tom, že taktiež na Slovensku a na území Podkarpatskej Rusi mal byť zavedený pôvodne rakúsky princíp, podľa ktorého mal občan v danej obci domovské právo len vtedy, pokiaľ o toto právo výslovne požiadal a pokiaľ mu obec vystavila tzv. domovský list (viď obr. 1)²³⁴. Proces unifikácie v tejto oblasti mal veľmi širokú podporu naprieč štátnymi inštitúciami, ale i medzi najrôznejšími spolkami a neštátnym organizáciami. Za zjednotenie právnych predpisov viažucich sa k domovskému právu sa vyslovilo napríklad celkom logicky a očakávane ministerstvo spravodlivosti, Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ministerstvo národnej obrany, ministerstvo poľnohospodárstva (v súvislosti s pozemkovou reformou), Civilná správa Podkarpatskej Rusi, Zväz organizácii štátnych a železničných zamestnancov na Slovensku, spolok Všeherd, Kostnická jednota a mnohé ďalšie.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ministertsvo železníc by nemalo mať žiadny záujem na unifikácii právnych predpisov týkajúcich sa problematiky udeľovania domovského

²³² TRÁVNÍČEK J.: *Domovské právo dle zákona ze dne 3. prosince 1863, ř.z. č. 105 a ze dne 5. prosince 1896, ř.z. č. 222.* 1901, s. 5-6.

²³³ Tamže, s. 5-6.

²³⁴ Archiv bezpečnostních složek Praha (ďalej ABS), f. Ústředna Státní bezpečnosti (305), sign. 305-256-6.

práva. Opak je však pravdou. Reemigranti, ktorí žiadali o pridelenie domovského práva a ktorí následne chceli získať československé štátne občianstvo, totiž pri preprave na územie Československa najčastejšie využívali práve železničnú prepravu, ktorá bola v porovnaní s cestnou dopravou po prvej svetovej vojne na lepšej technologickej úrovni, ďalej bola rýchlejšia a samozrejme aj dostupnejšia väčšiemu množstvu ľudí. O náklady na železničnú prepravu reemigrantov sa delili práve ministerstvo vnútra, ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo sociálnej starostlivosti s ministerstvom železníc a Československými štátnymi dráhami. Takáto deľba sa týkala hlavne nemajetných reemigrantov. V prípade prepravy navrátilcov do Československa tak mohlo dochádzať k trom odlišným prípadom. V prvom prípade štát uhradil za navrátilcov celú ich cestu, čiže prepravu jednotlivých osôb, ich batožiny, nábytku a iného majetku (najčastejšie to boli ich vlastné hospodárske zvieratá). V druhom prípade si hradili celú svoju prepravu do Československa ešte pred jej začiatkom samotní reemigranti z vlastných zdrojov. V treťom a zároveň aj najzložitejšom a najčastejšie sa vyskytujúcom prípade prepravu reemigrantov uhradil štát zo svojich prostriedkov, ale následne v priebehu niekoľkých nasledujúcich rokov od nich vymáhal dlžnú čiastku za uskutočnenú prepravu do Československa. Pokiaľ sa reemigrantom z tejto tretej skupiny podarilo po úspešnom návrate a usídlení získať vhodnú pôdu a aj zamestnanie, tak potom nemali žiadny problém dlžnú čiastku v stanovenom termíne uhradiť. Oveľa častejšie sa však v dôsledku zlej povojnovej hospodárskej situácie stávalo, že sa navrátilcom a ich rodinným príslušníkom nepodarilo získať zamestnanie alebo ich zamestnanie nebolo adekvátne. Títo obyvatelia boli potom bez pravidelného príjmu a ich dlh sa neustále zvyšoval. Kvôli zníženiu svojho dlhu potom museli postupne rozpredávať i svoj posledný hnutelný majetok, ktorý si so sebou do Československa priniesli, čo zároveň vytváralo aj veľký tlak na ministerstvo sociálnej starostlivosti v oblasti následného zabezpečenia týchto československých občanov.

Okrem legislatívy spojenej s udeľovaním domovského práva sa na ministerstve vnútra objavila aj požiadavka Prezídia Ministerskej rady. Táto požiadavka zdôrazňovala, aby sa pri udeľovaní československého štátneho občianstva vždy uskutočňovalo veľmi dôkladné šetrenie, pretože *„(...) při udělování čsl. státního občanství, jež jest aktem volného uvážení a tedy aktem milosti, míti na zřeteli především zájem státu, neboť jen zájem státu a nikoli snad osobní zájem žadatelů, musí býti tedy v první řadě rozhodujícím.“*²³⁵

²³⁵ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření, 8. 12. 1921.

Pri získavaní československého štátneho občianstva sa tak do popredia kládol predovšetkým záujem štátu, ktorý bol nadradený individuálnym záujmom jednotlivých žiadateľov. Zo strany ministerstva vnútra totiž nestačilo zistiť, či žiadateľ o návrat nebol doposiaľ súdne trestaný, ale bolo nutné zistiť i to, či niekedy v minulosti vystupoval nepriateľsky alebo ľahostajne proti existencii Československa, respektíve pred a počas prvej svetovej vojny proti myšlienkam na založenie spoločného štátu Čechov a Slovákov. Zároveň bolo dôležité získať informácie o tom, ako daný žiadateľ o návrat dával najavo svoje porozumenie pre „životné záujmy Československa“. Všetky tieto relevantné informácie, ktoré ministerstvo následne spracovávalo, boli získavané prostredníctvom zamestnancov československých zastupiteľských úradov v zahraničí.

Citovaná správa z Prezídia Ministerskej rady dospela k záveru, podľa ktorého „(...) bylo pozorováno, že většina osob domáhá se udělení čsl. státního občanství hlavně jen z osobních důvodů existenčních, aby v ČSl. republice mohly nalézt nové povolání nebo nerušeně vykonávat své dosavadní povolání, nebo aby jim udělením státního občanství umožněn byl mezinárodní obchodní styk a podobně.“²³⁶ Príchod z osobných existenčných dôvodov bol samozrejme zo strany reemigrantov úplne legitímny, pretože v bezprostrednom povojnovom období bola hospodárska a sociálna situácia vo viacerých susedných štátoch často oveľa horšia ako v samotnom Československu. No i po ich príchode na územie Československa bolo skôr výnimkou, ak sa im podarilo zabezpečiť zamestnanie v rovnakom pracovnom odvetví, v akom predtým pracovali (to dokazuje napríklad prípad slovenských baníkov a hutníkov z maďarského Diosgyöru analyzovaný v tretej kapitole).

Zároveň ministerstvo vnútra kládlo dôraz na iný prístup k majetným a iný k nemajetným žiadateľom o udelenie domovského práva a následne aj československého štátneho občianstva. Od majetnejších žiadateľov sa očakávalo, že „(...) nezískali-li si jiných zásluh o stát náš, dali aspoň najevo porozumění pro životní zájmy státu a účastnili se akcí, jež mají za účel, stát náš po stránce hospodářské posílit a zajistiti, jmenovitě, že účastnili se dle svých majetkových poměrů upisování čsl. státních půjček.“²³⁷ Pre upresnenie je nutné doplniť, že upisovanie československých štátnych pôžičiek, ktoré sa uvádza v citácii, nebola samozrejme podmienka pre pridelenie československého štátneho občianstva. U nemajetných osôb bol proces zisťovania potrebných informácií pre udelenie štátneho občianstva oveľa jednoduchší, pretože tu „(...) odpadá šetření ohledně upisování státních a jiných veřejných

²³⁶ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření, 8. 12. 1921.

²³⁷ NA, Tamže.

*půjček a účastenství sa dobročinných akcích, vždy však i u těchto osob dlužno zkoumati zdali udělením státního občanství zájem státu samého neutrpí.*²³⁸

²³⁸ NA Praha, f. Presidium Ministerské rady, k. 209, Udělení státního občanství československého, bedlivé šetření, 8. 12. 1921.

4. 3 Dotazníkové šetrenie ako hlavný zdroj informácií pre vydávanie osvedčení

Situácia po druhej svetovej vojne v oblasti potreby získavania informácií potrebných pre udelenie československého štátneho občianstva od reemigrantov sa značne premenila. Dôraz už nebol kladený na získanie domovského práva, ale skôr na vytvorenie súpisu žiadateľov o návrat do Československa. Bolo nutné získať presné informácie o ich veku, odbornej spôsobilosti, charakteristiku najbližších rodinných príslušníkov, sociálne a majetkové pomery, dôležité sa taktiež stalo politické presvedčenie. Vo vývoji po skončení druhej svetovej vojny sa nezmenilo to, že všetky tieto informácie zhromažďovalo a následne analyzovalo, podobne ako v medzivojnovom období, ministerstvo vnútra. Relevantné informácie získavalo od československých zastupiteľských úradov v zahraničí alebo od miestnych národných výborov a krajanských spolkov.

Ďalším podstatným bodom, ktorý bol v kompetencii ministerstva vnútra bolo uzatváranie reemigračných dohôd a dohôd o výmene obyvateľstva medzi Československom a jednotlivými krajinami, na základe ktorých mohli vôbec presuny obyvateľstva začať. Československo ako prvé uzavrelo reemigračnú dohodu so Sovietskym zväzom (ZSSR), stalo sa tak už 29. júla 1945. Táto dohoda sa týkala územia Zakarpatskej Ukrajiny a umožnila tamojším Čechom a Slovákom získať československé štátne občianstvo a na základe toho sa presídliť do Československa. Podobne mohli podľa tejto dohody Rusi a Ukrajinci žijúci na území Slovenska (!) získať sovietske štátne občianstvo a presídliť sa do Sovietskeho zväzu. Potom nasledovala ďalšia recipročná dohoda medzi ZSSR a Československom zo dňa 10. júla 1946, ktorá umožňovala volyňským Čechom odchod do Československa a československým Rusom, Ukrajincom a Bielorusom odchod z celého územia Československa (!) do ZSSR. V ten istý deň bola podpísaná aj dohoda s Rumunskom, ktorá sa však netýkala majetkových záležitostí. Jedine dohody uzatvorené so Sovietskym zväzom a s Maďarskom zabezpečovali aj majetkovo-právne vyrovnanie s reemigrantami. Ďalšie dohody boli potom podpísané až v roku 1948, konkrétne s Juhosláviou 13. novembra 1948. Po zhoršení vzájomných vzťahov medzi J. V. Stalinom a J. B. Titom (a teda i medzi Juhosláviou a ostatnými krajinami sovietskej sféry vplyvu) sa však nikdy nerealizovala. Následne 6. mája 1949 bola podpísaná ešte dohoda s Bulharskom.²³⁹ V mnohých európskych mestách s početnou českou a slovenskou komunitou navyše vznikali reemigračné a repatriačné oddelenia na

²³⁹ Viac k tejto problematike VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 18-20.

československých konzulátoch, ktoré zaistovali prenos informácií a potom aj organizačne pomáhali pri transfere do Československa.²⁴⁰

Z pohľadu ministerstva vnútra a jeho uskutočňovanej agendy sa javilo ako najdôležitejšie zisťovanie informácií o národnej a politickej spoľahlivosti zahraničných Čechov a Slovákov vracajúcich sa v rámci prebiehajúcich repatriačných a reemigračných akcií do Československa. Bolo nesmierne dôležité, aby sa nevrátili kolaboranti s nacistickým režimom, príslušníci nemeckej alebo maďarskej národnostnej menšiny s československým občianstvom, ktorí žili v zahraničí, ale napríklad aj odporcovia Komunistickej strany Československa alebo taktiež protivníci vznikajúceho ľudovodemokratického zriadenia. Overovanie národnej a politickej spoľahlivosti administratívne zaistoval v prvom rade československý zastupiteľský úrad v danej krajine alebo Československý ústav zahraničný na základe poverenia od ministerstva vnútra.

O zložitosti celého tohto procesu v bezprostrednom povojnovom období zhruba do polovice roku 1946, svedčí napríklad aj spoločný návrh ministerstva vnútra a Osídlovacieho výboru Ústavodárneho Národného zhromaždenia, podľa ktorého bolo nutné okamžite zastaviť všetky doteraz prebiehajúce reemigračné a repatriačné akcie a následne začať s veľmi dôsledným preverovaním národnej a politickej spoľahlivosti každého jedinca. Hlavným cieľom tejto akcie bolo úplné vylúčenie nežiaducich a nespoľahlivých osôb, ktorých počet medzi prichádzajúcimi obyvateľmi neustále narastal. Aj napriek všetkým týmto úlohám, ktoré ministerstvo vnútra muselo plniť, tak aj naďalej bola celá agenda reemigrácie a repatriácie úplne pod kontrolou ministerstva sociálnej starostlivosti. Tým sa v období po druhej svetovej vojne nadviazalo na prax, ktorá bola platná aj v medzivojnovom období a ktorá zároveň pretrvala až do roku 1950, kedy boli repatriačné akcie ukončené.

Keď sa však vrátime k ministerstvu vnútra, tak to bolo od roku 1945 ovládané Komunistickou stranou Československa. Veľmi aktívne začalo zasahovať do pripravovanej legislatívy týkajúcej sa reemigrantov a repatriantov. Ministerstvo podalo napríklad návrh ústavného zákona č. 74/1946 Zb., ktorý rozoznával dve rôzne kategórie migrantov:

„a, Čechy a Slováci, kteří se přestěhovali na území ČSR na základě úřední přesídlovací akce, tj. akce prováděné ministerstvem sociální péče prostřednictvím reemigračních misii,

²⁴⁰ Československé repatriačné misie pôsobili napríklad v Londýne, Paríži, Belehrade, Katoviciach, Sofii, Moskve, Budapešti, Orade-Mare (Rumunsko) a v ďalších mestách.

některými zastupitelskými úřady, Osídlovacím úřadem pro Slovensko a Československým ústředním výborem ve Vídni. Patří sem i příslušníky československé zahraniční armády.

*b, Čechy, Slováky a příslušníky jiných slovanských národů, kteří se přestěhovali na československé území sami, bez úřední přesídlovací akce.*²⁴¹

Citovaný zákon tak rozlišoval dve rozdielne kategórie navrátilcov, pričom sa samozrejme uprednostňovala tá prvá, pretože o nej existovali celkom detailné úradné záznamy získané na základe administratívnej procedúry súvisiacej s reemigráciou. Navrátilci, ktorí boli presídlení do Československa prostredníctvom organizovanej akcie, získali väčšinou nárok na udelenie československého štátneho občianstva.²⁴² Naopak navrátilcom, ktorí sa vrátili sami bez úradnej presídlovacej akcie, bolo československé štátne občianstvo udeľované len na základe voľného uváženia príslušných inštitúcií a po detailnom prešetrení všetkých náležitostí jednotlivých žiadostí. Samotné žiadosti na získanie československého štátneho občianstva pre československých presídlencov boli prijímané do 29. apríla 1948, pričom sa neskôr táto doba predĺžila až do 31. decembra 1949.²⁴³ Hlavná rozhodovacia právomoc naďalej prináležala ministerstvu vnútra, ktoré ju pre lepšie a účinnejšie získavanie informácií priamo delegovalo na krajské a okresné národné výbory. Tento krok sa javil dôležitý aj preto, že i naďalej bola kľúčovou záležitosťou domovská príslušnosť konkrétneho žiadateľa v danej obci alebo meste. Na druhej strane sa však upustilo od požiadavky predloženia dekrétu o prepustení zo štátneho zväzku iného štátu.

Zisťovanie národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti uskutočňovali miestne národné výbory na základe delegovaných kompetencií pomocou dotazníkového šetrenia. Jednotlivé dotazníky pre české krajiny a pre Slovensko sa v niektorých bodoch líšili, čo úzko súviselo s rozdielnym vývojom udalostí na týchto územiach počas druhej svetovej vojny. Pre Slovensko bol napríklad vypracovaný „*Dotazník o osobných pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti*“²⁴⁴, ktorý bol ako celok rozdelený do 6 častí.

Prvá časť bola zameraná na zisťovanie informácií všeobecného charakteru ako bolo napríklad meno a priezvisko žiadateľa; dátum a miesto narodenia; domovská obec (okres)

²⁴¹ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 20.

²⁴² Tento postup sa však netýkal presídlencov z Maďarska, Podkarpatskej Rusi a z Volyne, pretože vzťah Československa ku krajanom žijúcim na týchto územiach bol neskôr upravený ďalšími medzištátnymi zmluvami, ústavnými dekrétmi a zákonmi.

²⁴³ K predĺženiu lehoty na prijímanie žiadostí v konečnom dôsledku došlo i po tretíkrát, a to až do 31. decembra 1950. Tento posun súvisel s oneskoreným podpisom zmluvy medzi Československom a Bulharskom.

²⁴⁴ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti.

a štátne občianstvo do 29. septembra 1938; rodinný stav; meno, priezvisko a zamestnanie manželky; mená a dátumy narodenia žijúcich detí; jednotlivé stupne dosiahnutého vzdelania; jazykové znalosti; služobné miesta, služobné hodnosti a výška platu do 29. septembra 1938; služba v Ľudáckom, nemeckom alebo maďarskom vojsku od 29. septembra 1938 (rozlišovalo sa však medzi tým, či bola nútená alebo dobrovoľná); získané vyznamenania.²⁴⁵

Z uvedeného tak vyplýva, že ako kľúčový dátum pre určenie národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti sa javil 29. september 1938, teda deň, keď bola podpísaná Mníchovská dohoda, ktorá znamenala pre existenciu medzivojnového Československa zásadný dejinný zvrat. Občania, ktorí sa aktívne zapojili do pomníkovského vývoja na území Československa a neskôr od marca 1939 na území Protektorátu Čechy a Morava a Slovenskej republiky na strane štátnej a okupačnej moci alebo do diania v Československu aktívne zasahovali z nepriateľských štátov, mali následne výrazne zhoršené pozície pri overovaní národnej spoľahlivosti.

V druhej časti dotazníka sa kládli otázky na zistenie úrovne znalosti materského jazyka (taktiež znalosti materského jazyka manželky); na hlásenie sa k národnosti do získania plnoletosti; na rodnú (čiže obcovaciu) reč celej rodiny; na zistenie, akým jazykom hovoria deti a aké školy navštevujú; na zmeny písania priezviska a na zmeny štátneho občianstva a domovskej obce od 29. septembra 1938.²⁴⁶ Otázka týkajúca sa zmien pri prepise priezvisk súvisela s tým, že zároveň s udelením československého štátneho občianstva dochádzalo i k úpravám českých a slovenských prepisov priezvisk, ktoré boli v cudzine písané podľa tamojších gramatických pravidiel. Najčastejšia bola absencia koncovky „-ová“ v ženských priezviskách. Listina o udelení československého štátneho občianstva bola následne vydaná už s priezviskom napísaným spôsobom podľa vtedajších platných pravidiel českého alebo slovenského pravopisu. Otázka týkajúca sa zmeny československého štátneho občianstva alebo domovského práva po 29. septembri 1938 bola v analyzovanom dotazníku umiestnená z toho dôvodu, že po odstúpení viacerých území Československa po Mníchovskej dohode v septembri 1938 a následne aj Viedenskej arbitráži v novembri 1938, mnohí československí obyvatelia sa zrazu ocitli na území Maďarska alebo Nemecka. Hoci predtým mali československé štátne občianstvo, no zároveň boli nemeckej alebo maďarskej národnosti, tak sa na nich v povojnovom období hľadelo s veľkou nedôverou, a preto bolo zo strany československých úradov nutné ich podrobné prešetrenie.

²⁴⁵ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních pomeroch a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti.

²⁴⁶ ABS, Tamže.

Tretia časť skúmaného dotazníka sa venovala politickej a záujmovej činnosti žiadateľov a javila sa tak s ohľadom na informácie, ktoré mohla poskytnúť ako veľmi podstatná. Zisťovali sa predovšetkým informácie o pôsobení žiadateľov v organizáciách, ktoré kolaborovali s nacistickým režimom alebo ktoré pracovali proti existencii Československa. Nepripustné pre ďalší postup v procese overovania a následného udeľovania osvedčenia bolo napríklad členstvo v SS (Schutzstaffel), Gestapu (Geheime Staatspolizei), SA (Sturmabteilung), NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), Karpatonemeckej strane, v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSL'S), v Rodobrane, v Hlinkových gardách (taktiež aj v jej zvláštnych úderných oddieloch), v Maďarskej národne socialistickej strane a v mnohých ďalších²⁴⁷. Následne sa zisťovala aj učiteľská, vychovávateľská alebo dozorčia činnosť v oddieloch Hlinkovej mládeže. Nepripustná bola taktiež aktívna alebo pasívna účasť na politických alebo ideologických školeniach organizovaných HSL'S alebo písanie článkov v období rokov 1938 – 1944 do Slováka, Gardistu alebo iných periodík a publikácii vydávaných HSL'S, Hlinkovou mládežou. Netolerovalo sa taktiež publikovanie v ostatných nemeckých, maďarských, talianskych, bulharských a chorvátskych periodikách. Ďalšie otázky nachádzajúce sa v rámci dotazníka smerovali na aktívnu politickú činnosť v rámci HSL'S. Hlavne či žiadateľ platil i po 29. auguste 1944 nejaký členský príspevok alebo či aktívne vystúpil s príspevkom na nejakej politickej schôdzi HSL'S.²⁴⁸ Posledná séria otázok v tomto bloku sa zameriavala na pôsobenie žiadateľa v období rokov 1939 – 1944 v Nemecku alebo v jeho „vazalskom štáte“. Podstatná pre ďalšie spracovanie bola taktiež informácia o tom, či sa žiadateľ zúčastnil „(...) činnosti v zaisťovacích, pracovných táboroch, pri brannej výchove, deportácii alebo pri inej forme národnej, politickej či rasovej perzekúcii občanov ČSR.“²⁴⁹

Štvrtá séria otázok sa týkala zisťovania charakteru sociálno-ekonomického postavenia žiadateľa v období rokov 1939 – 1944. Otázky smerovali predovšetkým k členstvu v správnych radách, dozorčích výboroch, vládnych komisárstvách, v správcovstve domov, podnikov, obchodov a podobne. Ďalšou zisťovanou informáciou bola výška hrubých príjmov, ostatných príjmov manželky a detí v rokoch 1939 – 1944. Dôležité v tejto časti bolo taktiež

²⁴⁷ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních pomerech a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spolačlivosti.

²⁴⁸ Dátum 29. augusta 1944 bol zvolený zámerne ako deň, kedy vypuklo Slovenské národné povstanie, ktorého hlavným cieľom bolo „vyhnať“ nemeckých okupantov z územia Slovenska, obnoviť Československú republiku v predmníchovských hraniciach a zaradiť ju tak na stranu víťazných spojencov. Do Slovenského národného povstania sa zapojilo okrem dobrovoľníkov a partizánov aj množstvo príslušníkov regulárnej slovenskej armády taktiež i niektorí umiernení členovia HSL'S. K problematike Slovenského národného povstania viď PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. 2009, s. 454, alebo CSÉFALVAY F. – MIČEV S.: *SNP deň po dni*. 2012, s. 108.

²⁴⁹ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních pomerech a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spolačlivosti.

získanie informácie o spôsobe získania majetku (hlavne podnikov a živností), ktorý bol od 29. septembra 1938 v držaní osôb postihnutých národnou, politickou alebo rasovou perzekúciou.

Predposledná, teda piata séria otázok, bola zameraná na odbojovú činnosť počas druhej svetovej vojny. Otázky zisťovali predovšetkým mieru prenasledovania a výšku trestov od 29. septembra 1938 za nejaký politický čin, politické presvedčenie, pre rasovú alebo národnostnú príslušnosť. Dôležité bolo zistiť i to, či žiadateľ alebo jeho najbližší príbuzní pracovali v politickom odboji doma alebo v zahraničí, či mu aktívne pomáhali a pokiaľ áno, tak akým spôsobom. Či vyvíjali činnosť v československom alebo inom spojeneckom vojsku, prípadne v partizánskom oddiele alebo či sa aktívne zúčastnili bojov Slovenského národného povstania. Nakoľko bol dotazník zameraný predovšetkým na územie Slovenska, zaujímal sa taktiež o miesto pobytu a zamestnanie, prípadne o nejakú ilegálnu činnosť v období nemeckej okupácie v mieste pobytu žiadateľa. Posledné dve časti piatej série otázok smerovali k zisteniu, či niekto z najbližších príbuzných žiadateľa nebol zajatý a internovaný v koncentračnom tábore. Žiadateľ o vydanie Osvedčenia o štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti musel taktiež podať vysvetlenie, za akým účelom o vydanie tohto dokladu žiada.

Záverečná šiesta séria otázok bola zameraná na doplnenie informácií a hlbšie vysvetlenie ku všetkým predošlým otázkam, pokiaľ to, samozrejme, bolo nutné. Zároveň bolo na konci dotazníka uvedené oznámenie: *„Potvrdzujem, že vzal som na vedomie upozornenia, uvedené v hlave dotazníku a s vedomím trestnej zodpovednosti vyhlasujem, že na všetky otázky som napísal pravdu a že som nič nezamlčal.“*²⁵⁰ Toto prehlásenie žiadateľ potvrdil vlastnoručným podpisom s uvedením miesta a dátumu vyplnenia dotazníka.

Následne sa poverení pracovníci ministerstva vnútra v spolupráci s ostatnými bezpečnostnými orgánmi v Československu, s miestnymi národnými výbormi a taktiež v spolupráci s jednotlivými československými zastupiteľskými úradmi v zahraničí snažili overiť pravdivosť a relevantnosť takto získaných informácií a údajov o žiadateľoch. Pokiaľ celý proces skončil kladne a Osvedčenie o štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti bolo vydané, tak potom mohol žiadateľ o reemigráciu podať *„Prihlášku k reemigrácii pre zahraničných krajanov trvalo usadených v cudzine.“*²⁵¹ Tá mala rovnaký dotazníkový

²⁵⁰ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních pomerech a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoľahlivosti.

²⁵¹ ABS, Tamže.

charakter ako osvedčenie, no na rozdiel od neho pozostávala len z troch hlavných oddielov, ktoré si popíšeme v nasledujúcej časti.

4. 4 Prihláška k reemigrácii

V prvej časti sa znovu zisťovali základné osobné údaje žiadateľa, jeho manželky a detí (prípadne iných osôb žijúcich spolu s ním v spoločnej domácnosti).

Druhá časť prihlášky bola zameraná na zistenie národnosti žiadateľa. Československé úrady zaujímalo hlavne to, kedy sa vystaľoval do cudziny, kde konkrétne bol v cudzine usadený, či má cudziu štátnu príslušnosť, aká je jeho materská reč, či absolvoval školské vzdelávanie v českom alebo slovenskom jazyku prípadne v inom cudzom jazyku, či ovláda český alebo slovenský jazyk slovom a písmom (taktiež sa táto otázka vzťahovala aj na ostatných rodinných príslušníkov). Podstatná bola aj otázka na adresu a zamestnanie najbližších príbuzných v Československu, na ich vzájomný príbuzenský pomer, národnosť a štátnu príslušnosť.

Tretia časť bola zameraná na všeobecné otázky týkajúce sa majetku, predstáv o ďalšom pôsobení na území Československa, úspor, vlastníctva nehnuteľností, poistenia, dlhov, vlastníctva patentov alebo vynálezov a majetkovoprávných perzekúcií počas druhej svetovej vojny.

Záver prihlášky k reemigrácii obsahoval všeobecné poučenia o tom, že reemigrácia sa týka predovšetkým zahraničných krajanov, ktorí boli usadení v cudzine a rozhodli sa dobrovoľne vrátiť do vlasti.

Zaujímavé bolo aj to, že prihláška na reemigráciu bola vydávaná len na jednom formulári pre všetkých členov rodiny žiadateľa, a preto sa vyžadovalo, aby bola vyplnená pravdivo a bezchybne. Po vyplnení mala byť odoslaná k potvrdeniu na československý zastupiteľský úrad v danej krajine, krajanským spolkom, miestnemu úradu alebo sa v nej mali uviesť aspoň dve vierohodné osoby, ktoré by potvrdili pravdivosť poskytnutých informácií zo strany žiadateľa. Bolo by totiž personálne a časovo nesmierne náročné, keby každý záujemca o reemigráciu musel vyplňovať samostatnú prihlášku. Oveľa jednoduchšie bolo, keď každá rodina reemigrantov (najčastejšie zastúpená mužom) vyplnila jednu prihlášku, ktorú potom odovzdala na príslušné miesta k ďalšiemu spracovaniu. Reemigrácia jednotlivcov však samozrejme vylúčená nebola a aj prebiehala, no pre štátne inštitúcie bola prijateľnejšia práve skupinová forma návratov. Lepšie sa v tomto prípade dali získať a overiť potrebné informácie.

Ako sme si už viackrát ukázali, tak celú túto akciu uskutočňovalo Československo prostredníctvom svojich úradov a orgánov. Súčasťou záverečného poučenia bola zároveň

poznámka o tom, že: „*Osobní závazky a dluhy, likvidace dosavadní spolupráce, soukromé pohledávky, atd. vyřizuje si krajan před odstěhováním do vlasti.*“²⁵² To bolo pre úspech celého reemigračného procesu nesmierne dôležité, pretože štát v povojnovom období nemohol a ani nechcel prevziať na seba záväzky vo forme dlhov alebo iných pohľadávok navrátiť sa československých občanov z cudzích krajín. V závere dotazníku bola uvedená inštrukcia, podľa ktorej mali žiadatelia so svojimi rodinami po odoslaní tohto dotazníka zostať v mieste svojho doterajšieho pobytu a očakávať pokyny od príslušných úradných miest. V žiadnom prípade sa nemali sami púšťať na cestu do Československa, pretože následne ich bezpečnosť a ďalšie umiestnenie na území Československa nebude zo strany štátu garantované a sami tak budú zodpovední za situáciu vo svojej novej vlasti.

Zaujímavé je to, že zatiaľ čo prvé tri strany analyzovaného dotazníku boli pre všetkých žiadateľov identické, tak posledná strana sa líšila podľa toho, komu bola určená, pričom sa rozlišovalo medzi 3 rôznymi skupinami: „*1. zemědělce, 2. řemeslníky a živnostníky, 3. dělníky, úředníky a jiné.*“²⁵³ V tejto časti sa nachádzali otázky zamerané na zistenie veku, povolania, doterajších pracovných skúseností, vzdelania, možného ďalšieho pôsobenia i v iných pracovných odvetviach, poistenia a penzie, ktoré sa vzťahovali k žiadateľovi.²⁵⁴ Na záver dotazníku museli žiadatelia o reemigráciu do Československa podpísať nasledovné prehlásenie (nachádzajúce sa pôvodne na zadnej strane dotazníku):

„*Prohlašuji, že jsem se přihlásil k přesídlení do ČSR dobrovolně, že jsem informován o hospodářských a sociálních poměrech v ČSR a o tom, že budu podle možností zaměstnán v témže pracovním oboru jako doposud. Jsem si vědom toho, že nemám právního nároku na přidělení živnosti (obchodu) nebo zemědělské usedlosti, a pokud by mi mohla být přidělena zemědělská půda, že to nebude ve větší míře než 8 až 13 ha podle počtu rodinných příslušníků. Je mi také známo, že budu mít stejná práva jako všichni ostatní českoslovenští státní příslušníci pokud jde o výši mzdy, nemocenského, úrazového a starobního pojištění. Pokud jde o majetek, zanechaný nuceně v cizině a nezlikvidovaný, beru na vědomí, že o případné*

²⁵² ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních poměrech a k zisteniu štátoobčianskej a národnej spoloahlivosti.

²⁵³ ABS, Tamže.

²⁵⁴ Otázka týkajúca sa pôsobenia v inom odvetví hospodárstva jasne ukazuje, že nie vždy boli naplnené predstavy reemigrantov a repatriantov o zamestnaní v pôvodnej profesnej oblasti. To bolo spoločné reemigračným aj repatričným procesom po prvej i druhej svetovej vojne. Príkladom nutnosti zmeny pôvodného zamestnania (napríklad v dôsledku vysokej miery nezamestnanosti a s tým úzko súvisiacim nedostatkom voľných pracovných miest) bol návrat asi stovky rodín slovenských robotníkov a hutníkov z podnikov v severomadžarskom meste Diosgyör (dnes súčasť Miskolca) v rokoch 1923–1924, ktorému sme sa podrobne venovali v tretej kapitole našej práce. Tento príklad jasne dokázal, že kvôli kríze, ktorá zasiahla v prvej polovici 20. rokov 20. storočia československý hutnícky a železiarský priemysel, museli si nájsť zamestnanie v iných odvetviach hospodárstva.

*náhradě za tento majetek se rozhodne teprve podle toho, jak to upraví mezistátní úmluvy, které uzavře ČSR se státem, ve kterém jsem musel svůj majetek zanechat (týká se výhradně Evropy): Prohlašuji mistopřísežně, že jsem všechny údaje učinil podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a jsem si vědom toho, že nepravdivé údaje budou stíhány.*²⁵⁵

Z uvedeného tak vyplýva, že najlepšiu ochranu, respektívne odškodnenie majetku zanechaného v cudzine mali tí navrátilci, ktorí prišli do Československa z krajín, s ktorými malo Československo uzavretú nejakú formu dohody o vyrovnaní. V bezprostredných rokoch po druhej svetovej vojne to bol len Sovietsky zväz a Maďarsko. Zároveň si v citovanom prehlásení môžeme všimnúť, že po preverení národnej a štátobčianskej spoľahlivosti sa pozornosť úradov sústredila predovšetkým na zamestnanie, usídlenie a majetok jednotlivých žiadateľov.

Pokiaľ teda žiadatelia o reemigráciu úspešne absolvovali popísaný proces a zároveň boli orgánmi ministerstva vnútra bez akýchkoľvek pochybností preverení a označení za spoľahlivé a nezávadné osoby a taktiež sa zároveň bezpečne dostali aj so svojimi rodinnými príslušníkmi na územie Československa, tak získali prednostné právo pri výbere osídlenia voľných poľnohospodárskych usadlostí alebo národný správ živností. To im výrazným spôsobom mohlo pomôcť pri zabezpečení si svojej novej existencie v Československu a celkovej stabilizácii svojho postavenia v spoločnosti. Stali sa tak aj z nich plnohodnotní československí občania s prislúchajúcimi právami, ale aj povinnosťami.

Na základe takéhoto zisťovania relevantných informácií prostredníctvom dotazníkov, disponovalo ministerstvo vnútra množstvom údajov o žiadateľoch o presídlenie do Československa, ktoré mohlo následne poskytovať ďalším štátnym inštitúciám, ktoré s navrátilcami pracovali (napr. ministerstvo a sociálnej starostlivosti, ministerstvo poľnohospodárstva, ministerstvo zdravotníctva a podobne). Samozrejme prenos informácií prebiehal aj opačným smerom.

Zároveň sa jednotlivé oddelenia ministerstva vnútra vyjadrovali v rámci medzirezortného konania k najrôznejším predpisom, nariadeniam a vyhláškam, ktoré úzko súviseli s reemigráciou a repatriáciou. Vhodným príkladom takejto vyhlášky môže byť napríklad návrh vtedajšieho ministerstva sociálnej starostlivosti z prelomu rokov 1946 a 1947 o umiestňovaní samostatne zárobkovo reemigrantov do československého „vnútrozemia“.

²⁵⁵ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-8, Dotazník o osobních pomerech a k zisteniu štátobčianskej a národnej spoľahlivosti.

Ministerstvo tento svoj návrh zdôvodnilo tým, že „(...) v dôsledku vládou schválené osnovy a některých zásadách při přidělování zkonfiskovaného majetku, podle které osvědčivší se národní správci budou mít nárok na přidělení jimi spravovaných živností, nebude možno umístiti značný počet živnostníků – reemigrantů.“²⁵⁶ Ministerstvo často upozorňovalo taktiež na to, že odchodom spoľahlivých a preverených osôb z „vnútrozemia“ do pohraničia vznikne v určitých oblastiach nedostatok pracovných síl a s tým zákonite spojený aj vyšší dopyt po službách, čo by mohli na druhej strane využiť práve prichádzajúci a preverení reemigranti z cudziny. Táto argumentácia sa odvolávala predovšetkým na prehlásenie, ktoré žiadatelia o reemigráciu podpisovali pri vyplňovaní prihláškového dotazníku. V ňom predseda svojim vlastnoručným podpisom stvrďovali, že sú si vedomí toho, že nemajú žiadny právny nárok na pridelenie živnosti a že budú umiestnení v rámci Československa podľa momentálnych možností a dostupných kapacít. Proti tomuto návrhu sa však veľmi ostro vyslovilo niekoľko ministerstiev, ktoré ako hlavný dôvod na jeho zamietnutie uviedli, že „(...) zmíněná osnova o některých zásadách při přidělování konfiskovaného majetku nevyklučuje nárok přednostních osob, tedy i reemigrantů, na přiděl konfiskované živnosti. Ve vnitrozemí není možno očekávat, že by se akce setkala s úspěchem. Živností jest značný přebytek.“²⁵⁷

Na záver tejto kapitoly by sme mohli doplniť analýzu reemigračných projektov pohľadom ministerstva vnútra aj konkrétnymi číselnými údajmi. Povinná evidencia všetkých vracajúcich sa reemigrantov po druhej svetovej vojne bola zavedená pomerne skoro, už od 12. septembra 1945. Reemigranti sa museli evidovať po úspešne dokončenom procese pomocou takzvaných reemigračných preukazov, ktoré boli vydávané zhromažďovacími strediskami alebo okresnými národnými výbormi. Podľa evidencií ministerstva vnútra a ministerstva sociálnej starostlivosti bolo do 15. júna 1948 registrovaných približne 74 000 reemigrantov. Z celkového počtu 74 000 reemigrantov tak do roku 1948 pochádzalo z územia Volyne približne 34 000, z Rumunska 15 300 a z Nemecka približne 6 200 ľudí. Tieto údaje však sú len čiastkové, pretože reemigrácia pokračovala až do roku 1950. Celkovo tak reemigrovalo 202 526 našich krajanov²⁵⁸. Veľkej väčšine z týchto žiadateľov bola preprava na územie Československa zaistená prostredníctvom štátu a jeho možností (aké to boli možnosti si ukážeme v nasledujúcej kapitole). Okrem týchto reemigrantov však o návrat do Československa, aj keď len v zanedbateľnej miere, usilovali aj krajanovia žijúci

²⁵⁶ ABS Praha, f. Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304), sign. 304-215-9, Umístování reemigrantů samostatně výdělečně činných ve vnitrozemí – návrh ministerstva sociální péče.

²⁵⁷ ABS, Tamže.

²⁵⁸ Pre ďalšie číselné údaje vid' VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 23-25.

v mimoeurópskych oblastiach. Tí si však už museli svoju cestu a presídlenie na územie Československa hradiť z vlastných prostriedkov, pričom náklady na reemigráciu jednej osoby (!) sa pohybovali v rozmedzí 10 000 až 20 000 korún československých. Celkové počty presídlencov z jednotlivých mimoeurópskych krajín ukazuje tabuľka 3.

Tab. č. 3: Návraty do Československa z mimoeurópskych krajín v období 1945–1948²⁵⁹

Krajina	Počet návratilcov
africké krajiny	104
Argentína	774
Austrália	4
Bolívia	146
Brazília	167
Čína	599
Ekvádor	334
India	35
Indonézia	1
Irán	350
Japonsko	3
Kanada	56
Palestína	50
Paraguay	167
Spojené štáty americké	347
Tahiti	11
Turecko	9
Uruguay	169
Venezuela	83

Z uvedenej tabuľky tak vyplýva, že celkovo sa do Československa do roku 1948 (konkrétne do začiatku roku 1948) prisťahovalo približne 3500 Čechov a Slovákov žijúcich vo viac či menej vzdialených mimoeurópskych oblastiach. Ich cesta na územie Československa bola oveľa náročnejšia, pretože museli prekonať veľké geografické vzdialenosti, museli na cestu vynaložiť značné finančné prostriedky. Keďže prichádzali

²⁵⁹ VACULÍK J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. 2002, s. 23.

z rozdielnych kútov sveta (Spojené štáty americké, latinskoamerické krajiny, Afrika), v ktorých predtým dlhé roky alebo aj desiatky rokov žili, tak návyky, zmýšľanie, vzorce správania boli niekedy odlišné od tých, ktoré panovali v Československu. V tom mohli mať určitú nevýhodu od navrátilcov z európskych krajín.

Prístup reemigrantov k pôde alebo k správe národných živností upravovali aj dekréty vydávané prezidentom republiky E. Benešom. Základným predpokladom v tomto prípade bolo to, že reemigranti museli od ministerstva vnútra získať Osvedčenie o národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti. Podľa dekrétu prezidenta republiky č. 12/1945 Zb. zo dňa 21. júna 1945 o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako i zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa sa „(...) s okamžitou platnosťou a bez náhrady konfiskuje pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, jenž je ve vlastnictví:

a, všech osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost,

b, zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krize a války v letech 1937 až 1945,

c, akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům“, pričom „(...) za osoby národnosti německé nebo maďarské jest považovati osoby, které při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 se přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti.“

A taktiež zároveň „(...) za zrádce a nepřátele Československé republiky jest považovati:

a, osoby, které kolektivně nebo individuálně vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly a záměrně a aktivně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty,

*b, z právnických osob ty, jejichž správa záměrně a aktivně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.*²⁶⁰

V texte sa objavil pojem „privilegovaná osoba“. Do tejto kategórie osôb reemigranti zaradovaní neboli, ako sme už uviedli, mali ale prednostné právo pri výbere poľnohospodárskych usadlostí alebo národných správ živností. Ďalší dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. zo dňa 25. októbra 1945 o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy už presnejšie definoval pojem „privilegovaná osoba“. V druhej časti tohto dekrétu sa priamo uvádza: *„Při přidělování konfiskovaného majetku budiž přihlíženo především k účastníkům národního odboje a jejich pozůstalým rodinným příslušníkům, k osobám poškozeným válkou, národní, rasovou nebo politickou persekucí, k osobám vracejícím se do pohraničí, které byly nuceny opustiti, nebo do vlasti z ciziny a k osobám, které v důsledku územních změn přeložily své bydliště na ostatní území Československé republiky. Předpoklady přednostního postavení nutno náležitě prokázati.*²⁶¹ Ako teda vyplýva z poslednej vety citovaného dekrétu, bolo i v týchto prípadoch nutné preukázať privilegované postavenie práve prostredníctvom Osvedčenia o národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti, ktoré vydávalo po overení práve ministertsvo vnútra, čím sa opätovne potvrdila jeho nezastúpiteľná úloha.

Ak by sme činnosť ministerstva vnútra v oblasti návratových akcií do Československa mali zhrnúť, tak sa zameriavala predovšetkým na overenie a potvrdenie nárokov na získanie domovského práva a následne aj československého štátneho občianstva. Práve tieto dve podmienky boli pre reemigrantov vracajúcich sa po ukončení prvej svetovej vojny kľúčové pre vstup na územie Československa. V období po druhej svetovej vojne sa k tomu navyše pridávali aj potvrdenia o národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti vydávané na základe získaných a overených informácií od reemigrantov. Keďže však v celom skúmanom období bola reemigračná aj repatriačná politika plne v gescii ministerstva sociálnej starostlivosti (od júna 1946 do mája 1949 ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti), tak ministertsvo vnútra muselo s touto inštitúciou kooperovať, poskytovať jej súčinnosť a všetky potrebné informácie a riadiť sa jej pokynmi. Z pohľadu navrátilca na územie Československa bolo totiž najdôležitejšie práve ministerstvo sociálnej starostlivosti, s ktorého pracovníkmi a agendou prichádzal najčastejšie do kontaktu. Či sa to týkalo prvého ubytovania

²⁶⁰ Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiškaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa [online], dostupné z <https://www.psp.cz/docs/laws/dek/121945.html> [cit. 27. 6. 2019].

²⁶¹ Dekret presidenta republiky o konfiškaci nepřátelského majetku a Fondach národní obnovy [online], dostupné z <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=108&r=1945> [cit. 27. 6. 2019].

v Československu, zabezpečenia stravovania a zdravotnej starostlivosti, zabezpečenia ošatenia a ďalších základných potrieb a taktiež v podobe hľadania pracovného umiestnenia. Preto sa v nasledujúcej kapitole pozrieme na činnosť tejto nesmierne dôležitej inštitúcie.

5. Ministerstvo sociálnej starostlivosti v reemigračnej a repatriačnej problematike

5. 1 Medzivojnové obdobie – nové kompetencie a bytová otázka

Predchádzajúce dve kapitoly venované činnosti ministerstva vnútra a ostatných inštitúcií nám jasne ukázali do akých rôznych oblastí zasahovala problematika návratov našich krajanov. Potom, čo si ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo vnútra „splnili svoje úlohy“ a navrátilci boli legálne usadení na území Československa, tak sa o nich začalo starať predovšetkým vtedajšie ministerstvo sociálnej starostlivosti. Vo vzťahu k presídlencom sa zameriavalo predovšetkým na dojednanie ich pracovného umiestnenia (to sa dialo v úzkej kooperácii s jednotlivými rezortnými ministerstvami a miestnymi samosprávami) a samozrejme aj na riešenie ich bytovej otázky.

Medzivojnové ministerstvo sociálnej starostlivosti priamo nadviazalo svojou agendou a aj organizačnou štruktúrou na bývalé rakúsko-uhorské ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré vzniklo na konci prvej svetovej vojny (od 1. 1. 1918) ako jeden z posledných pokusov monarchie na získanie priazne širokých vrstiev ľudu a na zastavenie vnútornej krízy celého štátu. Toto nové ministerstvo pôsobilo v „(...) oborech péče o mládež a ochrany dětí, péče o válečné neduživce a pozůstalé, v oboru sociálního pojištění, živnostenského práva dělnického a ochrany dělnictva, v záležitostech zprostředkovávání práce a péče o nezaměstnané, dále ve věcech ochrany vystěhovalců a konečně v bytových záležitostech.“²⁶² Z uvedeného zoznamu tak vyplýva, že spravovaná agenda tejto štátnej inštitúcie bola veľmi rozmanitá a široká, čo bolo charakteristické aj pre medzivojnové obdobie. Koniec prvej svetovej vojny so sebou priniesol veľký chaos v administratívnych záležitostiach teraz už bývalej monarchie, pretože v pobočkách tohto ministerstva vo Viedni a v Budapešti pracovalo množstvo zamestnancov iných národností než nemeckej alebo maďarskej, ktorí sa po vzniku nástupníckych štátov väčšinou do nich vrátili, aby začali pôsobiť na tamjších ministerstvách. Preto československé medzivojnové ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré najprv vzniklo ako Úrad pre správu sociálnej starostlivosti už 2. novembra 1918, nadviazalo svojou organizáciou, ale zároveň aj agendou na svojho predchodcu z bývalej monarchie.

²⁶² NA Praha, *Průvodce k fondům Ministerstva sociální péče*, Státní ústřední archiv, 1961, s. 1.

Vplyv udalostí prvej svetovej vojny bol veľmi veľký, pretože význam tohto ministerstva sa nesmierne zvýšil potrebou riešiť sociálne problémy, ktoré priniesla nová doba. Skoro počas celého medzivojnového obdobia toto ministerstvo ovládali sociálnodemokratickí ministri.²⁶³ Pre problematiku našej práce má však z celej agendy ministerstva význam predovšetkým starostlivosť o nezamestnaných, riešenie bytovej otázky a starostlivosť o prisťahovalcov, resp. vystťahovalcov. Všetky tieto body sa týkali aj ľudí, ktorí do Československa prichádzali v povojnovom období. Postup pri riešení ich problému s nezamestnanosťou sme už popísali v časti venujúcej sa kooperácii s ostatnými rezortmi pri umiestňovaní slovenských pracovníkov z maďarských závodov v okolí mesta Diosgyőr na území Československa. Po vyriešení tohto problému sa však často objavoval problém nový, ktorým bola bytová otázka.

Problematika nedostatku vhodných bytových priestorov sa po skončení prvej svetovej vojny rozrástla na území Československa do katastrofálnych rozmerov. Spoločným menovateľom tohto obdobia bol predovšetkým nedostatok voľných bytov, ktorý sa prejavoval hlavne vo veľkých mestách a v priemyselných centrách. Ako konštatuje správa ministerstva sociálnej starostlivosti: *„V nynějším Československu pociťoval se již před válkou nedostatek malých bytů o 1 až 2 pokojích s kuchyní, zvláště ve velikých městech a obcích s průmyslovým obyvatelstvem. Ve válce nestavělo se vůbec. Zprvu byl spíše nadbytek bytů, poněvadž mnohé domácnosti se rozpustily a nově uzavřené válečné manželství nezakládala nových domácností. Ve třetím a dalším roce války stává se nedostatek nových bytů stále citelnějším v obcích, kde se soustředil válečný průmysl.“*²⁶⁴ Zároveň táto správa konštatuje, že zlepšenie v tejto problematike nastalo až s prijatím potrebných zákonov a nariadení Národným zhromaždením, na základe ktorých československá vláda ochránila obyvateľstvo pred bezdôvodnou výpoveďou a pred neúmerným zvyšovaním nájomného najprv v priemyslových centrách zameraných na vojenský priemysel a neskôr sa táto ochrana rozšírila na všetky obce v Československu.

To však samozrejme nevyriešilo nedostatok bytov, ktorý naďalej po skončení vojny *„(...) nabývá katastrofálního rázu, zvláště ve velkých městech, které se stali střediskem nových státních úřadů (...). V obcích, ve kterých byly založeny nebo rozmnoženy státní a jiné úřady, zvláště v hlavních městech republiky, kam překládaly bankovní, průmyslové a jiné obchodní*

²⁶³ Výnimku sociálnodemokratickej dominancie tvorili roky 1921–1922, 1926 a 1938, kedy bol vo funkcii ministra nestranník a roky 1926–1928, kedy túto funkciu zastával lidovec Jan Šrámek.
KÁRNÍK Z.: *České země v éře První republiky, I. díl*. 2003, s. 211–215.

²⁶⁴ NA Praha, f. Ministerstvo sociální péče, k. 149, Státní zásah v otázce bytové.

*podniky své centrály a kanceláře, nedostatek bytů nabyt hrozivého rázu. Vláda republiky Československé čelila mu nejen zachováním, ale ještě zostřením předpisů o hospodárném užívání starých bytů a o využitkování všech místností vhodných pro účely bytové, zvláště pak státní podporou staveb nových obytných domů.*²⁶⁵ Uvedený úryvok zo správy hneď poukazuje na niekoľko podstatných záležitostí. Jednak svedčí o rozvoji miest a o zvýšenej miere urbanizácie, ktorý po skončení vojny nastal. To sa týkalo predovšetkým českých krajín, kde boli mestá pomerne rozvinuté už pred vypuknutím prvej svetovej vojny, no rozvoj miest bol zaznamenávaný aj na Slovensku a čiastočne aj v Podkarpatskej Rusi. Rozrastali sa hlavne hlavné mestá vtedajších jednotlivých častí republiky (Praha, Brno, Bratislava, Užhorod), do ktorých boli umiestňované jednotlivé pobočky štátnych inštitúcií, ale aj centrály rôznych spoločností, bánk a poisťovní. Preto postupne narastal počet ich obyvateľov a s tým narastal aj dopyt po bytoch. Keby sme sa navyše na celú túto situáciu pozreli z pohľadu navrátilcov, tak aj tí sa v prvom rade sústreďovali vo väčších mestách, pretože tam sa o nich dalo čo najefektívnejšie postarať.

Negatívom tohto javu však na druhej strane bolo to, že veľmi často boli „dočasne ubytovávaní“ kvôli nedostatku bytových priestorov vo veľmi nevyhovujúcich podmienkach. Vláda samozrejme vyčleňovala potrebné finančné prostriedky, ktoré boli určené na výstavbu nových bytových jednotiek alebo nových obytných domov, no tento postup bol veľmi zdĺhavý a efektívne neriešil aktuálnu situáciu. Takýmto spôsobom vyčlenené finančné prostriedky smerovali hlavne do obcí, okresov, žúp, sociálno-poisťovacích ústavov a všeobecne prospešných stavebných združení, ktoré sa na výstavbe obytných priestorov podieľali. Celkovo sa podľa správy ministerstva sociálnej starostlivosti na túto podporu vyčlenilo do roku 1924 viac ako 3 milióny korún československých, za ktoré bolo postavených zhruba 46 000 nájomných bytov a vyše 21 000 rodinných domov.²⁶⁶ Samozrejme pri tomto obrovskom množstve je nutné si uvedomiť, že nie všetky byty boli určené pre ľudí, ktorí sa do Československa prisťahovali a získali československé štátne občianstvo. Navyše sa v tomto období ešte neviedla presná štatistika o tom, kto ich obýva, takže nie je možné jasne odpovedať na otázku, aké percento z nich bolo poskytnuté týmto ľuďom. I táto správa nám však poskytuje dôležité informácie o tom, akým spôsobom sa do riešenia repatriačnej problematiky mohlo zapojiť a aj aktívne zapájalo ministerstvo sociálnej starostlivosti.

²⁶⁵ NA Praha, f. Ministerstvo sociální péče, k. 149, Státní zásah v otázce bytové.

²⁶⁶ NA, Tamže.

Ďalšia veľká zmena, ktorá sa priamo dotýkala ministerstva sociálnej starostlivosti a ktorá sa odohrala v polovici roku 1920, znamenala nesmierne posilnenie jeho postavenia v oblasti repatriácie a reemigračnej politiky voči ostatným ministerstvám. V priebehu roku 1920 totiž Prezídium Ministerskej rady rozhodlo, aby ministerstvu sociálnej starostlivosti bola zverená celá agenda týkajúca sa repatriantov a reemigrantov. Tomu sme sa však už podrobnejšie venovali v úvodnej časti kapitoly analyzujúcej činnosť ministerstva vnútra.

Ministerským úradníkom venujúcim sa repatriácii a reemigračnej agende sa podarilo v jednej zo správ vystihnúť zámer, prečo sa vlastne repatriácia a reemigrácia uskutočňovala: „*Účelem repatriace jest podle názoru ministerstva sociální péče: umožniti a usnadniti návrat čl. příslušníkům z ciziny a dopravu jejich majetku, – použití jich ve vlasti, pro jejich zkušenost jako kolonizačního materiálu, zejména pro udržení spojitosti nespolehlivých obvodů s republikou, – dle potřeby opatřiti jim přístřeší, potraviny a zaměstnání ve vlasti a poskytnutí nezbytnou podporu pro první dobu (...).*“²⁶⁷ Opätovne sa v tomto prípade používa pojem repatriácia, ale v dobovom kontexte išlo o reemigráciu, pretože sa mal umožniť príchod československých krajanov a ich majetku z cudziny a poskytnúť im následne na území Československa možnosť na založenie novej existencie. Týmto spôsobom sa však potvrdilo predovšetkým to, že návratová politika sa dostala na najvyšší štátny záujem, pretože jedným z jej hlavných cieľov bolo prostredníctvom „príchodu spoľahlivých krajanov“, posilniť v problémových oblastiach Československa československú štátnosť a československú myšlienku. Za spoľahlivých sa považovali najmä tí, ktorí prichádzali z nástupníckych štátov po bývalom Rakúsko-Uhorsku, pretože tí vo väčšine prípadov nestratili svoju českú alebo slovenskú identitu a vzťah k svojej krajine. Za problémové oblasti, ako uvádzame v texte, sa v Československu považovali hlavne okrajové oblasti krajiny (napr. celá oblasť južného Slovenska s početnou maďarskou menšinou) alebo celé oblasti s početnou nemeckou menšinou. Otázkou však v tomto prípade ostalo to, či umiestnenie pročeskoslovensky orientovaných navrátilcov v týchto národnostne a jazykovo zmiešaných oblastiach bolo efektívne, keďže nebolo postačujúce len ich umiestnenie, ale zároveň bolo nutné im aj poskytnúť zamestnanie a na začiatok určitú finančnú podporu na zabezpečenie nového živobytia. Poskytnutie akejkoľvek podpory v ľubovoľnej výške zo strany štátu totiž mohlo pôsobiť na členov inej národnostnej menšiny značne demotivujúco, čo ešte viac mohlo zhoršiť ich vzťah k Československu. Jediným kritériom na poskytnutie tejto podpory totiž bolo získanie československého štátneho občianstva a taktiež ešte to, že daný človek bol

²⁶⁷ NA Praha, f. Ministerstvo vnitra, k. 1233, Repatriace československých příslušníků, 9. 6. 1920.

označený za československého reemigranta. Veľmi problematické bolo aj získavanie vhodného zamestnania pre týchto ľudí, ktoré sa často hľadalo v iných odvetviach priemyslu, v poľnohospodárstve alebo v službách. Uvedme si nejaký príklad. Nesmierne ťažké bolo nájsť vhodné zamestnanie pre skupinu pracovníkov, ktorí pracovali napr. v nejakej továrni v Rakúsku a na území Československa sa po presídlení zrazu ocitli napr. niekde v oblasti severných pohraničných hôr, kde samozrejme priemysel nebol na dostatočnej úrovni rozvinutý, takže vo svojom pôvodnom povolání si len veľmi ťažko na území Československa hľadali adekvátne uplatnenie. To získali často za cenu prepustenia cudzích štátnych príslušníkov z ich pôvodných zamestnaní, čo určite malo opäť značne demotivujúci efekt.

Keďže pridelenie repatriačnej a reemigračnej agendy, ktoré sa odohrало v polovici roku 1920, znamenalo pre ministerstvo sociálnej starostlivosti veľkú administratívnu záťaž, tak bolo rozhodnuté, že: *„Při provádění repatriace jest dlužno rozeznávatí dva obvody: Slovensko a ostatní části republiky. Pro Slovensko zřízena bud' kancelář pro osídlovací politiku při Bratislavské správě, která převezme péče o repatrianty na Slovensku, kdežto péče o repatrianty ostatní případně kanceláři pro zřízené u ministerstva sociální péče.“*²⁶⁸ Tak bolo jednoducho zabezpečené, aby pri príchode krajanov nedochádzalo k zbytočným komplikáciám, keď navrátilci slovenskej národnosti boli prednostne umiestňovaní na územie Slovenska prostredníctvom slovenských pobočiek príslušných oddelení jednotlivých ministerstiev. Na druhej strane navrátilci českej národnosti mali byť rovnakým spôsobom usídľovaní na území českých krajín. Špecifické postavenie malo z tohto pohľadu ministerstvo zahraničných vecí, ktoré na začiatku celého procesu pracovalo len s československými krajanmi, teda s ľuďmi, ktorí sa chceli vrátiť na územie Československa. Nebolo teda podstatné to, či sa chceli usadiť v českých krajinách alebo na Slovensku. Tomu sa už venovali ďalšie štátne inštitúcie zasahujúce.

Zo strany ministerstva sociálnej starostlivosti sa dokonca začal v priebehu roku 1920 objavovať určitý náznak možného kompetenčného sporu s ministerstvom zahraničných vecí, ktorý sa týkal reemigrácie československých krajanov z územia Rakúska. Správa uvádza, že: *„Ve Vídni projevuje se mezi českými lidmi snaha přesídlit do republiky naší, a to hlavně na Slovensko a Moravu. Pro účely repatriace těchto lidí zřídí vídenští Čechové, jak ministerstvu sociální péče jejich zástupci bylo sděleno, kancelář ve Vídni, která bude v nejužším spojení s oběma výše zmíněnými kancelářemi v Praze a Bratislavě (...).“*²⁶⁹ Paradoxné v tejto situácii

²⁶⁸ NA Praha, f. Ministerstvo vnitra, k. 1233, Repatriace československých příslušníků, 9. 6. 1920.

²⁶⁹ NA, Tamže.

bolo navyše to, že aj ministerstvo vnútra zriadilo vo svojom repatriačnom oddelení sekciu, ktorá sa mala zaoberať príchodom krajanov z Rakúska. No a do tretice na československom vyslanectve vo Viedni veľmi aktívne, predovšetkým vďaka vyslancovi Dr. Fliederovi, fungovala repatriačná sekcia. Pri zlej komunikácii to mohlo vytvárať kontraproduktívne situácie a bolo to neefektívne. Na druhej strane to však bol dôkaz toho, že presídlenie krajanov z územia Rakúska sa stalo pre československú vládu jednou z priorít.

5. 2 Ďalšie rozšírenie kompetencií – ubytovanie, zamestnanie, ochrana

V priebehu medzivojnového obdobia sa kompetencie ministerstva sociálnej starostlivosti ďalej rozširovali o nové oblasti týkajúce sa teraz už vyst'ahovaleckej a prisťahovaleckej politiky. Na tomto mieste by sme si preto dovolili predostrieť čitateľovi odbočku k problematike, ktorá síce priamo nesúvisí s našou témou, ale prostredníctvom ktorej si budeme môcť zdokumentovať, aké významné bolo práve postavenie ministerstva sociálnej starostlivosti v celej migračnej agende. Ministerstvo sociálnej starostlivosti (samozrejme v neodmysliteľnej kooperácii s vtedajším ministerstvom vnútra) totiž zohrávalo významnú úlohu aj pri odchode českých štátnych zamestnancov z územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi na územie českých krajín, ktorý prebiehal približne od októbra 1938 do marca až apríla 1939. Bol to príklad vnútornej repatriácie v rámci vtedajšieho Československa, ktorý sa štátnych inštitúcií bytostne dotýkal, pretože museli pre presídlencov a ich rodiny zabezpečiť aspoň tie najzákladnejšie podmienky pre živobytie – ubytovanie, stravovanie a zdravotnú starostlivosť. Následne v prípade možností aj adekvátne zamestnanie, čo však nebolo jednoduché ako si ukážeme.

Vznik Československa 28. októbra 1918 znamenal pre územie Slovenska veľké zmeny hospodárskeho, sociálneho, politického a kultúrno-emancipačného charakteru. Slovenská spoločnosť sa začala v novej republike rozvíjať a pomalými a zároveň aj postupnými krokmi čoraz viac modernizovať. S tým úzko súviselo už spomínané vytváranie nových štátnych inštitúcií, škôl, zdravotníckych zariadení, kultúrnych a osvetových ustanovizní, ktoré bolo nutné obsadiť pročeskoslovensky zmýšľajúcimi zamestnancami. V tomto bode môžeme vidieť určitú paralelu so snahou československých štátnych inštitúcií priviesť do Československa navrátilcov s pročeskoslovenskou orientáciou a ďalej (ak je to možné) usadiť ich v pohraničných resp. národnostne zmiešaných regiónoch, kde by vytvorili silné československé názorové centrum. Očividné to bolo aj na Slovensku, pretože slovenský národ, na rozdiel od českého, vstupoval do nového spoločného štátu so značným hendikepom v podobe nedostatku národne uvedomelej slovenskej inteligencie, ktorá až do jesene 1918 musela čeliť veľmi silnému maďarizačnému tlaku.

Tento akútny nedostatok národne uvedomelej a hlavne schopnej inteligencie sa na Slovensku naplno prejavil počas preberania politickej moci československými orgánmi. Napríklad významný slovenský národohospodár Peter Zaťko písal, že: „(...) po roku 1918 bolo len niekoľko stovák slovenskej inteligencie a ani pri veľmi benevolentnom posudzovaní

*by hádam nebolo možné tvrdiť, že jej počet prekročil číslo tisíc.*²⁷⁰ Túto situáciu mohol vyriešiť práve príchod českých odborníkov a inteligencie na územie Slovenska, ktorí by na istý čas obsadili vysoko kvalifikované miesta v celorepublikových štátnych inštitúciách nachádzajúcich sa na území Slovenska a ďalej miesta na základných, stredných a vysokých školách, alebo miesta v rámci Československých štátnych dráh a Československej pošty, v najrôznejších kultúrnych inštitúciách a v bankách. V tomto prípade sa počítalo len s ich dočasným príchodom a pôsobením, kým na ich pozície nenastúpi nová slovenská inteligencia. Prichádzajúci reemigranti a repatrianti z cudziny v prvých rokoch existencie nového štátu totiž nemohli v dostatočnom počte zaujať pracovné pozície, kde sa vyžadovala vyššia kvalifikácia alebo určitý stupeň dosiahnutého vzdelania. Reemigranti navyše museli okamžite po svojom príchode splniť dve základné administratívne podmienky, aby vôbec mohli uvažovať o nejakom uplatnení sa na území Československa – získať domovské práva a následne aj československé štátne občianstvo.²⁷¹

Ak by sme sa vrátili späť k Čechom na území Slovenska, tak podľa štatistických údajov ich žilo pred rokom 1918 na území vtedajšieho Horného Uhorska 7468. Do roku 1938 sa ich počet zvýšil na 93 143 a tvorili tak približne 3,4% z obyvateľov Slovenska. Podľa údajov zo sčítania ľudu uskutočneného v roku 1930 pracovalo v štátnej správe na Slovensku približne 23 500 českých štátnych zamestnancov, z toho zhruba 9814 v súdnictve a štátnej správe, 5247 v oblasti železníc, 2399 v školstve, 4115 v armáde a 1918 na pošte. Postupne do konca roku 1938 ich počet klesol na približne 20 500, čo potvrdilo aj decembrové sčítanie ľudu.²⁷²

Tento príklad vnútornej migrácie českých odborníkov bol spočiatku slovenskou politickou reprezentáciou a aj väčšinou obyvateľstva vnímaný pozitívne. Postupom času však začalo narastať slovenské národné povedomie a hrdosť, krajina sa čoraz viac emancipovala a nová slovenská stredná trieda s množstvom vysokoškolských poslucháčov a neskôr aj absolventov, chcela stále viac zasahovať do politického, kultúrneho a hospodárskeho života na Slovensku. Postupne sa tak na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia začalo upozorňovať na určité komplikácie, ktoré boli vyvolané odlišnosťou historického vývoja a národných tradícií medzi Slovenskom a českými krajinami. Odporcovia poukazovali na to, že: *„(...) českí občania prinášali do provincionálnych, konzervatívne religióznych pomerov na Slovensku*

²⁷⁰ BYSTRICKÝ V.: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. 2008, s. 184.

²⁷¹ V období po skončení druhej svetovej vojny boli tieto dve základné podmienky nahradené potrebou získania osvedčenia o národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti.

²⁷² Pre podrobnejšie štatistické údaje a porovnanie s počtom slovenských štátnych zamestnancov viď. BYSTRICKÝ V.: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. 2008, s. 184.

*pokrokárske ateistické myšlienky, nové spôsoby života, mravný rozklad, pričom tieto tendencie vnášali do slovenského prostredia bez znalosti miestnych podmienok.*²⁷³ Presne takáto istá argumentácia zaznievala aj na adresu reemigrantov prichádzajúcich na Slovensko z mestského prostredia (ak sa usadili vo vidieckej oblasti) alebo zo západnej Európy, prípadne spoza Atlantického oceánu. Početne ich síce nebolo veľa, ale ich vplyv na miestnu komunitu mohol byť ďalekosiahly, pretože si so sebou prinášali väčšinou liberálnejšie názory a modernejší spôsob života.

V priebehu 30. rokov sa tejto kritiky chopila najsilnejšia politická strana na území vtedajšieho Slovenska, Slovenská ľudová strana. Pobyt a pôsobenie českých odborníkov na území Slovenska sa stal jedným z hlavných bodov ich politickej kampane a ústredným motívom ich konfliktu s centrálnou vládou. Potom, čo 6. októbra 1938 prevzala Hlinkova Slovenská ľudová strana (HSĽS) moc nad územím Slovenska, už aj centrálna pražská vláda si uvedomovala, že bude musieť ustúpiť, no naďalej zásadne odmietala stiahnutie všetkých českých štátnych zamestnancov z územia Slovenska. Krátko po Mníchove 1938 prezident E. Beneš navrhoval znížiť ich počet na 1/3 z celkového počtu, čo by znamenalo zachovanie statusu quo, pretože v tomto období už na Slovensko neboli posielaní žiadni noví českí pracovníci. Navyše sa čoskoro objavil problém s umiestnením odsunutých českých (alebo aj slovenských) zamestnancov z obsadeného pohraničia.

Predstavitelia HSĽS chceli túto situáciu vyriešiť tak, že by si samotná slovenská vláda ponechala len tých českých verejných a štátnych zamestnancov, ktorých potrebovala. Musíme však upozorniť na to, že z právneho hľadiska nebolo možné definovať pojem „český zamestnanec“ alebo „český úradník“, a preto stále častejšie začala klásť dôraz na slovenskú krajinskú príslušnosť. Podmienkou na získanie slovenskej krajinskej príslušnosti bolo podobne ako v prípade navrátiťších sa krajanov do Československa po prvej svetovej vojne, získanie domovského práva na území niektorej slovenskej obce.

Tento legislatívny rámec však často predbiehali ľudácke národné výbory v jednotlivých slovenských obciach, ktoré veľmi živelne pod heslom „Česi peši do Prahy!“, začali vyháňať českých spoluobčanov z územia Slovenska. Je potrebné upozorniť na fakt, že takéto akcie prebiehali predovšetkým na miestach, kde si miestne obyvateľstvo po odchode českých zamestnancov sľubovalo získanie lukratívnych uvoľnených miest v štátnej správe. Na druhej strane treba podotknúť, že takéto protičeské nálady sa nešírili naprieč celou

²⁷³ BYSTRICKÝ V.: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. 2008, s. 185.

slovenskou spoločnosťou, naopak, mnohí obyvatelia, medzi nimi aj umiernení ľudáci, sa postavili za českých zamestnancov a požadovali ich ochranu a ponechanie vo funkciách. Túto situáciu vystihol vo svojich pamätiach Pavol Čarnogurský: *„Pritom sa však ukázalo, že mnoho českých učiteľských síl bolo tak životne zrastených so slovenským prostredím a slovenskou školou, ako zďaleka nevedeli dokázať mnohí príslušníci slovenského národa. Mladé učiteľky Češky, ktoré strávili najkrajšie roky svojej mladosti na odlahľých podpolianskych lazoch nielen v kvalitnej učiteľskej práci za veľmi sťažených podmienok, sa nevedeli rozlúčiť s pôsobiskom, na ktorom sa po roky udržiavali len vypätým idealizmom. A hoci preložením zo Slovenska do Čiech sa dostávali na výhodnejšie miesta, nechceli opúšťať svoje slovenské lazy a zapadliská.“*²⁷⁴

Odchod českých zamestnancov bol nakoniec realizovaný na základe vládneho nariadenia č. 382 z 23. decembra 1938, ktoré určovalo, že: *„(...) slovenská vláda dá k dispozícii českej vláde zo Slovenska 9000 zamestnancov českej národnosti, a to predovšetkým v nedefinitívnom služobnom pomere, hlavne zamestnancov na skúšku, zmluvných, provizórnych a pod. Za tento ústupok sa mali ostatným českým zamestnancom na Slovensku zabezpečiť všetky právne nároky ako slovenským zamestnancom.“*²⁷⁵ Táto repatriácia, čiže podľa našej definície dohodnuté a organizované presťahovanie, sa malo uskutočniť postupne v niekoľkých etapách do konca marca 1939. Slovensko tak prišlo o množstvo odborných kapacít, ktoré sa už nepodarilo nahradiť, veď často to nebolo ani možné. Napríklad z Univerzity Komenského v Bratislave boli donútení odísť viacerí významní odborníci, ktorí zakladali prvé vedecké ústav na území Slovenska. V marci 1939 agrárny denník *Venkov* celú situáciu charakterizoval nasledovne: *„Postupné vylučovanie Čechov zo Slovenska, ponížovanie českých ľudí – to všetko spôsobilo škody samotnému Slovensku; zahorklá, urazená a rozboľená duša českého ľudu bude na to dlho bolestne spomínať. Nie je možná naďalej ani slabosť, rozpaky a oddaľovanie rozhodnutia. Ak je nám Slováč bratom, nesmie byť Čech na Slovensku panscom.“*²⁷⁶

Samotnú vnútornú repatriáciu po technickej a inštitucionálnej stránke zabezpečovala Štátna sťahovacia akcia, ktorá pôvodne vznikla na presťahovanie osôb a majetku z obsadeného českého pohraničia. V období od septembra 1938 do marca 1939 tak z územia Slovenska bolo repatriovaných 9000 evidovaných štátnych zamestnancov českej národnosti, a ďalej nespočetné množstvo osôb najrôznejších povolání, ktorí odišli v dôsledku atmosféry

²⁷⁴ BYSTRICKÝ V.: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. 2008, s. 194.

²⁷⁵ Tamže, s. 194.

²⁷⁶ Tamže, s. 195.

protičeských nálad a priamych politických útokov. Napríklad minister školstva a národnej osvety prvej slovenskej autonómnej vlády Matúš Černák ešte v novembri 1938 na stránkach stranického denníka *Slovák* argumentoval: „*Máme skoro na všetky miesta ak nie hodnotnejšiu, tak iste rovnocennú náhradu.*“²⁷⁷ Na tomto mieste však musíme podotknúť, že následne počas celého obdobia trvania druhej svetovej vojny pre nedostatok kvalifikovaných zamestnancov museli učiť na stredných školách aj bývalí učitelia – dôchodcovia alebo vysoškolskí študenti tesne pred ukončením štúdia.

Už sme definovali, že presun českých zamestnancov, ktorý bol väčšinou vynútený a len sčasti dobrovoľný, môžeme označiť za druh tzv. vnútornej repatriácie. Tá prebiehala na základe vzájomných dohôd medzi kompetentnými štátnymi inštitúciami. V našom prípade to bola ústredná pražská vláda a slovenská autonómna vláda, resp. ich príslušné ministerstvá s repatričnou agendou (predovšetkým ministerstvá vnútra, sociálnej starostlivosti a dopravy).

Kľúčové kompetencie malo podobne ako počas celého medzivojnového obdobia ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré v úzkej kooperácii s ministerstvami železníc, zdravotníctva a vnútra poskytovalo sociálnu starostlivosť, ubytovanie, stravovanie a ďalej aj hľadalo zamestnanie presídlencom, ktorí boli donútení presunúť sa z pohraničných území, z územia Slovenska alebo Podkarpatskej Rusi. I to je dôkazom veľmi širokých kompetencií, ktorými toto ministerstvo disponovalo. V dôsledku presunov začali následne vznikať na území českých krajín tzv. hromadné ubytovne pre utečencov, ktoré boli rovnomerne rozmiestnené po celom území. Ako uvádza správa vypracovaná pre ministerstvo sociálnej starostlivosti, tak na území Čiech vznikli takéto ubytovne v 40 mestách a obciach, na území Moravy a Sliezska v 22 mestách a obciach. Najčastejšie vznikali v telocvičniach telovýchovných spolkov, na četníckych staniach, ale taktiež aj vo voľných hoteloch alebo hostincoch, ak na to vyčlenili a ak vôbec mali nejaké kapacity.²⁷⁸

Presné rozmiestnenie a rozdelenie voľných kapacít pre prichádzajúcich utečencov v jednotlivých okresoch nám ukáže tabuľka č. 4. Je zaujímavé sledovať predovšetkým to, že voľná kapacita väčšiny okresov už bola naplnená, a preto bolo nesmierne komplikované do budúca umiestňovanie prichádzajúcich vnútorných repatriantov. Dokonca v niektorých okresoch (napr. Kutná Hora alebo Vysoké Mýto) boli presne stanovené chýbajúce profesie, ktoré bolo potrebné doplniť. No ľuďom mimo týchto profesií už voľné miesta ponúkané neboli. Z uvedenej tabuľky môžeme taktiež sledovať celkové rozmiestnenie prichádzajúceho

²⁷⁷ BYSTRICKÝ V.: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. 2008, s. 196.

²⁷⁸ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti – repatriácie (MPSP-R), k. 47, inv. č. 208.

obyvateľstva z pohraničných oblastí, zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Prirodzene najviac utečencov bolo umiestnených na území Prahy (približne 22 000), po ktorej nasledovali dôležité priemyselné alebo poľnohospodárske oblasti (napr. Mladá Boleslav, Slaný, Semily, Kladno, Kolín, Náchod, Praha-venkov).

Tab. č. 4: Prehľad okresov s uvedením počtu utečencov a počtu, ktorý by boli schopné prijať²⁷⁹

OKRES	POČET UTEČENCOV	VOĽNÉ KAPACITY PRE UTEČENCOV
Benešov	489	70
Beroun	917	0
Blatná	531	0
Mladá Boleslav	1571	612
Brandýs nad Labem	1280	0
Český Brod	907	neurčený počet
České Budějovice	2463	0
Nový Bydžov	895	0
Čáslav	743	0
Domažlice	963	0
Dvůr Králové	768	0
Kutná Hora	1704	100
Hořice	380	len do textilního priemyslu
Hořovice	524	50
Jindřichův Hradec	585	0
Hradec Králové	1526	0
Mnichovo Hradiště	1743	0
Humpolec	247	0
Chotěboř	439	0
Chrudim	629	0
Jičín	1510	0
Jilemnice	1013	0
Jílové	514	0
Kamenice nad Lípou	263	0
Kladno	1965	0
Klatovy	641	neurčený počet
Kolín	1465	0
Královice	1132	0
Kralupy nad Vltavou	1065	0
Ledeč nad Sázavou	677	0
Litomyšl	1015	30
Louny	3865	0

²⁷⁹ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), k. 50, inv. č. 210.

U moravských okresov je v súpise v časti voľné kapacity pre utečencov uvedená poznámka:

„Vzhledem k počtu obyvatel a hospodářským a ubytovacím poměrům není možno bez nebezpečí pro veřejný klid a pořádek přidělovati další uprchlíky. Pokud některé okresy mají zvlášť malý počet uprchlíků jako Velké Meziříčí, Tišnov a Třebíč, je to odůvodněno tím, že jde o chudé zemědělské okresy na Českomoravské vysočině s všeobecně známými nepříznivými poměry bytovými.“

Mělník	1477	0
Nové Město nad Metují	163	0
Milevsko	204	48
Vysoké Mýto	500	0
Náchod	11198	několko brúsičov skla
Nová Paka	577	0
Pardubice	1088	50
Pelhřimov	337	0
Písek	1793	0
Plzeň	6621	0
Poděbrady	1176	35 s rodinami
Polička	248	0
Praha-venkov	2614	0
Přeštice	869	0
Příbram	947	0
Rakovník	2283	50 osôb mesačne
Říčany	668	200 až 300
Rokycany	1724	0
Roudnice nad Labem	4256	100 slobodných mužov
Rychnov nad Kněžnou	672	0
Sedlčany	574	0
Semily	2921	0
Slaný	2476	0
Strakonice	567	0
Sušice	268	0
Tábor	bez údajov	bez údajov
Třeboň	bez údajov	bez údajov
Turnov	2655	0
Týn nad Vltavou	188	100
Vlašim	193	0
Žamberk	503	0
POLITICKÉ EXPOSITURY:		
Nové Benátky	786	600
Dobříš	252	0
Opočno	233	0
Přelouč	237	30
Nové Strašecí	1114	0
Praha	22046	0
Vnitrozemské okresy Morava:		
Uherský Brod	1141	0
Holešov	1012	0
Uherské Hradiště	1579	0
Jihlava	859	0
Kroměříž	2261	0
Kyjov	1603	0
Velké Meziříčí	324	0
Přerov	2842	0
Prostějov	1299	0

Tišnov	446	0
Třebíč	904	0
Vsetín	1233	0
Vyškov	867	0
Zlín	1270	0

Na regionálnej úrovni tak ministerstvo delegovalo kompetencie jednotlivým okresným úradom, ktoré sa mali postarať o stravovanie a ubytovanie utečencov, ktoré sa z finančných dôvodov uskutočňovalo hromadným spôsobom. Jedine tam, kde sa vyskytoval nízky počet utečencov a kde zároveň nebolo možné zabezpečovať hromadné stravovanie a ubytovanie, tak boli jednotlivcom vyplácané podpory v hotovosti: *„Maximální částka, která smí dostoupiti náklad na ubytování a stravování je Kč 8.– na hlavu a den. Peněžité podpory jsou odstupňovány podle počtu členů rodiny: rodina dvoučlenná obdrží 14 Kč, tříčlenná 18 Kč, čtyřčlenná 22 Kč a vícečlenná 24 Kč.“*²⁸⁰ V mnohých prípadoch však uvedené čiastky samozrejme nepostačovali na plnohodnotné zabezpečenie potrieb pre všetkých členov rodiny.

Celkovo k prelomu rokov 1938/1939 podľa štatistiky bolo celkovo na území českých krajín 126 753 osôb (z toho v Čechách 80 912 a na Morave 45 841), z ktorých len 8461 bolo umiestnených v hromadných ubytovniach a zvyšok, teda 118 328 osôb bolo ubytovaných jendotlivo.²⁸¹ To vytváralo veľké finančné zaťaženie pre ministerstvo, ktoré sa snažilo urýchlene hľadať ďalšie priestory vhodné pre vznik hromadných ubytovní. Zároveň na začiatku roku 1939 nebolo možné efektívne rozptyľovať utečencov na celé voľné územie, a *„(...) proto se uprchlíci hromadili v okresech pohraničních a ve větších střediscích průmyslových, takže ministerstvo vnitra bylo nuceno některé okresy přílivu uprchlíků uzavřít. Zákaz platí dosud pro okresy pohraniční a v Čechách pro Prahu a Poděbrady, na Moravě pro Brno.“*²⁸² Tento vývoj dokazujú aj uvedené údaje v tabuľke č. 4. Zároveň viaceré okresy (ako napríklad Semily, Kladno, Plzeň, Beroun a Prostějov) ministerstvu sociálnej starostlivosti oznámili, že už nie sú schopné ďalej prijímať nových utečencov, pretože nemajú pre nich dostatok vhodných ubytovacích kapacít. Tým sa počet tzv. uzavretých okresov ešte viac navýšil. Ďalší problém spočíval v tom, že na miestach, ktoré ešte boli schopné nových utečencov prijímať, nebol zase dostatočný počet vhodných pracovných pozícií. To sa v najväčšej miere dotýkalo práve štátnych zamestnancov, ktorí sa tak takýmto spôsobom dostávali do veľmi zložitej finančnej a sociálnej situácie.

²⁸⁰ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), k. 50, inv. č. 209.

²⁸¹ NA, Tamže.

²⁸² NA, Tamže.

K začiatku roku 1939 bolo teda dohromady zriadených 159 ubytovní, ktoré ubytovali 10 154 utečencov.²⁸³ Zároveň však neustále muselo ministerstvo hľadať aj ďalšie vhodné miesta, aby uľahčilo situáciu v preplnených okresoch. Väčšinou však od dotazovaných okresných úradov získavalo negatívne odpovede na možnosti ďalšieho umiestnenia. Napriek tomu sa v rámci celej republiky aspoň podarilo získať 6 zámkov, 6 priemyslových objektov, 2 ozdravovne, 2 obytné domy a 24 hostinských zariadení alebo divadelných sál. Dohromady sa tak vytvorilo ďalších 2820 voľných ubytovacích kapacít.²⁸⁴ V kooperácii s Československým Červeným krížom sa následne zabezpečovalo najnutnejšie vybavenie týchto hromadných ubytovní a taktiež aj potrebné ošatenie pre migrantov, ktorí vo väčšine prípadov svoj majetok museli nechať na územiach, z ktorých boli donútení odísť. S ministerstvom sociálnej starostlivosti okrem Československého Červeného kríža veľmi úzko spolupracovali v starostlivosti o vnútorných migrantov aj ostatné neštátne organizácie, ako napríklad České srdce, Československá obec sokolská, Zväz obranných jednot alebo Zväz československej starostlivosti o mládež, Akademický dom. Podľa uvádzaných štatistických údajov tak v prvej tretine roku 1939 bolo v zemi českej a moravskosliezskej 4272 verejných a štátnych zamestnancov (a spolu s nimi ďalších 5353 rodinných príslušníkov), 9289 súkromných zamestnancov, 1565 učiteľov a 22 447 robotníkov.²⁸⁵ Tieto čísla sa ďalej do polovice roku 1939 neustále navyšovali, a preto potreba zaobstaráť adekvátne ubytovacie priestory a zároveň zabezpečiť aj dostatočné stravovanie, boli čoraz akútnejšie. A to hlavne v prípadoch, keď sa dlhší čas nedarilo prichádzajúcich migrantov umiestniť do zamestnania, čo bol predovšetkým prípad štátnych zamestnancov a učiteľov, pretože väčšinou boli k dispozícii len voľné miesta vyžadujúce nižšie vzdelanie a teda boli vhodnejšie skôr pre robotníkov (napr. služobná, obuvník, stolár, krajčír a pod.).²⁸⁶ Následne sa často stávalo to, že

²⁸³ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), k. 50, inv. č. 209.

²⁸⁴ NA, Tamže.

²⁸⁵ NA, Tamže.

²⁸⁶ Tento problém dokresľuje napríklad dokument s názvom „*Seznam rozvrstvení uprchlíků dle povolání, podává Okresní úřad ve Slaném Ústavu pro péči o uprchlíky při ministerstvu sociální a zdravotní zprávy*“, z ktorého môžeme jasne identifikovať, že možnosť obsadiť voľné posty s nutnosťou vyššieho vzdelania bola minimálna a ich ponuka bola nedostatočná. Skratky tvorené z písmen pred názvami jednotlivých kategórií slúžili pre lepšie štatistické spracovanie pre potreby ministerstva. Podobné informácie totiž prichádzali zo všetkých politických okresov.

„Z/ zemědělství, zahradnictví, rybářství, vinařství, lesnictví = 3

H/ hornictví, kámen = 105

S/ sklářství = 11

K/ kovy, elektrotechnika, mechanika, optika = 26

D/ dřevařství, řezbářství = 8

Hb/ hudební nástroje, hračky = 0

St/ stavební živnosti = 16

Ch/ chemický průmysl = 0

P/ potraviny, požívatiný = 6

ich jediné dostupné zamestnanie bola práca v ubytovni, kde vykonávali najrôznejšie činnosti podľa nariadení správcu ubytovne. Ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti dokonca vydalo univerzálny *Domáci řád pro hromadné ubytovny*, v ktorom sa napríklad uvádza: „*Uprchlicí jsou povinni podle svých schopností vykonávat zdarma všechny práce jim v ubytovnách uložené. Pracovní doba trvá obvykle od 8 ½ hod. do 12 hod. a od 13 ½ hod. do 16 hod.*“²⁸⁷ Nezastúpiteľnú úlohu získal správca ubytovne, ktorý bol do svojej funkcie menovaný príslušným okresným úradom a mal pomerne veľké právomoci vo vzťahu k ubytovaným. Bol predovšetkým zodpovedný za riadny chod celej ubytovne, za jej inventár, za dodržiavanie poriadku v najbližšom okolí. Ako uvádza citovaný poriadok: „*Správce dohlíží zejména na dodržování zdravotních předpisů na stravování, stará se o přiděly nutných potřeb (kupř. přiděl uhlí pro jednotlivé světnice) pro ubytovnu podle úředních pokynů, přiděluje uprchlíkům místo k ubytování, stanoví program a pořádek pro používání společných místností (jídlna, prádelna, umyvárna, chodby, schodiště, atd.) a určí jednu místnost v ubytovně jako isolační místnost pro nemocné a podle možnosti zvláští místnosti pro ubytování dětí a dospívající mládeže odděleně podle pohlaví. Není-li v ubytovně zdravotního personálu, má klíče od domácí lékárny správce ubytovny.*“²⁸⁸ Jeho nariadenia na základe týchto širokých kompetencií tak boli bezpodmienečne záväzné pre každého ubytovaného v priestoroch hromadnej ubytovne.

Ústav starostlivosti o utečencov, ktorý pracoval pod ministerstvom sociálnej a zdravotnej správy²⁸⁹, k marcu 1939 evidoval celkovo 10 060 utečencov ubytovaných v hromadných ubytovniach. Všetkým okresným úradom v Čechách a na Morave vydal preto v tomto období pokyn, podľa ktorého: „*Náklady na stravování a ubytování těchto lidí značně*

Kž/ kůže srst, peří = 1

T/ přádelny, textilie = 5

O/ oděvnictví, obuvnictví, rukavičkářství, kravatářství = 27

Pa/ papírnictví, knihařství = 1

G/ grafické živnosti = 2

Ob/ obchod a doprava = 26

L/ hostinství a lázně = 4

Sl/ domácí služby = 12

C/ čištění, zdravotnictví = 0

f/ umění a sport = 5

U/ nekvalifikováni bez povolání = 77

Uč/ učňové = 0

V/ vyšší služby – A, kancelář a obchod = 14; B, technické = 0; C, svobodná povolání = 3“

NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), k. 50, inv. č. 210

²⁸⁷ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), k. 70, inv. č. 225.

²⁸⁸ NA, Tamže.

²⁸⁹ Od 1. decembra 1938 došlo k premenovaniu dovtedajšieho ministerstva sociálnej starostlivosti na ministerstvo sociálnej a zdravotnej správy, pretože došlo k zlúčeniu rezortov zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Tento stav potom trval až do 15. marca 1939.

zatežují státní pokladnu a kromě toho tento způsob ubytování nese s sebou nepříznivé následky pro uprchlíky po stránce morální. Pomoc uprchlíkům tímto způsobem poskytována může být považována pouze za provisorní opatření a jest nutno usilovati všemi prostředky o to, aby uprchlíci byli opět včleněni do normálního života a tím docíleno likvidace hromadných ubytoven v době co možno blízké.²⁹⁰ Okresné úřady sa podľa toho mali čo najviac snažiť zaistiť utečencom zamestnanie buď vo forme verejných prác alebo v najlepšom možnom prípade v normálnom pracovnom pomere v oblasti priemyslu alebo poľnohospodárstva. V prichádzajúcom jarnom období sa odporúčalo predovšetkým zamestnávanie pri jarných poľnohospodárskych prácach, no aj napriek tomu sa za 3 mesiace počet utečencov v hromadných ubytovniach znížil len o 1934.²⁹¹ Preto boli prijaté ešte ráznejšie opatrenia, podľa ktorých „(...) proti nedostatku dobre vôle ze strany uprchlíků nutno vystoupiti s krajní přísností a toho, kdo by z uprchlíků odepřel přijmouti nabízené zaměstnání v zemědělství, bezpodmínečně vyloučiti z jakýchkoliv podpor státu a dobročinných organizací. Odepření přijmouti nabízené zaměstnání nutno vyznačiti jak v podpůrném listě, tak na ohlašovacím lístku uprchlickém a v evidenční kartotéce uprchlíka, kterou okresní úřad vede.“²⁹² Toto opatrenie sa samozrejme dotýkalo aj ostatných odborov. V tomto prípade je ale potrebné zároveň poukázať na to, že najmä v prípadoch, keď sa v oblasti priemyslu alebo poľnohospodárstva takýmto spôsobom zamestnali bývalí štátni zamestnanci alebo bývalí učitelia, tak samozrejme istý čas trvalo, než sa do nového pracovného miesta zaučili. Taktiež bola pochopiteľná aj ich neochota pracovať v iných oboroch, na ktoré neboli kvalifikovaní, ale vďaka prísnejším opatreniam a hrozbe straty podpory im nakoniec ani nič iné neostávalo.

Podobnú neochotu napríklad nenachádzame u reemigrantov, ktorí sa vracali do Československa po ukončení prvej svetovej vojny. Ako nám ukazujú príklady slovenských rodín hutníkov zo železiarní z maďarského Diosgyöru alebo evanjelických exulantov, ktorí prišli do Československa prostredníctvom akcií Kostnickej jednoty, tak boli ochotní prijať zamestnanie, ktoré im bolo ponúkané aj v iných oboroch. Jednalo sa o tzv. vonkajších reemigrantov, ktorí na územie Československa prichádzali z iného sociálneho a kultúrneho prostredia s vidinou lepšej budúcnosti pre svoje rodiny. Ich hlavným cieľom bol zisk domovského práva a následne československého štátneho občianstva, ktoré boli predpokladom pre úspešné začlenenie sa do československej väčšinovej spoločnosti. V prípade tzv. vnútorných repatriantov po Mníchove 1938 a po Viedenskej arbitráži sa

²⁹⁰ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), k. 70, inv. č. 226.

²⁹¹ NA, Tamže.

²⁹² NA, Tamže.

jednalo o ich vynútený a často nedobrovoľný odchod z miest, kde už mali vybudované svoje zázemie do často nezrovnateľne horších podmienok hromadných ubytovní a za obmedzenými možnosťami pracovného uplatnenia sa.

5.3 Ministerstvo sociálnej starostlivosti po roku 1945

Ako sme už v našej práci na viacerých miestach poukázali, tak ukončenie druhej svetovej vojny prinieslo so sebou veľké množstvo zmien, s ktorými sa postupne museli jednotlivé spoločnosti vyrovnat'. Tento proces prebiehal aj v následnom povojnovom období, keď trvalo ešte mnoho rokov, kým sa situácia v jednotlivých štátoch do istej miery stabilizovala. Okrem veľkých zmien v oblasti hospodárstva, sociálnej štruktúry spoločnosti a nového politického usporiadania, prinieslo obdobie od mája 1945 do roku 1948 taktiež množstvo zmien aj v oblasti migrácie obyvateľstva.

Znovu podľa vzoru z medzivojnového obdobia sa migračnou politikou zaoberali štátne inštitúcie a najrôznejšie neštátne dobročinné organizácie. Podľa právomocí, personálneho obsadenia a finančných možností naďalej najdôležitejšiu úlohu zohrávalo znovuobnovené ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti, ktoré sa od júna 1946 opätovne premenovalo na ministerstvo sociálnej starostlivosti (až do mája 1949). To bolo nasledované ďalšími exekutívnymi inštitúciami ako napríklad ministerstvom vnútra a ministerstvom zahraničných vecí. Súčasťou exekutívy boli ďalej aj ministerstvám podriadené štátne úrady a miestna samospráva. Okrem nich nezastúpiteľnú úlohu zohrávali aj neštátne organizácie (napr. Československý Červený kríž, Ústredie zväzov katolíckej Charity Charita, YMCA, YWCA, Klub Československých turistov, Zväz oslobodených politických väzňov, Zväz československého študentstva alebo Židovská obec a mnohé ďalšie).²⁹³

Ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti naplno rozvinulo svoju činnosť v oblasti návratovej politiky od polovice roku 1945, keď boli krajanovia žijúci v zahraničí vyzvaní československou vládou k návratu do Československa.²⁹⁴ Nadviazalo sa tak na medzivojnové obdobie a znovu bolo toto ministerstvo poverené riadením celej migračnej agendy.

Organizačná štruktúra povojnového ministerstva tak musela reflektovať všetky oblasti, ktorým sa jeho zamestnanci venovali. V roku 1945 tak na ministerstve celkovo vzniklo 9 rôznych odborov, ktoré sa venovali napríklad oblasti administratívnej a právnej, riadeniu a ochrany práce, mzdovej politike, technickej a zdravotnej inšpekcie práce, stavebnej a bytovej starostlivosti, sociálnemu poisteniu, starostlivosti o mládež, sociálnemu

²⁹³ Podrobnejšie sa činnosti niektorých z nich budeme venovať v podkapitole 5.5.

²⁹⁴ Touto výzvou československá vláda spočiatku predpokladala, že vracajúci sa reemigranti opätovne vyplnia nedostatok pracovníkov v rôznych odvetviach hospodárstva spôsobený vojnou a že teda nebude problém s ich ďalším umiestnením v Československu. Tento predpoklad sa však celkom nenaplnil, pretože oveľa skôr boli tieto voľné miesta (väčšinou po obyvateľoch nemeckej alebo maďarskej národnosti) obsadené prisťahovalcami z ostatných území znovuobnoveného Československa v rámci tzv. vnútornej migrácie.

zabezpečeniu a samozrejme repatriácii a reemigrácii.²⁹⁵ Vo viacerých spomenutých oblastiach však nebola celkom vyjasnená otázka pôsobnosti tohto ministerstva s inými štátnymi inštitúciami. Napríklad v oblasti starostlivosti o mládež sa kompetencie ministerstva čiastočne prekrývali s kompetenciami ministerstva školstva a osvetu alebo ministerstva zdravotníctva. Naopak v oblasti odboru repatriácie a reemigrácie bola nutná čo najužšia spolupráca s ostatnými orgánmi štátnej správy. Pretože len vďaka presne rozdeleným úlohám mohla efektívne fungovať. Zatiaľ čo ministerstvo zahraničných vecí prostredníctvom svojich zastupiteľských úradov zabezpečovalo zber potrebných informácií a kontakt záujemcov o presťahovanie s Československom, tak ministerstvo vnútra sa následne venovalo legalizácii ich pobytu a celému procesu schvaľovania a pridelenia československého štátneho občianstva. Množstvo oblastí však muselo zabezpečiť ministerstvo sociálnej starostlivosti, ktoré poskytovalo sociálnu ochranu navrátilcom, riešilo ich bytovú otázku, pracovné zaradenie, sociálne poistenie a mnoho ďalších presne tak, ako v predchádzajúcich analyzovaných obdobiach jeho fungovania. Preto bol vznik repatriáčného odboru (tzv. IX. odbor), na ktorého čele stál bývalý exilový minister sociálnej starostlivosti a minister zdravotníctva Ján Bečko, nesmierne dôležitý.

V rokoch 1946 a hlavne 1947 prešlo ministerstvo sociálnej starostlivosti dvomi reorganizáciami, ktoré však aj naďalej zachovali široký rozsah jeho pôsobností. Po reorganizácii, ktorá prebehla od marca 1947, bola štruktúra ministerstva rozdelená do 5 skupín, ktoré sa ďalej delili na odbory a úseky.²⁹⁶ Repatriáčny odbor bol premenovaný na odbor reemigračný (V. odbor) a bol zaradený do skupiny A (ďalšie súčasti tejto skupiny tvorili odbory organizácie práce, pracovného práva, miezd, technickej a zdravotnej ochrany práce).²⁹⁷ Pritom už v priebehu októbra 1946 bol v rámci vtedajšieho repatriáčného odboru vyčlenený reemigračný úsek, pretože sa ukazovalo, že reemigrácia je oveľa zložitejší proces ako repatriácia. Reemigrácia totiž okrem samotného presunu osôb vyžadovala aj zabezpečenie presunu hnutelného majetku reemigrantov, ďalej zmluvné zaistenie ich nehnuteľného majetku, ktorý bol situovaný v iných krajinách a taktiež ich plnohodnotné začlenenie do pracovného procesu. To všetko vychádzalo predovšetkým z toho, že reemigranti boli už dávno pred presídlením dlhodobo usadení v cudzine (alebo sa dokonca v cudzine už narodili) a na území Československa zatiaľ nemali vytvorené žiadne zázemie a podmienky na

²⁹⁵ Kol. autorov: *Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951. Inventář*. 1963, s. 8.

²⁹⁶ Na ministerstve tak pracovala skupina A, ktorá sa venovala riadeniu práce, skupina B, ktorej hlavnou činnosťou bolo sociálne poistenie, ďalej skupina C venujúca sa sociálnej starostlivosti a posledná bola skupina P, ktorú tvorilo Prezídium.

²⁹⁷ Kol. autorov: *Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951. Inventář*. 1963, s. 10.

živobytie. Tento proces tak vyžadoval úzku koordináciu s ostatnými rezortmi, ktoré zabezpečovali ich pracovné zaradenie a ešte predtým ich transport a transport ich majetku do Československa.

5. 4 Spôsoby prepravy reemigrantov a repatriantov do Československa po roku 1945

Priebeh reemigrácie do Československa po roku 1945 by sme pomyselne mohli rozdeliť do troch rôznych etáp, v rámci ktorých vždy dominovalo svojou činnosťou práve analyzované ministerstvo sociálnej starostlivosti. V prvej etape bolo hlavnou úlohou tohto ministerstva zjednať v spolupráci s ostatnými inštitúciami (hlavne v kooperácii s ministerstvom vnútra, ministerstvom zahraničných vecí a ministerstvom poľnohospodárstva) reemigračné dohody s príslušnými štátmi²⁹⁸, ďalej zabezpečiť súpis uchádzačov o reemigráciu a v neposlednej miere preveriť ich národnú a politickú spoľahlivosť.

Druhá etapa sa týkala samotného transferu navrátilcov do Československa, konkrétne do zhromažďovacích stredísk, kde ďalej prebiehala ich registrácia a zabezpečilo sa ich ďalšie usídlenie. Ak boli nemajetní, bola im poskytnutá aj menšia finančná čiastka na zabezpečenie základných životných potrieb.²⁹⁹

Posledná tretia etapa bola zameraná už na samotné uskutočňovanie sociálnej starostlivosti o reemigrantov, ktorá väčšinou pozostávala z poskytovania finančných prostriedkov na zabezpečenie najnutnejšieho domáceho zariadenia a ošatenia, k zriadeniu živností alebo k odstráneniu okamžitej životnej tiesne. Túto oblasť koordinovali okrem príslušného oddelenia ministerstva sociálnej starostlivosti predovšetkým reemigračné referáty okresných národných výborov v úzkej kooperácii s Československým ústavom zahraničným.

Z uvedeného priebehu reemigračného procesu tak vyplýva, že okrem samotného výberu a preverovania reemigrantov zohrával významnú úlohu ich transport (a samozrejme aj transport ich hnuťelného majetku) na územie Československa. Podobne ako v obdobných procesoch, ktoré v oblasti reemigrácie prebiehali po prvej svetovej vojne, tak aj v období po druhej svetovej vojne zohrávali dominantnú úlohu cestná a železničná preprava. To vyplývalo z ich dostupnosti, z kapacitných možností a aj z finančnej náročnosti, ktorá bola nepomerne nižšia ako pri použití leteckej dopravy. Prechádzajúcim frontom počas záverečných bojov druhej svetovej vojny cestná a železničná infraštruktúra na území Československa nesmierne utrpela, no do roku 1947 sa postupne podarilo obnovovať alebo nanovo vybudovať aspoň tie najdôležitejšie dopravné spojenia.

²⁹⁸ Pre podrobnejšie informácie o reemigračných dohodách s jednotlivými štátmi a ďalšom postupe viď podkapitolu 4.3 o priebehu dotazníkového šetrenia ministerstva vnútra.

²⁹⁹ VACULÍK J.: *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. 1993, s. 18.

V prípade komparácie samotnej cestnej a železničnej prepravy z pohľadu jej využívania československými štátnymi inštitúciami, vychádzala ako pomyselný víťaz jednoznačne železničná preprava. To bolo na jednej strane spôsobené tým, že ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti ako hlavný realizátor reemigračných transportov mohlo v tejto oblasti plne kooperovať s ministerstvom dopravy, ktoré malo dostatočné personálne a technické vybavenie, aby dokázalo požiadavky ministerstva na prepravu reemigrantov zabezpečiť. Navyše železničná infraštruktúra v porovnaní s tou automobilovou mala oveľa väčšiu kapacitu, bola rýchlejšia a teda aj viac dostupnejšia. Z uvedeného však nevyplýva, že by sa automobilová doprava vôbec nevyužívala. Ministerstvo sociálnej starostlivosti využívalo služby rôznych nákladných a osobných prepravcov, od ktorých si prenajímalo ich vozidlá, ktoré sa potom využívali napríklad na prepravu osôb alebo ich hnuiteľného majetku do zhromažďovacích stredísk alebo na kratšie vzdialenosti do miest, kam mali byť natrvalo usídlení. Samozrejme v prípade, ak do danej oblasti železničná trať nevedla, musela sa použiť doprava automobilová.

V prípade dominantnejšieho spôsobu prepravy reemigrantov, ktorým železničná preprava nepochybne bola, sa ukazovala nutnosť spolupráce minimálne medzi tromi štátnymi inštitúciami, ktorými boli ministerstvo sociálnej starostlivosti (hlavne jeho reemigračný a dopravný odbor), ďalej ministerstvo dopravy a Československé štátne dráhy (ČSD). Reemigračný odbor ministerstva sociálnej starostlivosti mal v prenájme od ČSD niekoľko vlakových súprav pozostávajúcich z osobných aj nákladných vozňov, ktoré využíval na transfery reemigrantov a ich majetku do Československa. Celkovo v roku 1947 disponoval reemigračný odbor šiestimi vlakovými súpravami: *Louny*, *Bubny*, *Plzeň*, *Pardubice*, *Viedeň*, *Rumunsko I-VI*.³⁰⁰ Každá z uvedených súprav mala presne určenú trasu, po ktorej v určitej frekvencii premávala. Napríklad súpravy *Louny* a *Bubny* sa využívali pre prepravu reemigrantov a ich majetku z krajín západnej Európy, pretože tieto súpravy boli tvorené najmodernejšími vozňami a lokomotívami, ktoré mohli dosahovať rýchlosť až 120 km/h, čo bolo v druhej polovici 40. rokov 20. storočia na západoeurópskych tratiach bežné. Smerovali tak väčšinou hlavne do Francúzska, krajín Beneluxu alebo do Škandinávie. Súprava *Plzeň* bola využívaná výlučne len pre reemigračné akcie z Juhoslávie. Súprava *Pardubice* zaistovala transfer československých reemigrantov z Talianska a v menšej miere z Bulharska. Súprava *Viedeň*, tak ako napovedá aj jej názov, slúžila na prepravu navrátilcov z Rakúska.

³⁰⁰ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti – repatriácie (MPSP–R), k. 766, inv. č. 876, Stanovení potřeby vlakových souprav pro dopravní úkoly MSP.

Posledná súprava *Rumunsko I-VI*, ktorá predtým niesla názov *Smíchov*, slúžila výhradne na reemigračné akcie z územia Rumunska.³⁰¹

Na základe uvedených cieľov jednotlivých vlakových súprav, tak môžeme odsledovať hlavné reemigračné prúdy Čechov a Slovákov z jednotlivých krajín. Na tomto mieste je dôležité podotknúť, že v prípade cesty do Československa prostredníctvom jednej zo spomenutých vlakových súprav, sa vždy jednalo o organizovanú reemigračnú akciu celých skupín (resp. celých rodín) navrátilcov. Nebolo možné, aby do daného vlaku nastúpil jednotlivec bez príslušných platných československých dokumentov, registrácie a následného povolenia zo strany československých úradov. Nástup a výstup zo súprav bol taktiež umožnený len v začiatočnej a konečnej stanici.

Počet jednotlivých reemigračných vlakových súprav bol pomerne vysoký, veď len napríklad súprava *Smíchov* pozostávala z vyše 30 osobných a nákladných vozňov, čo spôsobovalo značné problémy. Reemigračný odbor ministerstva sociálnej starostlivosti neustále požadoval od ministerstva dopravy dopĺňanie a obnovu jednotlivých vozňov, no ČSD nedisponovali v tomto období takým veľkým počtom voľných vozňov, ktoré by mohli byť uvoľnené pre inú štátnu inštitúciu bez toho, aby sa nenarušila pravidelná dopravná obslužnosť (osobná i nákladná), ktorú zabezpečovali. Preto, keď reemigračný odbor požadoval dodávku nových vozňov prišla z ministerstva dopravy zamietavá odpoveď: „*Ministerstvo dopravy předem upozornilo, že všechny úkoly, které ministerstvo soc. péče po stránce dopravní má, musí býti provedeny již stávajícími soupravami, kterými disponuje, protože vozová situace ČSD jest kritická a nesnese v žádném případě rozmnožování souprav skládajících se z osobních vozů. I v nákladové dopravě jest situace vozová velice kritická a nadměrné odebírání nákladních vozů z pravidelného provozu ohrožuje přímo dvouletý plán, za jehož dodržení a splnění jsou ČSD zodpovědny.*“³⁰² Celkovo tak po tomto zamietavom stanovisku z roku 1947 reemigračný odbor ministerstva sociálnej starostlivosti disponoval 64 osobnými vozňami (z toho 11 bolo kuchynských vozňov) a 530 nákladnými vozňami.³⁰³

Zaujímavé je taktiež to, že personálne zabezpečenie týchto železničných transportov bolo veľmi poddimenzované. Reemigračný odbor mal na doprovod 6 reemigračných vlakových súprav k dispozícii len 30 zamestnancov, čiže v priemere to bolo len 5 zamestnancov na jednu súpravu. Preto v roku 1947 požadoval o navýšenie minimálne o 20

³⁰¹ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 766, inv. č. 876, Stanovení potřeby vlakových souprav pro dopravní úkoly MSP.

³⁰² NA, Tamže.

³⁰³ NA, Tamže.

d'alších zamestnancov, aby bolo možné realizovať požadované vypravovanie reemigračných vlakov v pravidelných intervaloch. ČSD totiž zabezpečovali svojimi zamestnancami len obsluhu lokomotívy a technickú starostlivosť o jednotlivé vozne.

Zo strany ministerstva sociálnej starostlivosti bol súčasťou každého reemigračného vlaku jeho vedúci, ďalej to bol hospodár, kuchári, ošetrovateľka a pomocníci, ktorých funkcie boli presne vymedzené. Ich činnosti a právomoci určovala a zjednocovala tzv. Smernica pre reemigračné súpravy, ktorá bola prijatá v lete roku 1947.³⁰⁴ Vo svojom úvode veľmi jasne definovala, čo znamená pojem reemigračná súprava. Podľa vtedajšieho vysvetlenia sa tak za reemigračné súpravy považovali „(...) vlaky zapůjčené ČSD ministerstvu soc. péče, k převážení reemigrantů z ciziny do vlasti. Tyto soupravy mohou být podle rozhodnutí MSP použity i k jiným účelům.“³⁰⁵ Za iné účely sa považovali napríklad cesty československých detí na prázdninové a ozdravné pobyty v cudzine (najčastejšími destináciami sa v tomto období stali Francúzsko, krajiny Beneluxu alebo Nórsko a Švédsko). Pri spiatočnej sa zase tieto súpravy využívali napríklad aj na prepravu detí československých krajanov žijúcich v zahraničí na prázdninové alebo ozdravné pobyty na územie Československa. Podobne ako pri transportoch reemigrantov, aj tu bola potrebná dôsledná evidencia a organizácia celého transportu.

Vyhláška taktiež určovala, aké má byť zabezpečenie primeraného počtu kuchárov a pomocného personálu a personálu zdravotnej služby v jednotlivých vlakových súpravách, čo sa však nie vždy podarilo celkom dodržať. Jednak sa počas naplňovania prvého dvojročného hospodárskeho plánu začal prejavovať nedostatok pracovníkov v určitých pozíciách (to sa týkalo predovšetkým zamestnancov ČSD), a jednak nie každý uchádzač o prácu v reemigračnom oddelení ministerstva sociálnej starostlivosti bol vhodný na to, aby sprevádzal reemigračné vlaky na cestách do zahraničia. Práve preto musela prebiehať veľmi úzka kooperácia s ministerstvom vnútra, ktoré aj naďalej vydávalo osvedčenia o národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti. Súčasťou personálu vlaku bol aj vojenský doprovod (najčastejšie tvorený jedným dôstojníkom), ktorý bol pridelený ministerstvom národnej obrany a ktorý mal taktiež presne vymedzené právomoci. Najčastejšie komunikoval s vojenským velením ostatných reemigračných misií (hlavne na území rozdeleného Nemecka a Rakúska) alebo zabezpečoval čo možno najrýchlejší prejazd jednotlivých vlakových súprav cez tretie krajiny.

³⁰⁴ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 877, inv. č. 767, Směrnice pro reemigrační soupravy.

³⁰⁵ NA, Tamže.

Uvedená vyhláška ministerstva taktiež určovala, že každá súprava by mala pozostávať z vagóna pre osadenstvo vlaku a ďalej z ďalších vagónov určených pre kuchyňu, skladisko, reemigrantov a pre zvršky reemigrantov, pričom posledné dve spomínané kategórie vagónov sa pridávali do súprav podľa aktuálnej potreby. Ako sme však už spomínali, tak ministerstvo sociálnej starostlivosti neustále od ČSD požadovalo navyšovanie ich počtu, z čoho vyplýva, že ich bol trvalý nedostatok. K vyjasneniu kompetencii vyhláška navyše jasne určovala, že všetky súpravy plne podliehajú pod správu reemigračného odboru ministerstva sociálnej starostlivosti.

Vo svojej zvyšnej časti sa vyhláška venovala povinnostiam, ktoré boli určené pre vedúcich transportov, ktorí mali presne definované úlohy, ktoré museli splniť ešte pred odjazdom súpravy z domovskej stanice, počas jazdy do zahraničia, ďalej na štátnych hraniciach krajín, cez ktoré sa prechádzalo, v cieľovej stanici v zahraničí, počas spiatočnej jazdy do Československa a konečne na území Československa. Ak by sme úlohy vedúcich transportov zovšeobecnil, tak sa v podstate vedúci reemigračného vlaku staral o bezproblémový priebeh celej akcie. Riadil sa pritom požiadavkami reemigračnej misie z krajiny, kam vlak pre reemigrantov smeroval. Podľa požiadaviek tejto misie musel ešte pred odjazdom vlaku zabezpečiť dostatočný počet vhodných vagónov na prepravu samotných reemigrantov a ich hnuťelného majetku. Ďalej musel ešte na území Československa vybaviť (v úzkej spolupráci s ministerstvom vnútra) víza do daných krajín (samozrejme, ak boli vôbec potrebné) pre celú posádku vlaku. Ak reemigračný vlak viezol cestou do zahraničia nejaké osoby (napr. repatriantov z iných krajín alebo československé deti smerujúce na prázdninový pobyt), musel skontrolovať ešte na československom území, či sa vo vlaku medzi pasažiermi nenachádza žiadna nepovolaná osoba, ďalej musel zozbierať a skontrolovať platnosť cestovných dokladov všetkých osôb. Počas jazdy vedúci vlaku dohliadal na čo najpohodľnejšie cestovanie reemigrantov a taktiež kontroloval správne hospodárenie so zásobami. Po príchode na miesto určenia bol povinný okamžite kontaktovať československý zastupiteľský úrad v danej krajine a vyžiadať si ďalšie prípadné pokyny a inštrukcie. Následne mal za povinnosť dohliadať na samotné nakladanie reemigrantov a ich majetku do vlaku. Vedúci vlaku bol zodpovedný aj za to, aby reemigranti cestovali skutočne len so svojim vlastným majetkom.³⁰⁶ Ako sa ďalej v analyzovanej vyhláške uvádza: „*Před odjezdem provede kontrolu všech reemigrantů, mají-li řádné cestovní pasy, platná visa*

³⁰⁶ Táto skutočnosť sa overovala na základe vyplneného *Dotazníka o sociálních majetkových poměrech žadatele*. Příklady vyplnených dotazníků sú dostupné v: NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 877, inv. č. 767, Dotazník o sociálních a majetkových poměrech žadatele.

a vývozní povolení na přepravované svršky.³⁰⁷ Najdôležitejšou podmienkou pre úspešné uskutočnenie takejto reemigrácie bolo získanie československého štátneho občianstva a následne vlastníctvo československého cestovného pasu. Po príchode vlaku na hranice Československa sa spolu s československými bezpečnostnými zložkami vedúci vlaku znovu podieľal na veľmi dôkladnej pasovej a colnej kontrole. Ak prebehla bez problémov, mal za povinnosť telegraficky oznámiť na ministerstvo sociálnej starostlivosti predpokladaný príchod súpravy do Prahy, aby sa stihlo včas všetko pripraviť na prerozdeľovanie jednotlivých reemigrantov do zberných stredísk.

Z uvedeného výpočtu povinností vedúceho reemigračného vlaku tak vyplýva, že musel disponovať podrobnými zoznamami reemigrujúcich osôb, ktoré pripravovalo ministerstvo vnútra spoločne s československými zastupiteľskými úradmi v jednotlivých krajinách. Tieto zoznamy obsahovali základné informácie o reemigrantoch v podobe ich mena a priezviska, dátumu a miesta narodenia, o ich povolani a o mieste, kam majú byť na území Československa spočiatku umiestnení.³⁰⁸

Nemenej dôležitú funkciu ako vedúci transportov mala aj zdravotná služba v každom transporte. Ošetrovatelia umiestnení vo zvláštnom osobnom vagóne boli vo vlaku prítomní počas celej jazdy, ktorá priemerne trvala približne 14 dní (doba jazdy závisela od vzdialenosti cieľovej destinácie a taktiež od rýchlosti prechodu jednotlivými štátnymi hranicami). Na základe prijatej smernice, ktorá sa venovala zdravotnej službe: „Do transportu mohou býti přijímány jen osoby, které prošly vyšetřovacími stanicemi v cizině, kde musí být provedeno řádné vyšetření a preventivní zajištění. Do transportu nesmějí býti přijímány těžce nemocní, duševně chorí, nesmějí býti zařazováni lidé s nakažlivými chorobami, zavřivení a ženy těhotné a kojící matky v době šest neděl před a šest neděl po porodu.“³⁰⁹ Po príchode do cieľovej stanice v Československu bola ošetrovateľská služba spoločne s vedúcim transportu povinná nahlásiť všetky potrebné informácie o zdravotnom stave transportovaných reemigrantov a o svojej činnosti počas samotného transportu. Ukazovala sa tak opäť potreba čo najužšej kooperácie s viacerými štátnymi inštitúciami, v tomto konkrétnom prípade s ministerstvom zdravotníctva. Najväčším rizikom v tomto prípade bola hrozba zavlečenia nejakej infekčnej choroby na územie Československa. Preto musela byť zdravotný dozor nielen vo vlaku, ale následnej aj po príchode do cieľovej destinácie vykonávaný s čo najväčším dôrazom.

³⁰⁷ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 877, inv. č. 767.

³⁰⁸ Příklady jednotlivých zoznamov pre konkrétne reemigračné transporty sú uložené v:

NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 767, inv. č. 877, Transport z Polska.

³⁰⁹ NA Praha, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 767, inv. č. 877, Zdravotní služba.

Železničná preprava sa tak i v roku 1947 stále javila ako dominantný spôsob prepravy reemigrantov a ich majetku na územie Československa. Ministerstvo sociálnej starostlivosti ako hlavný garant jej venovalo prostredníctvom reemigračného odboru a dopravného referátu veľkú pozornosť. Pomocou množstva vyhlášok a nariadení usmerňovalo celý priebeh železničného transportu.

Ak by sme na záver tejto podkapitoly uskutočnili krátke porovnanie s automobilovou dopravou, tak by sme museli dospieť k názoru, že tá bola organizovaná oveľa menej. Reemigračný odbor ministerstva sociálnej starostlivosti v tejto oblasti väčšinou len objednával služby automobilových prepravcov pre prepravu reemigrantov, pretože sám nedisponoval dostatočným vozovým parkom. Ďalej uhrádzal poplatky za ich prepravu a taktiež posudzoval žiadosti majiteľov jednotlivých vozidiel (či už boli v podobe súkromných osôb, inštitúcií alebo súkromných podnikov) na uhrádzanie alebo opravu škôd, ktoré vznikli počas prepravy reemigrantov.³¹⁰ Dopravný referát ministerstva sociálnej starostlivosti dokonca vôbec nezasahoval do tejto sféry automobilovej prepravy, hoci by sme to mohli predpokladať.

Dominancia a preferencia spôsobu prepravy po železnici tak vyplývala predovšetkým z toho, že kapacitne dokázala železničná preprava pomerne rýchlo a na veľké vzdialenosti prepraviť naraz niekoľko stovák reemigrantov spolu s ich hnutelným majetkom. Na zabezpečenie jedného transportu postačoval pomerne malý počet osôb (personál jedného reemigračného vlaku tvorilo maximálne 10 pracovníkov). Dôležitým faktom bolo aj to, že celá železničná preprava spadala pod ministertsvo dopravy, teda pod štátnu inštitúciu s jasne určenými pravidlami a povinnosťami, s ktorou mohol následne reemigračný odbor a dopravný referát oveľa ľahšie komunikovať ako s majiteľmi jednotlivých motorových vozidiel, ktoré neboli majetkom štátu.

³¹⁰ Konkrétne doklady a žiadosti sú uložené v:

NA Praha, f. Ministertsvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP–R), k. 421, inv. č. 595.

5. 5 Spolupráca s vybranými neštátnymi inštitúciami

V predchádzajúcich kapitolách sme sa väčšinou venovali exekutívnymi štátnym inštitúciami, ktoré sa zaoberali repatriačnou a reemigračnou problematikou. No za zmienku stojí krátko spomenúť aj vplyvné neštátne dobročinné organizácie, ktoré im boli často v tejto činnosti nápomocné. K takým organizáciami patrila určite Československý Červený kríž, ktorý vznikol vo februári 1919. Na jeho čele stála od jeho vzniku dcéra prezidenta T. G. Masaryka, Dr. Alice Masaryková. Československý Červený kríž sa na začiatku svojej existencie musel dištancovať od svojej minulosti, ktorá bola spätá s Rakúskym Červeným krížom, ktorý pôsobil na území monarchie ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny. Podľa úvodného prehlásenia Československého Červeného kríža: *„Rakouský Červený kríž byl pomocníkem cizího režimu, institucí, které měla v sobě tu aristokratičnost, jež budila v nás instinktivní odpor. Nemohla za to základní myšlenka, dle níž byla organizace Červených křížů zřízena. (...) Byl to kus minulosti, který musel padnouti.“*³¹¹ V novej dobe po vzniku Československa mali totiž aj z malých počiatkov vyrásť veľké veci. Preto niekoľko dní po vzniku Československého Červeného kríža vyjadril podporu jeho vzniku a činnosti aj prezident T. G. Masaryk, ktorý: *„(...) uznává nutnost vybudování ústřední organizace Červeného kříže pro oblast celé republiky a žádá, aby ihned započal svoji práce a vešel ve styk s mezinárodními organizacemi Červených křížů na základě Ženevské konvence.“*³¹² Ihneď po svojom ustanovení vyhlásil Československý Červený kríž verejnú zbierku, v rámci ktorej získal vyše 6 miliónov korún, čo bolo viac ako sa vôbec očakávalo. Tieto finančné prostriedky sa následne mohli použiť na základnú činnosť československej pobočky tejto medzinárodnej humanitárnej organizácie.

Československý Červený kríž taktiež veľmi aktuálne hodnotil aj sociálnu situáciu v Československu v rokoch 1918 až 1919, keď poukazoval na závažné problémy, ktoré by sa mali pre budúci rozvoj republiky čo najrýchlejšie vyriešiť, pretože netrápili len obyvateľov Československa, ale samozrejme aj návratcov: *„Celé kraje byly zamořeny hladem. Nejhorší poměry byly v hornatých krajích Slovenska a Podkarpatské Rusi, ale i v Čechách a na Moravě byly okresy, kde lidé neměli skutečně co jíst ani čím se odívat. Rozsah toho, co vyžadovalo nápravy, byl tak veliký a potřeba tak naléhavá, že nemohlo ji zmoci ani občanstvo samo, ani stát.“*³¹³ Táto neľahká úloha stála predovšetkým pred vtedajším ministerstvom sociálnej starostlivosti, ktoré práve s využitím pomoci Československého Červeného kríža

³¹¹ DORAZIL O.: *Pět let práce 1919-1924*, 1929, s. 14.

³¹² Tamže, s. 16.

³¹³ Tamže, s. 16-18.

a jeho partnerských zahraničných organizácií³¹⁴ (predovšetkým z Francúzska, Veľkej Británie, Spojených štátov amerických, Švajčiarska a Švédska), sa snažilo zlepšovať situáciu tých, ktorí trpeli nejakou formou nedostatku.

Významnou oblasťou, kde sa Československý Červený kríž angažoval a ktorá je pre našu prácu podstatná, bola problematika zajateckých a repatriačných/reemigračných otázok. Československý Červený kríž sa zhostil úlohy „(...) *odpovídati na dotazy po zajatcích, raněných a nezvěstných, po všech těch lidech, kteří za války zmizeli, že v několika týdnech byla v kanceláři nově zřízeného zajateckého oddílu Červeného kříže pravá záplava, přes 200 000 dotazů.*“³¹⁵ Na tomto mieste musíme podotknúť, že rovnakú agendu vykonával aj v období po skončení druhej svetovej vojny. Zástupcom Československého Červeného kríža sa podarilo nadviazať styky s pobočkami v iných štátoch, ale okrem toho úzko spolupracoval aj s československými konzulátmi, odkiaľ taktiež získaval dôležité informácie, ktoré v prípade potreby poskytoval aj ostatným československým inštitúciám. Podobne aj Československý Červený kríž pomáhal získavať potrebné informácie zahraničným pobočkám tejto organizácie z územia Československa. Podstatné bolo to, že spomínaný zajatecký oddiel v prvých povojnových mesiacoch zabezpečoval aj písomný styk obyvateľov Československa s krajinami v iných krajinách, pretože poštové služby ešte nefungovali na dostatočnej úrovni a len pomaly sa postupne budovali a obnovovala sa ich činnosť.

Potom čo sa po skončení druhej svetovej vojny naplno obnovila činnosť Červeného kríža na území Československa, sa táto organizácia opätovne zapojila do vykonávania sociálno-zdravotnej činnosti, ktorá bola zameraná aj na navrátilcov, prevažne v podobe repatriantov, ktorí sa vracali z koncentračných táborov, vojnového zajatia alebo z núteného nasadenia. Obnovujúce sa miestne spolky Československého Červeného kríža boli vyzývané, aby „*se znovu ustavily a v úzkém dorozumění s místními národními výbory staraly se především o osoby vracející se z internace nebo z pracovního nasazení.*“³¹⁶ Jednou z ich najdôležitejších úloh v úzkej kooperácii s ministerstvom zdravotníctva bolo zabrániť rozšíreniu nákazlivých ochorení, ktoré by mohli navrátilci v zúboženom stave do Československa preniesť. Zdravotnícky systém v bezprostrednom povojnovom období by

³¹⁴ Zaujímavé je, že tak ako sa o činnosť Československého Červeného kríža starala jeho predsedníčka Alice Masaryková, tak vo Francúzsku bola za styky československej a francúzskej pobočky zodpovedná Hana Benešová, manželka vtedajšieho československého ministra zahraničných vecí Edvarda Beneša, ktorý na začiatku roku 1919, kedy sa spolupráca rozvíjala pobýval v Paríži, kde sa zúčastňoval rokovaní Versailleskej mierovej konferencie.

³¹⁵ DORAZIL O.: *Pět let práce 1919-1924*, 1929, s. 30.

³¹⁶ KASÍKOVÁ J.: *Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1940–1947*, 2017, s. 209.

totiž epidémiu veľkých rozmerov len ťažko dokázal zvládnuť s ohľadom na nedostatočné materiálne a personálne kapacity jednotlivých zdravotníckych zariadení. Preto bola stanovená povinnosť podrobiť sa lekárskej prehliadke pre všetkých presídlencov, ktorú uskutočňovali príslušníci Československého Červeného kríža v záchytných staniciach u prichádzajúcich repatriantov. Okrem toho sa samozrejme táto organizácia podieľala aj na zabezpečovaní zbierok ošatenia, hračiek alebo potravín pre potrebných. Podobne ako po prvej svetovej vojne, tak aj v období od roku 1945 sa Červený kríž spolupodieľal na pátracej službe, na ktorú sa po skončení repatriačných akcií prenieslo hlavné ťažisko záujmu. Vďaka tomu, že v každej krajine pôsobila miestna pobočka Červeného kríža, mohla byť táto činnosť pomerne úspešná.

Druhou nemenej vplyvnou štátnou inštitúciou, ktorá sa však priamo nevenovala repatriačnej a reemigračnej problematike, ale ktorá poukazovala na jeden jej dôležitý aspekt, bola Česká obec sokolská. Musíme však poznamenať, že jej vplyv bol obmedzený prevažne len na územie českých krajín, pretože na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi nemala vybudovanú takú silnú tradíciu. Česká obec sokolská už v priebehu leta 1919 upozorňovala ministerstvo vnútra na nutnosť vhodného umiestnenia navrátilcov na československom území: *„Z oblasti Dolních Rakous, zejména z Vídně, vzrůstá se čím dále tím více silný emigrační proud do oblasti naší republiky. Jsou to namnoze příslušníci našeho státu, kteří nalézali dříve v sídelním městě starého Rakouska svoji obživu, nyní však, pronásledováni jsouce dvojnásob nepřátelským okolím a bídou hmotnou jež ohrozuje jejich existence, vrací se do svých domovů.“*³¹⁷ Podľa informácii, ktoré Česká obec sokolská získala, malo toto prisťahovalectvo, ale zároveň aj vystťahovalectvo, ktoré paralelne vedľa seba prebiehali, negatívny vplyv na jednotlivé oblasti štátu. Upozorňovala najmä na oblasť južných Čiech a juhozápadnej Moravy, ktoré boli na začiatku 20. rokov 20. storočia značne preľudnené, zatiaľ čo na severe Čiech, na severnej Morave a v časti Sliezska, by bolo vhodné a aj prospešné umiestniť väčšie množstvo týchto prisťahovalcov, ktorí by mohli tamojšie oblasti ekonomicke posilniť a oživiť, pretože sa v prevažnej miere jednalo o živnostníkov. Hlavným problémom povojnového obdobia podľa Českej obce sokolskej bolo to, že v spomínaných preľudnených oblastiach nastal pokles ceny práce, pretože ponuka na trhu práce bola po vojne väčšia ako dopyt. Problémom Českej obce sokolskej však bolo to, že sa vo svojej činnosti zameriavala predovšetkým na oblasť českých krajín a navyše reemigračná a už vôbec nie repatriačná činnosť ani neboli jej prioritou. To, že s ministerstvom vnútra a ostatnými štátnymi

³¹⁷ NA Praha, f. Ministerstvo vnitra, k. 1233, Česká obec sokolská ministerstvu vnitra, 26. 7. 1919

inštitúciami o tejto problematike komunikovala a upozorňovala na problémy bolo znakom toho, že sa chcela zapojiť do dominantnej a spoločenskej diskusie, ktorá v Československu na túto tému prebiehala. Odlišovala sa tak od Československého Červeného kríža, ktorý sa navrátilcom venoval aj po druhej svetovej vojne, kedy v podstate opäť pokračoval v pomoci potrebným podľa svojich zásad.

V období po druhej svetovej vojne sa však objavilo veľké množstvo ďalších neštátnych dobročinných organizácií, ktoré sa výrazným spôsobom zapájali do starostlivosti o presídlencov. Jednalo sa buď o náboženské organizácie alebo o záujmové organizácie. K významným náboženským organizáciám patrilo napríklad Ústredie zväzov katolíckej Charity, kresťanské organizácie YMCA (Young Men's Christian Association) a YWCA (Young Women's Christian Association) alebo Židovská obec. Najväčšiu z nich tvorilo Ústredie zväzov katolíckej Charity, ktoré sa prostredníctvom svojich diecéznych pobočiek spolupodieľalo na technických, administratívnych a ošetrovateľských prácach v starostlivosti o repatriantov. Už od jari a leta 1945 sa Charita začala pripravovať na nápor navrátiť sa väzňov z koncentračných táborov, nútené nasadených alebo vojnových zajatcov. V spolupráci s Československým Červeným krížom a jednotlivými ministerstvami (predovšetkým najmä s ministerstvom sociálnej starostlivosti) získavala vecné i finančné prostriedky a hlavne ľudské zdroje. Ako dobrovoľníci tak pre Charitu pôsobilo veľké množstvo kancelárskych síl, ošetrovateľiek, tlmočníkov, kuchárov, pomocníkov v kuchyni, krajčírov, obuvníkov, šoférov, závozníkov a mnohých ďalších.³¹⁸ A zatiaľ čo Červený kríž sa prioritne zameriaval na poskytovanie zdravotnej starostlivosti pre potrebných, tak Charita sa venovala organizácii vývarovní a rozdeľovaniu potravín. Táto činnosť bola dokonca priamo ministerstvom sociálnej starostlivosti (konkrétne jeho repatriačným odborom) zverená do výlučnej kompetencie Charity. Vývarovne tak vznikali hlavne na železničných staniciach, kam repatrianti a ostatní navrátilci prichádzali ako na prvé miesto svojho pobytu v Československu.³¹⁹ Napríklad od začiatku svojej existencie až do konca júna 1946 vývarovne vydali celkovo vyše 1,6 milióna porcií jedál.³²⁰ Okrem toho Charita ešte rozdávala aj potravinové lístky a balíčky na cestu, pre tých repatriantov, ktorým nebola strava poskytnutá priamo v mieste ich dočasného ubytovania alebo vo vývarovniach. Taktiež balíčky na cestu dostávali tí presídlenci, ktorí sa sťahovali po prvotnom základnom ošetrovaní,

³¹⁸ KASÍKOVÁ J.: *At' mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1940–1947*, 2017, s. 214.

³¹⁹ Takéto vývarovne pôsobili napríklad na vtedajšom Wilsonovom nádraží, ďalej na Smíchovskom, Vršovickom alebo Holešovickom nádraží. Viac k tejto problematike v KASÍKOVÁ J.: *At' mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1940–1947*, 2017, s. 212–219.

³²⁰ Tamže, s. 216.

ubytovaní a zabezpečení na ďalšie miesta v rámci Československa podľa voľných dostupných kapacít. Takýto potravinový balíček na cestu napr. obsahoval „(...) 1 kg chleba, 20 dkg salámu, 10 dkg tuku, 10 dkg marmelády, 10 dkg sýra, 5 dkg cukroví a 5 ks žemle.“³²¹ Najväčší nápor zažívali vývarovne Charity a miesta vydávania potravinových balíčkov v priebehu leta 1945 a následne slabšiu druhú vlnu opätovne v priebehu letných mesiacov 1946. Príklady Československého Červeného kríža a Ústredia zväzov katolíckej Charity nám ukazujú, že aj dobročinné neštátne organizácie plnili nezastúpiteľnú úlohu. Nie vždy mali totiž štátne inštitúcie dostatočné kapacity na to, aby dokázali len svojimi personálnymi, technickými a finančnými prostriedkami zabezpečiť dostatočnú zdravotnú a sociálnu starostlivosť (najmä v zmysle poskytovania stravovania). Vhodným doplnením s neštátnou sférou sa tak celý proces mohol značne zefektívniť.

Druhú skupinu dobročinných organizácií, ktoré sa spolupodieľali na starostlivosti o navrátilcov tvorili záujmové organizácie, ktorých hlavné zameranie nebolo v sociálnej oblasti. Do tejto kategórie môžeme zaradiť napríklad. Zväz vysokoškolského študentstva, Zväz oslobodených politických väzňov alebo Klub československých turistov. Zväz vysokoškolského študentstva už v priebehu júna 1945 deklaroval svoju spoluprácu s repatriačným odborom ministerstva ochrany práce a sociálnej starostlivosti.³²² Chcel sa zameriavať predovšetkým na repatriantov z kategórie študentov, ktorí sa vracali z koncentračných táborov, väzníc alebo z núteného nasadenia.

Oveľa aktívnejší v tejto oblasti bol Zväz oslobodených politických väzňov³²³, ktorý sa vo svojej činnosti nesústredoval na bezprostrednú starostlivosť o repatriantov (to bolo úlohou štátnych inštitúcií a napr. Československého Červeného kríža alebo katolíckej Charity), ale zameriaval sa skôr na ich následné zaistenie z hľadiska hospodársko-politického a kultúrneho. Organizovali sa napríklad zotavovacie akcie v ozdravovniach a rekreačných strediskách, a to nielen pre samotných politických väzňov, ale aj pre ich rodinných príslušníkov alebo pre pozostalých po obetiach nacizmu. Ďalej sa uskutočňovala osvetová činnosť, organizovali sa kultúrne akcie, komunikovalo sa s verejnosťou o potrebe pomoci týmto ľuďom. Dokonca Zväz začal od júla 1945 vydávať vlastný časopis s názvom Hlas oslobodených, v ktorom mohli čitatelia nájsť články o koncentračných táboroch alebo články o činnosti Zväzu.³²⁴ Členovia Zväzu sa taktiež spoločne s predstaviteľmi ostatných štátnych inštitúcií a ďalších

³²¹ KASÍKOVÁ J.: *Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1940–1947*, 2017, s. 218.

³²² Tamže, s. 222.

³²³ V júli 1945 premenovaný na Zväz oslobodených politických väzňov a pozostalých po obetiach nacizmu.

³²⁴ Tamže, s. 226.

dobročinných neštátnych organizácii zúčastňovali najrôznejších spomienkových akcií a zhromaždení na miestach spojených s nacistickým terorom.

Činnosť dobročinných neštátnych organizácii, ktoré sme v tejto časti spomenuli bola v starostlivosti o navrátiť sa repatriantov a reemigrantov nesmierne dôležitá, pretože často dopĺňala aktivity štátnych inštitúcií, ktoré by ich samotné nezvládli zabezpečiť v dostatočnej miere. Veľmi užitočný bol predovšetkým Červený kríž, ktorý vďaka svojim medzinárodným kontaktom dokázal zorganizovať dovoz potrebnej pomoci zo zahraničia, pátraciu službu po nezvestných alebo zdravotnú starostlivosť ako ochranu a prevenciu pred šírením nebezpečných chorôb. Obdobne tak Ústredie zväzov katolíckej Charity vďaka veľkému množstvu dobrovoľníkov dokázalo zabezpečiť a vydávať pravidelné dávky stravy alebo potravinové balíčky všetkým potrebným. Ostatné organizácie túto činnosť vhodným spôsobom dopĺňali podľa svojich možností.

6. Problematika štátneho občianstva

6.1 Československé štátne občianstvo v medzivojnovom období

Z predchádzajúcich kapitol našej práce je zrejmé, že pojem štátne občianstvo prestupuje skoro každou jej časťou. V tejto kapitole by sme sa mu venovali podrobnejšie z hľadiska právnej vedy. Pre lepší úvod do problematiky si pomôžeme definíciou pojmu štátne občianstvo, s ktorou pracuje Ottův slovník naučný. V tomto prípade ho nahrádza tvarom *občan státní*: „*Občan státní jakožto příslušník nějakého státu jest fyzická osoba, která má vzhledem ke státu jistá práva a povinnosti, jejichž souhrn se nazývá občanstvím státním.*“³²⁵ Na základe toho sa aj československí reemigranti snažili získať v oboch skúmaných obdobiach československé štátne občianstvo, pretože potom na základe tohto aktu mohli využívať všetky práva, ktoré z toho vyplývali a taktiež museli dodržiavať všetky povinnosti s tým spojené.

Právny inštitút štátneho občianstva sa však na našom území neobjavil so vznikom Československej republiky v októbri 1918. Prvýkrát sa vyskytol v nedokončenom občianskom zákonníku cisára Svätej ríše rímskej Jozefa II. už v roku 1786, ktorý pracoval s nemeckým termínom *Staatsbürgerschaft*.³²⁶ Následne sa začali rozvíjať diskusie, ktoré požadovali vytvorenie jednotného štátneho občianstva, ktoré by platilo na území vtedajšej monarchie. Jednotné rakúske štátne občianstvo sa tak vytvorilo ešte pred vznikom formálneho utvorenia rakúskeho štátu. V podstate vyjadrovalo podrobenie sa jednotlivca moci panovníka z vládnucej dynastie bez ohľadu na spojitosť s konkrétnym územím, na ktorom sa momentálne daná fyzická osoba nachádzala a v ktorom panovník vládol.³²⁷ Môžeme tak bez pochybností tvrdiť, že štátne občianstvo tak vo svojich počiatkoch predstavovalo vyjadrenie dlhoročnej centralizačnej a unifikačnej politiky monarchie. Rakúska odborná literatúra dokonca pracuje v tomto prípade s termínom *státní poddaní*, ktorí vytvárali nový okruh fyzických osôb v rámci obyvateľstva, aj keď sa poddanstvo z právneho a spoločenského poriadku už vytratilo.³²⁸ Ale až do revolučných udalostí rokov 1848-1849 koexistovalo rakúske štátne občianstvo s ďalšími inštitútmi, ktoré vyjadrovali pomer jednotlivca ku krajine

³²⁵ Kol. autorov: *Ottův slovník naučný*, sv. XVIII, 1999, s. 526.

³²⁶ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 405.

³²⁷ Tamže, s. 405.

³²⁸ Na území Rakúskeho cisárstva bolo poddanstvo zrušené cisárom Ferdinandom I. v roku 1848.

(tzv. indigenát) alebo k stavu v konkrétnej krajine (tzv. inkolát).³²⁹ Pojem indigenát pochádza z latinského výrazu *indigena*, čo môžeme preložiť ako domorodec alebo tuzemec. V podstate tak vyjadruje štátnu príslušnosť na základe štátneho občianstva alebo domovského práva k nejakému územiu.³³⁰ Naproti tomu inkolát vyjadruje skôr štátnu príslušnosť alebo právo štátneho občianstva a historicky mal pomerne veľký význam. Pretože „(...) *jen ten, kto nabyť v zemích koruny České práva obyvatelského, mohl tu držeti svobodné zemské statky, měl přístup k veřejným úřadům a směl vykonávat práva politická.*“³³¹ Inštitút inkolátu však už nemôžeme stotožňovať s moderným právom na štátne občianstvo, pretože to nie je založené na nutnosti držania nehnuteľného majetku v krajine, ktorý bol prostriedkom k vykonávaniu politických práv alebo verejného úradu. Moderné pojetie štátneho občianstva totiž už pracovalo aj s tou časťou populácie, ktorá dovedy neprináležela k žiadnemu stavu.

Veľký prelom súvisel s prijatím marcovej ústavy v roku 1849, keď jej paragraf 23 vytvoril „*jediné rakouské státní občanství pro všechny národy říše.*“³³² To znamenalo, že aj pre národy žijúce na území Uhorska, kde sa dovedy inštitút štátneho občianstva nepoužíval a zemská príslušnosť bola určená len zvláštnym uhorským indigenátom. Marcová ústava z roku 1849 však bola o tri roky neskôr zrušená a ďalšiu výraznú zmenu priniesla až februárová ústava z roku 1861, ktorá taktiež počítala s jednotným štátnym občianstvom na území celej ríše. Navyše v roku 1863 bol prijatý zákon č. 105 ř. z. o domovskom práve, ktoré bolo úzko previazané so štátnym občianstvom.³³³ To sa však netýkalo uhorskej časti monarchie. Tento stav tak spôsobil, že až do vzniku Československa na jeseň roku 1918 sa štátne občianstvo v českých historických krajinách a na území Slovenska vyvíjalo na základe odlišnej administratívnej a právnej úpravy.³³⁴ Ako sme ukázali, tento rozpor pretrval aj v prvých rokoch existencie Československa, keď sa postupne po unifikácii zákonov presadila prax uplatňovaná v českých krajinách, respektíve v bývalej rakúskej časti monarchie.

Samotné československé štátne občianstvo vzniklo v okamihu vzniku Československa, teda 28. 10. 1918 a vyjadrovalo „*stav příslušnosti k státnímu lidu*“ alebo tiež „*trvalý státní svazek pojící jednotlivce trvale k tomuto státu*“.³³⁵ Následne československé štátne občianstvo

³²⁹ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 406.

³³⁰ Kol. autorov: *Ottův slovník naučný*, sv. XII, 1998, s. 605.

³³¹ Kol. autorov: *Ottův slovník naučný*, sv. XII, 1998, s. 656.

³³² KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 406.

³³³ Tamže s. 406. Pre historický vývoj domovského práva viď. podkapitolu 4.2.

³³⁴ Tamže s. 407.

³³⁵ Tamže s. 407.

prináležalo všetkým osobám, ktoré mali v momente vzniku novej republiky domovské právo v niektorej z obcí, ktoré prináležali k Československu. Ak niekto nemal na území Československa domovské právo, ale len bydlisko, stal sa automaticky cudzincom.

Ako sme už v časti venovanej činnosti ministerstva vnútra spomínali, tak legislatívne bola problematika štátneho občianstva upravená jednak v novej Ústave ČSR z 29. 2. 1920 (konkrétne v §4 úst. zák. č. 121/1920 Sb. z. a n.) a predovšetkým v ústavnom zákone č. 236/1920 Sb. z. a n.³³⁶ Následne Československo uzavrelo s niektorými štátmi medzinárodné zmluvy obsahujúce ustanovenie, podľa ktorého ani jedna zo strán nebude prijímať za štátnych občanov osoby, ktoré tá druhá strana neprepustila zo svojho štátneho zväzku.³³⁷ Zároveň ústavný zákon určil, akým spôsobom je možné získať alebo stratiť československé občianstvo, pričom jednotlivé spôsoby vymedzoval zvlášť pre české krajiny a zvlášť pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, pretože ešte nedošlo k právnej unifikácii. Tieto spôsoby sa však väčšinou netýkali reemigrantov, pretože tí museli absolvovať celý proces udeľovania štátneho občianstva, ktorý bol založený predovšetkým na domovskom práve a na posúdení ich vzťahu k Československu. Zvyšné spôsoby uvádzame len pre lepšie pochopenie celkého kontextu doby.

Celkovo tak ústavný zákon č. 236/1920 Sb. z. a n. vymedzoval 3 rôzne spôsoby získavania československého štátneho občianstva. Prvý spôsob bolo získanie občianstva pomocou opcie. Ústavný zákon i medzinárodné zmluvy určovali, že štátne občianstvo bývalých občanov rakúsko-uhorskej monarchie je možné odmietnuť a zvoliť si občianstvo. Určilo sa, že pre československé štátne občianstvo bude môcť optovať celkovo 6 skupín obyvateľstva v rozlične stanovených lehotách v období 6, 12 a 24 mesiacov.³³⁸

³³⁶ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918–1938*, s. 408.

³³⁷ Takéto zmluvy boli postupne uzatvorené s Rakúskom (v roku 1921), Nemeckom (1922), Poľskom (1922) a Spojenými štátmi americkými (1929).

³³⁸ Túto problematiku vymedzuje konkrétne §4 ústavného zákona č. 236/1920 Sb. z. a n.:

„*Jiné státní občanství, než jim podle ustanovení odst. I. tohoto zákona přísluší, mohou si zvoliti (optovati):*

1. *Státní občané uvedené v § 1, odst. 1., pokud měli přímo předtím, že se stali příslušníky některé obce v území uvedeném v § 1, odst. 1., domovské právo v jiné části někdejšího mocnářství Rakousko-uherského, ležícího mimo obvod Československé republiky.*
2. *Cizozemci, kteří měli domovské právo na území, uvedeném v § 1, odst. 1., a nabyvše pak bezprostředně domovského práva v jiné obci bývalého mocnářství Rakousko-Uherského, ležící mimo obvod Československé republiky a nynějšího státu Rakouského a Uherského, stali se státními občany státu, v jehož hranici leží nynější obec domovská. Optovati možno v propadné lhůtě jednoho roku, a to v případě 1. ve prospěch státu, na jehož území leží bývalá obec domovská, a v případě druhém ve prospěch Československé republiky.*
3. *Státní občané, kteří nejsou jazykem a rasou Čechoslováky.*
4. *Cizozemci, kteří jsou jazykem a rasou Čechoslováky a nabyli jen proto, že příslušeli domovským právem do některé obce někdejšího mocnářství Rakousko-Uherského, ležící mimo území*

Z geografického hľadiska bolo toto obyvateľstvo vymedzené na území Talianska, Poľska, Rakúska, Rumunska, Juhoslávie, Maďarska a Nemecka.³³⁹ Samotná zmena občianstva sa uskutočnila práve dňom vykonania opcie, pričom optovať mohli osoby staršie ako 18 rokov. Na vydaté ženy sa vzťahovala opcia manžela, na manželské deti do 18 rokov opcia otca, na nemanželské deti do 18 rokov opcia nevydatej matky.³⁴⁰ V prípade získavania občianstva pomocou opcie je veľmi zaujímavý fakt, že veková hranica, ktorá umožňovala optovať (18 rokov) bola v tomto prípade nižšia ako zákonom stanovená hranica plnoletosti (21 rokov), od ktorej sa následne odvodzovalo aj nadobudnutie domovského práva a následné získanie štátneho občianstva.

Spôsob získavania štátneho občianstva pomocou opcie je pre nás kľúčový, pretože naši krajanovia podľa mierových zmlúv z Versailles, Trianonu a Saint Germain-en-Laye mohli získať československé občianstvo práve prostredníctvom opcie. Konkrétne články týchto mierových zmlúv upravovali pravidlá, pomocou ktorých mohli krajanovia českej alebo slovenskej národnosti optovať pre československé občianstvo (a samozrejme aj opačne obyvatelia maďarskej alebo nemeckej národnosti žijúci na území Československa mohli

Československé republiky, státního občanství v Itálii, Polsku, Rakousku, Rumunsku, státu Srbo-Hrvatsko-Slovinském nebo v Uhersku [Maďarsku, pozn. M.L.]. Optovati možno v propadné lhůtě 6 měsíců, a to v případě č. 3. ve prospěch Itálie, Polska, Rakouska, Rumunska, státu Srbo-Hrvatsko-Slovinského neb Uherska, jestliže v dotčeném státě většina obyvatelstva mluví jazykem optujícího, nebo náleží jeho rase, v případě 4. ve prospěch Československé republiky.

5. *Státní občané vyjmenovaní v § 1, odst. 2.*
6. *Německí státní občané československé národnosti, kteří mají své řádné bydliště v Německu; mají-li své řádné bydliště mimo říši Německou a mimo Československou republiku, přísluší jim právo opce jen tehdy, jestliže to neodporuje zákonům státu, v němž žijí, a jestliže v něm nenabyli dosud státního občanství. Optovati možno v propadné lhůtě 2 let a to v případě 5. pro státní občanství německé, v případě 6. ve prospěch Československé republiky ve lhůtě do 30. dubna 1921.*
7. *Státní občané uvedení v § 1, odst. 3. Osoby tyto mohou v propadné lhůtě 2 let prohlásiti před příslušnými úřady československými svého bydliště, že se vzdávají svého státního občanství ve prospěch toho státu, jehož státními občany byli přímo předtím, nebo který vykonává svrchovanost nad územím, v němž dotčená obec leží.“*

Celkové znenie ústavného zákona č. 236/1920 Sb. z. a n. kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabytí a pozbytí státního občanství a práva domovského v republice Československé je dostupné online <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgiyf6mrtgywte> [cit. 2. 12. 2019].

Pre dovysvetlenie k bodu 5.: „Bývalí státní občané říše Německé, kteří mají své řádné bydliště na územích, která náležela dříve k říši Německé a která od ní případnou k republice Československé.“ K bodu 7.: „Bývalí státní občané německí, rakouští a uherští [maďarští, pozn. M.L.], kteří se narodili na území Československé republiky jako děti státních občanů německých, majících na tomto území řádné bydliště, nebo státních občanů rakouských nebo uherských, majících tam právo domovské, i když osoby, o něž jde, samy nemají v době, kdy tento zákon vejde v platnost, bydliště nebo domovského práva v republice Československé.“

Vid'. Ústavný zákon č. 236/1920 Sb. z. a n. kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabytí a pozbytí státního občanství a práva domovského v republice Československé je dostupné online <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgiyf6mrtgywte> [cit. 2. 12. 2019].

³³⁹ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 415.

³⁴⁰ Tamže s. 415.

optovať pre nemecké, maďarské alebo rakúske občianstvo)³⁴¹. Podľa spomenutých článkov tak osoby, ktoré využili právo na opciu mali následne povinnosť do 12 mesiacov presunúť svoje bydlisko do štátu, pre ktorý optovali. Zároveň im bolo umožnené presunúť aj svoj hnuiteľný majetok akéhokoľvek druhu. Zmluvy stanovovali, že za tento presun im nemá byť uložená nijaká dávka ani poplatok dovozný alebo vývozný. Ako sme si však ukázali, nie vždy a nie u všetkých presídlencov z radov našich krajanov nebol presun ich majetku úplne bezplatný (okrem prípadov, keď boli zodpovednými úradmi označení za nemajetných). Vo väčšine prípadov sa určitý poplatok od nich vymáhal po usídlení.

Druhým spôsobom bolo získanie občianstva na základe priznania po podanej žiadosti.. Ústavný zákon určil, že žiadosť o priznanie československého štátneho občianstva mohli podať „(...) osoby, ktoré nabyly domovského práva na území ČSR po 1. 1. 1910 a príslušely predtím do niektorej obce ležící v území bývalé monarchie.“³⁴² O týchto žiadostiach následne rozhodovala v českých krajinách spočiatku zemská politická správa a na Slovensku a Podkarpatskej Rusi to bolo ministerstvo vnútra, ktoré delegovalo svoje právomoci na ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska. Štatistiky uvádzajú, že do konca roka 1927 bolo takto podaných približne 50 000 žiadostí, z ktorých vyše polovica bola vybavená kladne.³⁴³ V tomto prípade však musíme čitateľa upozorniť na to, že sa pri tejto možnosti získavania československého štátneho občianstva jedná predovšetkým o ľudí žijúcich na území Československa, ktorí z rôznych dôvodov ešte československé občianstvo nemali (napr. mali domovské právo v obci, ktorá bola až po vzniku republiky k Československu pripojená alebo sa predtým nepovažovali za Čechov alebo Slovákov).

Posledným spôsobom získania československého štátneho občianstva bolo jeho získanie nepriznaním cudzieho štátneho občianstva. Toto však bolo veľmi zriedkavé, pretože

³⁴¹ Vo Versailleskej mierovej zmluve túto problematiku upravuje konkrétne čl. 85 (oddiel VII, Stát československý), v Trianonskej mierovej zmluve sú to čl. 61 až 66 v oddieli VII (Klausule o státním občianství) a v mierovej zmluve zo Saint Germain-en-Laye sú to čl. 3 až 6 (Hlava I). Celý text mierových zmlúv je dostupný online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2498/1/2/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919> [cit. 26. ledna 2021]; <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2893/1/2/mirova-smlouva-c-102-1922-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-madarskem-protokol-a-deklarace-trianon> [cit. 26. ledna 2021]; <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919> [cit. 26. ledna 2021]

³⁴² KINDL V.: *Československé státní občianství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 415.

³⁴³ Tamže s. 415.

ústavný zákon jasne vymedzoval, že sa tento spôsob bude týkať len obyvateľov prichádzajúcich z území Talianska a Juhoslávie.³⁴⁴

Vyššie uvedené spôsoby získavania štátneho občianstva však mali časovo obmedzený charakter a úzko súviseli so vznikom nového štátu. Určili, kto sa stáva štátnym občanom a kto nie. Zároveň sa však aj naďalej ponechali v platnosti aj staršie, teda rakúske a uhorské normy, ktoré mali trvalú časovú pôsobnosť a ktoré vymedzovali trvalé spôsoby získavania štátneho občianstva. Keďže pôvodné rakúske a uhorské normy boli rozdielne, tieto rozdiely sa preniesli aj do československého práva a spôsoby získavania československého štátneho občianstva sa tak na území historických českých krajín a Slovenska s Podkarpatskou Rusou líšili.

Na území historických českých krajín bolo možné československé štátne občianstvo nadobudnúť piatimi rôznymi spôsobmi:

a, narodením

*„Československé státní občanství nabylo manželské dítě československého státního občana a nemanželské dítě československé státní občanky bez ohledu na to, zda se dítě narodilo v tuzemsku nebo cizozemsku.“*³⁴⁵ V tomto prípade sa uplatňoval tzv. princíp *ius sanguinis* podľa, ktorého dieťa získava automaticky štátne občianstvo toho štátu, ktorého štátnymi občanmi sú jeho rodičia (alebo aspoň jeden z nich).

b, legitimáciou

*„Nemanželské dítě cizozemky nabylo československé státní občanství, když nebylo svéprávné [plnoleté – pozn. M.L.] a úkon provedl československý státní občan.“*³⁴⁶ Štátne občianstvo prostredníctvom legitimácie už nemohli získať deti, ktoré v tom okamihu dosiahli plnoletosť alebo ktoré boli adoptované.

c, svadbou

*„Cizozemka nabývala československého státního občanství sňatkem s československým státním občanem.“*³⁴⁷ Občianstvo potom nestrácala ani po rozvoде alebo smrti manžela,

³⁴⁴ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918–1938*, s. 419.

³⁴⁵ Tamže s. 417.

³⁴⁶ Tamže s. 417.

³⁴⁷ Tamže s. 417.

jedine ak bolo manželstvo prehlásené za neplatné, vracala sa k pôvodnému štátnemu občianstvu.

d, naturalizáciou

Tento spôsob prideľovania štátneho občianstva bol v gescii príslušného administratívneho úradu (v našom prípade to bolo ministertstvo vnútra alebo ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska), ktoré o pridelení rozhodovalo na základe žiadosti. Tento spôsob tak nebol založený na rodinnom práve ako tie predošlé, ale na základe dopredu zaisteného domovského práva v niektorej z tuzemských obcí v prospech žiadateľa o udelenie občianstva.³⁴⁸ Na udelenie štátneho občianstva týmto spôsobom neexistoval právny nárok, išlo vždy o voľné rozhodnutie príslušného úradu. Jednalo sa tak teda o akýsi akt poskytnutia milosti zo strany československého štátu, na ktorý boli následne pre žiadateľov naviazané určité práva a povinnosti s tým spojené.³⁴⁹ Celý proces rozhodovania o udelení štátneho občianstva sme podrobne analyzovali v štvrtej kapitole našej práce. Významnou súčasťou tohto procesu bolo aj získanie potvrdenia o domovskom práve, ktoré vydávali príslušné obecné zastupiteľstvá a ktorému sme sa už taktiež podrobne venovali. Na záver bolo v tomto prípade podstatné to, že ústavný zákon jasne vylučoval, aby československé štátne občianstvo bolo udeľované osobám, ktoré by pretrvávali v občianskom zväzku s iným štátom.³⁵⁰

e, miestom narodenia

*„Děti narozené na území Československé republiky rodičům, jejichž státní občanství nebylo známé, nebo děti nalezené, jejichž původ nebyl znám, se považovaly za československé státní občany, pokud se neprokázalo jejich jiné státní občanství.“*³⁵¹ V tomto prípade sa jednalo o aplikáciu právnej zásady *ius soli*, podľa ktorej dieťa získava štátne občianstvo toho štátu, na ktorého území sa narodilo. Jednalo sa však len o veľmi ojedinelé a zriedkavé počty takto

³⁴⁸ V tomto prípade získavala domovské právo a potom následne aj československé štátne občianstvo nerozvedená alebo nerozlúčená manželka po manželovi, neplnoleté manželské deti po otcovi a neplnoleté nemanželské deti po matke. Neplnoleté deti však na základe rozhodnutia úradu mohli byť vylúčené do samostatného konania. Taktiež ženám, ktorých manželstvo nebolo rozvedené alebo rozlúčené, nebolo možné samostatne prideľiť československé štátne občianstvo.

³⁴⁹ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 417-418.

³⁵⁰ Tamže s. 418.

Na základe toho bolo oveľa jednoduchšie udeliť československé štátne občianstvo bývalým občanom Talianska, Rumunska a čiastočne Poľska, ktorí získaním československého štátneho občianstva stratili svoje pôvodné občianstvo. Naproti tomu občania Rakúska a Nemecka museli najprv predložiť doklad o svojom prepustení z pôvodného občianskeho zväzku.

³⁵¹ Tamže s. 418.

pridelených občanstiev (prevažne vtedy, ak dieťa nemalo žiadny doprovod alebo ak jeho rodičia nemali pridelné žiadne štátne občianstvo iného štátu).

Na území Slovenska a Podkarpatskej bolo možné štátne občianstvo nadobudnúť rovnakým spôsobom, pričom ale jednotlivé kategórie vychádzali z predošlých uhorských právnych noriem:

a, narodením

Československé štátne občianstvo bolo možné nadobudnúť „*narozením manželských dětí československého státního občana a nemanželského dítěte československé státní občanky*“.³⁵² V tomto prípade miesto narodenia nebolo rozhodujúce, pretože deti sa mohli československým občanom narodiť aj v cudzine.

b, legitimáciou

V tomto prípade mohlo štátne občianstvo získať nemanželské dieťa cudzinky, ak bol otcom československý štátny občan. Podobne ako v českých krajinách, tak ani na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi nebolo možné získať občianstvo adopciou. Adoptované dieťa však mohlo byť naturalizované po dosiahnutí plnoletosti bez nutnosti pobývať na území Československa nepretržite dlhšie ako 5 rokov.³⁵³

c, svadbou

Aj v tomto prípade sa opäť jednalo o zväzok cudzej štátnej príslušníčky s československým štátnym občanom.

d, naturalizáciou

Išlo o výslovné udelenie československého štátneho občianstva na základe žiadosti, pričom sa naturalizácia prenášala z muža na jeho manželku a neplnoleté manželské deti. Podkladom pre udelenie štátneho občianstva bolo vydanie naturalizačnej listiny alebo naturalizačného dekrétu (diplomu), ktorý bol opäť naviazaný na domovské právo. Naturalizačná listina mohla byť vydaná jedine svojprávnomu cudzincovi, ktorý bol prijatý do zväzku v nejakej tuzemskej obci, aspoň 5 rokov nepretržite pobýval na území prislúchajúcom k Československu, viedol bezúhonný život, mal dostatočný majetok na užívanie seba a svojej rodiny a konečne aspoň

³⁵² KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 418.

³⁵³ Tamže s. 418.

5 rokov platil dane.³⁵⁴ Pre našu tému je podstatné to, že občianstvo mohlo byť udelené aj tej osobe, ktorá bola zo štátneho zväzku prepustená alebo ktorá stratila štátne občianstvo na základe aspoň 10 ročnej neprítomnosti, pričom občianstvo iného štátu nezískala. Na základe týchto faktov sa tak mohla do Československa vracieť početná skupina navrátilcov. Žiadosti boli podávané na obecných, župných a neskôr na okresných úradoch, pričom o nich rozhodovalo ministertsvo vnútra. Následne musel úspešný žiadateľ vykonať prisahu formou zloženia sľubu štátneho občana:

*„Přisahám a slibuji na svou čest a svědomí, že Československé republice budu vždy jako její státní občan věren, jí oddán a její vlády poslušen, že zákony přesně zachovávatí a vůbec veškeré povinnosti a závazky věrného občana československého přesně plniti budu a chci.“*³⁵⁵

Zaujímavý je pri tom fakt, že vyššie uvedený sľub bol nezbytný pre udelenie československého štátneho občianstva na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi, ale už na území českých krajín sa jeho zloženie nutne nevyžadovalo. Naproti tomu na Slovensku musel byť zložený do jedného roka od vydania naturalizačnej listiny alebo dekrétu, a ak sa tak nestalo, tak udelenie občianstva bolo zrušené. Podobne ako v českých krajinách, tak ani v tomto prípade na udelenie občianstva nevznikal právny nárok a jeho zamietnutie nemuselo byť nijakým spôsobom vysvetlované.

e, miestom narodenia

V tomto prípade môžeme použiť termín nájdenia, ak sa jednalo o osobu neznámeho štátneho občianstva alebo novorodenca neznámeho pôvodu, ak bol nájdený na území Československa. Následne však musel byť na tomto území vychovávaný.³⁵⁶

Na základe získania štátneho občianstva boli udelené jednotlivcovi určité práva a povinnosti, ktoré vyplývali zo štátobčianskeho zväzku. Za všeobecne platné práva sa považovali:

a, *právo občana na ochranu v medzinárodných vzťahoch*

b, *právo na nerušený pobyt uvnitř státního území, z něhož nelze být vyhoštěn žádným individuálním rozhodnutím soudních nebo administrativních orgánů*

³⁵⁴ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918–1938*, s. 419.

³⁵⁵ Tamže s. 429.

³⁵⁶ Tamže s. 420.

c, právo na řádné administrativní a soudní řízení

d, práva politická, t.j. především aktivní a pasivní volební právo do zákonodárných sborů a útvarů územní samosprávné povahy, výkon veřejných funkcí, at' jsou povahy čestné (např. porotců), nebo placené (např. státní a ostatní veřejní zaměstnanci)³⁵⁷

Na základe týchto štyroch vymenovaných kategórii sa potom na štátnych občanov už ďalej nevzťahovali obmedzenia vyplývajúce z práva spolčovacieho, zhromažďovacieho, z ochrany pracovného trhu a podobne, ktoré sa vzťahovali na cudzincov.³⁵⁸ Vytváralo sa tak základné rozdelenie medzi „nami“, teda občanmi a tými druhými, teda cudzincami, resp. jednotlivcami, ktorí ešte štátne občianstvo nezískali. Moderné definície štátneho občianstva šíriace sa od konca 18. storočia určujú, že občianstvo je založené na spoločnej minulosti, tradíciách, kolektívnej pamäti, kultúre a spoločnom jazyku.³⁵⁹ Ak cudzinci (v našom kontexte skôr prisťahovalci) budú rešpektovať a podieľať sa na „našich“ hodnotách a tradíciách, potom už nebudú vnímaní ako „tí druhí, odlišní“. Týkalo sa však takéto vnímanie aj povojnových reemigrantov? S určitosťou môžeme tvrdiť, že veľká väčšina z nich sa úplne stotožnila s kolektívnou pamäťou, kultúrou a tradíciami na území Československa. Používali pri bežnej komunikácii český alebo slovenský jazyk. Dobová tlač a komentáre ich označovali za našich krajanov. Preto sa na nich nemôžeme pozeráť ako na nejaké cudzie elementy v našom prostredí. Napriek tomu pomerne často zápasili s problémami ekonomického a sociálneho charakteru. V tomto momente však musíme čitateľa upozorniť na to, že väčšinou ich spôsobovali prevažne vonkajšie vplyvy (vojnou zničené hospodárstvo krajiny, nedostatok voľných pracovných miest). Ich následky bolo možné potom zmierniť práve pomocou rôznych opatrení príslušných inštitúcií, ktoré ich mohli „aplikovať“ medzi reemigrantov po tom, čo získali osvedčenie, resp. potvrdenie o československom štátnom občianstve.

Okrem práv samozrejme zo štátneho občianstva vyplývali aj povinnosti, ktoré by sme na jednej strane mohli definovať ako štátoobčiansku poslušnosť a vernosť (čiže zdržanie sa akýchkoľvek jednaní, ktoré by smerovali k poškodeniu československých záujmov) a na druhej strane ako nutnosť niesť finančné a vecné bremená ukladané štátom a poskytovať mu osobné služby (napr. vojenská služba).³⁶⁰ V prípade reemigrantov po prvej svetovej vojne

³⁵⁷ KINDL V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 422.

³⁵⁸ Například zákon jasne určoval, které z povolání mohl vykonávat len československý státní občan (napr. povolání advokáta, notára, lékaře, učitele na národní škole nebo církevního hodnostáře).

³⁵⁹ CASTLE S. – DAVIDSON A., *Citizenship and migration*. 2000, s. 45.

³⁶⁰ KINDL, V.: *Československé státní občanství 1918-1938*, in: *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918-1938*, s. 422.

môžeme napríklad za takúto povinnosť označiť aj ich postupné splácanie nákladov na prepravu do Československa z ich pôvodného bydliska počas reemigračného procesu. Pre dokončenie komparácie sa v nasledujúcej časti pozrieme na štátne občianstvo po roku 1945.

6. 2 Československé štátne občianstvo po druhej svetovej vojne do roku 1948

Problematika štátneho občianstva bola v období po skončení druhej svetovej vojny upravená už v priebehu augusta 1945 Ústavným dekrétom prezidenta republiky č. 33 Zb.³⁶¹ Ako už z názvu dekrétu vyplýva, zameriava sa predovšetkým na osoby s nemeckou a maďarskou národnosťou, ale je veľmi prínosný aj pre našu komparáciu, pretože na základe jeho paragrafov sa určovali ďalšie podmienky pre udelenie alebo odobratie štátneho občianstva. Taktiež určuje platné postupy, ktoré sa v celom procese mali uplatňovať. Zároveň bol dekrét prioritne zameraný na osoby nemeckej a maďarskej národnosti, čo vychádzalo z povojnovej celospoločenskej atmosféry v Československu, kde sa pomaly, ale isto začal uplatňovať princíp kolektívnej viny za zločiny spáchané počas vojnového obdobia a počas okupácie.

Zaujímavé je, že už v paragrafe 1 v bode č. 4 sa uvádza, že: „Češi, Slováci a príslušníci jiných slovanských národů, kteří se v této době přihlásili za Němce nebo Maďary, jsou donuceni nátlakem nebo okolnostmi zvláštního zřetele hodnými, neposuzují se podle tohto dekretu jako Němci nebo Maďari, schválí-li ministerstvo vnitra osvědčení o národní a štátoobčanské spolehlivosti, které vydá příslušný okresní národní výbor (okresní správní komise) po přezkoumání uvedených skutečností.“³⁶² Žiadosť o zistenie zachovania československého štátneho občianstva sa mohla následne podať do 6 mesiacov od začiatku platnosti tohto dekrétu, teda približne do konca februára 1946. Podávala sa na okresnom národnom výbore alebo na československých zastupiteľských úradoch, ak žiadateľ alebo žiadatelia žili v cudzine. Na tomto postupe je dobre dokázaná nutnosť kooperácie jednotlivých štátnych inštitúcií na lokálnej aj národnej úrovni pri overovaní potrebných informácií.

Rozhodujúca v tomto prípade pre podanie žiadosti bola miestna príslušnosť, ktorá vychádzala z bydliska žiadateľa. Celý proces vždy začínal okresný národný výbor (respektívne jeho príslušná správna komisia pozostávajúca z troch členov), ktorý preskúmal oprávnenie k žiadosti podľa predložených dokladov a vlastného šetrenia. Následne vydal žiadateľovi prvé osvedčenie a jeho žiadosť bola posunutá nadriadenému zemskému národnému výboru (v prípade Slovenska to bolo Povereníctvo vnútra), ktoré tieto žiadosti

³⁶¹ Konkrétne sa jedná o *Ústavní dekret presidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., o úpravě československého státního občanství osob německé a maďarské národnosti*.

³⁶² VERNER V.: *Státní občanství. 1946*, s. 7

Obsahu žiadosti o vydanie osvedčenia o národnej a štátoobčianskej spoľahlivosti sa venujeme podrobne v časti 4.3.

posúvali s vlastným doplnením k rozhodnutiu na ministerstvo vnútra. Podobný postup zachovávali aj československé zastupiteľské úrady v prípadoch, ak mali žiadatelia miestnu príslušnosť v cudzine. V týchto prípadoch sa jednotlivé žiadosti podávali na základe ich pôvodného domovského práva príslušným štátnym inštitúciám. Pokiaľ nebolo vydané právoplatné rozhodnutie ministerstva vnútra, tak sa tieto osoby považovali za československých občanov.

Veľmi zaujímavý je paragraf 3, ktorý sa venuje problematike odoberania československého štátneho občianstva. Osoby, ktorým bolo československé štátne občianstvo odobraté mohli taktiež do šiestich mesiacov požiadať o jeho opätovné navrátenie. Postup preverovania a schvaľovania žiadostí bol identický ako sme ho charakterizovali v predchádzajúcom odstavci. Jediný, ale veľmi podstatný rozdiel bol v tom, že až do vydania právoplatného rozhodnutia o udelení československého štátneho občianstva, sa títo žiadatelia nepovažovali za československých štátnych občanov. Navyše tento paragraf obsahoval rozsiahly zoznam povinností, ktoré nesmel československý občan porušiť. Ak sa tak stalo, tak jeho žiadosť o navrátenie občianstva bola zamietnutá.³⁶³ V poznámke uvedené povinnosti boli

³⁶³ Paragraf 3 v bode (2) uvádza „Povinnosti československého štátního občana porušili zejména ti, kdo:

a, byli členy zákonodárného sboru nepřátelského státu,
b, byli soudci nebo ustanovenými úředníky nepřátelského státu neb delegáty nebo pověřenci u jiného soudu neb veřejného úřadu, určenými orgánem nepřátelského státu, nebo
c, byli ustanovenými úředníky neb jmenovanými či zvolenými funkcionáři nebo členy sboru, orgánu nebo útvaru správy neb samosprávy nepřátelského státu nebo delegáty nebo pověřenci u jiného útvaru správy nebo samosprávy, určenými nepřátelským státem, řečeným sborem neb útvarem, nebo
d, vyučovali v době po 29. září 1938 či působili v té době jako zaměstnanci vyšší kategorie na německých neb maďarských školách aneb na školách jiných tehdy, jestliže tam byli určeni nepřátelským státem, korporací, institucí, ústavem, školou neb některou z organizací, uvedených dole v bodě h,
e, byli důstojníky nebo poddůstojníky nepřátelské branné moci nebo
f, byli příslušníky nepřátelské branné moci nebo bojovali proti Československé republice nebo jejím spojencům v této válce [v druhé světové vojne – pozn. M.L.]neprokází-li, že se tomu vzpírali, neb vykonávali činy vzpoury proti tomu, nebo
g, byli příslušníky nepřátelské bezpečnostní služby nebo nepřátelského ozbrojeného či na vojenský způsob organizovaného útvaru nebo takového útvaru, třebas na nepřátelském státu nezávislého, který se staví na odpor výkonu státní svrchovanosti a moci, nebo
h, byli na čsl. území či jinde členy strany, hnutí, politické skupiny, sdružení, spolku nebo útvaru, o nichž je zjištěno, že byly organizovány nepřitelem nebo, že pracovaly proti státní svrchovanosti Československé republiky neb proti obnovení jejího výkonu, proti bezpečnosti, samostatnosti, územní celistvosti, ústavní jednotnosti nebo demokraticko-republikánské formě státní, nebo byli členy útvaru, podporujícího takovou činnost protistátní, nebo pachatelé, účastníci neb pomahači činů a akcí takové cíle sledujících, nebo
ch, byli členy vedoucího úřednictva neb statutárními orgány nepřátelského ústavu neb podniku nebo pověřenci u jiného ústavu nebo podniku, určenými nepřátelským státem, ústavem neb podnikem nebo některou z organizací podepsaných v předchozím bodu h, nebo
i, byli řídicími osobami nebo statutárními orgány hospodářského podniku, který podporoval značnou měrou válečné úsilí nepřátelské nebo osobami provádějícími dohled na výkon podniku neb zaměstnanectva nebo
j, byli důvěrníky pověřenými posláním v nepřátelských službách nebo
k, byli nositeli čestné hodnosti neb vyznamenání, udělených nepřátelským státem, nepřátelskou institucí neb organizací; za takové vyznamenání se považují též propůjčení listiny o říšském občanství podle německého zákona o říšském občanství ze dne 15. září 1935, nebo

pomerne obsiahle a zaberali široké spektrum života (od zamestnania, cez službu v ozbrojených zložkách nepriateľských štátov až po migráciu a verejné angažovanie sa). Na paragraf 3 plynulo nadväzoval paragraf 4, ktorý sa venoval žiadostiam vydatých žien a neplnoletých detí na opätovné udelenie občianstva po jeho odobratí. Tento paragraf vychádzal z predpokladu: „*Žádosti podle §3, které podají manželky a nezletilé děti československých státních občanů, jest posuzovati blahovolně. Až do rozhodnutí o nich jest žadatele považovati za československé státní občany.*“³⁶⁴ Pre účely tohto dekrétu sa tak vydaté ženy a neplnoleté deti posudzovali samostatne, čiže na základe toho sa štátne občianstvo každého člena rodiny určovalo v samostatnom konaní. V tomto sa tak vytvorila hlavná odlišnosť od posudzovania pridelenia československého štátneho občianstva v medzivojnovom období, keď väčšinou vydatá žena získavala občianstvo po svojom manželovi a neplnoleté deti z manželského zväzku po otcovi, nemanželské neplnoleté deti po matke. V situácii po roku 1945 už deti nenasledovali svojho otca a manželka svojho manžela.

Veľké problémy mnohým obyvateľom, spôsobil aj paragraf 5, podľa ktorého „*Češi, Slováci a příslušníci jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18 dekretu presidenta republiky č. 16/1945 Sb.) ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž by k tomu byli donuceni nátlakem anebo zvláštními okolnostmi, pozbývají československého státního občanství dnem, kdy tento dekret nabývá účinnosti.*“³⁶⁵ Navyše na základe tohto pragrafu bolo odoberané československé štátne občianstvo aj osobám, ktoré síce nezískali nemecké alebo maďarské občianstvo, ale boli len zapísané do národnostných listín. Vzhľadom na to, že tesne pred začiatkom druhej svetovej vojny sa vplyvom Mnichovskej dohody a následne aj Viedenskej arbitráže hranice vtedajšieho Československa značne zmenili a množstvo obyvateľov sa zrazu stalo obyvateľmi

l, jsou prokázanými původci veřejných projevů nepřátelského smýšlení vůči republice Československé, včetně projevů v podáních na úřad, nebo

m, budou odsouzeni pro trestní čin podle zákona o potrestání nacistických zločinců, nebo

n, se odebrali před 29. září 1938 na německé nebo maďarské území, aby se tam ucházeli o ochranu u nepřátelských úřadů anebo se odebrali do ciziny, aby unikli stíhání pro trestné činy, kterých se dopustili proti Československé republice, nebo

o, byli příslušníky t. zv. Sudetendeutschen Freikorps nebo jiného podobného útvaru, majícího za cíl bojovou podvratnou činnost proti Československé republice, nebo

p, se vzdálili po nabytí účinnosti příměří s nepřitelem ze státního území bez vědomí příslušných úřadů, nebo jestliže se vzdálili dříve, nevrátí se přes úřední výzvu do stanovené lhůty, nebo

r, jakkoli činně spolupracovali s nepřitelem nebo

s, těžili nebo se pokoušeli těžiti hospodářsky nebo finančně pro sebe neb osoby sobě blízké z poměrů vzniklých obsazením československých území nepřátelskou mocí.“

In.: VERNER V.: *Státní občanství*. 1946, s. 20-21.

³⁶⁴ VERNER V.: *Státní občanství*. 1946, s. 21.

³⁶⁵ Tamže, s. 23.

cudzích štátov, tak tento paragraf skomplikoval v povojnovom období situáciu viacerým z nich.

Získavanie československého štátneho občianstva výrazným spôsobom vo vzťahu k našim krajanom ovplyvnili predovšetkým tri bilaterálne zmluvy, ktoré Československo uzavrelo. Prvou z nich bola zmluva medzi Československom a Sovietskym zväzom z 29. júna 1945, na základe ktorej mohli československí občania z územia Podkarpatskej Rusi, ktorí mali českú alebo slovenskú národnosť optovať až do 1. apríla 1946 pre československé štátne občianstvo³⁶⁶. Rovnako aj osoby ruskej alebo ukrajinskej (rusínskej) národnosti, ktoré sa zúčastnili vojenských akcií na strane Československa mohli optovať pre československé občianstvo aj so svojimi rodinnými príslušníkmi. Zmluva zároveň riešila aj presun hnutel'ného majetku, na ktorý sa nemali vzťahovať žiadne vývozné clá a ani poplatky. Za nehnuteľný majetok malo byť vyplatené odškodnenie. Celý proces sa mal konať podľa platných zákonov Československej republiky a po súhlase československých úradov.

Druhá významná dohoda bola opäť československo-sovietska dohoda z 10. júla 1946, na základe ktorej mohli automaticky optovať pre československé štátne občianstvo volyňskí Česi, ktorí sa presídlili do Československa z Volyňskej oblasti na Ukrajine. Táto dohoda bola podpísaná v Moskve, kde ju podpísal za československú stranu tamojší veľvyslanec prof. Dr. Jiří Horák a za sovietsku stranu námestník ministra zahraničných vecí Solomon Abramovič Lozovskij³⁶⁷. Táto „Dohoda mezi vládou ČSR a vládou SSSR o právu opce a vzájemného přesídlení občanů české a slovenské národnosti žijících v SSSR na území bývalé Volyňské gubernie a československých občanů národností ukrajinské, ruské a běloruské žijících na území ČSR“ určovala, že presídlenie medzi jednotlivými štátmi sa má uskutočniť na princípe úplnej dobrovoľnosti³⁶⁸. Dohoda taktiež umožňovala presun hnutel'ného majetku a vzájomné vyrovnanie nehnuteľného majetku. Žiadosť pre opciu na iné štátne občianstvo mali podať jednotliví žiadatelia do 15. septembra 1946 a presídlenie sa malo následne uskutočniť do 15. novembra 1946.³⁶⁹

³⁶⁶ Problematike optovania pre československé štátne občianstvo sa konkrétne venoval čl. 2 Protokolu k zmluve medzi Československou republikou a Zväzom sovietskych socialistických republík o Zakarpatskej Ukrajine. Text celej zmluvy je dostupný online: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/14144/1/2/smlouva-c-186-1946-sb-mezi-ceskoslovenskou-republikou-a-svazem-sovetskyh-socialistickych-republik-o-zakarpatske-ukrajine/smlouva-c-186-1946-sb-mezi-ceskoslovenskou-republikou-a-svazem-sovetskyh-socialistickych-republik-o-zakarpatske-ukrajine> [cit. 26. januára 2021]

³⁶⁷ Podrobne sa problematike reemigrácie volyňských Čechov venuje Jaroslav Vaculík vo svojej práci: VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů. Díl III. (1945–1948)*. 2001, s. 22-68.

³⁶⁸ VACULÍK, J.: *Dějiny volyňských Čechů. Díl III. (1945–1948)*. 2001, s. 30

³⁶⁹ Tamže, s. 30.

Ďalšou významnou dohodou bola dohoda o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorú obe strany uzavreli 27. februára 1946. Na základe tejto dohody mohli získať osoby českej a slovenskej národnosti žijúce na území Maďarska československé štátne občianstvo automaticky presťahovaním sa na územie Československa. Maďarská vláda im v tom nemala prekážať a zároveň československé úrady mohli odporovať presťahovanie určitých osôb, ktoré nespĺňali stanovené kritériá. Článok V. tejto dohody ďalej uvádzal, že z územia Československa sa následne presťahuje na územie Maďarska rovnaký počet osôb maďarskej národnosti, ako počet osôb českej alebo slovenskej národnosti, ktorí odišli z Maďarska na územie Československa. Podobne ako v predchádzajúcich dohodách, aj v tomto prípade bolo presídlencom umožnené vziať si so sebou všetok hnuiteľný majetok. Vlastnícke práva k nehnuteľnému majetku však po ich odchode získal štát, v ktorom doteraz pobývali a ten by im mal za to vyplatiť náhradu v adekvátnej výške (článok VII.)³⁷⁰. V ďalších článkoch dohody sa obe zmluvné strany ďalej zaviazali, že si vzájomne pomôžu pri uskutočňovaní presunov, predovšetkým československá strana pomohla pri preprave poskytnutím dostatočného počtu železničných vozňov. Zároveň si v zmluve vymohla uznesenie, na základe ktorého mohli byť z územia Československa presťahované aj osoby maďarskej národnosti nad rámec počtu, ktoré sa dopustili trestných činov na základe paragrafov 1 až 4 nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR) zo dňa 15. mája 1945 (článok VIII.)³⁷¹

Na základe vyššie spomenutých dohôd medzi Československom a ZSSR a medzi Československom a Maďarskom, tak krajanovia prichádzajúci z týchto krajín mali oveľa jednoduchšie možnosti na presídlenie a usadenie sa na území Československa. Československé štátne občianstvo získavali buď automaticky presťahovaním sa alebo na základe dohody opciou. Krajanovia prichádzajúci z ostatných krajín však takúto možnosť nemali. Pre tých bol podstatný zákon č. 74/1946 Sb, teda *Ústavní zákon o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti*.³⁷² Podľa tohto zákona sa malo československé štátne občianstvo udeliť tým Čechom a Slovákom, teda v našom ponímaní reemigrantom, ktorí boli občanmi cudzieho štátu a ktorí sa presťahovali na územie Československa na

³⁷⁰ Za nehnuteľnosti s výmerou väčšou ako 50 hektárov sa ale žiadna náhrada nevyplácala. Celé znenie dohody je dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-145> [cit. 27. januára 2021].

³⁷¹ Jedná sa o nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33 zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva. Toto nariadenie v Diele I. definuje, kto je považovaný za fašistického okupanta, domáceho zradcu a kolaboranta. V nasledujúcich dieloch definuje zriadenie a činnosť súdov, ktoré majú slúžiť na ich potrestanie (na úrovni okresných ľudových súdov a miestnych ľudových súdov). Viac k tejto problematike viď: ŠUTAJ, Š., MOSNÝ, P., OLEJNÍK, M.: *Prezidentské dekrety Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. 2002, s. 158.

³⁷² Celé znenie zákona je dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-74> [cit. 27. januára 2021].

základe úradnej presídlovacej akcie. Lehota na podanie žiadosti o československé štátne občianstvo bola stanovená na 31. decembra 1950. Ako sme už spomínali o udelení po prešetrovaní rozhodovalo ministerstvo vnútra. Podobne ako v predchádzajúcich zákonných normách týkajúcich sa udeľovania štátneho občianstva získavali nerozvedené manželky a neplnoleté deti štátne občianstvo spolu s manželom, resp. otcom. Nemanželské deti spolu s matkou. Zákon č. 74/1946 Sb. zároveň jasne stanovoval, že ak by daná osoba získala československé štátne občianstvo bez domovského práva, tak domovské právo získa v tej obci, v ktorej sa natrvalo usadí. Ak sa teda po prešetrení a posúdení ministerstvom vnútra osvedčilo, že reemigranti „*nebyli nikdy trestáni pro těžký delikt, spáchaný z pohnutek nízkých nebo nečestných, neprohřešili se proti zájmům republiky Československé a jejím vůdčím zásadám a nepřipadnou na obtíž veřejné dobročinnosti*“ osvedčenie o priznaní štátneho občianstva im bolo vydané³⁷³.

Ak by sme celý proces zhrnuli, tak osobám, ktoré podali žiadosť o navrátenie československého štátneho občianstva a to im bolo po posúdení aj udelené, získali preukaz o ich štátnom občianstve vo forme *Osvědčení o československém státním občanství*.³⁷⁴ V tomto osvedčení sa uvádzalo meno a priezvisko žiadateľa, jeho zamestnanie, dátum a miesto narodenia, domovská obec, politický okres, miesto trvalého pobytu a prípadne ešte ďalšie doplňujúce údaje o ostatných rodinných príslušníkoch (viď obr. 2)³⁷⁵. Ak sa v procese zisťovania štátneho občianstva vyskytli akékoľvek pochybnosti, tak sa vždy vyžadovalo odborné stanovisko z príslušného oddelenia ministerstva vnútra. Dekrét, ktorý sme podrobili analýze v tejto časti taktiež zrušil všetky dočasné osvedčenia týkajúce sa československého štátneho občianstva, ktoré boli vydané po 5. máji 1945.³⁷⁶ V tomto bode bola určená len jedna výnimka, ktorá je však pre tému našej práce podstatná. Nerušili sa dočasné osvedčenia vydané Čechom a Slovákom nachádzajúcim sa v zahraničí, ktorí sa ako reemigranti vracali do Československa. Tieto osvedčenia pre nich vydávali československé zastupiteľské úrady, ktoré potrebné informácie pre overovanie pravdivosti údajov získavali v úzkej kooperácii s miestnymi československými inštitúciami. Tento fakt svedčí o tom, že československá vláda aj po druhej svetovej vojne počítala s návratom lojálnych Čechov a Slovákov zo zahraničia, ktorí by sa zapojili do budovania nového štátneho zriadenia v povojnových podmienkach. I preto sa kládol veľký dôraz na urýchléné vybavovanie štátnoobčianskej agendy na miestnej

³⁷³ Zákon č. 74/1946 Sb., paragraf 1, oddiel 1. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-74> [cit. 27. januára 2021].

³⁷⁴ VERNER V.: *Státní občanství. 1946*, s. 26.

³⁷⁵ Tamže, s. 38.

³⁷⁶ Tamže, s. 26.

alebo celoštátnej úrovni. Zodpovedným úradníkom s patričným (prevažne právnickým vzdelaním) mal byť pridelený dostatok pomocných administratívnych síl tak, aby celý proces neviazol. Povojnová prax v štátnych inštitúciách však tento predpoklad nedokázala v plnej miere naplniť. Navyše zákon určoval, že vydávanie osvedčení sa spoplatňuje kolkami, čo v niektorých prípadoch značne sťažilo situáciu najmä sociálne slabším žiadateľom s nízkymi príjmami alebo úplne bez príjmov³⁷⁷.

Zákony týkajúce sa udeľovania československého štátneho občianstva v medzivojnovom období museli byť v podstate vytvorené znovu, pretože len určitými časťami nadväzovali na predošlé rakúske alebo uhorské právne normy. Za základ pre udelenie občianstva chápali domovské právo. Navyše sa museli vyrovnávať aj so zjednotením právnych noriem, ktoré boli spočiatku na Slovensku a Podkarpatskej Rusi odlišné ako právne normy v českých krajinách. Na druhej strane však vymenovávali množstvo spôsobov a prípadov ako je možné štátne občianstvo získať. Naproti tomu zákony a nariadenia venujúce sa štátnemu občianstvu po konci druhej svetovej vojny už mali na čo nadväzovať, aspoň čo sa týka formálnej a obsahovej stránky. Preto sa mohli oveľa detailnejšie zamerať na klasifikáciu povinností a podmienok, ktoré zabezpečili udeľovanie československého občianstva. Základ naďalej tvorilo domovské právo, no to muselo byť zároveň doplnené aj o kladné vydanie osvedčenia o národnej a občianskej spoľahlivosti.

Na základe uskutočnenej právnej komparácie tak môžeme vyvodiť záver, že získanie štátneho občianstva bolo pre prichádzajúcich navrátilcov tou najzákladnejšou podmienkou a zároveň aj nutnosťou. Na základe získania občianstva sa zapojili do štátnych štruktúr a občianstvo sa stalo ich výsadou, stali sa tak subjektom politického života obce a štátu. Pomocou občianstva sa zaistovali ich práva na základe prirodzenoprávných koncepcií.³⁷⁸ Občianstvo však nemôžeme chápať len na základe prirodzenoprávných koncepcií, pretože na základe toho by všetci žiadatelia mali na československé občianstvo právo³⁷⁹. To v praxi ani nebolo možné, pretože jednak na udelenie štátneho občianstva museli splniť určité podmienky

³⁷⁷ VERNER V.: *Státní občanství. 1946*, s. 28.

Například žádosti o vydání osvědčení o národní spolehlivosti, o zistenie zachovania štátneho občianstva alebo o vydanie osvedčenia o československom štátnom občianstve sa spoplatnili kolkom v hodnote 12 Kčs. Žiadosť o vrátenie československého štátneho občianstva sa spoplatnilo kolkom v hodnote 50 Kčs. Okrem kolkových poplatkov sa vyberali aj poplatky za úradné úkony. Napríklad za udelenie alebo vrátenie československého štátneho občianstva to bola suma v rozmedzí 100 až 100 000 Kčs, za vydanie osvedčenia o štátnom občianstve od 15 do 350 Kčs, alebo za vydanie potvrdenia o podaní žiadosti o udelenie občianstva od 15 do 150 Kčs.

³⁷⁸ NEŠPOR Z. R. (ed.): *Sociologická encyklopedie*, 2017 [online]. Dostupné z <https://encyklopedie.soc.cas.cz> [cit. 22. ledna 2020].

³⁷⁹ HŘEBEJK J.: *Vývoj institutu státního občanství na území dnešní České republiky a recentní stav*. 2017, s. 21.

a jednak museli prejsť celým procesom preverovania a rozhodovania, ktorý mohol skončiť aj negatívnym a zamietavým výsledkom. Pre doplnenie existuje ešte pozitivistické chápanie občianstva ako určitej formy zväzku občana a štátu. Ideálna je v tomto prípade kombinácia oboch spomínaných prístupov, na základe ktorých žiadateľ nemá automatické právo na získanie československého štátneho občianstva, ale získa ho až po procese preverovania a schvaľovania. Tým sa zároveň vytvorí aj vzťah medzi ním a štátom, ktorý mu následne zabezpečil ďalšie práva. Po ukončení procesu preverovania a po akte pridelenia československého štátneho občianstva získali navrátilci politické a sociálne práva v takej miere, ako každý iný občan vtedajšieho Československa. Ako občania sa mohli aktívne alebo pasívne zúčastňovať volieb, mohli vstupovať do politických strán alebo ich zakladať, zhromažďovať sa, protestovať. Oveľa prínosnejšie však pre nich boli sociálne práva, ktoré im zabezpečovali zdravotnú a sociálnu starostlivosť a podporu v prípade nezamestnanosti. To, že nie vždy sa im tejto podpory aj dostávalo, bolo spôsobené objektívnymi príčinami spojenými s ťažkou povojnovou situáciou v hospodárstve Československa. V texte našej práce sme si na viacerých príkladoch dokázali, aké problematické bolo najprv umiestniť a následne aj adekvátne zamestnať a oceniť prichádzajúcich reemigrantov (napríklad skupina slovenských hutníkov a baníkov z maďarského Diosgyöru alebo členovia Kostnickej jednoty). V nemalej miere im získanie československého štátneho občianstva prakticky uľahčovalo život v spoločnosti, hlavne čo sa týkalo kúpy alebo predaja majetku, dedičských záležitostí, sťahovania sa za zamestnaním v rámci republiky, sobášov a podobne. V neposlednom rade to bola aj problematika komunikácie so štátnymi inštitúciami, s ktorými prichádzali do styku už od obdobia, kedy si len svoju žiadosť o pridelenie alebo prešetrovanie československého štátneho občianstva podávali. K záveru si tak môžeme položiť otázku či títo reemigranti mali aj nejaké iné možnosti? V situácii, keď sa rozhodli vrátiť na územie Československa sa ako ich jediná reálna možnosť javí tá, že o občianstvo požiadajú a získajú ho. To bola aj skutočná snaha veľkej väčšiny z nich. V období po skončení druhej svetovej vojny sa však niektorí z predtým navrátilších sa, mohli dostať do situácie, že na základe prezidentských dekrétov E. Beneša im bolo predtým pridelené československé štátne občianstvo odobraté. V tom prípade akoby sa dostali znovu na začiatok svojej cesty a museli podstúpiť celý proces schvaľovania a overovania, ktorý bol už v tomto období oveľa prísnejší a prepracovanejší. Ak nárok na československé občianstvo stratili, tak už so štátom neboli v žiadnom zväzku, štát voči nim nemal žiadne povinnosti a neostávalo im tak nič iné, ako zase zvoliť odchod pre zlepšenie svojej situácie.

Záver

Ústrednou témou našej práce sa stali migračné pohyby obyvateľstva, ktoré sme sa snažili zasadiť do širšieho geografického, historického, politologického a právneho konceptu. Ukázali sme, že migrácia vo svojich najrôznejších formách má taký vplyv, že dokáže meniť charakter celých spoločností. Nevenovali sme sa všeobecne dejinám migrácie, pretože tento pohľad by ani nebol celkom možný a vytvoril by len povrchnú analýzu. Naproti tomu sme sa zamerali na konkrétny región (Československo a okolité štáty v stredoeurópskej oblasti) v konkrétnej historickej dobe (obdobie po skončení prvej a druhej svetovej vojny). Taktiež sme neskúmali migráciu ako celok, ale vymedzili sme z nej len reemigračné a repatriačné pohyby, ktoré sme najprv definovali, aby sme ich potom mohli zasadiť do celkového kontextu a zároveň podrobiť komparatívnej analýze. Pritom sme na ne nazerali z pohľadu československých exekutívnych inštitúcií, ktoré môžeme bez akýchkoľvek pochybností označiť v oboch sledovaných obdobiach za hlavných iniciátorov a hýbateľov všetkých procesov spojených s reemigráciou a repatriáciou. Zaoberali sme sa však aj doplnkovou a pomocnou úlohou neštátnych dobročinných organizácií. Taktiež sme na základe uskutočnenej analýzy vyvodili záver, že pre aktérov reemigrácie a repatriácie v analyzovaných obdobiach sú kľúčové dva pojmy, ktoré sa navzájom prekrývajú a dopĺňajú – štátne občianstvo a domovské právo. Dokázali sme, že pre úspešné ukončenie celého reemigračného alebo repatriačného procesu práve tieto dva termíny z oblasti právnej teórie sú nezastúpiteľné. Práve od nich sa potom následne odvíjalo množstvo ďalších kompetencií, práv a povinností, ktoré boli s týmito druhmi migrácie úzko späté.

Po základnej kategorizácii migračných pohybov a určenia jasnej definície, koho v našom prípade považujeme za reemigranta a repatrianta sme sa pokúsili určiť, akú udalosť považujeme za iniciačnú, ktorá rozbehla reemigračné a repatriačné projekty uskutočňované na území Československa. Predpokladali sme, že to boli práve dva globálne vojenské konflikty, ktoré zásadným spôsobom premenili politickú mapu Európy, ale aj celého sveta. Svojím priebehom a závermi hlboko zasiahli do spoločenského, hospodárskeho, kultúrneho, ale aj osobného a rodinného života celej spoločnosti. Obzvlášť významné zmeny s ďalekosiahlymi dôsledkami pre budúcnosť prebiehali v stredoeurópskej oblasti, ktorá bola v centre našej pozornosti. Migrácia obyvateľstva síce prebiehala aj pred rokom 1914, resp. 1939, ale až vypuknutie vojny a potom jej výsledky spôsobili, že obyvateľstvo v mnohých štátoch sa začalo preskupovať a masy ľudí sa dávali do pohybu. V strednej Európe to bolo markantné predovšetkým po rozpade mnohonárodnostnej Habsburskej monarchie a následnom vzniku nových štátov. Význam vojenského konfliktu ako hlavného iniciátora sme dokázali aj

v prvých dvoch kapitolách našej práce, kde sme analyzovali a zároveň aj komparovali povojnovú situáciu z rôznych hľadísk (predovšetkým z pohľadu hospodárskeho a z pohľadu pohybu obyvateľstva).

Ďalej sme sa zamerali na zisťovanie toho, kto v rámci Československa inicioval uskutočňovanie reemigračných alebo repatriačných projektov a zároveň, čo bolo ich hlavným cieľom. Dopredu sme predpokladali, že dominantné postavenie budú mať predovšetkým štátni aktéri, konkrétne tí s exekutívnou právomocou. Z množstva štátnych aktérov, ktorí sa celého procesu zúčastňovali sme vyčlenili troch s najväčšími kompetenciami, ktorí mali zároveň aj najväčšiu zodpovednosť v oblasti migračnej problematiky. Týchto troch aktérov, ktorými boli ministerstvo sociálnej starostlivosti, ministerstvo vnútra a ministerstvo zahraničných vecí, sme podrobili detailnej analýze ich činnosti, ktorá bola zameraná na kompetencie v oblasti riadenia migrácie. Na jej základe sme sa následne pokúsili zostaviť akýsi ich pomyselný rebríček dôležitosti a významu v celom reemigračnom a repatriačnom procese. Z toho vyplynulo, že nie je možné určiť, ktorá inštitúcia má dominantnejšie postavenie. Kompetencie ministerstva vnútra a ministerstva sociálnej starostlivosti v tejto oblasti boli skoro vyrovnané a navzájom sa dopĺňali. Ministerstvo vnútra zabezpečovalo na základe poznatkov o domovskom práve žiadateľov a taktiež na základe získavania ďalších potrebných informácií legalizáciu pobytu pre navrátilcov, čo sa najčastejšie uskutočňovalo prostredníctvom udelenia československého štátneho občianstva. Ministerstvo sociálnej starostlivosti na druhej strane preberalo po tomto akte celú sociálnu starostlivosť o navrátilcov v podobe zabezpečenia vhodného zamestnania, ubytovanie, prenájmu pôdy, poistenia, zdravotnej starostlivosti alebo aj prepravy na územie Československa. Na nižšej úrovni sa javila pozícia ministerstva zahraničných vecí, ktoré prostredníctvom svojich zastupiteľských úradov v zahraničí zhromažďovalo všetky potrebné informácie pre ďalšie šetrenie a posúvalo ich na príslušné miesta. Tvorilo tak akýsi hlavný komunikačný kanál medzi československými štátnymi inštitúciami a žiadateľmi o presídlenie na územie Československa. Ak by sme sa však na jeho úlohy pozreli z pozície samotných žiadateľov, tak by bolo určite na prvom mieste na našom pomyselnom rebríčku, pretože to bolo miesto prvého kontaktu našich krajanov žijúcich v zahraničí, ktorí prejavili snahu o návrat, so svojou novou vlasťou. Z pohľadu šírky vykonávaných kompetencií však jednoznačne už od polovice roku 1920 dominovalo v celom sledovanom procese a období ministerstvo sociálnej starostlivosti. Potom, čo v lete 1920 Prezídium ministerskej rady rozhodlo o presune všetkých kompetencií spojených s migráciou a následnou starostlivosťou o migrantov práve na toto ministerstvo, jeho vplyv a význam sa nesmierne zvýšil. O tom svedčí napríklad aj vznik

celého repatriačného a neskôr aj reemigračného oddelenia na tomto ministerstve. I z hľadiska praktických potrieb navrátilcov bolo práve ministerstvo sociálnej starostlivosti predurčené na vedúcu úlohu v tejto oblasti. Okrajovo sme sa samozrejme venovali aj ostatným zainteresovaným ministerstvám, ktoré vhodným spôsobom dopĺňali svojou činnosťou kompetencie troch analyzovaných inštitúcií.

Pri našej analýze činnosti jednotlivých exekutívnych inštitúcií sme sa krátko venovali aj kancelárii prezidenta republiky. Prezident ako najvyššia morálna autorita štátu taktiež mohol aktívne zasahovať do návratových projektov, ovplyvňovať ich a vyjadrovať sa k nim. Prezident T. G. Masaryk napríklad aktívne podporoval príchod krajanov, ktorí boli k vytvorenému Československu lojálni a ktorí by pomohli podporiť ideje čechoslovakizmu. To dokazuje aspoň svojou slovnou a morálnou podporou akciám Kostnickej jednoty, ktorá mu bola blízka. Naopak prezident E. Beneš v situácii po skončení druhej svetovej vojny, keď sa situácia radikálne zmenila, aktívne zasiahol do migračných politík obnoveného Československa v rámci vydania prezidentských dekrétov, z ktorých sa niektoré venovali práve problematike udeľovania alebo odoberania československého štátneho občianstva. V tomto období sa znovu kládol dôraz na lojalitu, ale tentokrát v rámci budovaného ľudovodemokratického štátneho zriadenia.

Výrazným spôsobom do oblasti migračných politík zasiahlo svojou zákonodárnou činnosťou už od roku 1918 československé Revolučné Národné zhromaždenie. Podstatné bolo najmä prijatie ústavného zákona č. 236/1920 Sb. z. a n., ktorému sa v časti našej práce venujeme. Prijatím ďalších potrebných zákonných noriem tak poskytlo v medzivojnovom období dôležitý legislatívny rámec, na základe ktorého mohli následne exekutívne orgány reemigráciu a repatriáciu vykonávať. Ako sme už spomínali s tým veľmi úzko súviselo aj udeľovanie štátneho občianstva. Tento proces sa navyše po druhej svetovej vojne prepracoval ešte do väčších detailov, pričom však stále vo svojej podstate vychádzal z predchádzajúceho obdobia. Podstatné sa stalo predovšetkým uzatvorenie vzájomných dohôd medzi Československom a Sovietskym zväzom o možnosti opcie pre občianstvo druhého štátu pre určité skupiny obyvateľov, prípadne medzi Československom a Maďarskom o vzájomnej výmene obyvateľstva. Dôležité bolo taktiež prijatie zákona č. 74/1946 Sb., ktorý upravoval udeľovanie štátneho občianstva ostatným krajanom vracajúcim sa z cudziny.

Analýzou činnosti jednotlivých exekutívnych štátnych inštitúcií v oblasti reemigrácie a repatriácie sme dokázali, že hlavným iniciátorom týchto migračných pohybov bol štát. Jeho záujem sa v dvoch skúmaných obdobiach čiastočne odlišoval, ale zároveň vyjadroval aj

rovnaký cieľ. Československo ako nová republika od októbra 1918 muselo posilniť svoje postavenie a legitimitu na medzinárodnej, ale predovšetkým aj na domácej úrovni. Okrem iného vychádzalo z koncepcie čechoslovakizmu. Dominantné postavenie získali Česi a Slováci, ktorí vytvárali jednotný československý národ. Na základe toho mala nová republika enormný záujem o návrat Čechov a Slovákov, ktorí predtým žili dlhší alebo aj kratší čas v zahraničí, ktorí však zároveň museli byť čechoslovakisticky orientovaní. Vyžadovala sa od nich lojalita k novej republike a novému štátnemu zriadeniu. Podľa viacerých plánov (napr. plán umiestniť reemigrantov z Kostnickej jednoty na územia obývané prevažne nemecky hovoriacim obyvateľstvom) mali v národnostne zmiešaných oblastiach posilniť ideu čechoslovakizmu. Po roku 1945 sa ciele a zámery štátnej moci zmenili. Aj v Československu podobne ako v iných krajinách strednej a východnej Európy sa začal budovať ľudovodemokratický režim. Problematika spojená s obyvateľmi nemeckej a maďarskej národnosti, ktorí žili na území vtedajšieho obnoveného Československa sa mala vyriešiť ich hromadným odsunom na základe kolektívnej viny. Tým by sa uvoľnilo množstvo voľnej pôdy, bytov a domov, pracovných miest, ktoré by bolo možné obsadiť lojálnymi Čechmi a Slovákmí, ktorí by pokračovali v budovaní nového režimu. Vidíme tak, že aj v tomto prípade znovu významnú úlohu zohrávala lojalita k novému zriadeniu. Tá sa však na rozdiel od situácie po roku 1918 zisťovala a hlavne overovala oveľa komplikovanejším, ale zato prepracovanejším spôsobom, čo sme v našej práci čitateľovi predstavili. Zároveň sa mali odčiniť krivdy napáchané počas druhej svetovej vojny. Repatriantom v podobe vojnových zajatcov, väzňov z koncentračných táborov a iných väznic, totálne nasadeným mal byť umožnený čo najskorší možný návrat do vlasti. Ďalej im mala byť prostredníctvom príslušných štátnych inštitúcií v úzkej spolupráci s dobročinnými organizáciami poskytnutá zdravotná starostlivosť, zabezpečené stravovanie a ubytovanie, podpora verejnosti a konečne opätovné usídlenie. Repatrianti totiž na rozdiel od reemigrantov neopustili svoje domovy dobrovoľne, ale vplyvom udalostí spojených s vojnou boli doslova zo svojho prirodzeného prostredia „vytrhnutí“. Po skončení vojny bola ich jediná a aj túžobne očakávaná možnosť návratu do svojej vlasti, do svojich domovov, do svojho prostredia. Naopak reemigranti (teda krajanovia žijúci v zahraničí) sa rozhodli pre presídlenie do Československa z rôznych pohnútok, ktoré sme si ukázali (najčastejšie sa jednalo o zlepšenie ekonomického a sociálneho postavenia), dobrovoľne. Po príchode si museli väčšinou vytvoriť úplne novú existenciu, pretože nemali na čo nadväzovať. Aj to si vyžadovalo podporu a pomoc od zainteresovaných aktérov zo strany štátu alebo dobročinných organizácií a verejnosti.

Funkcie v jednotlivých štátnych inštitúciách, Národnom zhromaždení a ostatných úradoch zaoberajúcich sa migračnými pohybmi boli obsadzované aj politickými nominantmi, ktorých delegovali jednotlivé politické strany³⁸⁰. Nemôžeme však tvrdiť, že uskutočňovanie reemigrácie alebo repatriácie v analyzovaných obdobiach by sa stalo hlavným politickým programom niektorej z vtedy existujúcich politických strán. Ako sme už vyššie uviedli, bol to predovšetkým záujem samotného štátu. Samozrejme, že aj politické strany sa v rámci svojich možností k tejto problematike vyjadrovali, no ich vyjadrenia neboli v tejto oblasti konzistentné a skôr sa odvíjali od aktuálnej politickej situácie a nálady v spoločnosti. Ak napríklad prezident T. G. Masaryk verejne podporil reemigračné akcie Kostnickej jednoty, tak sa k tomu kladne vyjadrili aj viaceré strany vtedajšej tzv. Pětky (hlavne agrárici). Ako sme ukázali, veľmi ostro však proti tomu vystúpila Československá strana lidová, ktorá sa obávala ohrozenia postavenia katolíckej cirkvi v Československu príchodom veľkého množstva reemigrantov s evanjelickým vierovyznaním. Negatívne proti reemigrácii vystupovali napríklad v medzivojnovom období aj nemecké a maďarské politické strany. Na druhej strane napríklad v období krízy po roku 1920, keď aj v Československu panovala obrovská nezamestnanosť, ani jedna strana verejne nevyjadrila podporu príchodu ďalších navrátilcov. Po roku 1945, keď pre našu tému kľúčové rezorty a inštitúcie začala kontrolovať Komunistická strana Československa a keď politická pluralita stále viac ustupovala do úzadia, sa dôraz väčšinou kládol len na potrebu príchodu resp. opätovnému návratu krajanov politicky preverených a lojálnych k novému štátnemu zriadeniu. Kľúčovým sa pre všetkých stal jeden dokument, ktorým bolo vydanie Osvedčenia o národnej a občianskej spoľahlivosti.

Tematickým a obsahovým zameraním našej práce sme samozrejme problematiku migrácie nevyčerpali. Zaoberali sme sa len jej časťou v podobe reemigrácie a repatriácie v presne geograficky vymedzenom regióne a v určenom časovom období, pričom sme na všetky procesy a deje nazerali akoby z pohľadu štátu. Bádanie v oblasti migrácie však ponúka množstvo ďalších prístupov. I zameranie našej práce je možné v budúcnosti doplniť o pohľad jednotlivých navrátilcov. Pozrieť sa na tieto procesy „zdola“, sledovať jednotlivé osudy ľudí,

³⁸⁰ Pozrime sa bližšie na dve kľúčové ministerstvá, ktorým sa naša práca venovala. Napríklad ministerstvo vnútra v medzivojnovom období väčšinou ovládali ministri za agrárikov (Republikánska strana zeméľského a malorolníckeho ľudu) – Antonín Švehla, Jan Malypetr, Juraj Slávik (jediný Slovák v medzivojnovom období v tejto funkcii) a Josef Černý. Od roku 1945 bolo potom v moci Komunistickej strany Československa (Václav Nosek). Ministerstvo sociálnej starostlivosti bolo naopak počas medzivojnového obdobia väčšinou v moci sociálnych demokratov (Československá strana sociálne demokratická dělnická, ČSDSD) – Lev Winter, Gustav Habrman, Alfréd Meissner, Jaromír Nečas. Po roku 1945 sa dostalo pod kontrolu Komunistickej strany Československa (Jozef Šoltész, Zdeněk Nejedlý). Pre podrobnejšie informácie k obsadzovaniu jednotlivých ministerských postov viď. KLIMEK A.: *Velké dějiny země Koruny české, sv. XIII. (1918-1929), sv. XIV. (1929-1938)*, 2000.

analyzovať problémy, ktorým museli čeliť na národnej, ale aj lokálnej úrovni. Tento prístup je však do značnej miery limitovaný tým, že ním nemožno obsiahnuť komplexne široký zámer sledovanej problematiky. Navyše výskum by musel byť založený okrem nezbytného štúdia archívnych materiálov (tie by však v tomto prípade tvorili len podklady) na metóde oral history. V súčasnej dobe je však nesmierne ťažké nájsť pamätníkov reemigračných alebo repatriačných akcií do Československa. Rozhovory s ich príbuznými už môžu byť skreslené a pozmenené v rámci ústneho predávania v rodine.

Veríme, že naša práca poskytne čitateľovi vhodný úvod do štúdia doteraz nie veľmi reflektovanej problematiky reemigrácie a repatriácie na našom území, ktoré tvorili jednu zo súčastí komplexných migračných pohybov vyvolaných zlomovými dejinnými udalosťami. V súčasnej komplikovanej dobe sa totiž javí lepšie pochopenie migračných procesov ako veľmi podstatné.

Bibliografia

Archívne materiály a primárne pramene

Národní archiv Praha

fond Presidium Ministerské rady

fond Ministerstvo vnitra – Stará registratura

fond Ministerstvo vnitra – Nová registratura

fond Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (1938–1951)

fond Ministerstvo sociální péče (1945–1958)

Archiv ministerstva zahraničních věcí Praha

fond Vyslanectví Vídeň 1918–1939, politické zprávy

fond Kabinet ministra, věcné – příslušnost

fond Zatupitelský úřad Budapešť 1919–1940 (příslušnost, vypovídání, perzekuce, věznění)

fond Zastupitelský úřad Budapešť 1919–1940 (politické věci)

Archiv Kanceláře prezidenta republiky Praha

fond KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953)

fond KPR –Repatriace

Archiv bezpečnostních složek Praha

fond Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304)

fond Ústředna Státní bezpečnosti (305)

Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa [online]; dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/dek/121945.html>

Dekret presidenta republiky o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy [online]; dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=108&r=1945>

Dohoda č. 145/1946 Sb. mezi Československem a Maďarskem o výměně obyvatelstva [online]; dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-145>

Košický vládní program [online]; dostupné z http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf

Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Maďarskem, Protokol a Deklarace ze dne 4. června 1920 [online]; dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2893/1/2/mirova-smlouva-c-102-1922-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-madarskem-protokol-a-deklarace-trianon>

Mírová smlouva mezi mocnostmi spojenými i sdruženými a Německem a Protokol, podepsané ve Versailles dne 28. června 1919 [online]; dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2498/1/2/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919/mirova-smlouva-c-217-1921-sb-mezi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-nemeckem-a-protokol-podepsane-ve-versailles-dne-28-cervna-1919>

Smlouva mezi celými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919 [online]; dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919>

Smlouva č. 186/1946 Sb. mezi ČSR a SSSR o Zakarpatské Ukrajině [online]; dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/14144/1/2/smlouva-c-186-1946-sb-mezi-ceskoslovenskou-republikou-a-svazem-sovetskych-socialisticky-republik-o-zakarpatske->

[ukrajine/smlouva-c-186-1946-sb-mezi-ceskoslovenskou-republikou-a-svazem-sovetskych-socialistickych-republik-o-zakarpatske-ukrajine](#)

Ústavní zákon č. 236/1920 Sb. z. a n. kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabývání a pozbývání státního občanství a práva domovského v republice Československé [online]; dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgiyf6mrtgywte>

Ústavní zákon č. 74/1946 Sb o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti [online]; dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-74>

Ústavní dekret presidenta republiky ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb., o úpravě československého státního občanství osob německé a maďarské národnosti.

Sekundárna odborná literatúra

AUERHAN Jan, *Československé jazykové menšiny v evropském zahraničí*, Praha: Orbis, 1935, 105 s.

BADE Klaus J., *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou století*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005, 497 s.

BADE Klaus J., *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland: Migration in Geschichte und Gegenwart*, München: Beck, 1993, 542 s.

BADE Klaus J., *Ausländer, Aussiedler, Asyl. Eine Bestandsaufnahme*, München: Beck, 1994, 286 s.

BENEŠ Edvard, *Odsun Němců z československa a dokumenty*, OLIVOVÁ Věra (ed.), 3. vydání, Praha: Společnost Edvarda Beneše 2011, 87 s.

BÍLEK Jiří, *Československé legie na frontách I. světové války: od Zborova po Terron*, Líbeznice: Víkend, 2018, 269 s.

BOBÁK Ján, DEÁK Ladislav, LETZ Róbert a MARUNIAK Peter, *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*, Martin: Matica slovenská, 1996, 199 s.

BRÁDLEROVÁ Daniela, *Vojáci nebo podnikatelé? Hospodářské a finanční aktivity československých legii během jejich anabáze v Rusku a na Sibiři*, Praha: Academia, 2019, 430 s.

BRANDES Detlef, *Cesta k vyhnání 1938–1945: plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska*, Praha: Prostor, 2002, 499 s.

BRETTELL Caroline B., *Men Who Migrate, Women Who Wait: Population and History in a Portuguese Parish*, Princeton: Princeton University Press, 2014, 354 s.

BRETTELL Caroline B., SIMON Rita J., *International Migration: The Female Experience*, London: Rowman & Littlefield, 1986, 320 s.

BRETTELL Caroline B., HOLLIFIELD James F., *Migration Theory. Talking across disciplines*, New York: Routledge, 2015, 344 s.

BROUČEK Stanislav, *České krajanské hnutí v letech 1860–1938*, In: Český lid, r. 69, č. 1, 1982, 14 s.

BYSTRICKÝ Valerián, *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, Bratislava: Prodama, 2008, 301 s.

CASTLES Stephen, DAVIDSON Alastair, *Citizenship and migration: globalization and the politics of belonging*, New York: Routledge, 2000, 258 s.

CSÉFALVAY František, MIČEV Stanislav, *SNP deň po dni*, Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2017, 107 s.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, *Struktura jiných národností*, Praha, 2011, [online], dostupné z: https://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/struktura_jinych_narodnosti

DAVILIŮTĚ Violeta, BALKELIS Tomas, *Maps of memory: trauma, identity and exile in deportation memories from the Baltic states*, Vilnius: Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2013, 246 s.

DORAZIL Otakar, *Pět let práce 1919–1924*, Praha: Československý Červený kříž, 1929, 271 s.

DOUBEK Vratislav, *Česká politika a (východní) vystěhovalectví 1848–1922*, Praha: Akropolis, 2012, 135 s.

EMMERT František, *Českoslovenští legionáři za první světové války*, Praha: Mladá fronta, 2014, 220 s.

EMMERT František, *Československé legie v Rusku: velký příběh malé armády, která změnila mapu Evropy*, Brno: CPress, 2018, 239 s.

EMMERT František, *Státní občanství na území České republiky v minulosti a současnosti*, Praha: Leges, 2016, 216 s.

FERENČUHOVÁ Bohumila, *Mierová konferencia, mierové zmluvy a nový európsky systém*, s. 21-57, In. DEJMEK Jindřich (ed.), *Zrod nové Evropy: Versailles, St. Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*, Praha: Historický ústav AV ČR, 2011, 517 s.

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY, *Ludność według poziomu wykształcenia 1921–2011, dane ogólnopolskie*, Warszawa, 2011, [online], dostupné z: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechno-narodowe-spisy-powszechno-ludnosc-wedlug-spisow-dane-historyczne/>

HÁJKOVÁ Dagmar, „Naše česká věc“. *Češi v Americe za první světové války*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 162 s.

HÁJKOVÁ Dagmar, HORÁK Pavel (ed.), *Republika československá 1918–1939*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, 1020 s.

HEROLDOVÁ Iva, *Etnická a etnografická problematika českých národnostních menšin (se zvláštním zaměřením na vystěhovalectví do pruského Slezska v 1. pol. 18. století)*, Praha: Univerzita Karlova 1965, kandidátská práce, 209 s.

HEROLDOVÁ Iva, *Válka v lidovém podání: národněosvobozenecý boj volyňských a jugoslávských Čechů*, Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1977, 518 s.

HOLLIFIELD James F., *Immigrants, Markets and States, and Controlling Immigration*, London: Harvard University Press, 1992, 297 s.

HŘEBEJK Jiří, *Vývoj institutu státního občanství na území dnešní české republiky a recentní stav*, Dizertační práce, Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2017, s. 282, [online] dostupné z <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/83301>

IRMANOVÁ Eva, *Maďarsko a versailleský mírový systém*, Ústí nad Labem: Albis, 2002, 409 s.

JUTIKKALA Eino, PIRINEN Kauko, *Dějiny Finska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, 408 s.

KÁRNÍK Zdeněk, *České země v éře První republiky. Vznik budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha: Libri 2017, 571 s.

KÁRNÍK Zdeněk, *české země v éře První republiky. O přežití a o život (1936–1938)*, Praha: Libri, 2018, 803 s.

KASÍKOVÁ Jana, *Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947*, Praha: Academia 2017, 293 s.

KINDL Vladimír, *Československé státní občanství 1918–1938*, s. 495-531, In.: MALÝ Karel, SOUKUP Ladislav (eds.), *Československé právo a právní věda v meziválečném období 1918–1938 a jejich místo ve střední Evropě*, Praha: Karolinum, 2010, 594 s.

KLEMPA Jozef, *Moje zkušenosti za světové vojny: denník československého legionára z rokov 1914–1920*, Bratislava: Slovart, 2014, 182 s.

KLIMEK Anotnín a kol., *Velké dějiny zemí koruny české, sv. XIII. (1918–1929)*, Praha, Litomyšl: Paseka, 2000, 821 s.

KLIMEK Anotnín a kol., *Velké dějiny zemí koruny české, sv. XIV. (1929–1938)*, Praha, Litomyšl: Paseka, 2000, 767 s.

KOL. AUTOROV, *Ministerstvo práce a sociální péče 1945 –1951. Inventář*, Praha: Státní ústřední archiv, 1963, 252 s.

KOL. AUTOROV, *Období první republiky 1918 – 1938*, Praha: Úřad vlády České republiky, 2018, s. 10, [online], dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/Období-první-republiky-1918.pdf>

KONRÁD Ota, *Nevyvážené vztahy. Československo a Rakousko 1918–1933*, Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012, 309 s.

KOŘALKA Jiří, *Some remarks on the Future Model of Czech Emigration (1848–1914)*, 12 s., In.: PUSKÁS Julianna (ed.), *Overseas Migration from East-Central and South-Eastern Europe 1870–1990*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990

KOŘALKA Jiří, KOŘALKOVÁ Květa, *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. let 20. století*, s. 30-47, In: *Češi v cizině*, r. 1993, č. 7

- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, *A magyarországi népszámlálások története*, Budapest, 2011, [online], dostupné z: https://www.ksh.hu/nepszamlalas/magyarorszagi_nepsamlalas_toretenete
- KOVÁČ Dušan, *Dějiny Slovenska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 434 s.
- KRAUSE Jiří, *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*, Praha: Academia 2005, 879 s.
- KUKLÍK Jan, NĚMEČEK Jan, *Jak se připravoval odsun Němců. Kapitoly z osvobození Československa 1945*, Praha: Academia, 2017, 269 s.
- KULISCHER Eugene M., *Europe on the Move. War and Population changes 1917–1947*, New York: Columbia University Press, 1948, 304 s.
- MANNING Patrick, *Migration in World History*, New York: Routledge, 2004, 193 s.
- MORAVCOVÁ Dana, *Legenda české etnologie – Iva Heroldová*, Lidé města, r. 2006, č. 1, [online], dostupné z: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-632.html>
- NEŠPOR Zdeněk R., *České migrace 19. a 20. století jejich dosavadní studium*, In: Soudobé dějiny, č. 2, r. 2005, s. 245–284
- NEŠPOR Zdeněk R., *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty: prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002, 95 s.
- NEŠPOR Zdeněk R. (ed.), *Sociologická encyklopedie*, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2017, [online], dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hlavn%C3%AD_strana
- Ottův slovník naučný*, sv. XVIII., Praha: Paseka, 1999, 1026 s.
- PEKNÍK Miroslav (ed.), *Slovenské národné povstanie 1944: súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*, Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2009, 454 s.
- PEROUTKA Ferdinand, *Budování státu, I. díl 1918–1919*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991, 442 s.
- RAUCH Georg von, *The Baltic states: the years of independence: Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*, London: Hurst, 1995, 265 s.
- ROMSICS Ignác, *Trianonská mierová zmluva*, Bratislava: Kalligram, 2009, 235 s.
- RYCHLÍK Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, 259 s.
- RYCHLÍK Jan, *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě*, In.: *Securitas Imperii*, č. 2, r. 2016, s. 10–72

- SAK Robert, *Anabáze: drama československých legionářů v Rusku (1914–1920)*, Jinočany: H&H, 1996, 174 s.
- SCRUTON Roger, *O potřebnosti národů*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, 87 s.
- SIRÁCKY Ján, *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, 297 s.
- STANĚK Tomáš, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha: Academia, 1991, 536 s.
- STANĚK Tomáš, *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918–1948*, Ostrava: Amosium servis, 1992, 111 s.
- STATISTIK AUSTRIA, *Bevölkerung nach demographischen Merkmalen*, Wien, 2011, [online], dostupné z: https://www.statistik.at/web_de/statistiken/bevoelkerung/volkszaehlungen_registerzaehlungen/bevoelkerung_nach_demographischen_merkmalen/index.html?ssSourceSiteId=null
- ŠUTAJ Štefan, MOSNÝ Peter a OLEJNÍK Milan, *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*, Bratislava: Veda, 2002, 158 s.
- TRÁVNÍČEK Jan, *Domovské právo dle zákona ze dne 3. prosince 1863, ř.z. č. 105 a ze dne 5. prosince 1896, ř.z. č. 222*, Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1901, 136 s.
- VACULÍK Jaroslav, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha: Libri, 2009, 319 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*, Brno: Masarykova univerzita, 2002, 72 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Dějiny volyňských Čechů, sv. I. – II.*, Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1997-1998, 402 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Dějiny volyňských Čechů, sv. III. (1945–1948)*, Brno: Masarykova univerzita, 2001, 218 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno: Masarykova univerzita, 2002, 228 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Poválečná repatriace tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*, Brno: Masarykova univerzita, 2004, 91 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Reemigrace Čechů a Slováků po první světové válce*, Brno: Masarykova univerzita, 2014, 112 s.
- VACULÍK Jaroslav, *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*, Brno: Masarykova univerzita, 1993, 158 s.

VACULÍK Jaroslav, *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v roce 1947*, In: SYRNÝ Marek a kol.: *Slovensko a Európa v roku 1947*, Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2018, s. 184-190

VÁCHA Dalibor, *Ostrovy v bouři: každodenní život československých legii v ruské občanské válce (1918–1920)*, Praha: Nakladatelství EPOCH, 2016, 436 s.

VERNER Vladimír, *Státní občanství podle ústavního dekretu presidenta republiky ze dne 2. srpna 1945 č. 33 Sb.*, Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1946, 47 s.

VRABCOVÁ Eva, *Kolonizácia Žitného ostrova v I. pozemkovej reforme*, s. 11, [online], dostupné z: https://www.obeczalesie.sk/e_download.php?file=data/editor/64sk_2.pdf&original=Koloniz%C3%A1cia+%C5%BDitn%C3%A9ho+ostrova+v+I.+pozemkovej+reformy.pdf

WILSON Woodrow, *Prohlášení prezidenta Woodrowa Wilsona před Kongresem dne 8. ledna 1918*, [online], dostupné z: https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/verejna_diplomacie/vyroci_2018/rok_1918/vznik_ceskoslovenska_2018.html

ZUBOV Andrej Borisovič (ed.), *Dějiny Ruska 20. století, díl I. 1894–1939*, Praha: Argo, 2015, 949 s.

Prílohy

110/36
3
Číslo: 139.
153
20/9/1923

ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA
Země: ČECHY. Okres: PŘÍBRAM

LIST DOMOVSKÝ
jímžto obec horního města
Březových Hor
potvrzuje že

Antonín Vošmík
charakter: Vělník zemědělský
věk: 20/8 srpna 1891.
stav: ženatý

MÁ V TÉTO OBCI PRAVO DOMOVSKÉ.
NA BŘEZOVÝCH HORÁCH, dne 20/9. 1923
Podpis vlastní ruky toho, komu domovský list se vydá:
Antonín Vošmík

Jménem obce:
starosta: Lukáš radní: Lukáš

200

Obr. 1: Ukážka udeleného domovského listu (1923).

Číslo.....

VZOR D.

OSVĚDČENÍ

o československém státním občanství.

Jméno a příjmení.....
 zaměstnáním (povoláním)
 narozený (den, měsíc, rok, místo a pol. okres narození)
 z domovské obce....., pol. okres.....
 bytem v obci.....
 jest československým státním občanem.

Toto státní občanství má i jeho manželka
 narozená dne roku v.....
 pol. okres..... a nezletilé děti (jména a data narození):

V..... dne..... 1945.

Okresní národní výbor
 (okresní správní komise)

Podpis.

Obr. 2: Formulár Osvedčenia o československom štátnom občianstve (1945).